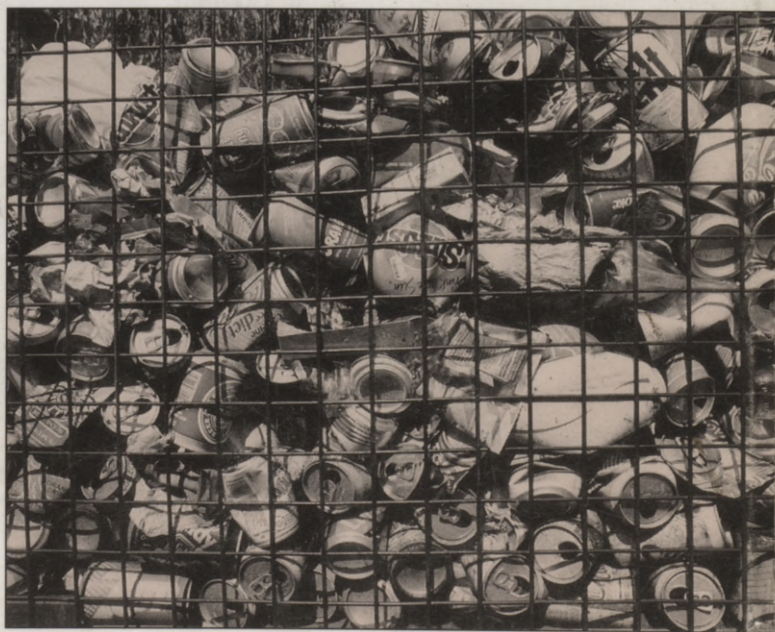
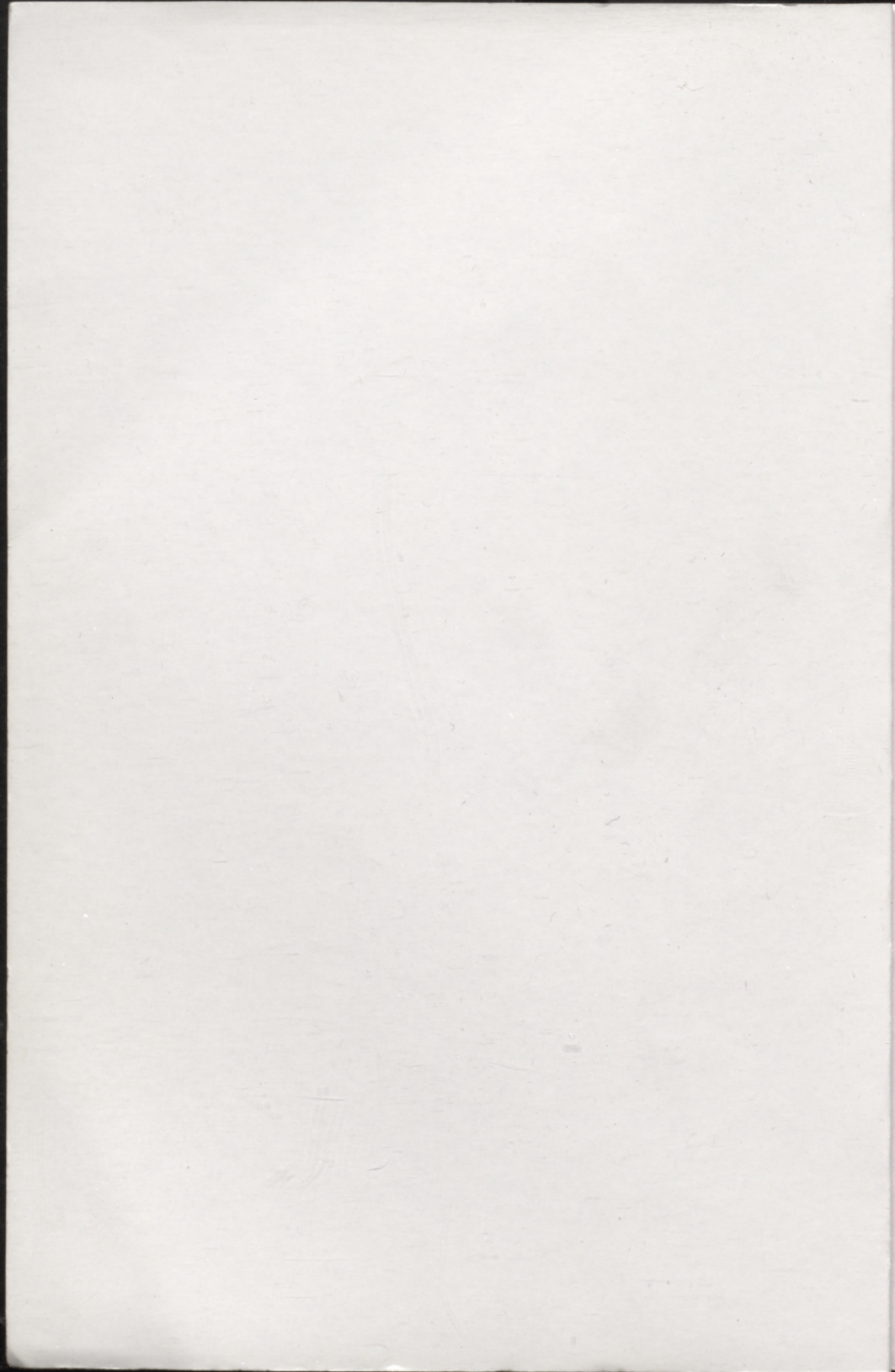

Mišels Fuko

UZRAUDZĪT UN SODĪT

OMNIA MEA

SOROSA
FONDS
LATVIJA

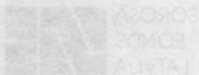
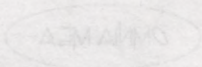
Ši grāmata izdota
Centrālās Eiropas universitātes
tulkojumu projekta ietvaros,
ko finansiāli atbalsta
Atvērtās sabiedrības institūta (Budapešta)
Izdevējsabiedrības attīstības centrs un
Sorosa fonds – Latvija

This edition is published with the support
of the Central European University Translation Project,
sponsored by Center for Publishing Development of
the Open Society Institute – Budapest and
the Soros Foundation – Latvia

Cietuma rašanās

OMNIA MEA

2001

CLAS is pleased to announce the publication of the book "The Impact of the 1980s on Latin America" by the Center for Latin American Studies. The book is available in paperback and hardcover. For more information, please contact the Center for Latin American Studies, University of Toronto, 127 St. George Street, Toronto, Ontario, Canada M5S 1A5. Telephone: (416) 978-2839. Fax: (416) 978-2838.

The book is published with the support of the Ford Foundation. The Center for Latin American Studies is a research center of the University of Toronto. The Center is committed to the study of Latin America and the Caribbean. The Center's research is interdisciplinary and includes the fields of economics, politics, sociology, and anthropology. The Center's research is published in the journal "Latin American Research Review".

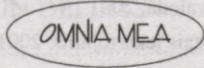
2001-4
L 152

L

Mišels Fuko

UZRAUDZĪT UN SODĪT

Cietuma rašanās

2001

ISBN 9984-0-000-4

Michel Foucault

Surveiller et punir
Naissance de la prison
© Éditions Gallimard, 1975

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

030.103.4864

Tulkotāja Inta Geile-Sīpolniece
Zinātniskais konsultants Jānis Ikstens
Redaktore Aina Rozeniece
Mākslinieks Ilmārs Blumbergs
Fotogrāfs Gvido Kajons
Sērijas grāmatu paraugmakets izgatavots izdevniecībā "AGB"®

© Omnia mea, izdevums latviešu valodā, 2001

© Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais iekārtojums, 2001

ISBN 9984-9250-4-8

SATURS

I. MIESAS SODS

<i>Pirmā nodaļa. NOTIESĀTO ĶERMENIS</i>	9
<i>Otrā nodaļa. MIESAS SODU SPOŽUMS</i>	33

II. SODĪŠANA

<i>Pirmā nodaļa. VISPĀRINĀTĀ SODĪŠANA</i>	69
<i>Otrā nodaļa. SODU MĪKSTINĀŠANA</i>	97

III. DISCIPLĪNA

<i>Pirmā nodaļa. PADEVĪGIE ĶERMENI</i>	125
Repartīciju māksla	130
Aktivitātes kontrole	137
Ģenēžu organizācija	144
Spēku veidošana	149
<i>Otrā nodaļa. LABAS DRESEŠANAS LĪDZEKĻI</i>	156
Hierarhiskā uzraudzība	156
Normalizējoša sankcija	163
Eksāmens	169
<i>Trešā nodaļa. PANOPTISMS</i>	177

IV. CIETUMS

<i>Pirmā nodaļa. PILNĪGAS UN BARGAS INSTITŪCIJAS</i>	209
<i>Otrā nodaļa. ILEGALITĀTE UN DELIKTS</i>	233
<i>Trešā nodaļa. KARCERIS</i>	267

Mišela Fuko nozīmīgākie darbi	283
Izaicinājums: Fuko un vara	285
Piezīmes	293

SĀKUMS

I. MIEŠAS SODS	
Pirma nodāle. NOTĪZĀTO KĒRMEŅU	9
Otra nodāle. MIEŠAS SODS SPĒJĀS	13
II. SODĪŠANA	
Pirma nodāle. VISTĀRĪNĀTĀ SODĪŠANA	29
Otra nodāle. SODU MĪRSTĪNĀŠANA	37
III. DISCIPLĪNA	
Pirma nodāle. PĀRDEVĪBE KĒRMEŅĀ	135
Raportāciju māksla	136
Aktīvitas konrole	137
Genču organizācija	144
Spēru veidošana	150
Otra nodāle. IARAS DRESĀŠANĀS LĪDZĒKI	156
Hierarhijas maiņošana	157
Pirma nodāle. Sankcijas	167
Ekspertīze	168
Trešā nodāle. PANOPTISMS	173
IV. CĒTUMS	
Pirma nodāle. PĪNĪGAS UN BARČAS INSTITUCIJA	209
Otra nodāle. II EGALITĀTE UN DELĒTĀS	215
Trešā nodāle. KARCĒJUMS	221

NOTĪP MIESAS SODS

an.

"Krievu" (nodots 1757. gada 2. martā ar "publisku atkāpios pēc
 Pāris barmīcas gatavošanai durvīm", korp vīns bija "jānogādā un jāveid
 uzpildīts, lai, vienā krakā, turēt joki kvēlojošu diem mārciņu
 paka mēr". Pēc tam vīnu vajās palot divreiz veidēt uz Gēras laukumā
 un šķēdēt, kas tur bus uacelts, ar sakautrām knaulem spīdzināt viēt
 knaule, rokas, gurnus un kāju ietris, laboju tēdā viēt turēt nazī, ar ko tas
 nodotjs nūvēna karāja spēkavīrus, viņu dedzināt ar sērā uguni un uz
 riekām, kur vīnu spīdzināt ar nekautrām knaulem, uzveēt izkausēt
 vīnu, ar sērā cilu, nesēt pīķi, knaulei varēt un sērā, un pēc tam vīnu
 ķerēt ar rīks un sarauts ar četrām zirgām un vīna locēklus un ķerēt
 uguni sādāzīnātus un pelnos pārveistus, lai gais vēlā."

"Pēc tam vīnu sgrābstnā gabalos," rakstīja Gazette d'Amsterdam, "ši
 pēdējā darbība bija ļoti uga tāpēc, ka zīņi, kurus izmantoja, nebija raduši
 vidē, tadējādi četrā vīrā bija jāiek seši un ar to vēl nepienika lai ar
 dāvētā veidmācē rīks, vajadzēs pārveēt viņam nervus un pārveēt
 locēklus."

"Lai gan vīni vienmēr bija liels zāķatājs, apgalvo, ka tie atkāpā to
 raksturā sādāzīnāt, tieši pārveētā sāpes liecās vīdā rīks, turēt
 knaulem, un viņi būtu atkāpā, šāds liets, kas zāķis pēc Pāris
 jētis, pārdot maāi Skatītājs ļoti rakstīdāms, kas palot mācītājs
 dā, kas ir, arī sādāzīnāt veidmācē un sādāzīnāt nevēstī ar
 lai tie būtu apveēt."

1. "Gazette d'Amsterdam" de vendredi 2 mars 1757.
 2. "Gazette d'Amsterdam" de vendredi 2 mars 1757.
 3. "Gazette d'Amsterdam" de samedi 3 mars 1757.

183	185	189
-----	-----	-----

MISSAS SODS

Pirmā nodaļa

NOTIESĀTO ĶERMENIS

Damiinu* (notiesāja 1757. gada 2. martā ar “publisku atzišanos pie Parīzes baznīcas galvenajām durvīm”, kurp viņš bija “jānogādā un jāved turp divričos, kails, vienā kreklā, turot rokā kvēlojošu divu mārciņu vaska sveci”). Pēc tam viņu “tajos pašos divričos vedīs uz Grēva laukumu un ešafotu, kas tur būs uzcelts, ar sakaitētām knaiblēm spīdinās viņa krūtis, rokas, gurnus un kāju ikrus, labajā rokā viņš turēs nazi, ar ko tas izdarījis minēto karaļa slepkavību, viņu dedzinās ar sēra uguni un uz vietām, kur viņu spīdinās ar nokaitētām knaiblēm, uzmetis izkausētu svīnu, verdošu eļļu, degošu piķi, kausētu vasku un sēru, un pēc tam viņa ķermeni vilks un saraustīs ar četriem zirgiem un viņa locekļus un ķermeni, uguni sadedzinātus un pelnos pārvērstus, izkaisīs vējā.”¹

“Beidzot viņu saraustīja gabalos,” rakstīja Gazette d’Amsterdam.² Šī pēdējā darbība bija ļoti ilga tāpēc, ka zirgi, kurus izmantoja, nebija raduši vilkt; tādējādi četru vietā bija jāliek seši; un ar to vēl nepietika: lai atdalītu nelaimīgā ciskas, vajadzēja pārgriezt viņam nervus un pārcirst locītavas...

“Lai gan viņš vienmēr bijis liels zākātais, apgalvo, ka nav atskanējusi nekāda zaimošana; tikai pārmērīgās sāpes likušas viņam raidīt briesmīgus kļiedzienus, un viņš bieži atkārtojis: Mans Dievs, esiet žēlīgs pret mani! Jēzus, palīdziet man! Skatītājus ļoti aizkustināja Senpolas mācītāja vēriba, kurš par spīti savam lielajam vecumam nav zaudējis nevienu mirkli, lai mierinātu mocekli.”

* Šeit un turpmāk sk. piezīmes grāmatas beigās.

¹ Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens, 1757, t. III, p. 372-374.

² Gazette d’Amsterdam, 1er avril 1757.

Un virsnieks Butons: "Aizdedzināja sēru, taču uguns bija tik mērena, ka tā tikai mazliet sabojāja delnas. Pēc tam, piedurknes virs elkoņiem uzrotējies, nāves soda izpildītājs paņēma apmēram pusotras pēdas garas speciāli pagatavotas tērauda knaibles, saņēma ar tām labās kājas ikrus, pēc tam ciskas, tām sekoja labā roka, pēc tam krūtis. Kaut gan stiprs un robusts, šis soda izpildītājs stipri nomocījās, lai izrautu miesas gabalus, ko sagriežot saņēma divas vai trīs reizes no vienas puses, un tas, ko viņš no turienes izrāva, katrā vietā veidoja brūci sešu mārciņu ekija lielumā.

Pēc šīm spīdzināšanām Damiins, kurš daudz kļiedza, tomēr nelādējās, pacēla galvu un skatījās uz sevi; tas pats spīdzinātājs ar dzelzs karoti pasmēla no gluži verdošas drogas katliņa un bagātīgi uzlēja uz katras brūces. Pēc tam ar aukliņām piesēja pie virvēm, kurās iejūgs zirgus, pēc tam zirgus iejūdza virs katra locekļa gar ciskām, kājām un rokām.

Lebretona kungs, tiesas sekretārs, vairākkārt piegāja pie mocekļa, lai vaicātu, vai viņam nav kas sakāms. Tas teica, ka nav; viņš kļiedza tā, kā apraksta notiesātos, tam nekas neesot sakāms, pie katras spīdzināšanas: "Piedod, mans Dievs! Piedod, Kungs!" Par spīti visām augšminētajām mokām laiku pa laikam viņš pacēla galvu un drosmīgi skatījās uz sevi. Auklas, ko cilvēki stipri novilka, turot tās pie galiem, lika viņam ciest neizsakāmas sāpes. Lebretona kungs vēl piegāja pie viņa un jautāja, vai viņš negrib kaut ko teikt; tas teica, ka ne. Vairāki biktstēvi piegāja klāt un ilgi ar viņu runāja; viņš labprāt skūpstīja krucifiksu, ko tie viņam sniedza; viņš izstiepa lūpas un aizvien teica: "Piedod, Kungs."

Zirgi enerģiski rāvās uz priekšu, katrs vilkdams taisni kādu locekli, un katru zirgu turēja soda izpildītājs. Pēc stundas ceturkšņa joprojām tā pati ceremonija, un beidzot pēc vairākiem paņēmieniem bija spiesti atraišīt zirgus, bija sapratuši: tos no labās rokas piesienot pie galvas, tos no ciskām pagriežot uz roku pusi, viņam pārrāva rokas locītavās. Šī vilkšana bez panākumiem atkārtojās vairākas reizes. Viņš pacēla galvu un skatījās uz sevi. Bija spiesti atkal nolikt divus zirgus priekšā tiem, kuri bija iejūgti pie ciskām, un kopā jau bija seši zirgi. Nekādu panākumu.

Beidzot soda izpildītājs Samsons teica Lebretona kungam, ka nav nekādu līdzekļu, ne arī cerību kaut ko panākt, un teica, lai viņš jautā kungiem, vai viņi nevēlētos, lai viņš to sacīstu gabalos. Nonācis no pilsētas, Lebretona kungs deva pavēli vilkt no jauna, tas tika izdarīts; taču zirgi ietiepās un viens no tiem, kas bija iejūgts pie ciskām, nokrita uz bruģa. Atgriezušies biktstēvi vēl runāja ar viņu. Viņš tiem teica (es to dzirdēju): "Noskūpstiet mani, kungi." Senpolas mācītāja kungs neuzdrošinājās,

Marsijī kungs izlīda zem kreisās rokas auklas un noskūpstīja viņu uz pieres. Soda izpildītāji sapulcējās kopā, un Damiins viņiem teica, lai viņi nelādas, lai dara savu darbu, ka viņš nedusmojas uz tiem; lūdza tos lūgt Dievu par viņu un ieteica Senpolas mācītājam lūgt par viņu pirmajā mesā.

Pēc diviem vai trim mēģinājumiem soda izpildītājs Samsons un tas, kurš bija viņu spīdzinājis ar sakaitētām knaiblēm, katrs izvilka no kabatas nazi un nogrieza ciskas no torsa, četri iejūgti zirgi aiznesa sev līdz divas ciskas, zināšanai: pirmo no labās puses, otru pēc tam; tad tāpat darija ar rokām, pleciem, padusēm un četrām daļām; vajadzēja nogriezt miesu gandrīz līdz kaulam; no visa spēka vilkdami, zirgi pirmo aiznesa labo roku un pēc tam otru.

Šis četras daļas bija atņemtas, biktstēvi nokāpa lejā, lai runātu ar viņu; bet viņa nāves soda izpildītājs tiem teica, ka viņš ir miris, kaut gan patiesība bija tāda, ka es redzēju cilvēku kustamies un augšžokli cilājamies, itin kā viņš runātu. Viens no soda izpildītājiem pat nedaudz vēlāk teica, ka tad, kad viņi pacēluši torsu, lai iemestu to sārtā, viņš vēl bijis dzīvs. No zirgu auklām atraisītie četri locekļi bija iemesti sārtā, kas bija sagatavots iežogojumā tieši pretim ešafotam, tad iemeta torsu un visu pārējo, pēc tam pārklāja ar pagalēm un žagariem, tad pielaida uguni salmiem, kas sajaukti ar šo malku.

... Izpildot spriedumu, viss tika pārvērsts pelnos. Pēdējais degošajās oglēs atrastais gabals beidza degt tikai pusvienpadsmitos vakarā. Miesas gabaliem un torsam bija jādeg apmēram četras stundas. Virsnieki, kuru skaitā biju es, tāpat arī mans dēls, kopā ar strēlnieku grupu palikām laukumā gandrīz līdz pulksten vienpadsmitiem.

Grib izdarīt secinājumus no tā, ka nākamajā dienā kāds suns apgūlies pļaviņā, kur bija ugunskurs, vairākkārt no turienes padzīts, aizvien tur atgriezies. Taču nav grūti saprast, ka šis dzīvnieks atrada šo vietu siltāku nekā citur.”³

Lūk, reglaments, ko trīs ceturtdaļas gadsimta vēlāk Leons Fošers uzrakstījis “Parīzes aizturēto jauniešu cietumam”⁴:

17. pants. Ieslodzīto diena ziemā sāksies pulksten sešos no rīta, vasarā pulksten piecos. Darbs ilgs deviņas stundas dienā visos gadalaikos. Divas

³ Citāts no: *A.L. Zevaes, Damiens le régicide, 1937, p. 201-214.*

⁴ *L.Faucher, De la réforme des prisons, 1838, p. 274-282.*

stundas dienā tiks veltītas mācībām. Darba diena ziemā beigsies pulksten deviņos, vasarā pulksten astoņos.

18. pants. Celšanās. Pie pirmās bungu riboņas ieslodzītajiem klusējot jāceļas un jāģērbjas, kamēr uzraugs atver kameras durvis. Pie otrās riboņas tiem jābūt augšā un jāklāj gulta. Pie trešās viņi nostājas ierindā, lai dotos uz kapelu, kur notiek rīta lūgšana. Starp katru riboņu ir piecu minūšu intervāls.

19. pants. Lūgšanu vada kapelāns; tai seko morāles vai reliģisks lasījums. Šai nodarbībai nav jābūt ilgākai par pusstundu.

20. pants. Darbs. Vasarā bez ceturkšņa sešos, ziemā bez ceturkšņa septiņos ieslodzītie iet lejā pagalmā, kur viņiem jāmazgā rokas un seja un jāsaņem pirmā maizes daļa. Tūlīt pēc tam viņi sadalās darbnīcās un dodas uz darbu, kam vasarā jāsākas pulksten sešos un ziemā pulksten septiņos.

21. pants. Ēdienreizes. Pulksten desmitos ieslodzītie pārtrauc darbu, lai ietu uz ēdnīcu; viņi dodas uz saviem pagalmiem mazgāt rokas un sadalās nodaļās. Pēc brokastīm atpūta līdz pulksten desmitiem un četrdesmit minūtēm.

22. pants. Skola. Pulksten desmitos un četrdesmit minūtēs ar bungu riboņu nostājas rindās, pa nodaļām iet skolā. Mācības ilgst divas stundas, tās pārmaiņus izmanto lasīšanai, rakstišanai, rasēšanai un rēķināšanai.

23. pants. Pulksten divpadsmitos un piecdesmit minūtēs ieslodzītie pa nodaļām atstāj skolu un dodas uz saviem pagalmiem, lai atpūstos. Bez piecām minūtēm vienos viņi, bungām ribot, atkal sadalās pa darbnīcām.

24. pants. Pulksten vienos ieslodzītie dodas uz darbnīcām – darbs ilgst līdz pulksten četriem.

25. pants. Pulksten četros atstāj darbnīcas un dodas uz pagalmiem, kur ieslodzītie mazgā rokas un sadalās pa nodaļām, lai dotos uz ēdnīcu.

26. pants. Pusdienas un tām sekojošā atpūta ilgst līdz pulksten pieciem – šajā brīdī ieslodzītie atgriežas darbnīcās.

27. pants. Vasarā pulksten septiņos, ziemā pulksten astoņos darbs beidzas; pēdējo reizi darbnīcās dala maizi. Stundas ceturksni lasa kaut ko pamācošu vai kāds ieslodzītais vai uzraugs saka pāris aizkustinošu vārdu, kam seko vakara lūgšana.

28. pants. Vasarā pulksten pusastoņos, ziemā pulksten pusdeviņos ieslodzītie pagalmā mazgā rokas, apskata apģērbu un iet uz kamerām, kur viņiem pie pirmās bungu riboņas jāizģērbjas, pie otrās jāliekas gultās. Pēc tam aizver kameru durvis un uzraugi veic apgaitu pa gaitenīem, lai pārlicinātos par kārtību un klusumu.

Tātad runa ir par spīdzināšanu un laika sadalījumu. Tie neattiecas uz vienu un to pašu noziegumu, tie nesoda vienādus likuma pārkāpējus. Taču tie labi definē zināmu soda stilu. Tos šķir mazāk nekā gadsimts. Tas bija laiks, kad Eiropā un Savienotajās Valstīs no jauna pārkārtoja visu sodīšanas kārtību. Tas bija tradicionālās justīcijas lielo "skandālu" laikmets, neskaitāmu reformu projektu laikmets; radās jauna teorija par likumu un noziegumu, jauns morāls vai politisks attaisnojums tiesībām sodīt; notika seno rīkojumu atcelšana, paradumu izzušana; "mūsdienu" kodeksu projekts vai uzrakstīšana: Krievija, 1769; Prūsija, 1780; Pensilvānija un Toskāna, 1786; Austrija, 1788; Francija, 1791; IV gads*, 1808. un 1810. Jauns laikmets kriminālajā justīcijā.

No šiem daudzajiem pārveidojumiem es pakavēšos pie viena – miesas sodu izzušanas. Mūsdienās vērojama sliekšme to mazliet nenovērtēt; varbūt savā laikā par to teikts pārāk daudz svinīgu runu; varbūt to pārāk viegli un ar pārlietu emfāzi pieskaitīja pie "humanizācijas", kas ļāva to neanalizēt. Un kāda gan tam nozīme salīdzinājumā ar lielajām institucionālajām transformācijām ar skaidriem un cēliem kodeksiem, unificētiem procedūras noteikumiem: gandrīz visur pieņemtā zvērināto tiesa, galvenokārt labojošā soda rakstura definīcija un šī tendence, kas arvien pastiprinās kopš XIX gadsimta, modulēt sodus atkarībā no vainīgajiem indivīdiem? Mazāk tieši fiziskas sodīšanas, zināma atturība mocīšanas mākslā, daudz smalkāku, daudz rafinētāku sāpju spēle, kam atņemta to krāšņā atklātība, – tas pelna, lai tam piešķirtu īpašu burvību, kas, bez šaubām, nav nekas cits kā daudz dziļāku pārkārtojumu rezultāts. Un tomēr kaut kas būtisks bija noticis: dažos gadu desmitos apskatei pazuda spīdzinātais ķermenis – sacirsts, amputēts, simboliski iezīmēts sejā vai uz pleca, izrādīts dzīvs vai miris, pasniegts izrādei. Ķermenis vairs neparādījās kā soda represijas augstākais mērķis.

XVIII gadsimta beigās – XIX gadsimta sākumā par spīti dažiem liekiem uzliesmojumiem drūmie sodīšanas svētki grasās izdzist. Šajās pārmaiņās sajaucas divi procesi. Tiem nepavisam nav nedz viena hronoloģija, nedz tie paši esības iemesli. No vienas puses, sodīšanas izrādes izzušana. Soda ceremoniāls tiecas ieslidēt ēnā, tā vietā nākot jaunam procedūras vai administrācijas aktam. Publiska vainas atzīšana Francijā pirmoreiz tika atcelta 1791. gadā, bet pēc īsas atjaunošanas atkal no jauna 1830. gadā; kauna stabu aizliedza 1789. gadā; Anglijā 1837. gadā. Publiskie darbi, ko

Austrija, Šveice un dažas no ASV pavalstīm, kā Pensilvānija, lika darīt uz ielas vai lieliem ceļiem, spaidu darbos notiesātajiem ar dzelzs ķēdēm, raibās drānās, smagām bumbām pie kājām saņemot puļa izaicinājumu, apvainojumus, zobgalības, sitienus, naida vai līdzdalības zīmes⁵, tika gandrīz visur atsaukti XVIII gadsimta beigās vai XIX gadsimta pirmajā pusē. Izrādišana palika spēkā Francijā 1831. gadā, par spīti spēcīgai kritikai – “riebīgā aina”, teica Rēals⁶; to galīgi atcēla 1848. gada aprīlī. Bet ķēdes, ko katordznieki vilka cauri visai Francijai līdz Brestai un Tulonai, 1837. gadā aizstāja melni krāsoti pieticīgi arestantu rati. Sodišana mazpamazām beidza būt teātris. Un viss, ko tā bija paturējusi no izrādes, turpmāk ieguva negatīvu zīmi; sodīšanas ceremonijas funkcijas pakāpeniski it kā netika vairs saprastas, tika uzskatīts, ka šis rituāls, kas “noslēdz” noziegumu, ar savu aizdomīgo radniecību rosina līdzināties tam, ja ne pārspēt to mežonībā, pieradināt skatītājus pie nežēlības, no kuras gribēja tos novērst, un parādīt viņiem noziegumu biežumu; bendem likt līdzināties noziedzniekam, tiesnešiem līdzināties slepkavām, pēdējā bridī mainīties lomām, padarīt mocekli par žēlsirdības vai apbrīnas objektu. Bekaria ļoti sen bija teicis: “Slepkavību mums stāda priekšā kā šausmīgu noziegumu, bet mēs redzam, cik aukstasinīgi, bez sirdsapziņas pārmetumiem to izdara.”⁷ Publisku nāves soda izpildīšanu tagad uztver kā pavardu, kur no jauna iedegas varmācība.

Tātad sodīšana tiecas kļūt visslēptākā soda procesa daļa. Tas izraisa vairākas konsekvences – soda izpilde pamet zināmā mērā ikdienišķas uztveres sfēru, lai ieietu abstraktās apziņas sfērā; tās iedarbīgumu prasa no tās fatalitātes, nevis no tās redzamās intensitātes; apziņa, ka tiks sodīts, nevis nevēlamais teātris ir tas, kam cilvēks jānovērš no nozieguma; priekšzīmīgais sodīšanas mehānisms maina savu zobratu sistēmu. Tagad justīcija vairs neuzņemas publisko vardarbības daļu, kas saistīta ar tās pienākumu veikšanu. Lai arī tā nogalina vai sit, tā vairs netiecas pēc sava spēka glorifikācijas; šo savu elementu tai ir grūti paciest un ar to ir grūti rīkoties. Atkal bija dzirdamas nekrietnas piezīmes: sodīšanā–izrādē no ešafota šļācās mulsinošas šausmas; tās pārņēma reizē bendi un notiesāto; vienmēr tās bija gatavas pārvērsties žēlsirdībā vai slavā, kauns, kas bija jācieš moceklim, pastāvīgi vērsa nekrietnībā soda izpildītāja legālo

⁵ Robert Vaux, *Notices*, p. 45, citāts pēc: N.K. Teeters. They were in prison, 1937, p. 24.

⁶ *Archives parlementaires*, 2e série, t. LXXII 1er déc. 1831.

⁷ I.C. de Beccaria, *Traité des délits et des prisons*, 1764, p. 101. Šeit un tālāk citāti no F.Eli izdevuma.

varmācību. Kopš tā laika skandāla un apgaismības elementi sadalīties citādi; pati notiesāšana ir tiesīga iezīmēt delinkventu* ar negatīvu vai viennozīmīgu zīmi: tātad debašu un sprieduma publicitāte; kas attiecas uz soda izpildīšanu, tā ir kā papildu kauns, ko justīcijai ir kauns uzspiest notiesātājam; tātad justīcija turas no soda izpildīšanas pa gabalu, vienmēr cenždamās to uzticēt citiem un tāt noslēpumainības plīvurā. Tas ir pietiekami riebīgs, lai tiktu sodīts, bet tas nav tik pārāks, lai sodītu. No tā izriet dubultā aizsardzības sistēma, ko jurisdikcija izveidojusi starp sevi un sodu, ko tā uzliek. Soda izpildīšana tiecas kļūt par autonomu sektoru, kura administratīvais mehānisms atslēgo justīciju; ar soda birokrātisko apslēpšanu tā atbrīvojas no šīs apslāpētās neveiklības. Ir raksturīgi, ka Francijā cietumu administrācija ilgu laiku bija Iekšlietu ministrijas pakļautībā, bet katorgas vietu administrāciju kontrolēja Jūras lietu vai Koloniju ministrija. Un ārpus šīs lomu sadales norisinās teorētisks noliegums: nedomājiet, ka sodam, ko mēs, tiesneši, uzliekam, galvenais ir sodīt; tas cenšas labot, iztaisnot, "izdziedēt"; uzlabošanas tehnika sodā atbilda striktu sliktā izpirkšanu un atbrīvo tiesnešus no nepatīkamā pienākuma sodīt. Mūsdienu justīcijai un tiem, kas to realizē, ir kauns sodīt, taču tas ne vienmēr izslēdz centību; tā nemitēdamās tic: pār šo ievainojumu rosās psihologs un sīkais morālās ortopēdijas ierēdnis.

Miesas sodu izzušana tātad ir izrāde, kas izzūd; bet sākas iedarbošanās uz ķermeni. 1787. gadā Rašs: "Es nevaru liegt sev cerēt, ka nav tālu laiks, kad karātavas, kauna stabi, ešafots, pātaga un moku rats miesas sodu vēsturē tiks uzskatīti kā barbarisma gadsimtu un zemju liecinieki, kas pierādīja, cik nepilnīgi saprāts un reliģija spēj ietekmēt cilvēka prātu."⁸ Patiesi, Van Minens, sešdesmit gadus vēlāk, atklādams otro penitenciāro kongresu Briselē, runāja par savas bērnības laiku kā par aizgājušu laikmetu: "Es redzēju ar moku ratiem, karātavām un kauna stabiem nosētu zemi; es redzēju uz moku ratiem kroplīgi izstiepušos skeletus."⁹ Represijas tika atceltas Anglijā (1834) un Francijā (1832); 1820. gadā Anglija vairs neuzdrošinājās visā pilnībā pielietot lielo miesas sodu nodevējiem (Tistl-vuds netika sacirsts gabalos). Vienīgi pātaga vēl palika vairākās sodu sistēmās (Krievija, Anglija, Prūsija). Taču vispār sodīšanas prakse bija kļuvusi atturīga. Vairs nepieskarties ķermenim vai, katrā ziņā, pieskarties,

⁸ B. Rush, vērsšanās pie Biedrības, kas atbalsta politiskus pētījumus, sk. N.K. Teeters, *The Cradle of the penitentiary*, 1935, p.30.

⁹ Sk.: *Annales de la Charité*, II, 1847, p. 529-530.

cik maz vien iespējams, un aizsniegt tajā kaut ko, kas nav pats ķermenis. Sacīs: cietums, ieslodzījums, piespiedu darbi, katorga, uzturēšanās aizliegums un deportācija, kas ieņēmuši tik svarīgu vietu mūsdienu sodu sistēmās, ir "fiziski" sodi: atšķirībā no publiskas atzīšanās tie tieši attiecas uz ķermeni. Taču soda-ķermeņa attiecības te nav identiskas tam, kādas tās bija miesas sodos. Te ķermenis atrodas instrumenta vai starpnieka pozīcijā: ja uz viņu iedarbojas, to ieslogot vai liekot tam strādāt, tad tāpēc, lai atņemtu indivīdam brīvību, ko reizē uzskata par tiesībām un labumu. Šajā sodu sistēmā ķermenis ir iekļauts piespiešanas un tiesību atņemšanas, pienākumu un aizliegumu sistēmā. Fiziskas ciešanas, pašas ķermeņa sāpes vairs nav sodu veidojošie elementi. No mākslas radīt nepanesamas sajūtas sods ir kļuvis par aizliegtu tiesību ekonomiju*. Ja justīcijai vēl vajag manipulēt un aizskart tiesas priekšā atbildīgo ķermeni, tas notiek iztālēm, rūpīgi pamatotā saskaņā ar bargiem likumiem un tēmējot uz daudz "augstāku" mērķi. Šis jaunās atturības iespaidā no benedes, šī tūlītējo ciešanu anatoma, maiņu pārņēma vesela tehniķu armija – uzraugi, ārsti, priesteri, psihiatri, psihologi, audzinātāji; jau ar savu klātbūtni pie notiesātā viņi dzied slavas dziesmu justīcijai, kam šī slavināšana ir nepieciešama: viņi tai garantē, ka ķermenis un sāpes nav pēdējie tās sodīšanas darbības objekti. Ir jādodomā par to – mūsdienās ārstam ir jāuzrauga uz nāvi notiesātie līdz pēdējam brīdim –, tādējādi esot labvēlīgam uzraugam, prestatā ierēdņiem, kas ir pilnvaroti atņemt dzīvību. Kad tuvojas nāves soda izpildīšanas brīdis, pacientiem izdara nomierinošas injekcijas. Tiesu tikumības utopija: atņemt dzīvi, neļaujot just sāpes, atņemt visas tiesības, neliekot ciest, uzlikt sodus, kas atbrīvoti no sāpēm. Ķeršanās pie psihofarmakoloģijas un dažādiem fizioloģiskiem "strāvas noņēmējiem", pat ja tai jābūt provizoriskai, ir saskaņā ar šo "nemiesisko" sodu sistēmu.

Mūsdienu nāves soda izpildīšanas metodes saglabā liecību par šo dubulto procesu – izrādes izžušana un sāpju anulēšana. Kaut savā ritmā, tomēr vienotā kustībā radās Eiropas likumdošana – visiem tāda pati nāve, tai ģerbonī nenesot nozieguma specifisko zīmi vai noziedznieka sociālo statusu; nāve ilgst tikai mirkli, ko nekāds niknums nedrīkst upurim iepriekš palielināt vai paildzināt, soda izpildīšana, kas drīzāk skar dzīvību, nevis ķermeni. Vairs nav šo ilgo procesu, kur nāve reizē ir aizkavēta ar aprēķinātiem pārtraukumiem un pastiprināta ar secīgu uzbrukumu sēriju. Vairs nav tādu kombināciju, kādas iestudēja, lai nogalinātu karaļa slepkavas, nav arī to paņēmienu, par ko sapņoja XVIII gadsimta

sākumā *Hanging not Punishment enough*¹⁰ autors un kas būtu ļāvuši sa-
raustīt notiesāto uz moku rata, pēc tam to pērt līdz ģibonim, tad iekārt
ķēdēs, pirms ļaut viņam nomirt no bada. Vairs nav tādu miesas sodu, kur
notiesāto velk uz sieta (lai galva nesašķīstu pret bruģi), kur viņa vēders ir
vaļā un iekšas tiek steigā izrautas, lai viņš pats savām acīm redzētu, kā tās
iemet ugunī; tad beidzot viņam tiek nocirsta galva un ķermenis sadalīts
daļās.¹¹ Šo “tūkstoš nāvju” reducēšana līdz striktai nāves soda izpildei de-
finē gluži jaunu sodīšanas akta morāli.

Jau 1760. gadā Anglijā (lai izpildītu nāves sodu lordam Fereram) iz-
mēģināja kāršanas mehānismu (zem notiesātā kājām noslēptam balstam
vajadzēja izslēgt lēnu agoniju un upura un bendes saskaršanos). Tas tika
uzlabots un galīgi pieņemts 1783. gadā, tajā pašā, kad atcēla tradicionālo
gājienu no Ņūgeitas uz Tiburnu un kad pēc Gordonas dumpjiem izman-
toja cietuma rekonstrukciju, lai ierīkotu ešafotus pašā Ņūgeitā.¹² Slavenais
1791. gada franču kodeksa 3. pants – “katram uz nāvi notiesātajam tiks
nocirsta galva” – satur šo trīskāršo nozīmi: vienāda nāve visiem (“Viena
veida likuma pārkāpumi tiks sodīti ar vienu soda veidu, lai kāds būtu
vainīgā rangs un stāvoklis,” jau teica pēc Giljotēna* ieteikuma 1789. ga-
da 1. decembrī nobalsotais priekšlikums); katram notiesātajam viena nāve,
kam jānāk vienā rāvienā un neķeroties pie šiem “garajiem un tātd nežē-
ligajiem” miesas sodiem, tādiem kā karātavas, ko nosodīja Lepeletjē; galu
galā sods vienam notiesātajam, tāpēc, ka dižciltīgo sods, galvas nocir-
šana, ir vismazāk apkaunojošs noziedznieka ģimenei.¹³ Giljotīna, ko
lietoja no 1792. gada marta, ir šiem principiem atbilstošs mehānisms.
Tur nāve ir reducēta līdz skatāmam, taču acumirkligam notikumam.
Saskare starp likumu vai tā īstenotājiem un noziedznieka ķermeni ir
saīsināta līdz zibenīgam mirklim. Nav fiziskas saskaršanās; bendem tikai
atliek būt kā pedantiskam pulksteņmeistaram. “Pieredze un saprāts pa-
rāda, ka pagātnē lietotais veids, kā noziedzniekam nocirst galvu, ir vēl

¹⁰ Anonīms teksts publicēts 1701. gadā.

¹¹ Nodevēju spīdzināšana, ko apraksta V. Blekstouns komentārā par angļu krimināl-
kodeksu, *Commentaire sur le Code criminel anglais*, tulkojums franču valodā, 1776, 1,
p. 105.

Skaidrojums bija domāts, lai izceltu angļu likumdošanas humānismu prestatā vecajam
1760. gada Rikojumam. Komentētājs piebilst: “Šajā miesas sodā, kura izrāde ir atbaidoša,
vainīgais necieš daudz un necieš ilgstoši.”

¹² Sk.: Ch. Hibbert, *The Roots of evil*, éd. de 1966, p. 85-86.

¹³ Le Peletier de Saint-Fargeau, Archives parlementaires, t. XXVI, 3 juin 1791, p. 720.

briesmīgāks miesas sods nekā vienkārša dzīvības atņemšana, kas ir formālā likuma vēlme – lai nāves sods tiktu izpildīts vienā mirkli un vienā rāvienā; piemēri rāda, cik grūti ir pie tā nonākt. Lai paņēmieni būtu droši, tam ir jābūt atkarīgam no nemainīgiem mehāniskiem līdzekļiem, kam tāpat var noteikt stiprumu un efektu... Ir viegli likt uzcelt līdzīgu ierīci, kuras efekts ir nenovēršams; galvas nociršana notiks vienā mirkli saskaņā ar jauno likumu. Šis aparāts, ja tas šķiet nepieciešams, neliks neko just un būs tik tikko pamanāms.”¹⁴ Gandrīz nepieskaroties ķermenim, giljotīna izbeidz dzīvību, kā cietums atņem brīvību vai soda nauda paņem daļu no īpašuma. Tā ir tiesīga piemērot likumu ne tik daudz pret vienu reālu, pret sāpēm jūtīgu ķermeni kā pret juridisku subjektu, kam starp citām tiesībām ir arī tiesības uz eksistenci. Tai vajadzētu būt paša likuma abstrakcijai.

Bez šaubām, kādu laiku Francijā kaut kas no miesas sodiem nostājās pret sodu izpildīšanas mērenību. Tēva vai mātes slepkava – un karaļa slepkavas, ko tiem pielīdzināja –, tika vesti līdz ešafotam zem melna plīvura; tur (līdz 1832. gadam) viņiem nocirta roku. Tad atlika tikai sēru rotājums. Tādējādi gadījumā ar Fieski* 1836. gada novembrī: “Viņš tiks aizvests līdz soda izpildīšanas vietai vienā kreklā, basām kājām un ar melnu plīvuru; viņš tiks izrādīts uz ešafota, kamēr tiesu izpildītājs lasīs tautai spriedumu, un tas tiks nekavējoties izpildīts.” Te jāatceras Damiins. Un jāatzīmē, ka pēdējais papildinājums nāves sodam bija sēru plīvurs. Notiesātais vairs nav redzams. Vienīgi sprieduma lasīšana uz ešafota izklāstīja noziegumu, kam nebija sejas.¹⁵ Pēdējās lielo miesas sodu atliekas ir to anulēšana: drapējums, lai apslēptu ķermeni. Nāves soda izpildīšana Benuā, trīskāršam neģēlim – savas mātes nonāvētājam, homoseksuālim, slepkavam –, pirmajam mātes slepkavam, kuram likums ļāva izvairīties no plaukstas nociršanas: “Kamēr lasīja spriedumu, viņš, soda izpildītāju balstīts, stāvēja uz ešafota. Bija šausmīgi redzēt šo izrādi; ietīts platā baltā liķautā, seju pārklātu ar melnu krepu, mātes slepkava izvairījās no klusejošā pūļa skatieniem un zem viņa noslēpumainā un drūmā ģērba dzīvība izlējās briesmīgās gaudās, kas drīz apklusā zem naža.”¹⁶

¹⁴ A. Louis, *Rapport sur la guillotine, cité par Saint-Edme, Dictionnaire de pénalité*, 1825, t. IV, p. 161.

¹⁵ Tajā laikā bieži sastopama tēma: atbilstoši tam, cik viņš ir šausmīgs, noziedzniekam jāatņem gaisma: viņš neredz un nav redzams. Tēva (mātes) slepkavam vajadzētu “izgatavot dzelzs būri vai izrakt tumšu karceri, kas viņam kalpotu par mūžīgo vientuļo patvērumu”.

De Molène, De l'humanité des lois criminelles, 1830, p. 275-277.

¹⁶ *Gazette des tribunaux*, 30 août 1832.

Tātad XIX gadsimta sākumā izzūd lielā fiziskās sodīšanas izrāde; izvairās no nomocītā ķermeņa; no soda izslēdz ciešanu inscenēšanu. Sākas soda mērenības laikmets. Šo miesas sodu izzušanu var uzskatīt par pieņemtu ap 1830.–1848. gadu. Protams, šī globālā apstiprināšana prasa korekcijas. Vispirms pārveidojumi nav izdarīti nedz kopumā, nedz vienotā procesā. Bija aizkavēšanās. Paradoksāli, taču Anglija bija viena no visnepadevīgākajām valstīm, kas pretojās miesas sodu izzušanai: varbūt lai saglabātu modeli, ko tās kriminālajai justīcijai bija devusi zvērināto tiesas iedibināšana, publiskā procedūra, *habeas corpus** godāšana; galvenais, bez šaubām, tāpēc, ka tā nebija vēlējusies mazināt savu soda likumu stingrību 1780.–1820. gadu lielo sociālo nemieru laikā. Ilgu laiku Romijī, Makintošam un Fovelam Bakstonam neizdevās mīkstināt angļu likumā paredzēto sodu daudzumu un smagumu – šī “šausmīgā kautuve”, sacija Rosi. Tā bardzība bija pat pieaugusi (vismaz paredzētajos sodos, jo to pielietojums bija nežēlīgāks par likumu, kas zvērināto tiesai šķita pārmērīgs, jo 1760. gadā Blekstouns uzskaitīja 160 noziegumus, par kuriem angļu likumdošanā ir piespriežams nāves sods, un 1819. gadā to skaits bija 223. Vajadzētu ņemt vērā arī kopējā procesa pātrinājumu un atkāpšanos no 1760. līdz 1840. gadam, reformas straujumu tādās valstīs kā Austrija vai Krievija, Savienotās Valstis, Francija Konstituantes laikā, pēc tam atplūdis kontrevolūcijas laikā Eiropā un lielās sociālās bailes 1820.–1848. gadā; vairāk vai mazāk pārejošus pārveidojumus, ko atnesa tiesas vai ārkārtēji likumi; nelīdzsvarotību starp likumiem un tiesu reālo praksi (kas ne vienmēr atspoguļo likumdošanas stāvokli). Tas viss XVIII un XIX gadsimta griežos attīstību padara stipri neregulāru.

Galvenās pārvērtības iezīmējās ap 1840. gadu, kad nostiprinājās sodīšanas mehānismu jaunais darbības tips, taču jāpiebilst, ka šis process nebija pabeigts. Miesas sodu skaita samazināšanās ir tendence, kas sākas 1760.–1840. gada pārveidojumos; taču tie nav galīgi; un var sacīt, ka miesas sodu prakse ilgu laiku vajāja mūsu sodu sistēmu, kurā tā vēl tagad mājō. Giljotīna, šī ātrā un bezkaislīgā nāves mašīnērija, Francijā bija iezīmējusi jaunu legālās nāves ētiku. Taču revolūcija to drīz vien ietērpa lielā teatrālā rituālā. Gadiem ilgi tā bija izrāde. To vajadzēja pārvietot līdz Senžaka žogam, vaļējos ratus aizstāt ar slēgtu ekipāžu, ātri izgrūst notiesāto no furgona uz dēļiem, organizēt steidzīgu soda izpildīšanu vēlās nakts stundās, galu galā novietot giljotīnu cietuma teritorijā un darīt to nepieejamu publikai (pēc soda izpildīšanas Veidmanam 1939. gadā), aizsprostot ielas, kas ved uz cietumu, kur paslēpts ešafots un kur soda izpildīšana norisinās slepenībā (soda izpildīšana Bifē un Bontamam

Santē 1972. gadā), saukt pie tiesas lieciniekus, kuri atstāta redzēto ainu, lai soda izpildīšana beigtu būt izrāde un lai tā paliktu kā savāds noslēpums starp justīciju un tās notiesāto. Pietiek iedomāties šo lielo piesardzību, lai saprastu, ka nāves sods savā dziļākajā būtībā joprojām ir izrāde, kas patiesi būtu jāaizliedz.

Kas attiecas uz personas sagrābšanu, tā vēl XIX gadsimta vidū nebūt nav pilnībā atrisināta. Bez šaubām, sods vairs necentrējas uz miesas sodu kā ciešanu tehniku; tas par galveno objektu pieņēma kādas mantas vai tiesību zaudēšanu. Taču sods kā piespiedu darbi vai pat kā cietums – tīra brīvības atņemšana – nekad nav darbojies bez zināmas soda devas, kas skar pašu ķermeni: pārtikas produktu normēšana, seksuālās dzīves zaudēšana, sitieni, karceris. Vai tā ir negribēta, taču neizbēgama ieslodzījuma konsekvence? Īstenībā cietums savos visskaidrākajos priekšrakstos vienmēr saglabājis zināmas miesas mokas. XIX gadsimta pirmajā pusē bieži izteiktā penitenciārās sistēmas kritika (cietums pietiekami nesoda: ieslodzītie ir mazāk izsalkuši, mazāk nosaluši un visumā mazāk zaudējuši nekā daudzi nabagi vai pat strādnieki) dara zināmu postulātu, par kuru gan nekad netiek atklāti runāts: tas ir taisnīgi, ka notiesātais fiziski cieš vairāk nekā citi cilvēki. Sodu ir grūti atdalīt no fizisko sāpju devas. Kas būtu nemiesisks sods?

Tātad mūsdienu kriminālās justīcijas mehānismu pamatā joprojām paliek "spīdzināšanas" elements, kas nebūt nav tai pakļauts, taču arvien plašāk un plašāk tiek iesaistīts nemiesisko sodu sistēmā.

*

Soda bardzības mikstināšana pēdējo gadsimtu laikā ir tieslietu vēsturniekiem labi zināma parādība. Taču globālā mērogā ilgu laiku to uztvēra kā kvantitatīvu parādību: "mazāk nežēlības, mazāk ciešanu, vairāk iecietības, vairāk cieņas, vairāk cilvēcības". Īstenībā šis parādības pavada pārvietošanās pašā sodīšanas operācijas objektā. Vai tā ir intensitātes samazināšana? Varbūt. Bet mērķa maiņa noteikti.

Ja sodu sistēma savās visstingrākajās formās vairs nevēršas pie ķermeņa, uz ko tad tā dibina savas ietekmes? Teorētiski, kas ap 1760. gadu ievada posmu, kurš vēl nav pabeigts, uz to atbild vienkārši, gandrīz ar acīm skatāmi. Atbilde šķiet ierakstīta pašā jautājumā. Galvenais vairs nav ķermenis, bet gan dvēsele. Vainas izpirkšanai, kas dara asas sāpes

ķermenim, jāseko sodam, kas dziļi iedarbojas uz sirdi, domām, gribu un noskaņojumu. Vienreiz uz visiem laikiem Mablī formulējis principu: "Lai sods, ja varu tā teikt, skar drīzāk dvēseli nekā miesu."¹⁷

Svarīgs brīdis. Senie greznā soda partneri – miesa un asinis – atdod savu vietu. Uz skatuves uznāk jauns tēls maskā. Zināma traģēdija beigušies; sākas komēdija ar ēnu siluetiem, balsim bez sejas, netaustāmām būtībām. Sodišanas aparātam tagad jākožas šajā realitātē, kam nav miesas.

Vai tas ir vienkāršs teorētisks apgalvojums, ko atspēko soda sistēmas prakse? Tas būtu pārsteidzīgi sacīts. Tā ir taisnība, ka tagad sodīt nenozīmē vienkārši pārvērst dvēseli; taču Mablī princips nav palicis bikls vēlējums. Visas mūsdienu sodu sistēmas gaitā var izsekot tās rezultātiem.

Vispirms objektu substitūcija. Ar to es negribu teikt, ka piepeši sāka sodīt citus noziegumus. Šo divu gadsimtu laikā, bez šaubām, ļoti mainījusies likuma pārkāpumu definīcija, to smaguma hierarhija, iecietības robežas, kas bija faktiski jāpacieš un kas bija legāli atļauts; daudzi noziegumi ir pārstājuši tādi būt tāpēc, ka tie bija saistīti ar zināmu reliģisko varu vai ar kādu ekonomiskās dzīves tipu; zaimošana ir zaudējusi savu nozieguma statusu un daļu nozieguma smaguma zaudējusi kontrabanda un zādzība, ko izdarījis mājkalpotājs. Taču šis pārvērtības varbūt nav vissvarīgākais fakts – dalīšana starp atļauto un aizliegto gadsimtu gaitā saglabājusī zināmu nemainību. Turpretim "noziegums", sodīšanas prakses objekts, ticis dziļi pārveidots – sodāmā elementa kvalitāte, raksturs un substance zināmā mērā mainījušies vairāk nekā nozieguma formālā definīcija. Likuma relatīvā stabilitāte ir devusi mājvietu īstai smalku un ātru pārmaiņu spēlei. Zem noziegumu un likuma pārkāpumu vārda ļoti bieži tiesā Kodeksā paredzētus juridiskus objektus un tai pašā laikā tiesā kaislības, instinktus, anomālijas, kroplības, nepielāgošanos un vides vai iedzimtības ietekmi; soda agresijas, taču caur tām – agresivitātes, izvarošanas un vienlaicīgi perversijas; slepkavības, kas ir arī dziņa un tieksme. Teiks: tie nav tiesāti; ja tos piesauc, tad tāpēc, lai izskaidrotu tiesājamos faktus un lai noteiktu, līdz kādai pakāpei noziegumā tikusi iesaistīta subjekta griba. Nepietiekama atbilde. Jo tās ir tikai ēnas aiz cēloņa elementiem, ko drīzāk tiesā un soda. Tiesā aplinkus ar "vainu mikstinošiem apstākļiem", kas spriedumā liek iekļūt ne vien akta "papildapstākļu" elementiem, bet kaut kam gluži citam, kas nav juridiski kodējams: noziedznieka pazīšana, uz viņu attiecināmais vērtējums, tas, ko zina par

¹⁷ G. de Mably, De la législation, Oeuvres complètes, 1789, t. IX, p. 326.

viņa attiecībām ar savu pagātņi un noziegumu, un tas, ko var no viņa gaidīt nākotnē. Šis ēnas tiek tiesātas ar visu šo jēdzienu spēli, kas kopš XIX gadsimta sasaista medicīnu un jurisprudenci (Žoržē laikmeta "briesmoņi", Šomjē cirkulāra "psihiskās anomālijas", mūsdienu ekspertīžu "perverse" un "nepielāgojušies") un kas ar akta izskaidrošanas ieganstu ļauj kvalificēt individu. Tās notiesā ar sodu, kas piešķir sev funkciju darīt noziedznieku "ne vien alkstošu, bet arī spējīgu dzīvot, ievērojot likumu, un apmierināt pašam savas vajadzības"; tādas tās ir ar soda iekšējo ekonomiju, kas, ja tas sankcionē noziegumu, var pārveidoties (saīsinoties vai vajadzības gadījumā pagarinoties) atbilstoši tam, kā mainās notiesātā izturēšanās; tādas tās ir vēl ar šo "drošības pasākumu" spēli, kas pavada sodu (uzturēšanās aizliegums, uzraudzīta brīvība, aizbildniecība, obligāta medicīniskā kopšana) un kas nav domāti likuma pārkāpuma sankcionēšanai, bet gan indivīda kontrolēšanai, viņa bīstamā stāvokļa neitralizēšanai, pārveidojot viņa kriminālās tieskmes, kam jāizbeidzas tad, kad būs panākta pārveidošanās. Vienīgais mērķis noziedznieka dvēseles saukšanai pie tiesas nav izskaidrot viņa noziegumu un ievest to kā elementu atbildības juridiskajā noteikšanā. Tai liek nākt ar tādu pārspīlētu svinīgumu, ar tādu vēlmi saprast un ar tik lielu "zinātnisku" centību tieši tāpēc, lai to tiesātu vienlaikus ar noziegumu un lai sodīšanā tā uzņemtos atbildību. Visā krimināli tiesiskajā rituālā no iepriekšējas izmeklēšanas līdz spriedumam un pēdējām soda sekām lika iekļūt objektiem, kuru uzdevums ir ne tikai dublēt, bet arī nodalīt juridiski definētus un kodētus objektus. Psihiatriskā ekspertīze un vēl vispārīgākā veidā – kriminālā antropoloģija un apnicīgais kriminoloģijas diskurss tur atrod vienu no savām precīzajām funkcijām – svinīgi ierakstot likuma pārkāpumus zinātniskai apziņai uztveramu objektu laukā, dot legālas sodīšanas mehānismiem attaisnojamo pamatu iedarboties nevis vairs vienkārši uz likuma pārkāpumiem, bet gan uz indivīdiem; nevis vairs uz to, ko viņi ir izdarījuši, bet uz to, kas viņi ir, būs un var būt. Dvēseles klātbūtne, ar ko justīcija nodrošinājusies, šķietami ir izskaidrojums un ierobežojums un būtībā – papildinājums. Kopš 150 vai 200 gadiem Eiropa ir izveidojusi savas jaunās sodu sistēmas, tiesneši pamazām atteikušies no senās prakses un sākuši tiesāt kaut ko citu, nevis noziegumu – noziedznieka "dvēseli".

Un ar to pašu viņi ir sākuši darīt kaut ko citu, nevis tiesāt. Vai, lai būtu precīzāk, pašā tiesāšanas juridiskās modalitātes iekšienē ir iefiltrējušies citi vērtējuma tipi, savus izstrādātos likumus padarot par galveno. Kopš viduslaikos ilgā darbā un ne bez grūtībām bija uzbūvēta lielā izmek-

lēšanas procedūra, tiesāt nozīmēja izdibināt patiesību par noziegumu, noskaidrot tā autoru un piemērot viņam likumīgu sodu. Likuma pārkāpuma zināšana, atbildīgā zināšana un likuma zināšana ir trīs nosacījumi, kas patiesībā ļāva dibināt tiesāšanu. Un tā, lūk, tiesāšanas gaitā tagad ir ierakstīties pavisam cits patiesības jautājums. Ne vairs vienkārši: "Fakts ir noskaidrots, vai tas ir noziedzīgs?" Bet arī: "Tātad – kas tas ir par faktu, kas tā ir par vardarbību vai slepkavību? Kādā realitātes līmenī vai laukā to ierakstīt? Vai tas ir fantasma, psihiska reakcija, murgaina epizode vai perversija?" Ne vairs vienkārši: "Kas ir tā autors?" Bet: "Kā noteikt cēloņus procesam, kas to ir izraisījis? Kur atrodas tā pirmavots pašā autorā? Instinkts, neapzinātais, vide vai iedzimtība?" Ne vairs vienkārši: "Kāds likums soda šo likuma pārkāpumu?" Bet: "Kāds sods būtu vispiemērotākais? Kā paredzēt subjekta evolūciju? Kādā veidā viņš visnoteiktāk būtu labojams?" Vesels vērtējošu, diagnosticējošu, paredzošu un normatīvu spriedumu kopums, kas attiecas uz kriminālo individu, ir iemitinājies soda spriešanas pamatā. Cita patiesība ir iespiedusies tajā, ko pieprasīja juridiskais mehānisms: patiesība, kas savijusies ar pirmo, dara vainas atzīnumu par īpatnu zinātniski juridisku kompleksu. Zīmīgas ir pārmaiņas, kas sodīšanas praksē notikušas jautājumā par vājprātu. Pēc 1810. gada Kodeksa tas bija iekļauts tikai 64. pantā. Šis pants noteica, ka nav bijis nedz nozieguma, nedz likuma pārkāpuma, ja akta brīdī likuma pārkāpējs ir bijis neprāta stāvoklī. Kvalificējot aktu kā noziegumu, iespēja saukt pie tiesas vājprātu tātad bija izslēdzama. Ja autors tika atzīts par vājprātīgu, viņa rīcības smagums no tā nemainījās, nedz arī viņa sodam vajadzēja mikstināties: izzuda pats noziegums. Tātad nav iespējams vienlaikus atzīt kādu par vainīgu un vājprātīgu; vājprāta diagnosticēšana, ja tāda notika, nevarēja iekļauties tiesāšanā; tā pārtrauca procedūru un izslēdza justīcijas ietekmi uz nozieguma autoru. Ne vien noziedznieka pārbaudei, ko turēja aizdomās par vājprātu, bet pašiem šīs pārbaudes rezultātiem vajadzēja nākt no ārienes un agrāk par spriedumu. Un tā, ļoti drīz XIX gadsimta tiesas ir noniecinājušas 64. panta jēgu. Par spīti vairākiem Kasācijas tiesas lēmumiem, atgādinot, ka vājprāta stāvoklis nevarēja izraisīt mikstinātu sodu vai pat attaisnojumu, bet gan rīkojumu par prāvas izbeigšanu, pašā savā spriedumā viņi ir izvīrējuši jautājumu par vājprātu. Viņi pieļāva, ka var būt vainīgs un vājprātīgs; mazāk vainīgs, ja ir mazliet vājprātīgs; protams, vainīgs, taču drīzāk ieslogāms un aprūpējams nekā sodāms; bīstams vainīgais, jo acīm redzami slimis, utt. No Kriminālkodeksa viedokļa tur bija daudz juridisku absurdu. Taču tas bija izejas

punkts evolūcijai, ko jurisprudences un pati likumdošana steidzinās nākamajos 150 gados: jau 1832. gada reforma, ieviešot tādu jēdzienu kā vainu mīkstinoši apstākļi, ļāva modulēt spriedumu saskaņā ar iedomājamām slimības pakāpēm vai pusvājprāta formām. Un vispārējā prakse zvērināto tiesā, kas reizēm izplatījies līdz kriminālprocesam, no psihiatriskās ekspertīzes taisa tikai spriedumu, pat ja tas vienmēr ir formulēts ar sodāmības terminiem, ietver sevī vairāk vai mazāk neskaidrus spriedumus par normalitāti, nozieguma cēloni, iespējamo pārmaiņu vērtējumus un paredzējumus, kāda varētu būt likuma pārkāpēja nākotne. Visas operācijas, par kurām būtu netaisni teikt, ka tās no ārienes gatavo labi dibinātu spriedumu, tieši iekļaujas sprieduma veidošanas procesā. Pēc tam, kad vāprātu izvītro no 64. panta nozieguma primārajā nozīmē, tagad katrs noziegums un iespēju robežās katrs likuma pārkāpums kā likumīgu pieņēmumu, bet arī kā tiesības, ko tie var pieprasīt, nes sevī vājprāta hipotēzi, visādā ziņā anomāliju. Un spriedums, kas notiesā vai attaisno, nav vienkārši vainas izvērtējums, likumīgs lēmums, kas soda; tas nes sevī normalitātes vērtējumu un tehnisku priekšrakstu iespējamai normalizācijai. Mūsdienu tiesātājs – maģistrāts vai zvērinātais – dara kaut ko citu, nevis “tiesā”.

Viņš vairs nav vienīgais, kas tiesā. Visā tiesas procedūras un soda izpildīšanas laikā mudžēt mudž papildu instances. Ap galveno tiesāšanu savairojušās mazas tiesas un paralēli tiesneši: eksperti psihiatri vai psihologi, tiesneši, kas seko soda piemērošanai, audzinātāji, penitenciārās administrācijas ierēdņi sadrumstalo likumīgo sodīšanas varu; teiks, ka neviens no tiem reāli nedala tiesības tiesāt; ka vieniem nav citu tiesību kā pēc spriedumiem likt lietā tiesas noteikto sodu, un, galvenais, ekspertiem nav jāiejaucas pirms sprieduma, lai dotu vērtējumu, bet gan lai paskaidrotu tiesnešu lēmumu. Taču kopš sodi un drošības mēri, ko definē tiesa, nav pilnīgi noteikti, no brīža, kad tie var tikt mainīti pa ceļam, no brīža, kad citiem, nevis likuma pārkāpuma tiesnešiem uztic rūpes izlemt, vai notiesātais ir “pelnijs” tikt ievietots pusbrīvībā vai nosacītā brīvībā, ja viņi var noteikt termiņu viņa aizbildniecībai, tie, saprotams, ir legālās sodīšanas mehānismi, ko liek viņu rokās un atstāj viņu vērtējumam: papildu tiesneši, taču tomēr tiesneši. Viss aparāts, kas gadu gaitā ir attīstījies ap sodu pielietošanu un piemērošanu indivīdiem, pavairo juridiskā sprieduma instances un pagarina to krietni ārpus tiesas lēmuma. Kas attiecas uz ekspertiem psihietriem, viņi var atteikties tiesāt. Lai pētām trīs jautājumus, uz kuriem kopš 1958. gada cirkulāra viņiem ir jāatbild:

vai apsūdzētais uzrāda bīstamību? Vai viņš ir pakļaujams kriminālsodam? Vai viņš ir ārstējams vai pāraudzināms? Šiem jautājumiem nav nekāda sakara ar 64. pantu, nedz ar apsūdzētā iespējamo vājprātu akta brīdi. Šie jautājumi nenosaka "atbildību". Tie attiecas tikai uz soda administrēšanu, tās nepieciešamību un derīgumu, soda iespējamo iedarbīgumu; tie ļauj skaidrā valodā norādīt, vai patversme ir labāk nekā cietums, vai jāparedz īss vai garš ieslodzījums, medicīniska aprūpe vai drošības pasākumi. Kāda ir psihiatra loma sodīšanas lietā? Viņš ir nevis atbildības pakāpes eksperts, bet padomdevējs sodīšanā; viņam jāsaka, vai subjekts ir "bīstams", kādā veidā no tā aizstāvēties, kā iejaukties, lai viņu pārveidotu, vai ir labāk viņu sodīt vai aprūpēt. Pašā savas darbības sākumā psihiatriskajai ekspertīzei bija jāformulē "īsti" priekšlikumi, kāda daļa izdarītajā aktā bijusi likuma pārkāpēja brīvībai; tagad tai ir jāpiedāvā priekšraksts, par ko varētu lūgt viņa "medicīniski juridisko aprūpi".

Rezumēsīm: kopš funkcionē jaunā sodu sistēma, ko definējuši XVIII un XIX gadsimta lielie kodeksi, globālais process ir novedis tiesnešus tiesāt kaut ko citu, nevis noziegumus; savos spriedumos viņi ir novesti darīt kaut ko citu, nevis tiesāt; un vienā ziņā tiesāšanas vara ir pārvietota uz citām instancēm, nevis likuma pārkāpuma tiesnešiem. Visā krimināltiesāšanas darbībā ir iesaistījušies nesodāmi elementi un personas. Sacis, ka tas nav nekas sevišķs, ka tieslietu liktenis ir pamazām uzsūkt arī tām svešus elementus. Taču mūsdienu krimināltiesībā viens ir neparasti: ja tā uzņemas tik daudzus nesodāmus elementus, tad ne tāpēc, lai varētu tos juridiski kvalificēt un mazpamazām iekļaut striktā sodīšanas varā: bet gan, gluži otrādi, – lai varētu likt tiem funkcionēt krimināltiesiska procesa iekšienē kā netiesiskiem elementiem; tas ir, lai izvairītos atzīt, ka šī operācija ir skaidri un gaiši legāls sods; lai attaisnotu tiesneša funkciju būt skaidri un gaiši tam, kurš soda: "Protams, mēs taisām spriedumu, taču to ir izraisījis noziegums, jūs labi redzat, ka mums tas ir tikai veids, kā vērtēt noziedznieku; mēs sodām, bet tas ir veids, lai pateiktu, ka mēs vēlamies panākt izveseļošanos." Kriminālā justīcija mūsdienās funkcionē un attaisnojas tikai ar šo nepārtraukto atsaukšanos uz kaut ko citu, nevis sevi pašu, ar šo nebeidzamo atkalierakstīšanos nejuridiskās sistēmās. Ar zināšanām tā ir ļāvusies šai pārkvalificēšanai.

Tātad aiz pieaugošās sodu iecietības var atklāt to pielietošanas punkta pārvietošanos; un caur šo pārvietošanos – veselu lauku nesenu objektu, veselu jaunu patiesības režīmu un daudzas līdz šim nezināmas lomas

kriminālistikas praksē. Zināšanas, tehnikas, "zinātniski" diskursi veidojas un savijas kopā ar sodīšanas varas praksi.

Šī grāmata iecerēta kā korelatīva mūsdienu dvēseles un jaunās tiesāšanas varas vēsture; aktuālā zinātniski juridiskā kompleksa ģeoneoloģija, kur sodīšanas vara rod savus atbalstus, saņem attaisnojumus un likumus, izpleš savu iespaidu un apslēpj savu milzīgo īpatnību.

Bet kur var ņemt vielu šim stāstam par mūsdienu dvēseli tiesāšanā? Turoties tikai pie tiesību likumu vai sodīšanas procedūru evolūcijas, riskē izcelt kā masīvu, ārēju, inertu un primāro faktu pārmaiņas kolektīvajā jutīgumā, cilvēces progresu vai cilvēkzinātņu attīstību. Pētot tikai galvenās sociālās formas, kā to darija Dirkems¹⁸, par soda mikstināšanas principu riskē izvirzīt individualizācijas procesus, kas drīzāk ir viens no jauno varas taktiku un tostarp jaunu sodīšanas mehānismu rezultātiem. Lūk, šī mācība, kas pakļaujas četriem galvenajiem likumiem:

1. Necentrēt soda mehānismu izpēti tikai uz "represīvajiem" rezultātiem, vienīgi uz to "sankcijas" daļu, bet aplūkot tos kopā ar pozitīvajiem rezultātiem, ko tie var izraisīt, pat ja pirmajā acu uzmetienā tie šķiet margināli. Tātad uzskatīt sodīšanu par sarežģītu sociālu funkciju.

2. Analizēt sodīšanas metodes nevis kā vienkāršas tiesību likumu sekas vai kā sociālās struktūras rādītājus, bet kā tehnikas, kam ir sava specifika vispārīgākā citu varas rīcību laukā. Izmantot sodus kā politiskās taktikas perspektīvu.

3. Krimināltiesību un cilvēkzinātņu vēsturi netraktēt kā divas atsevišķas sērijas, kas krustotos vienā vai otrā, varbūt abās panākot vēlamo iespaidu, perturbējošu vai derīgu, bet meklēt, vai tām nav kopīga matrice un vai tās abas nav cēlušās "epistemoloģiski juridiskā" veidošanās procesā; īsi sakot, padarīt varas tehnoloģiju gan par sodu sistēmas cilvēciskošanas, gan cilvēka pazišanas pirmsākumu.

4. Noskaidrot, vai šī dvēseles uznākšana uz kriminālās justīcijas skatuves un līdz ar to veselās "zinātniskās" prasmes integrēšanās juridiskajā praksē nav pārveidošanās rezultāts tādā veidā, ka ar varas attiecībām tiek investēts pats ķermenis.

Īsi sakot, mēģināt izpētīt sodīšanas metožu metamorfozi, sākot ar ķermeņa politisko tehnoloģiju, kur varētu saskatīt kopīgu varas sakarību un objekta attiecību vēsturi. Tādā veidā, ka ar soda mikstināšanas kā varas tehnikas analīzi reizē varētu saprast, kā cilvēks, dvēsele, normāls vai

¹⁸ E. Durkheim, Deux lois de l'évolution pénale, Année sociologique IV, 1899-1900.

nenormāls indivīds sāk dublēt noziegumu kā krimināltiesību iejaukšanās objektu; un kādā veidā specifiska pakļaušanās forma varēja radīt cilvēku kā zināšanu objektu diskursam ar "zinātnisku" statusu.

Taču es nepretendēju būt pirmais, kas strādājis šajā virzienā.¹⁹

*

No Rušes un Kiršheimera²⁰ lielās grāmatas var iegaumēt zināmu skaitu būtisku zīmju. Vispirms atbrīvojoties no ilūzijas, ka sodu sistēma pāri visam (ja ne ekskluzīvi) ir veids, kā iegrozīt likuma pārkāpumus, un ka saskaņā ar sociālām formām, politiskām, sistēmām vai ticībām tā šajā lomā var būt stingra vai iecietīga, pavērsusies pret vainas izpirkšanu vai apņēmusies panākt labošanu, piemērojusies atsevišķu indivīdu vajāšanai vai kolektīvas atbildības pieprasīšanai. Drīzāk analizēt "konkrētas soda izpildes sistēmas", pētīt tās kā sociālus fenomenus, ko nespēj apzināties nedz vienīgā sabiedriski juridiskā armatūra, nedz tās fundamentālās ētiskās izvēles; tās atkal ievietot to darbības laukā, kur noziegumu sodīšana nav vienīgais elements; parādīt, ka soda mēri nav vienkārši "negatīvi" mehānismi, kas ļauj apspiest, kavēt, izslēgt vai atcelt, bet ka tie ir saistīti ar veselu virkni pozitīvu un derīgu efektu, kuru uzdevums ir atbalstīt (un ja šajā nozīmē legālie sodi ir radīti, lai sodītu pārkāpumus, var teikt, ka pārkāpumu definīcija un vajāšana, gluži otrādi, ir radīta, lai uzturētu soda mehānismus un to funkcijas). Šajā rindā Ruše un Kiršheimers dažādus soda režīmus saistīja ar ražošanas sistēmām, kur tiem ir konkrēti rezultāti: tādējādi vergu ekonomikā soda mehānismu uzdevums būtu piegādāt papildu darbaspēku un nodibināt "civilu" verdzību līdzās tai, ko nodrošina kari vai tirdzniecība; feodālisma laikmetā un laikā, kad nauda un ražošana ir maz attīstītas, – sekmēt piepešu miesas sodu pieaugumu, vairumā gadījumu ķermenim esot vienīgajai pieejamajai mantai; līdz ar tirdzniecības ekonomikas attīstību varētu parādīties labošanas iestāde – patversme, *Spinhuis vai Rasphuis* –, piespiedu darbs, cietuma uzņēmumi. Taču rūpnieciskā sistēma prasa brīvu darbaspēka tirgu, piespiedu darba daļa soda mehānismos samazinās

¹⁹ Katrā ziņā ne ar atsaucēm, ne citātiem es nepratišu novērtēt to, par ko šai grāmatai jāpateicas Ž. Delēzam un darbam, ko viņš dara kopā ar F. Gatari. Tāpat daudzās lappusēs man vajadzētu citēt arī R. Kastela *Psychoanalyse* un teikt, cik ļoti esmu pateicīgs P. Norā.

²⁰ G. Rusche et O. Kirchheimer, *Punishment and social structures*, 1939.

XIX gadsimtā un to aizstāj ieslodzīšana labošanas nolūkā. Protams, attiecībā uz šo strikto korelāciju var daudz ko piebilst.

Taču, bez šaubām, var iegaumēt šo galveno tēmu, ka mūsu sabiedrībās sodu sistēmas ir aizvietojamas ar zināmu ķermeņa "politisko ekonomiju". Pat ja tās neaicina uz varmācīgiem vai asiņainiem sodiem, pat ja tās izmanto "maigas" metodes, kas iesloga vai labo, vienmēr ir runa par ķermeni – par ķermenī un tā spēkiem, to noderību un padevību, klasifikāciju un pakļaušanos. Noteikti ir likumīgi izveidot soda vēsturi uz morālu ideju vai juridisku struktūru pamata. Bet vai to var veidot uz ķermeņa vēstures pamata, ja kopš kāda laika sods apgalvo, ka mērķē uz noziedznieku neredzamo dvēseli?

Vēsturnieki jau sen ir sākuši rakstīt ķermeņa vēsturi. Viņi ir pētījuši ķermeni vēsturiskas demogrāfijas vai patoloģijas laukā; viņi ir to apskatījuši kā dažādu vajadzību un ēstgribas perēkli, kā fizioloģisku procesu un metabolismu vietu, kā mikrobu vai vīrusu uzbrukumu objektu – viņi ir parādījuši, līdz kādai pakāpei vēstures procesi iesaistījušies tajā, kas varēja noderēt par tīri bioloģisku eksistences pamatu, un kādu vietu sabiedrību vēsturē vajadzēja atvēlēt bioloģiskiem "notikumiem", tādiem kā baciļu cirkulācija vai dzīves ilguma pagarināšana.²¹ Taču arī ķermenis ir tieši iegremdējies politiskā laukā; varas attiecības to tūlīt sagrābj, tās ielenc to, iezīmē, dressē, moka, piespiež strādāt, uzliek tam par pienākumu ceremonijas un prasa no tā zīmes. Saskaņā ar sarežģītām savstarpējām attiecībām šī ķermeņa politiskā investēšana ir saistīta ar tā ekonomisko izmantošanu; kā ražošanas spēks ķermenis lielā mērā ir varas un valdīšanas attiecību investētš, taču, no otras puses, ķermeņa kā darbaspēka konstitūcija ir iespējama tikai tad, ja tas ir saņemts atkarības sistēmā (kur vajadzība ir arī rūpīgi iekārtots, aprēķināts un izmantots politisks instruments); ķermenis kļūst par derīgu spēku tikai tad, ja tas ir reizē ražojošs un atkarīgs ķermenis. Šī atkarība nav panākta tikai ar kādu vienu instrumentu – vai nu ar vardarbību, vai ideoloģiju; tā ļoti labi var būt tieša, fiziska un lietot spēku pret spēku, attiekties uz materiāliem elementiem un tomēr nebūt varmācīga; tā var būt aprēķināta, organizēta, tehniski pārdomāta, tā var būt smalka, tā var nelietot nedz ieročus, nedz teroru un tomēr saglabāt fizisko raksturu. Tā sakot, tai var būt "zināšanas" par ķermeni, kas nav tieši zinātne par tā funkcionēšanu un tā spēku pārzināšana, kas ir vairāk nekā spēja šos spēkus uzvarēt: šī zināšana un

²¹ Sk.: E. Le Roy-Ladurie, L'histoire immobile, Annales, mai-juin 1974.

pārzināšana veido to, ko varētu dēvēt par ķermeņa politisko tehnoloģiju. Protams, šī tehnoloģija ir difūza, reti tā tiek formulēta nemitīgos un sistemātiskos diskursos; tā liek lietā nesaskanīgus darbarikus vai procesus. Par spīti savu rezultātu saskaņai tā visbiežāk ir tikai daudzveidīga instrumentācija. Turklāt to nemācēs lokalizēt nedz noteiktā institūcijas tipā, nedz valstiskā aparātā. Tie meklē pie tās palīdzību; tie izmanto, valorizē vai uzspiež dažus no tās paņēmieniem. Taču savos mehānismos un rezultātos tā pati novietojas gluži citā līmenī. Zināmā mērā ir runa par varas mikrofiziku, ko aparāti un institūcijas izmanto, bet kuras likumības lauks zināmā veidā novietojas starp šīm lielajām funkcijām un pašiem ķermeņiem ar to materialitāti un spēku.

Un tā šīs mikrofizikas mācība pieļauj, ka vara, kas realizējas, netiek uztverta kā īpašums, bet kā stratēģija, lai tās valdīšanas rezultāti netiktu piedēvēti "adaptācijai", bet gan noteikumiem, manevriem, tehnikām, funkcijām; lai tajā drīzāk atšifrē vienmēr saspringtu, vienmēr aktīvu attiecību tīklu, nevis privilēģiju, ko varētu paturēt; lai tai par modeli dod drīzāk nepārtrauktu cīņu, nevis līgumu, kas nodod tiesības, vai ieguvumu, kas pārņem nozari. Visumā ir jāpieņem, ka šī vara drīzāk realizējas, nevis apvaldās, ka tā nav valdošās šķiras iegūta vai saglabāta "privilēģija", bet visu tās stratēģisko pozīciju rezultāts, kas parāda un dažkārt atjauno stāvokli tiem, pār kuriem valda. No otras puses, šī vara skaidri un vienkārši nepiemērojas kā pienākums vai aizliegums tiem, kuri "tādi nav"; tā tos ielenc, iet pāri tiem un cauri tiem; tā balstās uz tiem, gluži tāpat kā viņi paši savā cīņā pret to, un savukārt balstās uz sagrābšanu, ko tā realizē pret viņiem. Tas nozīmē, ka šīs attiecības meklējamas dziļi sabiedrības iekšienē, ka tās nelocalizējas valsts attiecībās ar pilsoņiem vai uz šķiru robežas un ka tām nepietiek tikai reproducēt individu, ķermeņu, kustību un izturēšanās līmeni likuma vai valdības galveno formu; ja ir nepārtrauktība (īstenībā tās sakārtojas šajā formā atbilstoši sarežģītu zobratu sistēmu virknei), nav nedz analogijas, nedz homologijas, bet gan mehānisma un modalitātes specifika. Tās nav viennozīmīgas, tās definē neskaitāmus sadursmju punktus, nestabilitātes centrus, kur katrs satur savu konfliktu, cīņas risku un vismaz pārejošu spēka samēra pārvietošanos. Tātad šo "mikrovaru" apvērsums neklausā likumam "visu vai neko"; tas nav reizi par visām reizēm iegūts ar jaunu aparātu kontroli, nedz ar institūciju jaunu funkcionēšanu vai sagraušānu; gluži otrādi – neviena no šīm lokalizētajām epizodēm nevar pati ierakstīties vēsturē, ja nu vienīgi ar rezultātiem, ko tā ierosina visā tīklā, kur tā ir iekļauta.

Varbūt arī jāatsakās no tradicionālā uzskata, ka zināšanas var būt tikai tur, kur ir pārtrauktas varas attiecības, un zināšanas var attīstīties tikai ārpus tās priekšrakstiem, prasībām un interesēm. Varbūt jāatsakās no domas, ka vara dara vājprātīgu, un otrādi – atteikšanās no varas ir viens no izglītības nosacījumiem. Drīzāk ir jāpieļauj, ka vara rada zināšanas (un nevis vienkārši tās veicinot, tāpēc ka tās kalpo varai, vai tās lietojot, jo tās ir noderīgas); vara un zināšanas tieši iesaistās viena otrā; nav nedz varas attiecību bez zināšanu lauka korelatīvas uzbūves, nedz zināšanu, kas nepieņem un neveido vienlaicīgi varas attiecības. Šīs “varas–zināšanu” attiecības nav jāanalizē, sākot no zināšanu subjekta, kas būtu brīvs, vai attiecībā pret varas sistēmu; bet, gluži otrādi, ir jāuzskata, ka subjekts, kas zina, objekti, kas jāuzzina, un zināšanu modalitātes lielākoties ir šīs fundamentālās varas–zināšanu sakritības un vēsturisko pārmaiņu rezultāti. Īsi sakot, nevis zināšanu subjekta aktivitāte, kas radītu varai derīgas vai nepakļāvīgas zināšanas, bet gan vara–zināšanas, procesi un cīņas, kas to šķērso un no kā tā ir veidota un kas nosaka zināšanu iespējamās formas un nozares.

Ķermeņa politiska iekļaušana un varas mikrofizikas analizēšana pieļauj, ka attiecībā uz varu notiek atteikšanās no vardarbības–ideoloģijas opozīcijas, no ipašuma metaforas, no līguma modeļa vai no iekarošanas modeļa; attiecībā uz zināšanām – atteikšanās no “ieinteresētā” un “neieinteresētā” opozīcijas, no zināšanu modeļa un no subjekta pārakuma. Piešķirot šim vārdam nozīmi, kas atšķiras no tās, kā XVII gadsimtā to saprata Petijs* un viņa laikabiedri, varētu sapņot par politisku “anatomiju”. Tas nebūtu pētījums par valsti, ko pieņem kā “ķermeņi” (ar saviem elementiem, resursiem un spēkiem), taču tas ne tik nebūtu pētījums par ķermeņi un tā apkārtņi, ko pieņem kā valsti. Tur kā materiālu elementu un tehniku traktēs “politisku ķermeņi”, kas varas un zināšanu attiecībās kalpo par ieroci un starpnieku, par satiksmes ceļiem un atbalsta punktiem, kas investē cilvēku ķermeņus un, padarot par zināšanu objektiem, paverdzina tos.

Ir runa par soda tehniku pārvietošanu – vai tās miesas sodu rituālā saņem ķermeņi, vai vērsas pie dvēseles – šajā politiskā ķermeņa vēsturē. Lietot soda paņēmienus mazāk kā juridisku teoriju sekas, bet gan kā politiskās anatomijas nodaļu.

Kantorovičs²² kādreiz ir būtiski analizējis “karaļa ķermeņi”: saskaņā ar viduslaikos izveidojušos juridisko teoloģiju tas ir dubults ķermenis, jo

²² E. Kantorowicz, *The King's two bodies*, 1959.

tas bez pārejošā elementa, kas dzimst un mirst, satur citu, kas paliek cauri laikiem un saglabājas kā karaļvalsts fizisks un tomēr neaizskarams balsts; ap šo dualitāti, kas sākumā bija tuva kristoloģijas modelim, organizējas ikonogrāfija, monarhijas politiskā teorija, juridiskie mehānismi, kas reizē šķir un vieno karaļa personu, Kroņa prasības un veselu rituālu, kas kronēšanā, bērēs, padevības apliecināšanas ceremonijās piedzīvo savus ziedu laikus. Otrā polā varētu iedomāties novietot notiesātā ķermeņi; arī viņam ir savs juridiskais statuss, viņš rada savu ceremoniālu un izraisa teorētisku diskursu, nebūt ne tāpēc, lai iedibinātu "vairāk varas", kas pārspilēja valdnieka personu, bet lai kodētu "mazāk varas", ar ko iezīmēti tie, kurus pakļauj sodīšanai. Politiskā lauka vistumšākajā stūrī notiesātais zīmē simetrisku un pretējīgu karaļa seju. Vajadzētu analizēt to, ko par godu Kantorovičam varētu dēvēt par "mazāko notiesātā ķermeņi".

Ja varas papildinājums no karaļa puses izraisa viņa ķermeņa sadalīšanos divās daļās, tad kāpēc varas pārpilnība, realizējoties pret pakļauto notiesātā ķermeņi, nav radījusi citu divdaļības tipu? Bezķermenisku, "dvēselisku", kā sacīja Mabli. Šis sodīšanas varas "mikrofizikas" vēsture tad būtu ģealoģija vai mūsdienu "dvēseles" ģealoģijas daļa. Tur drīzāk var saskatīt aktuālu zināmas ķermeņa pakļaušanas varas tehnoloģijas korelāciju, nevis redzēt šajā dvēselē reaktivizētas ideoloģijas sekas. Nevajadzētu teikt, ka dvēsele ir ilūzija vai ideoloģisks efekts. Vajadzētu atzīt, ka tā eksistē, ka tai ir realitāte, ka tā nepārtraukti apņem ķermeņi, tā virspusē un iekšienē funkcionējot varai, kas realizējas uz tiem, kurus soda, – vispārējākā veidā uz tiem, kurus uzrauga, māca un labo, uz vājprātīgajiem, bērniem, skolēniem, kolonizētajiem un uz tiem, kurus piestiprina ražošanas aparātam un kurus kontrolē visā eksistences laikā. Šis dvēseles vēsturiskā realitāte ir tāda, ka atšķirībā no dvēseles, ko pārstāv kristīgā teoloģija, tā nedzimst kļūdaina un sodāma, bet gan drīzāk dzimst no sodīšanas, uzraudzības, soda un piespiešanas procedūrām. Šī reālā, tomēr bezmiesiskā dvēsele nebūt nav substance; tā ir elements, kur savienojas zināma varas tipa rezultāti, un atsauce uz zināšanām – zobratu sistēma, ar ko varas attiecības sagādā izdevību iespējamām zināšanām un zināšanas atjaunina un pastiprina varas rezultātus. Uz šīs realitātes–atsauces celtas dažādas koncepcijas un iezīmētas analīzes nozares – psihe, subjektivitāte, personība, apziņa utt.; uz tām būvētas zinātniskas tehnikas un diskursi; tas ir sākuma punkts humānisma morālo prasību novērtēšanai. Taču te nevajadzētu kļūdoties – dvēsele, teologu ilūzija, netiks aizstāta ar reālu cilvēku, zināšanu, filozofisku pārdomu vai tehniskas

iejaukšanās objektu. Cilvēks, par kuru mums stāsta un kuru aicina atbrīvot, jau pats ir dziļākas pakļaušanās rezultāts. Viņā mājo "dvēsele" un vedina to uz eksistenci, kas pati ir daļa no pārvaldīšanas, ko vara realizē pret ķermeņi. Dvēsele ir politiskās anatomijas rezultāts un instruments, tā ir ķermeņa cietums.

*

To, ka sodīšana vispār un cietums konkrēti ir atkarīgi no ķermeņa politiskās tehnoloģijas, man varbūt mazāk mācījusi vēsture, bet gan tagadne. Pēdējo gadu laikā sacelšanās cietumos ir norisinājušās visur pasaulē. To mērķos, lozungos un norisē noteikti bijis kaut kas paradokšāls. Tās bijušas sacelšanās pret fizisko postu, kas ilgst vairāk nekā gadsimtu: pret aukstumu, nosmakšanu un pārblīvētību, pret veciem mūriem, badu un sitieniem. Taču tās bijušas arī sacelšanās pret paraugcietumiem, trankvilizatoriem, izolētību, medicīnisko vai mācību dienestu. Vai to mērķi bijuši tikai materiālistiski? Vai tās bijušas pretrunīgas sacelšanās – pret pagrimumu, taču reizē pret ērtībām, pret sargiem, taču arī pret psihiatriem? Īstenībā visās šajās kustībās bijusi runa par ķermeņiem un materiālām lietām, tāpat kā uz to attiecas neskaitāmie diskursi, ko cietums ir radījis kopš XIX gadsimta sākuma. Šie diskursi un sacelšanās, atmiņas un nesaudzīgās kritikas, protams, ir virzījušas šīs mazās, sīkās materialitātes. Katram ir ļauts tur redzēt tikai aklas prasības vai turēt aizdomās ārzemju stratēģijas. Runa bijusi par sacelšanos ķermeņa līmenī, pret pašu cietuma ķermeni. Iemesls nav bijis pārāk apdrupušais vai pārāk aseptiskais, pārāk rudimentārais vai pārāk uzlabotais cietuma ietvars, bet gan tā materialitāte tādā pakāpē, kur tas ir varas instruments un vektors; tā bijusi visa šī varas tehnoloģija pār ķermeni, ko "dvēseles" tehnoloģijai – audzinātājiem, psihologiem un psihietriem – nav izdevies nedz apslēpt, nedz kompensēt ar to labo iemeslu, ka tā tur ir tikai viens no darbarikiem. Es gribu rakstīt šī cietuma vēsturi ar visu ķermeņa politisko sagrābšanu, ko tas savā slēgtajā arhitektūrā apkopo. Tīrais anahronisms? Nē, ja ar to saprot pagātnes vēstures veidošanu tagadnes terminos. Jā, ja ar to saprot tagadnes vēstures veidošanu.²³

²³ Es cietuma rašanos pētišu vienīgi franču kriminālās justīcijas sistēmā. Atšķirības vēsturiskajā attīstībā un institūcijās pārāk sarežģītu uzdevumu iedziļināties detaļās un darītu pārāk shematisku visa šī fenomena restitūēšanas darbu.

Otrā nodaļa

MIESAS SODU SPOŽUMS

1670. gada pavēle līdz revolūcijai bija pārvaldījusi sodīšanas prakses galvenās formas. Lūk, tās parakstīto sodu hierarhija: "Nāve, spīdzināšana, paredzot pierādījumu iegūšanu, galeras uz laiku, pātaga, publiska atzišanās, izraidīšana." Tārad ievērojama daļa ir fiziskie sodi. Paradumi, noziegumu raksturs, notiesāto statuss tos vēl maina. "Dabisks nāves sods satur dažādus nāves veidus: vieni var tikt notiesāti ar pakāršanu, citi ar nocirstu plaukstu, nogrieztu vai caurdurtu mēli un pēc tam ar pakāršanu; citi, par nopietnākiem noziegumiem, var tikt dzīvi saraustīti gabalos un nomirt uz rata pēc tam, kad locekļi ir atrauti, citi – tikt saraustīti gabalos līdz da-biskai nāvei, citi – nosmacēti un pēc tam saraustīti gabalos, citi – dzīvi sadedzināti, citi tikt sadedzināti pēc tam, kad iepriekš ir nosmacēti; citi – tikt dzīvi sadedzināti pēc tam, kad viņiem nocirsta vai caurdurta mēle; citi tikt četru zirgu vilkti, citiem var tikt nocirsta galva, vēl citiem – sacirsta galva."²⁴ Un Sulatžs, itin kā garāmejot, piebilst, ka eksistē arī viegli sodi, par kuriem pavēle nerunā: gandarījums apvainotajai personai, bargs brīdinājums, nopelums, cietums uz laiku, uzturēšanās liegums un, beidzot, naudas sodi – soda naudas vai mantas konfiskācija.

Tomēr tur nevajag kļūdīties. Starp šo šausmu arsenālu un ikdienas krimināltiesību praksi bija liela telpa. Miesas sodi vārda tiešā nozīmē nebūt nebija visbiežāk lietotie sodi. Bez šaubām, mūsu šīsdienas acīm raugoties, nāves spriedumu proporcija klasiskā laikmeta soda sistēmā var šķist ievērojama: Šatlē spriedumi laikā no 1755. līdz 1758. gadam satur 9 līdz 10% nāves sodu – rats, karātavas vai sārts²⁵; Flandrijas parlaments no 1721. līdz 1730. gadam bija pasludinājis 39 nāves spriedumus no 260 tiesas spriedumiem (un 26 no 500 no 1781. līdz 1790. gadam)²⁶. Taču nav jāaizmirst, ka tiesas atrada daudz līdzekļu, lai mainītu krimināllikuma stingrību, vai nu atsakoties apsūdzēt pārāk bargi

²⁴ J.A. Soulatges, *Traité des crimes*, 1762, I, p. 169-171.

²⁵ Sk.: P.Petroviča rakstu *Crime et criminalité en France XVIIe-XVIIIe siècles*, 1971, p. 226 et suiv.

²⁶ P.Dauricourt, *La Criminalité et la répression au parlement de Flandre, 1721-1790* (1912).

sodāmus likuma pārkāpumus, vai pārveidojot nozieguma kvalifikāciju; reizēm arī pati karaļa vara norādīja strikti nepiemērot kādu sevišķi bargu pavēli.²⁷ Katrā ziņā lielākā daļa piespiesto sodu bija vai nu izraidījums, vai naudas sods: tādā tiesvedībā kā Šatlē (kur tiesāja tikai relatīvi nopietnus likuma pārkāpumus) no 1755. līdz 1785. gadam vairāk nekā puse no uzliktajiem sodiem bija izraidīšana. Un tā lielu daļu no šiem nemiesiskajiem sodiem kā papildu sodi pavadīja tādi, kam bija spīdzināšanas raksturs, – izrādīšana, kauna stabs, kakla dzelzs, pātaga, iezīmēšana ar kauna zīmi; tas bija kā likums visām notiesāšanām uz galeru vai to ekvivalentam sievietēm – ieslodzījumam patvērumā; pirms izraidīšanas bieži vien bija izlikšana apskatei un kauna zīme; naudas sodu dažkārt pavadīja pātaga. Ne tikai svīnīgajās lielajās nonāvēšanās, bet arī šajās papildu formās spīdzināšana demonstrēja to nozīmīgo daļu, kāda tai bija krimināltiesību sistēmā – katram nopietnam sodam vajadzēja nest sev līdzīgu kaut ko no spīdzināšanas.

Kas ir spīdzināšana? “Sāpīgs, vairāk vai mazāk nežēlīgs miesīgs sods,” Žokūrs sacīja un piebilda: “Šis neiedomājama cilvēku barbarisms un cietsirdība ir neizskaidrojams fenomens.”²⁸ Neizskaidrojama varbūt, taču noteikti ne nepareiza, ne mežonīga. Spīdzināšana ir tehnika, un to nevajag pielīdzināt galēja niknuma izpausmei bez likuma. Sodam, lai tas būtu spīdzināšana, ir jāatbilst trim galvenajiem kritērijiem – vispirms tam jārada zināms ciešanu daudzums, ko var ja ne precīzi izmērīt, tad vismaz novērtēt, salīdzināt un secīgi izvietot; nāve ir spīdzināšana tādā mērā, ciktāl tā nenozīmē vienkārši atņemt tiesības uz dzīvi, bet kur tā līdz zināmai robežai ir aprēķināta ciešanu gradācija: no galvas nociršanas – kad viss notiek ar vienu kustību un vienā mirklī un spīdzināšana ir nulles līmenī –, līdz saraustišanai gabalos, kas ciešanas noved gandrīz līdz bezgalībai – cauri pakāršanai, sārtam un moku ratam, uz kura sodāmais ilgi agonizē; nāve–spīdzināšana ir māksla aizturēt dzīvību ciešanās, sadalot to sīkāk “tūkstoš nāvēs”, un pirms beidzas eksistence, panākot “the most exquisite agonies”²⁹. Spīdzināšanas pamatā ir vesela ciešanu kvantitātes māksla. Vēl vairāk – šī ražošana ir regulēta. Spīdzināšana ciešanu kvalitāti, intensitāti un ilgumu korelatīvi saista ar nozieguma smagumu,

²⁷ Tas, ko Šuazels norādīja sakarā ar 1764. gada 3. augusta deklarāciju par kļaidoņiem (*Mémoire expositif*. B.N. ms. 8129 fol. 128-129).

²⁸ *Encyclopédie*, raksts “Supplice”.

²⁹ Tas ir Olifa teiciens, Sk.: *Obffé, An Essay to prevent capital crimes*, 1731.

noziedznieka personu un viņa upuru rangū. Ir juridisks sāpju kodekss; sods spīdzināšanas formā nenāk pār ķermeni kādā nejaušā vai lielā daudzumā; tas ir aprēķināts atbilstoši detalizētiem likumiem – pātagas sitienu skaits, nokaitētas dzelzs iedarbes vieta, agonijas ilgums sārtā vai uz moku rata (tiesa nolemj, vai ir pamats nosmacēt sodāmo tūlīt, vai tam jāliek lēnā nāvē mirt un pēc cik ilga laika jānāk šim žēlsirdības žestam), kāda tipa sakropļojums jāuzliek (nocirsta delna, caurdurta lūpa vai mēle). Visi šie dažādie elementi pastiprina sodus un saskaņā ar tiesām un noziegumiem kombinējas: “Dantes dzeja likumos,” sacīja Rosi; katrā ziņā ilga fiziskas sodīšanas prakse. Turklāt spīdzināšana ir daļa no rituāla. Tā ir sodīšanas liturģijas elements un atbilst divām prasībām. Tai jāiezīmē upuris – tā ir domāta, lai ar rētu, ko tā atštāj uz ķermeņa, vai ar ļauzu valodām, kas to pavada, apkaunotu sodāmo, kas ir tās upuris; spīdzināšana, pat ja tās funkcija ir “attīrīt” noziegumu, nesamierina; tā velk ap ķermeni vai labāk – uz paša notiesātā ķermeņa – zīmes, kurām nav jāizzūd; katrā ziņā cilvēku prāts glabās atmiņas par izrādīšanu, kauna stabu, spīdzināšanu un pienācīgi apjaustām ciešanām. Un no justīcijas viedokļa, kas to uzliek, spīdzināšanai jāsaņem liels troksnis, tai jābūt visu izjustai, mazliet kā tās triumfam. Pati pielietoto varmācību pārmērība ir daļa no tās slavas – lai vainīgais vaid un klieudz zem sitieniem, tā ir nevis apkaunojoša papildu problēma, bet gan pats justīcijas ceremoniāls, tās spēka demonstrācija. No tā, bez šaubām, izriet šo spīdzināšanu turpināšanās vēl pēc nāves: sadedzināti liķi, vējā izkaisīti pelni, ceļmalās izlikti uz sieta vilkti ķermeņi. Justīcija vajā ķermeni tālāk par jebkurām iespējamām ciešanām.

Miesas sods nav vienalga kāda miesas sodīšana – tā ir diferencēta ciešanu ražošana, rituāls, kas iezīmē savus upurus un manifestē varu, kas soda; un tā nebūt nav justīcijas dusmu izpausme, kas liecinātu, ka tā aizmirsusi savus principus un zaudējusi jebkuru savaldību. Spīdzināšanas “pārmērībās” ir investēta varas ekonomija.

*

Mocītais ķermenis vispirms iekļaujas tiesu ceremoniālā, kam jāceļ dienas gaismā patiesība par noziegumu.

Francijā, tāpat kā vairumā Eiropas valstu, izņemot vienīgi Angliju, visa tiesvedība līdz spriedumam palika slepena – vārdu sakot, necaurspīdīga ne vien publikai, bet arī pašam apsūdzētajam. Tā norisinājās bez

viņa vai vismaz viņam nezinot apsūdzību, argumentus, liecinieku liecības un pierādījumus. Pēc kriminālās justīcijas noteikumiem šādas zināšanas bija absolūta apsūdzības privilēģija. "Kā rīkoties, lai būtu visizveicīgāk un visslepenāk," instrukcijas sakarā teica 1498. gada edikts. Saskaņā ar 1670. gada rīkojumu, kas rezumēja un zināmos punktos pastiprināja iepriekšējā laikmeta bardzību, apsūdzētajam bija neiespējami tikt pie procedūras dokumentiem, izzināt denunciantu identitāti un izdibināt liecības, pirms noraidīt lieciniekus, līdz pēdējiem procesa mirkļiem viņam bija liegta iespēja izcelt attaisnojošus faktus un dabūt advokātu, lai pārbaudītu procedūras kārtību un pēc būtības piedalītos aizstāvībā. Savukārt maģistrāts bija tiesīgs saņemt anonīmas denūciācijas, slēpt no apsūdzētā lietas raksturu, izjautāt viņu viltīgā veidā, izmantot insinuācijas.³⁰ Viņš viens pats ar tā rīcībā esošo varu konstruēja patiesību, ar kuru tas saņēma savā rīcībā apsūdzēto, un tiesneši ieguva šo patiesību gatavu rakstisku dokumentu un atskaišu formā; tie bija vienīgie pierādījuma elementi, un tiesneši tikās ar apsūdzēto tikai vienreiz, lai viņu izjautātu, pirms taisīt spriedumu. Procedūras slepenā un rakstiskā forma atspoguļo principu, ka patiesības noteikšana krimināllietā bija valdnieka un viņa tiesnešu absolūtās tiesības un ekskluzīvā vara. Airo pieļāva, ka šai procedūrai (galvenajos vilcienos jau iedibināta XVI gadsimtā) par pamatu bija "bailes no jukām, klagām un gavilēm, ko parasti sacel tauta, bailes no tā, ka nekārtības, vardarbība un stihija varētu vērsties pret abām pusēm, proti, pat pret tiesnešiem", karalis ar to būtu vēlējis parādīt, ka "augstākā vara", no kuras ir atkarīgas sodīšanas tiesības, nekādā ziņā nevar piederēt "pūlim"³¹. Valdnieka justīcijas priekšā visām balsīm jāapklust.

Taču, lai izdibinātu patiesību, slepenība nekavēja ievērot zināmus likumus. Slepenība pat pieprasīja, lai tiktu noteikts stingrs krimināltiesību modelis. Viduslaiku vidū radusies tradīcija, ko tālāk attīstīja Renesanses lielie juristi, deva priekšrakstu tam, kādam vajadzēja būt pierādījumu raksturam un efektivitātei. Vēl XVIII gadsimtā regulāri varēja atrast tādas atšķirības kā šī – patiesi, tieši vai leģitīmi pierādījumi (piemēram, liecības) un netieši, apšaubāmi, mākslīgi pierādījumi (ar argumentu); vai arī acīm redzami pierādījumi, svarīgi pierādījumi, nepilnīgi vai viegli

³⁰ Lidz XVIII gadsimtam bija garas diskusijas, lai uzzinātu, vai viltīgas izjautāšanas laikā tiesnesim ir tiesības lietot viltus solījumus, melus, divdomīgus vārdus. Īsta negodīgas tiesas kazuistika.

³¹ P. *Ayrault*, *L'Ordre, formalité et instruction judiciaire*, 1576, I.III, chap. LXXII et chap. LXXIX.

pierādījumi³²; vai vēl: “steidzami vai nepieciešami” pierādījumi, kas neļauj šaubīties par fakta patiesumu (tie ir “pilni” pierādījumi – piemēram, divi nevainojami liecinieki apgalvo, ka redzējuši apsūdzēto, kam rokā bijis kails asiņains zobens, iznākam no vietas, kur pēc kāda laika tika atrasts mirušais, kas bija nogalināts ar zobena cirtienu); tuvējas pazīmes vai pus-pilni pierādījumi, ko var uzskatīt par patiesiem tik ilgi, kamēr apsūdzētais tos neiznīcina ar pretēju pierādījumu (“puspilns” pierādījums – viens aculiecinieks vai nāves draudi, kas ir bijuši pirms slepkavības); beidzot attālinātas vai “sākotnējas” pazīmes, kas eksistē tikai cilvēku uzskatos (publiski troksnis, aizdomās turētā bēgšana, viņa satraukums, kad viņu izjautā, utt.³³). Tomēr šis atšķirības nav vienkārši teorētiski smalkumi. Tām ir operatīva funkcija. Vispirms tāpēc, ka pašai par sevi katrai no šīm pazīmēm, tai paliekot izolētā stāvoklī, var būt noteikts juridiskā rezultāta tips – pilni pierādījumi var izraisīt jebkuru notiesāšanu; puspilnie var izraisīt miesas sodus, bet nekad nāvi; ar nepilnīgu un vieglu pazīmi pietiek, lai liktu “dekretēt” par aizdomās turamo, veikt pasākumus attiecībā pret viņu pilnīgāku ziņu iegūšanai vai uzlikt viņam naudas sodu. Otrkārt, tāpēc, ka tās savā starpā kombinējas saskaņā ar precīziem aprēķina likumiem – divi puspilni pierādījumi var veidot vienu pilnu pierādījumu; sākotnēji pierādījumi, ja tie ir vairāki un saskan, var kombinēties un veidot vienu puspierādījumu; taču vieni paši, lai cik daudz to būtu, nekad nevar būt līdzvērtīgi ar pilnu pierādījumu. Tātad sodīšanas sistēmas aritmētika ir pedantiska daudzos punktos, taču tā vēl atstāj vietu daudzām diskusijām – vai nāves soda piespriešanā var apstāties pie viena pilna pierādījuma, vai tas ir jāpavada citām vieglākām pazīmēm? Vai divas tuvējas pazīmes joprojām ir līdzvērtīgas vienam pilnam pierādījumam? Vai nevajadzētu pieļaut trīs tādas vai kombinēt ar attālinātām pazīmēm? Ir elementi, kas var būt pazīmes tikai dažos noziegumos, zināmos apstākļos un attiecībā uz zināmām personām (piemēram, liecība tiek anulēta, ja tā nāk no kļaidoņa; gluži otrādi, tā tiek pastiprināta, ja ir runa par “ievērojamu personu” vai par noziegumiem, kas pastrādāti saimnieku mājā). Tā ir ar kazuistiku modulēta aritmētika, kuras funkcija ir definēt, kā jābūvē juridisks pierādījums. No vienas puses, šī “legālo pierādījumu” sistēma patiesību krimināltiesību jomā dara par sarežģītas mākslas rezultātu; tā klausā likumiem, ko vienīgi speciālisti var zināt, un tātad tā pastiprina slepenības principu. “Nepietiek, lai tiesnesim būtu

³² D. Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1771, I, p. 660.

³³ P.F. Muyart de Vouglans, *Institutes au droit criminel*, 1757, p. 345-347.

pārliecība, kāda var būt jebkuram saprātīgam cilvēkam... Nekas nevar būt kļūdaināks kā šāds spriešanas veids, kas patiesībā ir tikai viens, tā vai citādi dibināts uzskats." Taču, no otras puses, tiesnesim ir stingrs likums; šis kārtības trūkuma dēļ "katrs spriedums par notiesāšanu būtu nejaušs, un vienā ziņā var teikt, ka tas tomēr ir netaisns, patiesībā apsūdzētais būtu vainīgs"³⁴. Pienāks diena, kad šis tiesiskās patiesības divainība šķitīs skandaloza – itin kā justīcijai nebūtu jāklausa vispārējās patiesības likumiem: "Ko par puspierādījumu teiktu pret argumentiem jutīgas zinātnes? Kas būtu viens ģeometrisks vai algebrisks puspierādījums?"³⁵ Taču nav jāaizmirst, ka šie formālie juridiskā pierādījuma likumi bija absolūtas un ekskluzīvas zināšanu varas iekšēja regulēšana.

Rakstveida, slepena un stingriem pierādījumu būvēšanas likumiem pakļauta krimināltiesiska izmeklēšana ir mehānisms, kā pasludināt patiesību, apsūdzētajam promesot. Un šī procedūra pati no sevis novedis pie atzišanās, kaut gan pēc striktiem noteikumiem tas tai nav nepieciešams, un tas notiks divu iemeslu dēļ – vispirms tāpēc, ka tas nodibina tik stipru pierādījumu, ka nemaz nav vajadzības tam pievienot citus, nedz ielaisties grūtajās un apšaubāmajās pazīmju kombinācijās; un atzišanās, ja vien tā ir izdarīta pēc formas, gandrīz atslogo apsūdzētāju no rūpēm piegādāt citus pierādījumus (katrā ziņā, vissmaģākos). Turklāt vienīgais veids, kā panākt, lai šī procedūra zaudētu visu, kas tai ir no korelatīvas autoritātes, un kļūtu par pilnīgu uzvaru pār apsūdzēto, vienīgais veids, kā patiesība var realizēt visu savu varu, ir tāds, ka noziedznieks ņem savā rēķinā savu paša noziegumu un pats paraksta to, ko informācija veikli un neskaidri uzbūvējusi. Airo, kam nemaz nepatika šis slepenās procedūras, teica: "Tas nav viss, lai sliktie būtu taisnīgi notiesāti. Ja ir iespējams, tiem pašiem sevi jātiesā un jānosoda."³⁶ Rakstiski restaurēta nozieguma iekšienē noziedznieks, kas atzīstas, spēlē dzīvās patiesības lomu. Atzišanās, kriminālā subjekta atbildīgs un spilgts akts, ir rakstiskas un slepenas informācijas papildu dokuments. Ar to izskaidrojams, kāpēc visa šī inkvizīcijas tipa procedūra tik lielu nozīmi piešķir atzišanās faktam.

Ar to izskaidrojama arī atzišanās lomas divdomība. No vienas puses,

³⁴ *Poullain du Parc, Principes du droit français selon les coutumes de Bretagne*, 1767-1771, t. XI, p. 112-113. Sk.: *A. Esmein, Histoire de la procédure criminelle en France*, 1882, p. 260-283; *K.J. Mittermaier, Traité de la preuve*, tulkojums. 1848, p. 15-19.

³⁵ *G. Seigneux de Correvon, Essai sur l'usage, l'abus et les inconvénients de la torture*, 1768, p. 63.

³⁶ *P. Ayrault, L'Ordre, formalité et instruction judiciaire*, L. I., chap. 14.

tai mēģina likt iekļauties kopējā pierādījumu kontā; uzsver, ka tā nav nekas vairāk kā viens no tiem: tas nav *evidentia rei*³⁷; būdama ne vairāk kā visspēcīgākais pierādījums, tā nevar viena pati panākt notiesāšanu, tam nepieciešamas papildu pazīmes un pieņēmumi, jo ir redzēti daudzi apsūdzētie, kuri atzīstas par vainīgiem noziegumos, ko nav izdarījuši; tātad tiesnesim jānosaka papildu izmeklēšana, ja viņa rīcībā ir tikai vainīgā tieša atzīšanās. Taču, no otras puses, atzīšanās to aizved pie jebkura cita pierādījuma. Līdz zināmam augstākam punktam tā viņiem ir patiesības ķēdes elements, tā ir arī akts, ar kuru apsūdzētais pieņem apsūdzību un atzīst tā pamatotību; tā bez viņa izveidoto informāciju pārvērš brīvprātīgā apliecinājumā. Ar atzīšanos apsūdzētais pats ieņem vietu krimināltiesiskās patiesības rādīšanas rituālā. Kā tas jau teikts viduslaiku tiesībās, atzīšanās dara lietu acīmredzamu un skaidru. Šai pirmajai divdomībai pievienojas otra – sevišķi spēcīgs pierādījums, lai izraisītu notiesāšanu, prasa tikai dažas papildu pazīmes, līdz minimumam samazinot informācijas vākšanas darbu un argumentu mehānismu, tātad atzīšanās ir mākslīga; tiks izmantotas visas iespējamās piespiešanas, lai to panāktu. Procedūrā ir jābūt spilgtam un mutiskam viedoklim, kas ir pretējs rakstiskajai informācijai, tam jābūt replikai, tādām kā dokumentāram pierādījumam no apsūdzētā puses, ir jābūt garantijām un jāievēro formalitātes. Atzīšanās glabā kaut ko no darījuma – tāpēc prasa, lai tā būtu “spontāna”, lai tā tiktu izteikta kompetentas tiesas priekšā, lai tas tiktu izdarīts pie pilnas apziņas, lai tas neattiektos uz neiespējamām lietām, utt.³⁷ Ar atzīšanos apsūdzētais piedalās tiesvedībā; viņš parakstās par informācijas patiesumu.

Šī dubultā atzīšanās divdabība (pierādījuma elements un informācijai pretējs viedoklis; obligāta likuma rezultāts un pusbrīvprātīgs darījums) izskaidro divus lielos līdzekļus, ko klasiskās krimināltiesības lieto atzīšanās panākšanai. Tas ir zvērests, ko apsūdzētajam prasa dot pirms viņa pratināšanas (tātad drauds lauzt zvērestu cilvēku un Dieva tiesas priekšā un tajā pašā laikā saistību rituāls), un spīdzināšana (fiziska varmācība, lai piespiestu pateikt patiesību, kas, lai visādā ziņā kļūtu par pierādījumu, pēc tam jāatkārto tiesnešu priekšā kā “spontāna” atzīšanās).

³⁷ Tiesu pierādījumu katalogos atzīšanās parādās ap XIII – XIV gadsimtu. To sastop nevis Bernāra de Pavi, bet gan Hostimija rakstos. Kratera formulējums, starp citu, ir raksturīgs: “Aut legitime convictus aut sponte confessus.” Viduslaiku tiesībās atzīšanās bija spēkā tikai tad, ja tas, kas atzīnies, ir pilngadīgs un to darījis pretējās puses klātbūtnē. Sk.: J. Ph. Lévy, *La Hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen Age*, 1939.

XVIII gadsimta beigās spīdzināšanu pasludinās kā veco laiku barbarisma paliekas: "gotiska" mežonības iezīme. Ir taisnība, ka spīdzināšanas prakse nāk no seniem laikiem: protams, tā bija inkvizīcija, un jau pirms tam – vergu mocišana. Taču klasiskajās tiesībās tā neparādās kā pēdas no tā vai kādi traipi. Tai ir sava noteikta vieta sarežģītajā krimināltiesību mehānismā, kur inkvizīcijas tipa procedūrai piemīt apsūdzības sistēmas elementi. Tā tas ir, kad rakstiskam argumentam nepieciešams atbilstošs mutvārdu arguments; kad maģistrātu vadītas pierādījumu tehnikas sajaucas ar pārbaūžu paņēmieniem, kam jāatbrūņo apsūdzētais, kad viņam liek – vajadzības gadījumā ar visniknāko piespiešanu – spēlēt šajā procedūrā brīvprātīga partnera lomu; īsi sakot, kad ir runa par patiesības radišanu ar divu elementu mehānismu – ar izmeklēšanu, ko slepeni veic tiesu iestāde, un paša apsūdzētā rituālo aktu. Šis abu mehānisma zobratu sistēmas darbību nodrošina apsūdzētā ķermenis, kas ir spilgts ķermenis, un, ja ir vajadzība, tāds, kas cieš; tāpēc, kamēr klasisko soda sistēmu nepārskatīs no augšas līdz apakšai, būs tikai ļoti maz radikālu spīdzināšanas kritiku.³⁸ Daudz biežāk izteiks vienkāršas piesardzības padomus: "Spīdzināšana ir bīstams veids, kā nonākt līdz patiesības uzzināšanai; tāpēc tiesnešiem bez apdoma nevajadzētu pie tā ķerties. Nav nekā apšaubāmāka. Ir vainīgie, kam netrūkst stingribas, lai noslēptu istu noziegumu...; un ir nevainīgie, kam spīdzināšanas spēks liek atzīties noziegumos, kuros tie nav vainojami."³⁹

Šajā ziņā spīdzināšanas funkcija ir iegūt patiesību. Vispirms spīdzināšana nav veids, kā par katru cenu izvilināt patiesību; tā nebūt nav mūsdienu pratināšanas neapvaldītās mocības; protams, spīdzināšana ir nežēlīga, taču ne mežonīga. Ir runa par saskaņotu pieredzi, kas pakļaujas skaidri noteiktai procedūrai; biežums, ilgums, lietotie instrumenti, virvju garums, smaguma svars, stūru skaits, maģistrāta, kas pratina, iejaukšanās – saskaņā ar dažādām tradīcijām tas viss ir rūpīgi kodēts.⁴⁰ Spīdzināšana ir strikti izstrādāta juridiska spēle. Un šajā sakarā tā pāri inkvizīcijas tehnikām sasaucas ar senajām pārbaudēm, kas bijušas apgrozībā apsūdzības procedūrās, – Dieva tiesa ar ūdeni un ungu, juridiskas

³⁸ No tām visslavenākā ir Nikolā kritika: Si la torture est un moyen à vérifier les crimes, 1682.

³⁹ Cl. Ferrière, Dictionnaire de pratique, 1740, T. II, p. 612.

⁴⁰ 1729. gadā Ageso lika veikt pētījumu par Francijā lietotajiem spīdzināšanas veidiem un likumiem. Tā rezumējumu ir devuši Joly de Fleury, B.N., Fonds Joly de Fleury, 258, vol. 322-328.

divkaujas, Dieva sodi. Starp tiesnesi, kas nosaka spīdzināšanu, un aizdomās turēto, ko spīdzina, ir vēl kaut kas līdzīgs sacīkstēm; "pacients" – tas ir termins, ar kuru apzīmē mocīto – ir pakļauts pārbaužu virknei, kuras ir graduētas pēc bardzības un kurās veicas "turoties" un neveicas atzīstoties.⁴¹ Taču tiesnesis neuzliek spīdzināšanu, neuzņemdamies no savas puses risku (un tās nav tikai bailes redzēt nomirstam aizdomās turēto); kā zināms, viņš liek uz spēles jau apkopotus pierādījumu elementus, jo likums nosaka – ja apsūdzētais "turas" un neatzīstas, maģistrāts ir spiests atmet savus argumentus. Mocītais ir uzvarējis. Šajā sakarā daudzos visnopietnākajos gadījumos ieviešas paradums uzlikt spīdzināšanu "ar pierādījumu paredzējumu" – tad tiesnesis pēc mocīšanas varēja turpināt likt lietā pieņēmumus, kurus viņš bija apkopojis; aizdomās turētais, viņam pretojoties, nebija atzīts par vainīgu, taču viņš bija pateicīgs vismaz par to, ka vairs nevarēs tikt nosodīts uz nāvi. Tiesnesis paturēja visas savas kārtis, tikai ne galveno. *Omnia citra mortem**. Tāpēc tiesnešiem bieži ieteica nepakļaut spīdzināšanai tādu aizdomās turēto, kas ir pietiekami pieķerts vissmagākajos noziegumos, jo, ja viņam izdosies mocības izturēt, tiesnesim vairs nebūs tiesību piespriest viņam nāves sodu, ko tas tomēr ir pelnījis; šajā sacīkstē justīcija būs zaudētāja – ja pietiek pierādījumu, "lai kādu vainīgu notiesātu uz nāvi", nevajag "riskēt ar tiesāšanu un provizorisku spīdzināšanu, kas bieži ne pie kā neved; jo galu galā glābiņa un tautas interesēs ir dot smagu, cietsirdīgu un būtisku noziegumu piemērus"⁴².

Aiz šķietamās neatlaidīgās ātras patiesības meklēšanas klasiskajā spīdzināšanā atrodams noteikts pārbaudes mehānisms – fizisks izaicinājums, kam jāizšķir patiesība; ja pacients ir vainīgs, spīdzināšanas sagādātās ciešanas nav netaisnīgas; taču tā ir arī attaisnošanas pazīme, ja viņš ir nevainīgs. Spīdzināšanas praksē ciešanas, apsūdzība un patiesība ir saistītas cita ar citu – tās kopīgi apstrādā pacienta ķermeni. Patiesības meklēšana ar "spīdzināšanu" ir veids, kā likt parādīties visnopietnākajai no visām pazīmēm – vainīgā atzišanās; taču tā ir arī cīņa, un viena pretinieka uzvara pār otru, kas rituāli "uzrāda" patiesību. Lai panāktu atzišanos, spīdzināšana jāpavada ar pratināšanu, taču tā ir arī divkauja.

Tāpat tur sajaucas izmeklēšanas akts un sodīšanas elements. Tas nav lielākais paradokss. Īstenībā spīdzināšana ir definēta kā argumentu

⁴¹ Pirmais spīdzināšanas līmenis bija tās instrumentu izrāde. Ar to apmierinājās gadījumos ar bērniem un sirmgalviem, kas vecāki par septiņdesmit gadiem.

⁴² *G. du Rousseau de la Combe, Traité des matières criminelles, 1741, p. 503.*

papildināšanas veids, kad "procesā nav pietiekamu sodu". Un tā ir ievietota starp sodiem; un tas ir tik smags sods, ka 1670. gada Rikojums to ieraksta sodīšanas hierarhijā tūlīt aiz nāves. Vēlāk jautās, kā sodu var izmantot kā līdzekli? Vai var likt lietot kā sodu to, kam jābūt par argumentu procedūrā? Atbilde meklējama tajā veidā, kā klasiskajā laikmetā justīcija lika darboties patiesības radišanai. Dažādās pierādījumu daļas neveidoja tikpat daudzus neitrālus elementus; tās nesteidzās apvienoties vienā veselā, kas sniegtu galīgo pārliecību par vainīgumu. Katra zīme nesa sev līdzīgu zināmu šausmu pakāpi. Vainīgums neiestājās, kad visi pierādījumi bija apkopotī; dokumentu pie dokumenta to nodibināja katrs no elementiem, kas ļāva atzīt vainīgo. Tādējādi viens puspierādījums atstāja aizdomās turēto nevainīgu tik ilgi, kamēr tas tika papildināts; tas viņu padarīja par pusvainīgu; tikai niecīga smaga nozieguma pazīme apzīmēja kādu par "mazliet" noziedzīgu. Īsi sakot, pierādījumi tiesā nepakļāvās duālai sistēmai – īsts vai neīsts; bet nepārtrauktas gradācijas principam – argumentā sasniegta pakāpe jau veidoja vainīguma pakāpi un tāpat noteica sodīšanas pakāpi. Aizdomās turētais vienmēr bija pelnījis zināmu sodu; nevainīgs nevarēja kļūt par aizdomu objektu. Aizdomas ietvēra sevī reizē no tiesneša puses pierādījuma elementu, no apsūdzētā puses – zināma vainīguma pazīmi un no soda puses – ierobežota soda formu. Aizdomās turētais, kas tāds palika, bija ne tik daudz atzīts par nevainīgu kā daļēji sodīts. Kad nonāca līdz zināmai prezumpcijas pakāpei, tad varēja likumīgi likt lietā praksi, kam bija divkārtša loma, – sākt sodīt, ievērojot jau apkopotās pazīmes, un izmantot šo sākotnējo sodu, lai iegūtu vēl trūkstošo patiesības daļu. XVIII gadsimtā juridiska spīdzināšana darbojas šajā savādajā ekonomijā, kur patiesības radišanas rituāls iet kopsolī ar soda uzlikšanas rituālu. Spīdzināšanā pratināmā ķermenis ir soda piemērošanas punkts un patiesības izspiešanas vieta. Un, gluži tāpat kā prezumpcija solidārā veidā ir pratināšanas elements un vainīguma fragments, spīdzināšanas izraisītās ciešanas reizē ir soda mērs un izmeklēšanas akts.

*

Un tā, šo divu rituālu divainā sazobe cauri ķermenim turpinās, pierādījums ir iegūts, un spriedums izteikts pašā soda izpildē. Un apsūdzētā ķermenis atkal ir būtiska daļa publiskā sodīšanas ceremonijā. Vainīgajam jādara zināma sava notiesāšana un patiesība par noziegumu, ko viņš

ir izdarījis. Viņa ķermeņi izrāda. Vadātam, izstādītam un mocītam, viņam publiski jāatbalsta procedūra, kas līdz šim bija palikusi ēnā; justīcijas aktam viņa apziņā un uz viņa miesas ir jāklūst salasāmam visiem. XVIII gadsimtā šī aktuālā un spilgtā patiesības demonstrēšana sodu publiskajā izpildē ieguva vairākus aspektus.

1. Vispirms padarīt vainīgo par sava paša notiesāšanas heroldu. Tādējādi zināmā veidā viņam uzliek par pienākumu pasludināt un apliecināt patiesību attiecībā uz to, kas viņam tiek pārmests, – gājiens pa ielām, uz muguras, krūtīm vai galvas piestiprināts uzraksts, kas atgādina spriedumu; apstāšanās dažādos krustojumos, sprieduma lasīšana, publiska atzišanās pie baznīcu durvīm, kuras laikā notiesātais svinīgi atzīst savu noziegumu: “Basām kājām, vienā kreklā, turot sveci un ceļos notupies, viņš runā un paziņo, ka ļauni, briesmīgi un ar iepriekšēju nodomu ir izdarījis ļoti nicināmu noziegumu utt.”; piesiešana pie staba, kur tiek atgādināti fakti un spriedums; vēl vienu reizi sprieduma lasīšana ešafota pakājē; vai tas ir vienkārši kauna stabs vai sārts un moku rats, notiesātais atklātībai dara zināmu, kāds ir viņa noziegums un ko tiesa viņam par to nospriedusi, izjūtot to fiziski uz sava ķermeņa.

2. Vēl vienu reizi panākt atzišanās ainu. Piespiestas publiskas atzišanās pasludināšanu dublēt ar spontānu un publisku atzišanos. Iedibināt spīdzināšanu kā patiesības mirkli. Darīt tā, lai šajos pēdējos mirkļos, kad vainīgajam vairs nav ko zaudēt, atklātos patiesība. Jau tiesa varēja pēc tiesāšanas nolemt par jaunām mocībām, lai izdabūtu iespējamo līdzdalībnieku vārdus. Tāpat bija paredzēts, ka notiesātais, jau kāpjot uz ešafota, varēja prasīt pagarinājumu, lai izteiktu jaunus atmaskojumus. Publiska gaidīja šo jauno patiesības pavērsienu. Daudzi to izmantoja, lai iegūtu mazliet laika, kā Mišels Barbjē, ko vainoja bruņotā uzbrukumā: “Viņš nekaunīgi skatījās uz ešafotu, sacīdams, ka tas noteikti nav uzbūvēts viņam, ievērojot, ka viņš ir nevainīgs; vispirms viņš prasīja, lai viņam atļauj uzkāpt istabā, bet tur pusstundu tikai klaiņoja apkārt, joprojām pūlēdamies panākt attaisnojumu; pēc tam, nosūtīts uz mocībām, viņš ar izlēmīgu izskatu kāpj uz ešafota, bet, līdzko viņš redz sevi atbrīvotu no drānām, piesietu pie krusta un sagatavotu saņemt sitienus ar nūju, viņš otrreiz prasās doties uz istabu un tur beidzot atzīstas savā noziegumā, pat paziņo, ka ir vainīgs citā slepkavībā.”⁴³ Miesas soda īstā funkcija ir likt atklāties patiesībai; un tālab tas turpina spīdzināšanas darbu publiskas

⁴³ S.P. Hardy, *Mes loisirs*, B.N. ms. 6680-87, t. IV, p. 80, 1778.

acu priekšā. Tas dod notiesāšanai tās personas parakstu, kas to izcieš. Labi izdevies miesas sods attaisno tiesu tādā gadījumā, ja tā spēj paša mocītā ķermenī publiskot patiesību par noziegumu. Laba notiesātā piemērs Fransuā Bijārs, kurš bija galvenais pasta kasieris un 1772. gadā noslepkavoja savu sievu; bende gribēja noslēpt viņa segu, lai liktu viņam izbēgt no apvainojumiem: "Viņš sacīja: man nebūt neuzlika šo sodu, ko esmu pelnījis, lai publika mani neredzētu... Viņš vēl bija tērpies sērās pēc savas sievas... kājās viņam bija gluži jaunas kurpes, safrizēties un nopūderēties balts, viņš izturējās tik vienkārši un tik impozanti, ka personas, kas bija sanākušas aplūkot viņu tuvumā, teica, ka viņam vajadzētu būt vai nu vispatiesākajam kristietim, vai vislielākajam no visiem liekuļiem. Kad uzraksts, ko viņš nesa uz krūtīm, izkustējās, viņš pats to iztaisoja, bez šaubām, lai to varētu vieglāk lasīt."⁴⁴ Sodīšanas ceremonija, ja katrs no tās aktieriem ļoti labi spēlē savu lomu, iedarbojas tāpat kā gara publiska atzīšanās.

3. Piestiprināt miesas sodu pie nozieguma; izveidot starp tiem atšifrējamo attiecību virkni. Notiesātā liķa izlikšana apskatei viņa nozieguma vietās vai vienā no tuvākajiem krustojumiem. Nāves soda izpildīšana tajā pašā vietā, kur noziegums izdarīts, – kā tam studentam, kurš 1723. gadā nogalināja vairākas personas un kuram Nantes prezidents nolēma uzsliet ešafotu pie kroga durvīm, kur viņš bija izdarījis šis slepkavības.⁴⁵ "Simbolisku" miesas sodu izmantošana: zaimotājiem caurdur mēli, netiklos dedzina, tam, kas ir nogalinājis, nocērt delnu; reizēm notiesātajam liek izrādīt viņa jaunā darba instrumentu – tādējādi Damiina slaveno nazīti apriepa ar sēru un piesēja pie noziegumu pastrādājušās rokas, lai tas sadeg vienlaikus ar viņu. Kā teica Viko, šī vecā jurisprudence bija "īsta poētika".

Nāves soda izpildīšanā atrod pēc iespējas vairāk gandrīz teatrālus nozieguma reprodukcijas paņēmienus – tie paši instrumenti, tās pašas kustības. Visu acu priekšā tiesa ar miesas sodiem liek atkārtot noziegumu, atklātībai darot zināmu patiesību par to un vienlaikus to izbeidzot ar vainīgā nāvi. 1772. gadā un vēl ilgi XVIII gadsimtā atrod tādus spriedumus kā šis: "Kāda Kambrē kalpone, kas nogalinājusi savu saimnieci de Lalē, ir notiesāta ar vešanu uz mocīšanas vietu divričos; "kalpojot neģēlības atklā-

⁴⁴ S.P. Hardy, *Mes loisirs*, t. I, p. 327 (iespiests ir tikai I sējums).

⁴⁵ Nantes pilsētas arhīvs, Reģ.Nr. 124.Sk.: P.Parfouru, *Mémoires de la société archéologique d'Ille-et-Vilaine*, 1896, t.XXV.

šanai uz visiem stūriem”; tur būs karātavas, kuru pakājē noliks atzveltnes krēslu, kurā sēdēja minētā de Lalē, viņas kundze, kad viņa to nogalināja; tur augstās tiesas izpildītājs nocirtīs viņai labo delnu un viņas klātbūtnē iemetīs to ugunī, un nekavējoties dos viņai četrus dūrienus ar dunci, kuru viņa lietoja, lai noslepkavotu minēto de Lalē, no tiem pirmo un otro galvā, trešo kreisajā augšdelmā un ceturto krūtīs; viņa tiks pakārta un žņaugta minētajās karātavās, līdz iestāsies nāve; un pēc divām stundām viņas nedzīvais ķermenis tiks noņemts un minēto karātavu pakājē uz minētā ešafota no tā atdalīs galvu ar to pašu dunci, kuru viņa lietoja, noslepkavojot savu kundzi, un šo galvu izstādīs uz divdesmit pēdu augstas figūras pie minētās Kambrē durvīm, tuvu ceļam, kas ved uz Duē, un pārējais ķermenis tiks ielikts maisā un aprakts pie minētās ķildas vietas, desmit pēdu dziļumā.⁴⁶

4. Miesas soda lēnums un dažādie pavērsieni, notiesātā kliedzieni un ciešanas tiesu rituāla beigās spēlē pēdējās pārbaudes lomu. Kā jebkura agonija, arī tā, kas norisinās uz ešafota, atklāj zināmu patiesību – turklāt ar lielāku intensitāti, uz ko spiež sāpes; ar lielāku stingrību, jo tā ir tieši savienojuma punktā starp cilvēku un Dieva spriedumu; ar lielāku troksni, jo tas norisinās publiski. Miesas soda ciešanas pagarina iepriekšējo spīdzināšanu; tomēr spēle vēl netiek izspēlēta un dzīvību var izglābt; tagad noteikti jāmirst, ir runa par savas dvēseles glābšanu. Mūžīgā spēle jau ir sākusies – miesas sods aizsteidzas priekšā viņsaules sodiem; tas rāda to, kādi tie ir; tas ir elles teātris; notiesātā kliedzieni, sacelšanās un zaimi jau liecina par viņa nelabojamo likteni. Taču šīspasaules sāpes var sagādāt arī grēksūdzi, kas atvieglotu viņsaules sodus, – ja mocekļi tās ir pacietis ar atteikšanos, Dievs to nekavēsies ņemt vērā. Zemes soda nežēlība iekļaujas nākamā soda dedukcijā – tur iezīmējas piedošanas solījums. Taču vēl var teikt: vai tik asas ciešanas nav zīme, ka Dievs ir pametis vainīgo cilvēku ziņā? Un, nebūt ne par nākotnes grēku atlaides ķīlu, tās parādās neizbēgamajā nolādēšanā; bet, ja notiesātais mirst ātri, bez ilgas agonijas, vai tas nav pierādījums, ka Dievs ir gribējis viņu aizsargāt un nelikt viņam krist izmisumā? Tātad šo ciešanu divdomība, kas tikpat labi var nozīmēt nozieguma pierādījumu vai tiesnešu kļūdu, noziedznieka krietnumu vai ļaunumu, cilvēku un Dieva spriedumu sakritību vai atšķirību. Ar to skaidrojama tā briesmīgā ziņkārība, kas pulcē skatītājus ap ešafotu un ciešanām, pagātne un nākotne, šīpasaule un mūžība. Patiesības

⁴⁶ Citāts no: *P. Dauricourt*, op. cit., p. 269-270.

brīdis, ko visi skatītāji prasa – katrs vārds, katrs klieziens, agonijas ilgums, ķermenis, kas pretojas, dzīvība, kas negrib no tā atrauties, tas viss dod zīmi –, vai tas ir tāds, kas nodzīvojis “sešas stundas uz moku rata, negribēdams, ka soda izpildītājs, kas viņu mierināja un iedrošināja, bez šaubām, pēc paša vēlēšanās, to pamestu kaut uz mirkli”; vai tāds, kurš mirst “stipri kristīgās izjūtās un apliecina vissirsnīgāko nožēlu”; tāds, kurš “izdzīst uz moku rata stundu pēc tam, kad ir tur novietots; saka, ka viņa mocību skatītājus ir atmaidzinājuši ārējie ticības apliecinājumi un nožēla, kādu viņš ir izteicis”; tāds, kurš visu ceļu līdz ešafotam izrādīja visdzīvāko nožēlu, taču, dzīvs uz rata uzlikts, nepārstādams “briesmīgi gaudoja”; vai arī tā sieviete, par kuru teikts, ka viņa “bija saglabājusi savu aukstasinību līdz sprieduma lasīšanas brīdim, taču tad viņas prāts aptumšojās, un, kad viņu kāra, viņa bija vispilnīgākajā neprātā”⁴⁷.

Cikls ir noslēdzies – no spīdzināšanas līdz nāves soda izpildei ķermenis ir atkal un atkal radījis nozieguma patiesību. Vai drīzāk, kalpojot par elementu, kas cauri veselai rituālu un pārbaužu spēlei apliecina, ka noziegums ir noticis, skaļi izsaka, ka viņš pats to ir izdarījis, parāda, ka viņš nes to ierakstītu sevī un uz sevis, pacieš soda operāciju un visskaļākajā veidā parāda tās rezultātus. Vairākas reizes mocītais ķermenis nodrošina sintēzi starp faktu realitāti un patiesības informāciju, procedūras aktiem un noziedznieka runām, noziegumu un sodīšanu. Tātad tas ir galvenā daļa soda liturģijā, kur tam jābūt partnerim noteiktā procedūrā ap lieliskām valdnieka tiesībām uz vajāšanu un noslēpumu.

*

Publiska spīdzināšana ir jāsaprot arī kā politisks rituāls. Pat nenozīmīgā veidā tā piedalās varas izpausmes ceremonijās.

Saskaņā ar klasiskā laikmeta tiesībām lielāks par zaudējumiem, ko tas var eventuāli radīt, un neievērotajām normām ir likuma pārkāpuma nodarītais kaitējums tā tiesībām, kas liek ievērot likumu: “Pat pieļaujot, ka tur nav nedz kaitējuma, nedz apvainojuma indivīdam, ja ir izdarīts kaut kas tāds, ko likums ir aizliedzis, tad tas ir likuma pārkāpums, kas prasa gandarījumu tāpēc, ka augstākā tiesības ir pārkāptas un tas ir

⁴⁷ S.P. Hardy, *Mes loisirs*, t. I, p. 13; t. IV, p. 42; t. V, p. 134.

apvainojums viņa rakstura cildenumam.”⁴⁸ Bez sava tiešā upura noziegums uzbrūk valdniekam; tas uzbrūk viņam personīgi, jo likums ir tādā pašā vērtībā kā valdnieka griba; tas uzbrūk viņam fiziski, jo likuma spēks ir karaļa spēks. “Lai likums būtu spēkā šajā karaļvalstī, tam noteikti vajadzēja nākt tieši no valdnieka vai vismaz vajadzēja būt apliecinātam ar viņa varas zīmogu.”⁴⁹ Valdnieka iejaukšanās nav šķērējtiesa starp diviem pretiniekiem; tas pat ir daudz vairāk nekā darbība, lai liktu cienīt katra tiesības; tā ir tieša atbilde tam, kurš ir to aizskāris. “Valdnieka varenības realizēšana noziegumu notiesāšanā, bez šaubām, ir viena no vissvarīgākajām sastāvdaļām tieslietu administrēšanā⁵⁰.” Sods nevar nedz identificēties, nedz pat samēroties ar zaudējumu reparāciju; sodīšanā vienmēr ir jābūt vismaz vienai daļai, kas būtu valdnieka, – un, kombinējoties ar paredzēto reparāciju, tā pat veido vissvarīgāko elementu nozieguma soda reglamentēšanā. Un tā šī prinča daļa pati par sevi nav vienkārša – no vienas puses, tā uzliek reparāciju par zaudējumiem, kas ir nodarīti viņa karaļvalstij (minēts piemērs – sāktas nekārtības, šis ievērojama nodarījums nav samērojams ar tādu, kas nodarīts privātpersonai); taču tā arī liek, lai karalis turpinātu atriebties par apvainojumu viņa personai.

Tiesības sodīt būs kā tiesību aspekts, ko valdnieks patur, piesakot karu saviem ienaidniekiem, – sodīšana iziet no šīm “zobena tiesībām, no šīs absolūtās varas pār dzīvību vai nāvi, par kuru ir runa romiešu tiesībās ar *merum imperium** vārdiem, tiesības, kuru vārdā valdnieks liek izpildīt viņa likumu, pavēlot nozieguma sodīšanu”⁵¹. Taču sodīšana ir arī veids, kā turpināt atriebību, kas ir reizē personiska un publiska, jo likumā valdnieka fiziski politiskais spēks ir kaut kādā ziņā klātesošs: “Pēc paša likuma definīcijas var redzēt, ka tas tiecas ne tikai aizsargāt, bet arī atriebt savas autoritātes nicināšanu, sodot tos, kuri pārkāpj tās aizliegumus.”⁵² Visparastākajā soda izpildīšanā, visprecīzākajā juridisko formu ievērošanā valda atriebības aktīvie spēki.

Tātad miesas sodam ir juridiski politiska funkcija. Ir runa par ceremoniālu, lai atjaunotu uz mirkli ievainoto augstāko varu. Tas restaurē to,

⁴⁸ P. Risi, *Observations sur les matières de jurisprudence criminelle*, 1768, p. 9, ar atsauci uz Cocceius, *Dissertationes ad Grotium*, XII, § 545.

⁴⁹ P.F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France*, 1780, p. XXXIV.

⁵⁰ D.Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1777, p. VII.

⁵¹ P.F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France*, 1780, p. XXXIV.

⁵² Ibid.

parādot to visā savā spožumā. Publiska eksekūcija, lai cik steidzīga un ikdienišķa tā būtu, iekļaujas lielu zudušas un atjaunotas varas rituālu virknē (kronēšana, karaļa ieiešana iekarotā pilsētā, sacēlušos subjektu apspiešana); pāri noziegumam, kas visu klātbūtnē noniecināja valdnieku, tā izrāda neuzvaramu spēku. Tās mērķis mazāk ir iedibināt līdzsvaru nekā novest līdz galējam punktam asimetriju starp subjektu, kas uzdrošinājies pārkāpt likumu, un visvareno suverēnu, kas liek novērtēt savu spēku. Ja likuma pārkāpuma izraisītā privātā zaudējuma reparācijai ir jābūt ļoti proporcionālai un spriedumam ir jābūt taisnīgam, tad soda izpildīšanas izrādei ir jāapliecina nevis mēra sajūta, bet gan nelīdzsvars un pārmērības; soda liturģijā ir jābūt emfātiskam varas un tās būtiskā pārkāpuma apliecinājumam. Un šis pārkāpums nav tikai vienkārši tiesību pārkāpums, bet gan valdnieka fiziskā spēka pārkāpums, kas apspiež sava pretinieka ķermeni un pārvalda to – likuma pārkāpējs ir aizskāris pašu valdnieka personu; tas ir viņš – vai vismaz tie, kuriem tas uzticējis savu spēku –, kas sagrābj notiesātā ķermeni, lai parādītu to iezīmētu, uzvarētu, salauztu. Tātad kopumā soda ceremonija ir “terorizējoša”. XVIII gadsimta juristi, kad sākās viņu polemika ar reformatoriem, sodu fiziskajai nežēlībai deva sašaurinātu un “modernu” interpretāciju – bargi sodi ir vajadzīgi tāpēc, lai piemērs dziļi iespiestos ļaužu sirdīs. Tomēr īstenībā tas, kas līdz šim bija kalpojis par pamatu šai sodu praksei, nebija vis piemēra ekonomija tajā nozīmē, kādu dzirdēja ideologu laikmetā (lai soda izrādīšana paceļ to pāri nozieguma svarīgumam), bet gan iebiedēšanas politika – uz noziedznieka ķermeņa darīt visiem sajūtamu suverēna nikno klātbūtni. Miesas sods neiedibināja taisnīgumu; tas vēl vairāk aktivizēja varu. Tātad XVII gadsimtā un vēl XVIII gadsimta sākumā tas ar visu savu šausmu teātri bija vēl neizzudusi cita laika nogulsne. Tas ar savu nežēlību, spožumu, miesas varmācību, pārmērīgo spēku spēli, rūpīgi izstrādāto ceremoniālu, īsi sakot, – ar visu savu aparātu nodrošināja tiesu sistēmas politisko funkcionēšanu.

No tā var saprast miesas soda liturģijas zināmās raksturīgās īpašības. Pāri visam bija rituāla svarīgums, kam vajadzēja publiski izrādīt savu krāšņumu. Nekam no šī likuma triumfa nevajadzēja būt apslēptam. Tā epizodes bija tradicionāli tās pašas, un tomēr soda posmi tika uzskaitīti, tik svarīgi tie bija tiesu mehānismā: gājieni, apstāšanās krustojumos, īslaicīga uzturēšanās pie baznīcu durvīm, sprieduma publiska lasīšana, ceļos mešanās, skaļā balsī paziņota nožēla par Dievam un karalim nodarīto pārdarījumu. Gadījās, ka prioritātes un etiķetes jautājumi

bija pašas tiesas noteikti: "Virsnieki jās uz zirgiem, ievērojot noteikto kārtību – jāzina – priekšgalā divi policijas seržanti; pēc tam pacients, pēc pacienta pa kreisi no viņa blakus ies Bonfors un Lekors, kuri dos vietu tiesas sekretāram, kas tiem sekos, un šādā veidā procesija dosies uz lielo publisko tirgus laukumu, kur notiks sprieduma izpildīšana."⁵³ Un tā, šis sīkumainais ceremoniāls ļoti skaidrā veidā ir ne tikai juridisks, bet arī militārs. Karaļa tiesa parādās kā bruņota tiesa. Zobens, kas soda vainīgo, iznīcina arī ienaidniekus. Miesas sodu vietu apņem vesels militārs aparāts – sardzes kavalēristi, strēlnieki, policijas virsnieki un kareivji. Protams, tāpēc, ka ir runa par jebkuras bēgšanas aizkavēšanu ar spēku; ir runa arī par simpātiju izrādīšanu no tautas puses, un, lai novērstu notiesāto glābšanu vai lielu dusmu uzplūdumu, tos nekavējoties sūtītu nāvē; bet runa ir arī par atgādinājumu, ka katrs noziegums ir sacelšanās pret likumu un ka noziedznieks ir valdnieka ienaidnieks. Visi šie iemesli – vai tā būtu piesardzība zināmā gadījumā, vai darbība rituāla norisē – publisko soda izpildīšanu padara par kaut ko vairāk nekā justīcijas aktu – spēka izrādīšanu; vai drīzāk, justīcija ir kā fizisks, materiāls un briesmīgs valdnieka spēks, kas tur parādās. Miesas soda ceremonija liek parādīties dienas gaismā spēka attiecībām, kas dod savu varu likumam.

Kā bruņota likuma rituālam, kur valdnieks parādās reizē un neatdalāmi ar dubultu izskatu kā justīcijas vadonis un karavadonis, publiskai soda izpildīšanai ir divas sejas – viena uzvaras, otra ciņas. No vienas puses, tā svinīgi noslēdz noziedznieka un valdnieka karu, kura iznākums ir izspēlēts iepriekš; tai jāparāda valdnieka nesalīdzināmā vara pār tiem, ko viņš ir novedis līdz bezspēcībai. Asimetrija, spēku nelabojamais nelīdzsvars bija miesas sodu darbības daļa. Izdzisušais, putekļos pārvērstais un vējā izkaisītais ķermenis, kas gabalu pa gabalam iznīcināts ar valdnieka varas bezgalību, ir ne tikai ideālā, bet arī reālā soda robeža. Kā pierādījums minams slavenais Masolas miesas sods, kurš tika izpildīts Aviņonā un bija viens no pirmajiem, kas izrasīja laikabiedru sašutumu; šķietami paradoksāls miesas sods tāpēc, ka tas gandrīz pilnībā norisinājās pēc nāves un justīcija tur nedarija neko citu kā vien uz liķa izrādīja savu brīnišķīgo teātri, sava spēka rituālo cildinājumu – notiesātais aizsietām acīm ir piesiets pie staba, visapkārt uz ešafota stāv dievticīgie ar dzelzs āķiem. "Biktstēvs runā pacientam pie auss un tūlīt pēc tam, kad ir devis

⁵³ Citāts no: A. Corre, *Documents pour servir à l'histoire de la torture judiciaire en Bretagne*, 1896, p. 7.

tam svētību, soda izpildītājs, kuram ir dzelzs vāle, tāda, kādu lieto lopkautuvju kublos, no visa spēka sit ar to pa deniņiem nelaimīgajam, kas nokrīt bez dzīvības – pēc brīža, *mortis exactor**, kuram ir liels nazis, pārgriež viņam rikli, viņš noplūst asinīm, tas sniedz izrādi, ko ir šausmīgi skatīties; viņš tam atver nervus līdz abiem papēžiem un pēc tam uzšķērž tam vēderu un izvelk sirdi, aknas, liesu un plaušas, ko piesien pie dzelzs āķa un sagriež un sadala gabalos, ko uzliek uz citiem āķiem, pakāpeniski tos sagriežot tāpat, kā to dara ar lopa gabaliem. Skatās tie, kas kaut ko līdzīgu spēj skatīties.”⁵⁴ Formā, kas skaidri atgādina gaļas veikalu, ķermeņa sīksīkai iznīcināšanai šeit pievienojas izrāde – katrs gabals tiek izlikts apskatei.

Miesas sods beidzas ar īstu triumfa ceremoniālu; taču tas kā tā monotonās norises dramatisko mezglu ietver sevī arī tuvošanās ainu – tā ir bendes ātra un tieša rikošanās ar “pacienta” ķermeni. Kodēta darbība, protams, jo paradums un bieži sprieduma lēmumi skaidrā veidā dod priekšrakstu tā galvenajām epizodēm. Un kas tomēr ir saglabājis kaut ko no kaujas. Soda izpildītājs nav vienkārši tas, kurš pielieto likumu, bet tas, kurš parāda spēku; viņš ir aģents vardarbībai, ko lieto, lai ar to uzveiktu nozieguma vardarbību. Šim noziegumam viņš ir materiāli un fiziski pretinieks. Brižam nožēlojams, brižam nikns pretinieks. Damudērs un daudzi viņa laikabiedri žēlojās, ka bendes pret pacientiem ļaundariem lieto “visas nežēlības un sperot un nogalinot tos, izturoties pret tiem tā, itin kā viņu rokās būtu lops”⁵⁵. Un šis paradums ilgi neizzudīs.⁵⁶ Miesas soda ceremonijā vēl ir izaicinājums un ciņa. Ja bende triumfē, ja viņam izdodas ar vienu sitienu aizsviest galvu, ko viņam ir likts nocirst, viņš “parāda to tautai, noliek to atkal uz zemes un pēc tam sveicina publiku, kas viņam vareni aplaudē, plaukšķinot rokas”⁵⁷. Un otrādi – ja viņam neveicas, ja viņam neizdodas nogalināt, kā vajag, viņš ir pakļauts

⁵⁴ A. Bruneau, *Observations et maximes sur les matières criminelles*, 1715, p. 259.

⁵⁵ J. de Damhoudère, *Pratique judiciaire ès causes civiles*, 1572, p. 219.

⁵⁶ *La Gazette des tribunaux*, 1837. gada 6. jūlijā pēc *Journal de Gloucester* atstāta kāda izpildītāja “šausmīgo un pretīgo” izturēšanos: pēc tam, kad bija pakāris notiesāto, viņš “saņēma liki aiz pleciem, spēcīgi grieza to uz riņķi un vairākkārt sita, teikdams: “Vēcāis divaini, vai tā tu esi diezgan miris?” Pēc tam, pagriezies pret pūli, viņš nirdzīgā tonī teica visneķitrākos vārdus.”

⁵⁷ Aina, ko pierakstījis T. S. Gelets, attiecas uz soda izpildīšanu kavalērijas apakšvirsniekam Montiņi 1737. gadā. Sk.: *R. Anchel*, *Crimes et châtements au XVIII siècle*, 1933, p. 62–69.

sodam. Tāds bija Damiina bendes gadījums, kurš nebija pratis saskaņā ar likumiem sodīto saraustīt gabalos un bija spiests viņu sagriezt ar nazi; sodītā zirgus, kas bija tam apsoluti, konfiscēja par labu nabagiem. Pēc dažiem gadiem Aviņonas bende bija licis pārāk ciest trim, kaut draudīgiem, bandītiem, kuri viņam bija jāpakar; skatītāji dusmojas; tie viņu denonsē; lai viņu sodītu un arī lai pasargātu no tautas vajāšanas, viņu ieliek cietumā.⁵⁸ Un aiz šī neveiklā bendes sodīšanas parādās vēl kāda ļoti nesena tradīcija – tā prasīja, lai notiesātais tiktu apžēlots, ja soda izpildīšana nav izdevusies. Šis paradums noteikti ieviesās zināmās valstīs.⁵⁹ Tauta bieži gaidīja, lai to pielieto, un tai gadījās aizstāvēt notiesāto, kas tādējādi izbēga no nāves. Lai liktu izzust šim paradumam un darītu galu gaidīšanai, vajadzēja atcerēties parunu “karātavas nepaliek bez sava laupījuma”; vajadzēja uzraudzīt, lai nāves spriedumu pavadītu skaidrojošas instrukcijas: “tiek kārts un žņaugts, līdz iestājas nāve”, “līdz dzīvības izdzišanai”. Un XVIII gadsimta vidū tādi juristi kā Serpijons vai Blekstouns uzstāj, ka bendes neveiksme nevar nozīmēt, ka notiesātajam tiek glābta dzīvība.⁶⁰ Bija kaut kas no Dieva pārbaudījuma un sprieduma, kas vēl bija atšifrējams soda izpildes ceremonijā. Savā saskarē ar notiesāto soda izpildītājs bija gandrīz kā karaļa aizstāvis. Tomēr nekrietns un neatzīts aizstāvis – šķiet, tradīcija vēlējās, lai apzīmogatās bendes vēstules nenoliek uz galda, bet gan lai tās nomet uz grīdas. Ir zināmi visi aizliegumi, kas apņēma šo “ļoti nepieciešamo” un tomēr “pret dabisko kalpošanu”⁶¹. Vienā ziņā bija veltīgi būt par karaļa zobenu, bende dalīja ar pretinieku savu nekrietnību. Augstākā vara, kas viņam pavēlēja nogalināt un kas caur viņu sita, nebija viņā klātesoša; tā neidentificējās ar viņa cietirdību. Un patiešām – nekad tā neparādījās ar lielāku spožumu kā tad, ja ar apžēlošanas vēstuli pārtrauca nāves soda izpildītāja kustību. Bridis, kas parasti šķīra spriedumu no nāves soda izpildīšanas (bieži dažas stundas) iegrozīja tā, ka apžēlošana galvenokārt iejaucās pašā pēdējā

⁵⁸ Sk.: *L. Duhamel, Les Exécutions capitales à Avignon, 1890, p. 25.*

⁵⁹ Piemēram, Burgundijā, sk.: *Chassanée, Consuetudo Burgundi, fol. 55*

⁶⁰ *F. Serpillon, Code criminel, 1767, t. III, p. 1100.* Blekstouns: “Ir skaidrs, ja noziedznieks, kas notiesāts ar pakāršanu un atstāšanu uz karātavām līdz iestājas nāve, paliek dzīvs bendes vai kāda cita neveiklības dēļ, šerifam jāatkārto sods, jo spriedums nav ticis īstenots; tāpēc, ļaujoties viltus līdzjutībai, tiek vērtas durvis nebeidzamai savzvērestībai.” (*Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre, tulkojums franču valodā, 1776, p. 201.*)

⁶¹ *Ch. Loyseau, Cinq livres du droit des offices, éd. de 1613, p. 80-81.*

brīdi. Taču, bez šaubām, ceremonija savā lēnajā norisē bija iekārtota tā, lai atstātu vietu šai iespējamībai.⁶² Notiesātie cerēja uz to un, lai liktu visam ietilgt, vēl pie ešafota apgalvoja, ka viņi var kaut ko atklāt. Tauta, kad to vēlējās, klieudzot prasīja to, mēģināja aizkavēt pēdējo brīdi un uzmanīja ziņnesi, kurš nesa vēstuli ar zaļa vaska zīmogu un pie vajadzības lika noticēt, ka viņš jau ierodas (kā tas notika 1750. gada 3. augustā, brīdī, kad izpildīja nāves sodu notiesātajiem par sacelšanos pret bērnu laupīšanu). Valdnieks ar savu klātbūtni soda izpildē ir ne tikai kā vara, kas atriebj likumu, bet arī kā vara, kas var atcelt gan likumu, gan atriebību. Viņam vienam jāpaliek noteicējam par viņam nodarīto apvainojumu nomazgāšanu; ja ir taisnība, ka šajās tiesās viņš ir parūpējies par savu tiesas varu pielietošanu, viņš tur nav piekāpies; viņš to pilnībā saglabā, vai nu atceļot sodu, vai liekot tam kļūt smagākam.

Miesas sods jāuztver tāds, kāds tas vēl XVIII gadsimtā ir ritualizējies kā politisks izpildītājs. Tas loģiski iekļaujas soda sistēmā, kur valdnieks tiešā vai netiešā veidā prasa, lemj un liek izpildīt sodus tādā mērā, kādā viņu caur likumu skāris noziegums. Katrā likuma pārkāpumā ir *crimen majestatis**, un pat vismazākajā noziedzniekā ir kādas mazas karaļa slepkavas spējas. Un karaļa slepkava savukārt nav ne vairāk, ne mazāk kā totāls un absolūts noziedznieks, jo viņš nav parasts likuma pārkāpējs, viņš ir uzbrucis augstākās varas lēmumam vai īpašai gribai, viņš uzbrucis tās principam valdnieka fiziskajā personā. Ideālai karaļa slepkavas sodīšanai vajadzētu būt visu iespējamo miesas sodu summai. Tā būtu bezgalīga atriebība – katrā ziņā franču likumi neparedz noteiktu sodu šāda veida briesmībai. Bija jāizdomā Ravajaka* sods, apvienojot visbriesmīgākos sodus, kādi vien lietoti Francijā. Vēl nežēlīgākus tos gribēja iedomāties Damiinam. Bija plāni, taču tos novērtēja par mazāk lieliskiem. Tātad atkārtoja Ravajaka ainu. Un ir jāatzīst, ka tā bija mērena, ja iedomājas, kā 1584. gadā Orānijas Vilhelma slepkava tika pamests atriebības bezgalībai. "Pirmajā dienā viņu aizveda uz vietu, kur viņš atrada katlu, pilnu ar verdošu ūdeni, kurā tika iemērcta roka, ar kuru viņš bija izdarījis sitienus. Nākamajā dienā viņam nocirta roku, kas nokrita pie viņa kājām, to ar kāju spēra no ešafota augšas līdz apakšai; trešajā dienā viņš

⁶² Sk.: S.P. Hardy, 30 janvier 1769, p. 125 du volume imprimé; 14 déc. 1779, IV, p. 229; R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, p. 162-163, atstāta notikumu ar Antuāna Buleteksu, kas ir jau ešafota pakājē, kad ierodas jātnieks, nesdams slaveno dokumentu. Visi kliedz: "Lai dzīvo karalis!"; Buleteksu aizved uz kabareju, kamēr mirtiesas ierēdnis savā cepurē vāc viņam ziedojumus.

tika spīdzināts ar knaiblēm krūtīs un rokās no priekšpuses; ceturtajā dienā viņš tāpat tika spīdzināts ar knaiblēm rokās no mugurpuses un sēžamvietā; un tādejādi šis cilvēks tika secīgi mocīts astoņpadsmit dienas.” Pēdējā dienā viņš tika nobendēts uz moku rata un “izspiests”. Pēc sešām stundām viņš vēl prasīja ūdeni, ko viņam nedeva. “Beidzot karaliskais krimināllietu tiesnesis tika lūgts likt viņu nobeigt un nosmacēt, lai viņa dvēsele nekristu izmisumā un nepazustu.”⁶³

*

Nav šaubu, ka miesas sodu eksistence saistījās ne tikai ar šo iekšējo organizāciju. Rušiem un Kiršheimeram ir taisnība, saskatot tur ražošanas režīma iespaidu, kur ražošanas spēkiem un tātad cilvēka ķermenim nav nedz tirgus derīguma, nedz vērtības, kas tiem tiks piešķirta industriāla tipa ekonomikā. Tāpat ir zināms, ka ķermeņa “nicināšana” sasauca ar vispārējo attieksmi pret nāvi; bet šajā attieksmē tikpat labi var atšifrēt kristiānismam piederīgas vērtības, kā demogrāfisku un kaut kādā ziņā bioloģisku situāciju: slimības un bada postījumi, periodisko epidēmiju slaktiņi, briesmīgā bērnu mirstība, bioekonomiskā līdzsvara nedrošība – tas viss darīja nāvi ikdienišķu, radīja ap to rituālus, lai to integrētu, padarītu pieejamu un dotu jēgu tās nepārtrauktajai agresijai. Lai analizētu šo ilgo miesas sodu uzturēšanu, vajadzētu vērsties pie apstākļiem un faktiem; nevajag aizmirst, ka 1670. gada rikojums, kas pārvaldīja krimināltiesības līdz Revolūcijas priekšvakaram, vairākos punktos bija vēl pastiprinājis dažu seno ediktu bardzību; Pisors, kurš starp ierēdņiem, kam bija uzdots sagatavot tekstus, pārstāvēja karaļa nodomus, to bija uzspiedis, par spīti dažiem tiesnešiem, tādiem kā Lamuaņons. Daudzās sacelšanās vēl klasiskā laikmeta vidū, pilsoņu karu tuvā rūkoņa un karaļa griba likt izcelt savu varu, ziedojot parlamentu, lielā mērā izskaidro “smaga” kriminālā režīma pastāvēšanu.

Ir vispārīgi un zināmā mērā objektīvi argumenti, kas palīdz saprast kriminālsodu sistēmu; tie izskaidro fizisko sodu iespējamību un ilgo pastāvēšanu, pret tiem vērsto protestu vājumu un diezgan atsevišķo raksturu. Taču uz šī fona ir jāliek parādīties to precīzai funkcijai. Ja miesas sods ir tik stipri inkrustējies tiesu praksē, tad tas noticis tāpēc, ka tas ir

⁶³ Brantôme, *Mémoires. La vie des hommes illustres*, éd. de 1722, t. II, p. 191–192.

patiesības atklājējs un varas operators. Tas nodrošina rakstiskā un mutiskā, slepenā un publiskā, izmeklēšanas procedūras un atzišanās operācijas pakārtotību; tas atļauj, ka reproducē un pavērš noziegumu uz redzamo noziedznieka ķermeni; tas dara tā, ka tajās pašās šausmās noziegums atklājas un iznīcinās. Tas arī padara notiesātā ķermeni par vietu, kur valdnieks parāda, kā tiek sodīts noziegums, par varas demonstrācijas vietu un spēku nesamērības apliecinājuma punktu. Tālāk mēs redzēsim, ka patiesības–varas attiecības paliek visu soda mehānismu centrā un tās atrodas arī mūsdienu kriminālsodu praksē – taču gluži citā formā un ar pavisam citiem rezultātiem. Apgaismības laikmets nevilcināsies diskreditēt miesas sodus, pārmetot tiem “cietsirdību”. Ar šo terminu tos bieži raksturojuši paši juristi, taču bez kritiska nodoma. Varbūt “cietsirdības” jēdziens ir viens no tiem, kas vislabāk apzīmē miesas sodu ekonomiju senajā kriminālsodu praksē. Cietsirdība vispirms ir īpašība, kas piemīt dažiem lielajiem noziegumiem: tā attiecas uz daudziem dabiskiem vai pozitīviem, dievišķīgiem vai cilvēciskiem likumiem, kam tie uzbrūk ar skandaložu izpausmi vai – gluži pretēji – ar slepenu viltību, ar kādu tie izdarīti, uz to autoru un upuru rangu vai statusu, uz to pieļauto vai izraisīto nekārtību, uz to radītajām šausmām. Un tā, sodīšanai tādā mērā, kādā tai ir jāliek atklāties ikviena acu priekšā noziegumam visā tā nežēlībā, ir jāuzņemas šī cietsirdība – tai ir jāceļ tā dienas gaismā ar atzišanos, runām un ierakstiem, kas to publisko; tā jāatdarina ceremonijās, kur pret vainīgā ķermeni pielieto pazemojumu un ciešanas. Cietsirdība ir tā nozieguma daļa, ko sods atdod atpakaļ kā miesas sodu, lai liktu tam parādīties visā skaidrībā – ķermeņa apveids, nešķirams no mehānisma, kas pašas sodīšanas vidū dara redzamu nozieguma patiesumu. Miesas sods ir daļa no procedūras, kuras gaitā tiek konstatēta patiesība par to, ko soda. Taču ir vēl vairāk – nozieguma cietsirdība ir arī valdniekam raidītā izaicinājuma varmācība, tas izraisīs atbildi no viņa puses, kuras funkcija ir pārspēt šo cietsirdību, apvaldīt, pieveikt ar pārmērīgumu, kas to iznīcinātu. Cietsirdībai, kas pavada miesas sodu, tātad ir divējāda loma – no vienas puses, tas ir nozieguma un soda sakarības princips, no otras puses, tā ir soda pārspilēšana attiecībā pret noziegumu. Ar to pašu tā nodrošina patiesības un varas atklāšanos; tā ir rituāls izmeklēšanai, kas beidzas, un ceremonija, kur triumfē valdnieks. Un cietsirdība tos abus apvieno mocītajā ķermenī. XIX gadsimta soda prakse centīsies ieturēt cik vien iespējams lielu distanci starp “mierīgu” patiesības meklēšanu un vardarbību, ko nevar pilnīgi izslēgt no sodīšanas. Uzmanis, lai iezīmētu atšķirību, kas

šķir sankcionējamo noziegumu un valsts varas uzlikto sodu. Starp patiesību un sodīšanu ir jābūt tikai likumsakarīga rezultāta attiecībām. Lai vara, kas to sankcionē, vairs neaptraipītos ar vēl lielāku noziegumu nekā tas, kuru tā gribēja sodīt. Lai tā ir nevainīga attiecībā pret sodu, ko uzliek. "Steigsimies atcelt līdzīgus miesas sodus. Tie piederējās tikai kronētajiem briesmoņiem, kas valdīja pār romiešiem."⁶⁴ Taču saskaņā ar iepriekšējā laikmeta kriminālsodu praksi valdnieka un nozieguma tuvums miesas sodā un sajaukums, kas tur veidojās starp "demonstrāciju" un sodu, nenāca no barbariska apjukuma; tas, kas tur darbojās, bija cietsirdības mehānisms un tā nepieciešamie savienojumi. Vainas izpirkšanas cietsirdība ar visvarenību organizēja nekrietnības rituālo samazināšanu.

Vainas un sodīšanas sazināšanos un savienošanos cietsirdības formā nenoteica aplinkus pieņemtais likums ātmaksāt ar to pašu. Tas bija zināma varas mehānisma soda rituālu realizēšanas rezultāts. Šī vara ne vien neslēpjas, lai īstenotos tieši uz ķermeņiem, bet arī eksaltējas un pastiprinās ar savām fiziskajām izpausmēm, tā apliecinās kā bruņota vara, kuras kārtības funkcijas nav pilnīgi brīvas no karošanas funkcijām; tā ir vara, kas izceļ likumus un pienākumus kā personiskas saites, kuru pārkāpšana ir apvainojums un prasa atiebību; vara, kas nepaklausību uzskata par naidīguma aktu un tādas sacelšanās sākumu, kas pamatos daudz neatšķiras no pilsoņu kara; tā ir vara, kam nav jāpierāda, kāpēc tā pielieto savus likumus, bet jārāda, kas ir tās ienaidnieki un kāds neapvaldīts spēks tiem draud; tā ir vara, kas nepārtrauktas uzraudzības trūkuma dēļ savu iespaidu cenšas atjaunot ar savu sevišķo izpausmju izrādīšanu, atkal nostiprinoties un liekot rituāli atklāties savai pārvaras realitātei.

*

Tādi ir argumenti, ar kuriem sodus, kas nekaunas būt "cietsirdīgi", aizstās ar sodiem, kas uzņemsies godu būt "humāniem". Viens no tiem ir jāanalizē tūlīt, jo tas ir pašā miesas sodā: reizē tā darbības elements un tā pastāvīgās nejēdzības princips.

Miesas soda ceremonijās galvenā persona ir tauta, kuras reālā un tiešā klātbūtne nepieciešama tā izpildīšanā. Miesas sodam, ja tas būtu zināms, bet tā norise būtu slepena, nebūtu nekādas nozīmes. Piemērs tika rūpīgi meklēts, ne vien liekot apzināties, ka mazākais pārkāpums ļoti stipri riskē

⁶⁴ C.E.de Pastoret, par karaļa slepkavas sodīšanu, sk.: *Des lois pénales*, 1790, II, p. 61.

būt sodīts; bet patiešām provocējot bailes ar varas izrādi, radot niknumu pret vainīgo: "Krimināllietās vissmagākais punkts ir soda uzlikšana: tas ir procedūras mērķis un gals, un vienīgais auglis, ar piemēru un šausmām, kad tas ir labi pielietots pret vainīgo."⁶⁵

Taču tautas loma šajā terora ainā ir divdomīga. Tā ir aicināta kā skatītāja – to sasauc, lai tā piedalītos publiskā izrādīšanā, publiskā grēku nožēlošanā, kauna stabi, karātavas un ešafoti ir uzcelti publiskos laukumos vai ceļu malās; gadās, ka nomocīto liķus uz vairākām dienām ļoti uzskatāmi izliek pie viņu noziegumu vietām. Vajag, lai cilvēki ne vien zinātu, bet lai viņi redzētu paši savām acīm. Tāpēc, ka vajag, lai viņiem būtu bail; bet arī tāpēc, ka viņiem jābūt lieciniekiem kā sodīšanas garantiem, un tāpēc, ka viņiem līdz zināmam punktam tur jāpiedalās. Būt par lieciniekiem ir viņu tiesības, un viņi to pieprasa; slēpts miesas sods ir privilēģētā miesas sods, un bieži pieļauj, ka tas nenorisināsies visā savā bardzībā. Klātesošie protestē, kad pēdējā brīdī upuris tiek noslēpts skatieniem. Galveno pasta kasieri, kurš bija izlikts apskatei par to, ka nogalinājis savu sievu, pēc tam noslēpa pūlim; "viņam liek iekāpt karietē; ja viņš nebūtu labi apsargāts, domā, ka būtu grūti to garantēt no ļaunu bara ļaunas izturēšanās, kas izkliedza viņam vispārēju nicinājumu"⁶⁶. Kad Lekombā sieva bija pakārta, parūpējās, lai apslēptu viņas seju; viņai ir "kabatlakatiņš uz kakla un galvas, kas lika publikai daudz sačukstēties un teikt, ka tā nav Lekombā"⁶⁷. Tauta pieprasa savas tiesības konstatēt miesas sodus un to, ko soda.⁶⁸ Tai ir arī tiesības tur piedalīties. Ilgi vadāts, izlikts apskatei, pazemots, konfrontēts ar sava nozieguma vairākkārt atkārtotām šausmām, notiesātais tiek pamests apvainojumiem, reizēm skatītāju uzbrukumiem. Valdnieka atriebībā ir aicināta iekļauties tautas atriebība. Ne tāpēc, ka tā būtu tās pamats un ka karalim ir savā manierē jātulko tautas atriebība; drīzāk tautai ir jāsniedz atbalsts karalim, kad tas sāk "atbēties saviem ienaidniekiem", pat un galvenokārt tad, kad šie ienaidnieki ir tautas vidū. Ir mazliet tāds kā "ešafota dienests", ko tauta ir parādā karaļa atriebībai. "Dienests", kas bija paredzēts ar vecajiem

⁶⁵ A. Bruneau, *Observations et maximes sur les affaires criminelles*, 1715, Priekšvārds pirmajai daļai, lappuses nav numurētas.

⁶⁶ S.P. Hardy, *Mes loisirs*, I, vol. imprimé, p. 328.

⁶⁷ T.S. Gelets, citāts pēc: R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, p. 70-71.

⁶⁸ Pirmoreiz, kad tika lietota giljotīna, *la Chronique de Paris* atstāsta, ka tauta žēlojās, ka nekas nav redzams, un dziedāja "Atdodiet mūsu karātavas!" (sk.: J. Laurence, *A history of capital punishment*, 1432, p. 71 et suiv.).

rikojumiem; 1347. gada Edikts par zaimotājiem paredzēja, ka viņi tiks izlikti pie kauna staba “no pulksten sešiem līdz nāves stundai”. “Un viņam varēs sviest acīs dubļus un citus mēslus, tikai ne akmeņus, ne arī kaut ko citu, kas ievaino... Otrajā reizē, atkārtotā gadījumā, vēlēsimies, lai viņš tiktu nolikts pie kauna staba svinīgā tirgus dienā un viņam sašķelta augšlūpa tā, lai parādās zobi.” Bez šaubām, klasiskajā laikmetā šī piedalīšanās miesas soda izpildīšanā ir tikai iecietība, ko cenšas ierobežot: barbarisma dēļ, ko tā izraisa, un uzurpācijas, ko tā dara ar sodīšanas varu. Taču tā pārāk tuvu piederēja pie miesas sodu vispārējās ekonomijas, lai to varētu absolūti iegrožot. Vēl XVIII gadsimtā var redzēt tādas ainas kā šī, kas pavadīja Montiņi miesas sodu; kamēr notiesātajam bende izpildīja nāves sodu, Halles zivju tirgotājas nēsāja apkārt manekenu, kam viņas nocirta galvu.⁶⁹ Un daudzas reizes bija “jāaizsargā” no pūļa noziedznieki, kuriem lika lēnām iet tam cauri, – vienlaikus kā piemērs un mērķis iespējamam draudam un apsolītam un reizē aizliegtam upurim. Aicinādams pūli uz savas varas apliecinājumu, valdnieks uz mirkli samierināja varmācības, ko viņš izcēla kā mikstinājuma zīmi, bet kam viņš tūlīt pretstatīja pats savu pilnvaru robežas.

Un tā, šajā punktā, kur tauta, tās iebiedēšanai radītās izrādes piesaistīta, var pasteidzināt savu atteikšanos no sodīšanas varas un dažkārt savu sacelšanos. Aizkavēt soda izpildīšanu, ko vērtē par netaisnu, izraut notiesāto no bendes rokām, ar varu panākt viņa apžēlošanu, tad iespējams vajāt un nopelt soda izpildītājus, katrā ziņā nolādēt tiesnešus un celt troksni par spriedumu – to visu dara tauta, kas bieži ielenc, liek šķēršļus un izjauc miesas soda rituālu. Tas, bez šaubām, notiek bieži, kad notiesāšana soda nemierus: tāds bija gadījums pēc bērnu nolaupīšanas lietas, kad pūlis gribēja aizkavēt soda izpildīšanu trim aizdomās turētajiem nemierniekiem, kurus lika pakārt Senžana kapos, “tāpēc ka tur ir mazāk izeju un eju, ko uzmanīt”⁷⁰; izbiedētais bende atraisīja vienu no notiesātajiem; strēlnieki izšāva. Tas bija gadījums pēc labības sacelšanās 1775.

⁶⁹ T.S. Gueulette, citāts pēc: R. Anchel, p. 63. Aina norisinās 1737. gadā.

⁷⁰ Marquis d'Argenson, *Journal et Mémoires*, VI, p. 241. Sk.: *le Journal de Barbier*, t. IV, p. 455.

Viena no pirmajām šīs lietas epizodēm, starp citu, ir ļoti raksturīga XVIII gadsimta tautas nemieriem pret kriminālprocesu. Policijas virsleitnants Berjērs, bija licis nolaupīt “neticīgus un neaizsargātus bērnus”; atbildīgās personas piekrit atdot bērnus viņu vecākiem “tikai par izpirkumu”; visi čukst, ka bērnus atņēma par patikšanu karalim. Atklājis denunciantu, pūlis to nogalina “ar necilvēcību, kas novesta līdz galējai pārmērībai” un “pēc nāves velk ar virvi ap kaklu līdz Berjēra durvim”. Un tā šis denunciants bija zaglis, kuru vajadzēja

gadā; vai vēl 1786. gadā, kad grašu pelnītāji pēc tam, kad bija devušies uz Versaļu, uzsāka atbrīvot savējos, kuri bija apcietināti. Taču bez šiem gadījumiem, kad uzbudinājuma process ir izraisīts agrāk un par iemesliem, kas neskar nevienu kriminālsoda mēru, atrod arī daudzus citus piemērus, kur spriedums un soda izpildīšana tieši provocē uzbudinājumu. Mazas, taču neskaitāmi daudzas "ešafota emocijas".

Savās viselementārākajās formās šie uzbudinājumi sākas ar iedrošinājumiem, dažreiz gavilēm, kas pavada notiesāto līdz soda izpildīšanai. Visa garā gājiena laikā viņu ar savu līdzjūtību atbalstīja "tie, kam ir maiga sirds, un ar aplausiem, apbrīnu un skaudību pavadīja tie, kuri ir nežēlīgi un nocietinājušies⁷¹". Pūlis spiežas ap ešafotu, nevis vienkārši lai piedalītos notiesātā ciešanās vai uzbudinātu bendes niknumu, bet arī tāpēc, lai dzirdētu, kā tas, kam vairs nav nekā ko zaudēt, nolād tiesnešus, likumus, varu un reliģiju. Miesas sods ļauj notiesātajam šīs mirkļa dzīres, kad nekas vairs nav nedz aizliegts, nedz sodāms. Nāves, kas tūlīt ieradisies, pasargāts noziedznieks var teikt visu, un klātesošie var viņam izgavilēt. "Ja eksistētu hronikas, kur skrupulozi pierakstīti mocīto pēdējie vārdi, un ja būtu drosme tos pārlasīt, ja kaut vai izjautātu šo nicināmo ļaužu pūli, ko nežēlīga ziņkārība pulcē ap ešafotiem, tas atbildētu, ka nav tāda vainīgā, kas, piesiets uz moku rata, nemirtu, apsūdzot debesis postā, kas viņu novedis līdz noziegumam, pārmetot saviem tiesnešiem barbarismu, nolādot reliģiju un zaimojot Dievu, kura organisms viņš ir."⁷² Šīs nāves soda izpildes, kam vajadzēja parādīt tikai valdnieka terorizējošo varu, bija ista karnevāls, kur lomas mainītas, autoritātes izsmietas un noziedznieki padarīti par varoņiem. Negods novēršas; viņu drosme, tāpat kā viņu raudas vai kliegzieni, met ēnu tikai uz likumu. Fildings to ar nožēlu atzīmē: "Kad redz kādu notiesāto trīsam, nedomā par kaunu. Un vēl mazāk, ja viņš ir augstprātīgs."⁷³ Tauta, kas tur ir un skatās, vienmēr pat pašu visekstrēmāko valdnieka atriebību uzskatīs par iemeslu atmaksai.

---

spīdzināt uz moku rata ar viņa līdzinātāju Rafia, ja viņš nebūtu piekritis ziņotāja lomai; viņa zināšanas par visiem intrigas pavedieniem bija likušas policijai viņu novērtēt, un viņš tika "ļoti cienīts" savā jaunajā amatā. Šis piemērs ir interesants vairākās nozīmēs: sacelšanās kustība, ko izraisījis relatīvi jauns represijas līdzeklis, un tā nav kriminālā justīcija, bet gan policija; šī noziedznieku un policistu tehniskā sadarbība kļūst sistemātiska ar XVIII gadsimtu; tā ir sacelšanās, kur tauta uzņemas sodīt ar nāvi notiesāto, kas ir nelikumīgi izvairījies no ešafota.

⁷¹ H. Fielding, *An inquiry, in The Causes of the late increase of Robbers*, 751, p. 61.

⁷² A. Boucher d'Argis, *Observations sur les lois criminelles*, 1781, p. 128-129.

Bušē d'Arži bija padomnieks Šatlē.

⁷³ H. Fielding, *loc. cit.*, p. 41.

Iegansts ir spēcīgāks, ja notiesāšana ir uzskatīta par netaisnu. Un ja redz nonāvējam cilvēku no tautas par noziegumu, kas kādam citam augstzimušākam vai bagātākam būtu sagādājis salīdzinoši vieglāku sodu. Šķiet, zemākie iedzīvotāju slāņi XVIII gadsimtā, un varbūt pat agrāk, jau vairs nespēja ciest dažus justīcijas paņēmienus. Tas viegli izraisīja vismaz nemieru sākumu. Jo visnabadzīgākajiem – tas ir tiesnesis, kas to pamana – nav iespēju likt sevi sadzirdēt tiesā⁷⁴, kur tā izpaužas publiski, kur viņi tiek aicināti kā liecinieki un gandrīz kā šīs justīcijas palīgi un viņi var iejaukties pat fiziski – ar lielu spēku ienākt soda mehānismā un pārdalīt tā rezultātus; turpināt citā virzienā soda rituālu vardarbību. Nemiers par sodu atšķirību atkarībā no sociālās šķiras – 1781. gadā Šamprē mācītāju nogalinājis tās vietas kungs, kuŗu mēģināja padarīt par traku; “būdami bez gala pieķērušies savam mācītājam, zemnieki grasījās niknumā vispirms ķerties pie galējām pārmērībām pret savu kungu, izskatījās, ka viņi nodedzinās pili... Visi pamatoti skaļi protestēja pret tiesas iecietību, kas atņēma justīcijai iespēju sodīt tik atbaidošu noziegumu”⁷⁵. Nemiers arī par pārlieku smagiem sodiem, kas skar biežus pārkāpumus un par mazāk smagiem uzskatītus pārkāpumus (zādzība ar ielaušanos); vai pret sodiem, kas soda dažus ar sociāliem apstākļiem saistītus pārkāpumus, tādus kā sika zādzība mājās; nāves sods par šādu noziegumu izraisīja lielu neapmierinātību, jo mājkalpotāju bija daudz, viņiem bija grūti līdzīgā lietā pierādīt savu nevainīgumu, viņi viegli varēja kļūt par savu saimnieku nelabvēlības upuri, un dažu advokātu vājums, kuri, acis nepamirkšķinājuši, darīja daudz netaisnīgāku apsūdzēto, notiesāto un ar pakāršanu sodīto kalpotāju likteni. Soda izpildīšana šiem mājkalpotājiem bieži izraisīja protestus.⁷⁶ 1761. gadā Parīzē bija maza sacelšanās sakarā ar kādu kalponi, kas bija nozagusi savam saimniekam auduma gabalu. Par spīti restitūcijai, par spīti lūgumiem, viņš nevēlējās atsaukt savu sūdzību: soda izpildīšanas dienā kvartāla ļaudis aizkavē pakāršanu, ieņem un izlaupa tirgoņa bodīti; beigās kalpone ir apžēlota; bet sieviete, kurai nebija izdevies sadurstīt ar adatām nejauko saimnieku, tika notiesāta uz trim gadiem.⁷⁷

⁷⁴ C. Dupaty, *Mémoire pour trois hommes condamnés à la roue*, 1786, p. 247.

⁷⁵ S.P. Hardy, *Mes loisirs*, 14 janvier 1781, t. IV, p. 394.

⁷⁶ Par neapmierinātību, ko izraisīja šāda veida spriedumu, sk.: Hardy, *Mes loisirs*, t. I, p. 319, p. 367; t. III, p. 227-228; t. IV, p. 180.

⁷⁷ Pēc grāmatas: R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, 1937, p. 226.

No XVIII gadsimta atceras lielās tiesu prāvas, kurās darbojies izglītoti prāts ar filozofiem un dažiem tiesnešiem – Kalasu, Sirvenu un bruņinieku de Labaru. Taču mazāk runā par visiem šiem tautas nemieriem ap soda paņēmieniem. Ļoti reti tie izgājuši ārpus vienas pilsētas vai kvartāla. Tomēr tiem ir bijusi reāla nozīme. Vai šis no apakšas cēlušās darbības izplatījās, piesaistīja labāk situētu ļaužu uzmanību, kuri, tos izplatot tālāk, deva tiem jaunu dimensiju (tādējādi pirmsrevolūcijas gados, Katrīnes Espinasas lietas, kas nepareizi atzīta par vainīgu tēva slepkavībā 1785. gadā; uz moku rata nomocītie trīs no Šomonas, par kuriem 1786. gadā Dipatī uzrakstīja savu slaveno hroniku, vai par šo Marī Fransuāzu Salmonu, kurai Ruānas parlaments kā indētājai 1782. gadā piesprieda sātu, taču šis nāves sods 1786. gadā vēl aizvien nebija izpildīts). Šie nemieri galvenokārt uzturēja nepārtrauktu satraukumu ap kriminālo justīciju un to manifestācijām, kurām vajadzētu būt priekšzīmīgām. Lai nodrošinātu mieru ap ešafotiem, cik daudz reižu bija vajadzējis lietot “tautu apbēdinošus” paņēmienus un “varu pazemojošu piesardzību”⁷⁸? Bija labi redzams, ka lielā sodu izrāde riskēja tikt pavērsta pretējā virzienā ar to pašu spēkiem, kuriem tā bija adresēta. Īstenībā miesas sodu drausmīgums iekūra nevienlīdzības pavardus – soda izpildīšanas dienās pārtrauca darbu, kabarejas bija pārpildītas, apvainoja priekšniekus, apsaukāja vai apmētāja ar akmeņiem bendes, kavalērijas virsniekus un kareivjus; mēģināja sagrābt notiesāto, vai nu lai viņu glābtu, vai – labāk – nogalinātu; izcēlās kautiņi, un zagļiem bija vislabākā izdevība izmantot drūzmēšanos un ziņkārību ap ešafotu.² Taču galvenais – un te šie trūkumi kļuva par politiskām briesmām – šajos rituālos, kam vajadzēja parādīt noziegumu drausmīgumu un varas neuzvaramību, tauta vairāk nekā jebkur jutās tik tuva tiem, kuri pacīta sodu; vairāk nekā jebkur izjuta draudus no legālās varmācības, kam nebija nedz līdzsvara, nedz mēra. Liela tautas slāņa solidaritāte ar tiem, kurus mēs saucam par sikajiem delinkventiem – klaidoņiem, viltus ubagiem, sliktiem nabagiem, kabatzagļiem, uzpircējiem un zagtas mantas pārdevējiem –, izpaudās diezgan nepārtraukti: par to liecināja pretestība policijas pārbaudēm, spiegu medības un uzbrukumi patruļai.⁸⁰ Tādējādi radās pārrāvums šajā solidaritātē, kas grasījās

⁷⁸ *Marquis d'Argenson, Journal et Mémoires*, t. VI, p. 241.

⁷⁹ Ardi ziņoja par vairākiem tādiem gadījumiem – arī šo lielo zādzību, kas tika izdarīta tajā pašā mājā, kur mitinājās krimināllietu leitnants, kas piedalījās nāves soda izpildīšanā. *Mes loisirs*, t. IV, p. 56.

⁸⁰ Sk.: *D. Richet, La France moderne*, 1974, p. 118-119.

kļūt par sodīšanas un policijas represiju objektu. Un, lūk, šī solidaritāte daudz vairāk nekā valdnieka vara riskēja iziet no miesas soda ceremonijas un šiem neskaidrajiem svētkiem, kur, kļuvusi stiprāka, vardarbība acumirkli bija reversibla. XVIII un XIX gadsimta reformatori neaizmirsīs, ka nāves soda izpildīšanas beigu beigās vairs neiedzina tautai bailes. Viens no reformu pirmajiem saukļiem prasīja tā atcelšanu.

Lai aptvertu, kāda politiskā problēma radās līdz ar tautas iejaukšanos miesas soda spēlē, pietiek citēt divas ainas. Viena datēta ar XVII gadsimta beigām; tā notiek Aviņonā. Tur ir visi galvenie cietsirdīgā teātra elementi – bendes un notiesātā fiziska aizskaršana, sacikstes pavērsiens, tautas vajāts soda izpildītājs, notiesātais, ko izglābj sacelšanās, un sodu mašīnērijas neganta pagriešana atpakaļgaitā. Bija runa par pakāršanu, kas bija piesprieda slepkavam Pjēram di Foram; vairākas reizes viņa “kājas paklupa uz pakāpieniem” un nevarēja šūpoties tukšumā. “To redzēdams, bende apsēdza viņam seju ar savu kamzoli un iespēra ar celi pa kuņģi un vēderu. Redzēdama, ka tas liek viņam pārāk ciest, un pat domādama, ka bende zem tā aizsega viņu ar durkli nogalina, tauta, aizkustinātā līdzjutībā pret pacientu un niknumā pret bendi, svieda tam ar akmeņiem un tajā pašā laikā bende pieslēja kāpnes, nometa pacientu lejā, uzlēca viņam uz pleciem un mīdīja viņu, kamēr minētā bendes sieva vilka viņu aiz kājām no karātavu apakšas. Tie vienlaikus lika viņam asinīm tecēt pa muti. Taču akmeņu krusa pār viņu pastiprinājās, bija pat tādi, kas skāra pakārtā galvu, kas piespieda bendi sasniegt kāpnes, pa kurām viņš kāpa lejā ar tik lielu steigu, ka nokrita no to vidus ar galvu pa priekšu. Lūk, ļaužu pūlis pār viņu. Ar durkli rokā viņš piecēlās, draudēdams nogalināt tos, kuri viņam tuvosies; taču pēc daudziem kritieniem un atkal celšanās viņš bija ļoti piekauts, gluži notraipīts, iespiests renstelē un ar lielu tautas uzbudinājumu un niknumu vilkts līdz universitātei un no turienes līdz Kordeljē kapsētai. Viņa kalps, arī stipri piekauts, ar sadauzītu galvu un ķermeni tika aizvests uz slimnīcu, kur pēc dažām dienām nomira. Tomēr daži svešinieki un nezināmie uzkāpa pa kāpnēm un pārgrieza pakārtā virvi, kamēr citi to saņēma lejā pēc tam, kad tas bija palicis karājamiem ilgāk nekā lielā Miserere. Tajā pašā laikā salauza karātavas, un tauta sasita gabalos bendes kāpnes... Bērni ar lielu steigu aiznesa karātavas uz Ronu.” Kas attiecas uz sodīto ar nāvi, viņu nogādāja kapsētā “lai justīcija to nepaņemtu, un no turienes uz Senantuāna baznīcu”. Arhibīskaps deva viņam savu žēlastību, lika viņu nogādāt slimnīcā un piekodināja kalpotājiem sevišķi rūpēties par viņu. “Gal

galā,” piebilst protokola rakstītājs, “mēs viņam likām izgatavot jaunu apģērbu, divus pārus zeķu, kurpes, mēs viņu ieģērbām jaunā no galvas līdz kājām. Mūsu brāļi iedeva kurš kreklus, kurš cimdus un parūku”.⁸¹

Otra aina notiek Parīzē gadsimtu vēlāk. Tas bija 1775. gadā, nākamajā dienā pēc labības nemieriem. Galējs sasprindzinājums tautā liek tai vēlēties “tīru” eksekūciju. Starp ešafotu un publiku, rūpīgi ieturot distanci, dubulta kareivju rinda uzrauga, no vienas puses, nenovēršamo eksekūciju, no otras, – iespējamo sacelšanos. Saskare ir pārrauta – viena publiskā miesas soda izrādes daļa ir neitralizēta vai drīzāk samazināta līdz abstraktai iebaidīšanai. Ieroču aizsegā, uz tukša laukuma justīcija atturīgi izpilda sodu. Ja tā rāda nāvi, ko tā dod, tad no augšas un tālienes: “Tikai pulksten trijos pēcpusdienā uzstādīja divas astoņpadsmit pēdu augstas karātavas, bez šaubām, lai vairāk iebiedētu. No pulksten diviem Grēva laukums un visa tā apkārtnē bija izrotāta ar dažādām karaspēka nodaļām – gan kājniekiem, gan kavalēristiem; šveicieši un franču gvardi turpināja patruļas blakusielās. Nevienu neielaida Grēva laukumā soda izpildīšanas laikā, un visā apkārtņē redzēja dubultu kareivju rindu ar durkļiem pie šautenēm, sastājušos muguru pie muguras tādā veidā, ka vieni skatās uz laukuma ārpusi un citi uz iekšpusi; divi nelaimīgie... visu ceļu kļiedza, ka viņi ir nevainīgi un turpināja tāpat protestēt, kāpdami pa kāpnēm.”⁸² Kāda loma bija humānisma jūtām pret notiesātajiem, atsakoties no miesas sodu liturģijas? No varas puses tās katrā ziņā bija politiskas bailes no šiem divdomīgajiem rituāliem.

*

Šāda divdomība skaidri parādījās tajā, ko varētu saukt par “ešafota diskursiem”. Tātad nāves soda izpildīšanas ceremonija gribēja, lai notiesātais pats pasludina savu vainu ar publisku atzīšanos, ko viņš izteica ar plāksnīti, ko nesa, arī ar paziņojumiem, ko viņam, bez šaubām, lika teikt. Soda izpildīšanas brīdī, šķiet, viņam turklāt ļāva ņemt vārdu, lai viņš nevis vaimanātu par savu nevainību, bet lai apliecinātu savu noziegumu un savas notiesāšanas taisnīgumu. Hronikas ziņo par lielu skaitu šādu

⁸¹ L. Duhamel, *Les Exécutions capitales à Avignon au XVIIIe siècle*, 1890, p. 5-6. Šādas ainas notika vēl XIX gadsimtā; Ž. Lorens tādās min; sk.: *A History of capital punishment*, 1932, p. 195-198 et p. 56.

⁸² S.P. Hardy, *Mes loisirs*, t. III, 11 mai 1775, p. 67.

diskursu. Patiesi diskursi? Zināmā skaitā gadījumu noteikti. Fiktivi diskursi, kurus pēc tam izplatīja kā piemēru un ieteikumu? Tas, bez šaubām, bija vēl biežāk. Kādu uzticību dāvāt tam, ko ziņo, piemēram, par Marionas Legofas nāvi, kura XVIII gadsimta vidū bija slavenas bandas vadone Bretaņā? It kā viņa būtu kliegusi no ešafota augšas: “Tēvi un mātes, kas mani dzirdat, sargiet un māciet savus bērnus; es savā bērnībā biju mele un dikdiene; vispirms es nozagu smiekla naudu vērtu nazīti... Pēc tam es apzagu kolportierus un vēršu tirgotājus; beigās es komandēju zagļu bandu un, lūk, tāpēc esmu šeit. Stāstiet to saviem bērniem, lai tas vismaz kalpo viņiem par bridinājumu.”⁸³ Tāds diskurss pat ar saviem termiņiem stipri atgādina to morāli, ko tradicionāli pauz skrejlapas, preses pīles un baumu literatūra, lai tas nebūtu apokrifis. Taču šis žanrs – “notiesātā pēdējais vārds” pats par sevi ir zīmīgs. Justīcijai bija vajadzīgs, lai tās upuris zināmā mērā apliecina miesas sodu, ko tas izcieš. Prasīja, lai noziedznieks svēta pats savu sodīšanu, pasludinot savu noziegumu neģēlību; viņam lika teikt kā triskāršam slepkavam Žanam Dominikam Langladam: “Klausieties visi par manu briesmīgo, neģēlīgo un nožēlojamo rīcību Aviņonas pilsētā, kur es necilvēcīgi pārkāpu svētītās draudzības tiesības, darīdams savu piemiņu pretīgu.”⁸⁴ No zināma viedokļa skrejlapa un nāves dziesma ir prāvas turpinājums; vai drīzāk tie turpina šo mehānismu, ar ko miesas sods lika konfidencialai un rakstītai procedūras patiesībai iekļūt noziedznieka ķermenī, kustībās un diskursos. Justīcijai bija nepieciešami šie apokrifi, lai nodibinātos patiesība. Tādējādi tās spriedumi bija visu šo pēcnāves “pierādījumu” apņemti. Gadījās arī, ka stāsti par noziegumiem un neģēlīgām dzīvēm tika publicēti kā tīra propaganda pirms jebkuras prāvas, lai stiprinātu roku justīcijai, ko turēja aizdomās par pārlieku iecietību. Lai diskreditētu kontrabandistus, Fermu kompānija publicēja “biļetenus”, kas stāstīja par viņu noziegumiem – 1768. gadā pret kādu Montaņu, kurš bija bandas priekšgalā, tā izplatīja lapas, kuru redaktors pats teica: “Viņa rēķinā ieskaitīja dažas zādzības, par kurām patiesība ir visai neskaidra...; Montaņu attēloja kā niknu zvēru, kā hiēnu, kura jānomedī; Overņas karstajās galvās šī doma guva panākumus.”⁸⁵

⁸³ A. Corre, *Documents de criminologie rétrospective*, 1896, p. 257.

⁸⁴ Citāts no: L. Duhamel, p. 32.

⁸⁵ Pijdedomas pilsētas arhīvs. Citāts no: M. Juillard, *Brigandage et contrebande en haute Auvergne au XVIIIe siècle*, 1937, p. 24.

Taču šīs literatūras rezultāts un arī lietojums bija apšaubāms. Notiesātais tika heroizēts ar viņa plaši izklāstīto noziegumu apmēriem un dažkārt ar viņa novēlotās nožēlas apstiprinājumu. Pret likumu, pret bagātajiem, varenajiem, maģistrātiem, kavalēristu pulku vai izsekošanu, pret nodokļiem un to iekasētājiem viņš šķīta vadījis cīņu, kurā cilvēki viegli pazina cits citu. Atklātībā paziņotie noziegumi palielināja līdz epopejas apjomiem mazītiņās cīņās, kas ikdienā palika ēnā. Ja notiesāto parādīja tādu, kas nožēlo, pieņem spriedumu, lūdz piedošanu Dievam un cilvēkiem par saviem noziegumiem, viņu redzēja šķīstītu: viņš zināmā mērā mira kā svētais. Un nelokāmība darija viņu lielu – nepadodamies mocībās, viņš rādīja spēku, ko nevienai varai nebija izdevies saliekt: “Soda izpildīšanas dienā, kas šķītis visneticamākais, mani redzēja bez satraukuma, publiski nožēlojot grēkus, beidzot es apsēdos uz krusta, neizrādot nekādas izbailes.”⁸⁶ Melnais varonis vai samierinājies noziedznieks, īsto tiesību vai nepakļaujama spēka aizstāvis, noziedznieks no skrejlapām, baumām, almanahiem un brīnumu stāstu sērijām ar šķīstītam morāli par piemēru, kam nav jāseko, šis varonis nes sevī atmiņas par cīņām un apvainojumiem. Ir redzēti notiesātie, kuri pēc savas nāves kļuvuši par tādīem kā svētajiem, kuru piemiņu godāja un kuru kapu cienīja.⁸⁷ Ir redzēti tādi notiesātie, kuriem slava un nejēdzība bijušas nešķīramas lietas, kas vēl ilgu laiku sadzīvojušas vienā reversiblā sejā. Visā šajā noziegumu literatūrā, kas vairojas ap dažiem augstiem siluetiem⁸⁸, bez šaubām, nav jāskatās “tautas izteiksme” tīrā veidā, ne tik saskaņotas propagandas un no augšas nākušas moralizēšanas paraugs; tā bija vieta, kur sastapās divu soda paņēmieni lietošana, – tāds kā cīņas priekšpulkis ap noziegumu, tā sodīšanu un piemiņu. Ja šie stāsti var tikt iespiesti un laisti apgrozībā, tad stipri vien tālab, ka no tiem gaida ideoloģiskās

⁸⁶ Ž.D. Langlada raudu dziesma. Viņam izpildīja nāves sodu Aviņonā 1768. gada 12. aprīli.

⁸⁷ Tas bija gadījums ar Tangī, kam izpildīja nāves sodu Bretaņā ap 1740. gadu. Tā ir taisnība, ka, pirms tika notiesāts, viņš sāka garu grēku nožēlošanu, kā to viņam bija licis biktstēvs. Vai tas bija konflikts starp civilo justīciju un reliģisko grēku nožēlošanu? Par šo tematu sk.: A. Corre, Documents de criminologie rétrospective, 1895, p. 21.

Kors atsauca uz Trevedi, sk.: *Trevedy*, Une promenade à la montagne de justice et à la tombe Tanguy.

⁸⁸ Tie, ko R. Mandrū dēvē par “diviem varenajiem”: Kartušs un Mandrēns, kuriem jāpievieno Gijeri (*R. Mandrou*, De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles, 1964, p. 112). Džonatanam Vaildam, Džekam Šepardam, Klodam Divalam bija diezgan līdzīga loma Anglijā.

kontroles rezultātus⁸⁹, patiesīgu stāstiņu fabulas. Taču ja tie tiek uzņemti ar tādu interesi un kļuvuši par daļu no tautas šķiru pamatlasāmvielās, tad tāpēc, ka tās tur atrod ne tikai atmiņas, bet arī atbalsta punktus; “ziņkāres” interese ir arī politiska interese. Tādā veidā, ka šos tekstus var lasīt kā diskursus ar dubultu skatījumu uz to, ko tie atstāsta, kas atbalsojas atmiņā un apvij ar slavu noziedzniekus, kuri iecelti “slavenību” kārtā. Bez šaubām, no svara ir arī vārdi, ko tie lieto (vajadzētu pētīt lietojumu tādām kategorijām kā “nelaime”, “šausmas” vai īpašības vārdiem “slavens”, “nožēlojams” tādos stāstos kā: “Dzīves stāsts, Gilerī un viņa kompanjonu lielās zādzības un asumi un viņu nožēlojamais un nelaimīgais gals”⁹⁰).

Bez šaubām, šai literatūrai jātuvina “ešafota emocijas”, kur caur mocītā ķermeņi savstarpēji tuvojas vara, kas notiesāja, un tauta, kas bija lieciniece, dalibniece, iespējama un “izcilais” šīs eksekūcijas upuris. Dzeņoties pēc ceremonijas, kas slikti novadīja varas attiecības, ko tā centās ritualizēt, liels daudzums diskursu, turpinot to pašu tuvošanos, steidzās paziņot pēcnāves noziegumus, attaisnoja justīciju, taču arī glorificēja noziedznieku. No tā izriet fakts, ka sodu sistēmas reformatori drīz prasīja šo skrejlapu aizliegšanu.⁹¹ No tā izriet arī fakts, ka tauta veltījusi tik dzīvu interesi tam, kas spēlēja kādu lomu ilegalitātes mazsvarīgajā un ikdienišķajā epopejā. No tā izriet fakts, ka tās ir zaudējušas savu nozīmīgumu tādā mērā, ka ir pārveidojušies tautas ilegalitātes politiskā funkcija.

Un tās izzuda, pakāpeniski attīstoties pavisam citai noziegumu literatūrai. Radās literatūra, kur noziegums ir glorificēts, bet – tāpēc ka tas ir viens no mākslas veidiem, tāpēc ka tas darbs, ko var pastrādāt tikai sevišķi raksturi, tāpēc ka tas atklāj stipro un vareno baismīgumu, tāpēc ka ļaundarība ir vēl viens veids, kā būt privileģētam – no melnā romāna līdz Kvinsijam vai no *Otrantas pils** līdz Bodlēram, ir vesela nozieguma atkalrakstīšanas estētika, kas ir arī noziedzības piesavināšanās pieņemamās formās. Tas ir šķietamā nozieguma skaistuma un lieluma atklājums; faktiski tas ir apstiprinājums, ka arī lielumam ir tiesības uz

⁸⁹ Almanahu, skrejlapu utt. iespiešana un izplatīšana vispār bija pakļauta stingrai kontrolei.

⁹⁰ Šo nosaukumu atrod tiklab Normandijas sentimentālo grāmatu sērijā, kā Truā grāmatu sērijā (sk.: *R. Helot*, La Bibliothèque bleue en Normandie, 1928).

⁹¹ Sk.: piemēram, Lakretels: “Lai apmierinātu šo vajadzību pēc spēcīgām emocijām un spilgtiem piemēriem, ļauj izplatīties šiem šausmīgajiem stāstiem, tautas dzejnieki tos pārtver un visur slavina. Kādu dienu šī ģimene dzird pie savām durvīm apdziedam viņas dēlu noziegumu un sodu.” (*Discours sur les peines infamantes*, 1784, p. 106).

noziedzumu un ka tas pat kļūst par ekskluzīvu privilēģiju tiem, kas tiešām ir lieli. Skaistās slepkavības nav domātas sikiem ilegalitātes amatniekiem. Ja runā par detektīvžanra literatūru, no Gaborio* tā seko šim pirmajam pārvietojumam – ar savām viltībām, asumiem un gudrības galējo skarbumu, noziedznieks, ko tā parāda, ir kļuvis aizdomās neturams; un cīņa starp diviem lieliskiem prātiem – slepkavas un detektīva – veidos galveno tuvošanās formu. Cik vien iespējams tālu no tiem stāstiem, kas detalizēja noziedznieka dzīvi un ļaunos darbus, kas lika viņam pašam atzīties savos noziegumos un visos sikumos klāstīja izciesto miesas sodu – no faktu izklāsta vai atzišanās pārgāja pie lēnā atklāšanas procesa; no miesas soda briža pie izmeklēšanas fāzes; no fiziskas tuvināšanās ar varu pie intelektuālas cīņas starp noziedznieku un izmeklētāju. Tās nav vienkārši skrejlapas, kas pazūd, kad dzimst detektīvliteratūra; tā ir provinciāla ļaundara slava, un tā ir tumša heroizācija ar miesas sodu. Cilvēks no tautas tagad ir pārāk vienkāršs, lai būtu asu patiesību protagonistis. Šajā jaunajā žanrā vairs nav nedz tautas varoņu, nedz lielu eksekūciju; varonis tur ir ļauns, taču gudrs; un ja ir sodīts, nav jācieš. Detektīvliteratūra pārvieto uz citu sociālo šķiru to spožumu, kāds apņēma noziedznieku. Savās ikdienas hronikās laikraksti pārņems likuma pārkāpumu un to sodīšanas pelēcību, bez epopeiska lieluma. Dalīšanās ir notikusi; lai tauta atbrīvojas no kādreizējā lepnuma par saviem noziegumiem; lielās slepkavības ir kļuvušas par kļuvisu gudrinieku spēli.

Pirmā nodaļa

VISPĀRINĀTĀ SODĪŠANA

“Lai sodi būtu mērenāki un proporcionāli likuma pārkāpumiem, lai nāves sods tiktu piespriests vairs tikai tiem, kas vainīgi slepkavībā, un lai tiktu atcelti miesas sodi, kas izraisa cilvēces sašutumu.”¹ XVIII gadsimta otrajā pusē pret miesas sodiem protestē visi – filozofi un tiesību zinātnes teorētiķi, juristi, likuma cilvēki, parlamentārieši; trešās kārtas un likumdevēju sapulču pieraksti. Ir jāsoda citādi, bez valdnieka fiziskās saskares ar notiesāto; jāizbeidz šī tuvciņa, kas ar mocītā un bendes starpniecību norisinās starp karaļa atriebību un tautas apvaldītajām dusmām. Miesas sods ļoti ātri kļuva nepanesams. Neciešams, ja raugās no varas puses, kur tas ceļ gaismā tirāniju, pārmērību, revanša alkas un “cietsirdīgu prieku sodīt”². Kauna pilns, ja raugās no upura puses, kuru noveda izmisumā un no kura vēl gribēja panākt, lai tas svētītu “debesis un savus tiesnešus, kuru pamests viņš jūtas”³. Visādā ziņā bīstams ar atbalstu, ko tajā rod karaļa un tautas varmācība viena pret otru. It kā valdnieka vara šajā nežēlības sacensībā ar ierasto “redzēt plūstam asinis” neredzētu izaicinājumu, ko tā pati met un kas varētu tikt reiz atcelts, tauta ātri uzzina, “ka jāatriebjas tikai ar asinīm”⁴. Šajās ceremonijās, kas ir tik daudzu pretēju lietojumu objekts, saskata bruņotās justīcijas pārmērību, krustošanos ar apdraudētās tautas dusmām. Žozefs de Mestrs šīs attiecības atzīs par vienu no

¹ Tā 1789. gadā Tieslietu ministrijas kanceleja rezumē trešās kārtas galveno pozīciju attiecībā uz miesas sodiem. Sk.: *E. Seligman*, *La Justice sous la Révolution*, t. I, 1901, et *A. Desjardin*, *Les Cahiers des Etats généraux et la justice criminelle*, 1883, p. 13-20.

² *J. Petion de Villeneuve*, *Discours à la Constituante*, *Archives parlementaires*, T. XXVI, p. 641.

³ *A. Boucher d'Argis*, *Observations sur les lois criminelles*, 1781, p. 125.

⁴ *Lachèze*, *Discours à la Constituante*, 3 juin 1791, *Archives parlementaires*, t. XXVI.

fundamentāliem absolūtās varas mehānismiem – bende veido zobratu sistēmu starp principi un tautu; nāve, ko tas nes, ir tāda pati kā tiem paverdzinātajiem zemniekiem, kuri ciņā ar purviem un mēri cēla Sanktpēterburgu, – tas ir vispārējs princips; no despota īpašas gribas tā rada likumu visiem, un katrs no šiem iznīcinātajiem ķermeņiem kļūst par vienu akmeni valstij; nav svarīgi, ka tā skar arī nevainīgos! Šajā pašā vardarbībā, pārdrošā un ritualizētā, XVIII gadsimta reformatori denonsēja to, kas no abām pusēm stipri nogurdina varas leģitīmo realizēšanu, – pēc viņu domām, tirānija tur nostājas preti dumpim; tās sasaucas viena ar otru. Divkāršas briesmas. Kriminālajai justīcijai galu galā ir nevis jāatriebj, bet jāsoda.

Ši nepieciešamība sodīt, nelietojot miesas sodu, vispirms tiek formulēta kā aizvainotas dvēseles vai rakstura kliegziens – vissliktākajā no slepkavām vismaz viena lieta sodot ir jārespektē – viņa “cilvēcība”. XIX gadsimtā pienāks diena, kad šis “cilvēks”, kas slēpjas noziedzniekā, kļūst par mērķi sodīšanai, objektu, ko tiecas labot un pārveidot, darba lauku veselai virknei savādu zinātņu un paņēmienu – “penitenciāru” un “kriminoloģisku”. Taču šajā Apgaismības laikmetā tā nebūt nav kā pozitīvas pieredzes tēma, ko cilvēks ir pretstatījis miesas sodu barbarismam, bet kā tiesību robeža – sodīšanas varas leģitīmā robeža. Nevis tas, kas ir jāsasniedz, ja tā vēlas viņu pārveidot, bet gan tas, kas tai jāatstāj neskarts, lai būtu gatavs viņu respektēt. *Noli me tangere*.* “Cilvēks”, ko reformatori lika izcelt pret ešafota despotismu, arī ir cilvēks–mērs, tomēr nevis lietu, bet gan varas mērs. Tātad jājautā, kā šī “cilvēcisk–robeža” tika prestatīta tradicionālajai sodu praksei? Kādā veidā tā kļuva par reformu kustības lielo morālo attaisnojumu? Kāpēc šis tik vienprātīgais riebums pret miesas sodiem un tāda aizrautīga neatlaidība pēc sodiem, kas būtu “humāni”? Vai, citiem vārdiem sakot, kā stratēģiskajā prasībā pēc mīkstinātas sodu sistēmas viens ar otru savienojas šie divi visur klātesošie elementi – “mērs” un “humānisms”? Šie tik nepieciešamie un tomēr tik noteiktie elementi, reizē neskaidri un joprojām saistīti tajā pašā apšaubāmajā attiecībā, kas pazīstama arī šodien, kad atkal un atkal par sevi atgādina sodu ekonomijas problēma. Viss notiek tā, it kā ar XVIII gadsimtu būtu sākusies šīs ekonomijas krīze, kas piedāvāta, lai rastu risinājumu fundamentālam likumam, ka sodam par “mēru” jābūt “humānam mēram”, nepiešķirot galīgu nozīmi šim principam, ko tomēr uzskata par neizbēgamu. Tātad ir jāpastāsta par šī enigmātiskā “maiguma” dzimšanu un pirmo notikumu.

*

Lielos “reformatorus” – Bekariu, Servanu, Dipatī vai Lakretelu, Diporu, Pastorē, Taržē, Bergasu, *Cabiers* redaktorus vai Satversmes sapulci slavē par to, ka šis atmaigums ir uzspiests juridiskajam aparātam un “klasiskajiem” teorētiķiem, kas vēl ilgi XVIII gadsimtā to noraidīja un pie tam ar argumentētu bardzību.⁵

Tomēr šī reforma ir jāievieto procesā, ko vēsturnieki nesen ir atklājuši, pētot juridiskos arhīvus, – sodu sistēmas atslābums XVIII gadsimtā vai, precizāk, divkārša kustība, kā noziegumi šajā laika posmā šķiet zaudējam savu vardarbību, kamēr sodu intensitāte attiecīgi samazinās, toties ar lielāku iejaukšanās gadījumu skaitu. Patiešām kopš XVII gadsimta beigām tiek atzīmēta ievērojama asins noziegumu un vispār fizisku agresiju samazināšanās; likuma pārkāpumi pret īpašumu, šķiet, nomaina vardarbīgos noziegumus, zādzību un krāpšanu, slepkavību, ievainojumus un sitienus; nabadzīgo šķiru izplatīts, nejaušs, taču bieži sastopams delikts ir saistīts ar ierobežotu un “veiklu” deliktu; XVII gadsimtā noziedznieki ir “novārguši, slikti paēduši cilvēki, ātri saniknojami, vasaras noziedznieki”; XVIII gadsimtā tie ir “manīgi, viltīgi blēži, kuri prot rēķināt”, “marginālo”⁶ delikts; galu galā delikta iekšējā organizācija pārveidojas: lielas ļaundaru bandas (mazās bruņotās grupās apvienojušies laupītāji, kontrabandistu bari, kas šauj uz muižas kalpotājiem, atvaļinātie kareivji vai dezertieri, kas kļūst baros) tiecas nodalities; stiprāk vajāti, tie, bez šaubām, ir spiesti kļūt daudz neredzamāki, lai pazustu nepamanīti – bieži ne vairāk kā ļaužu saujiņa –, tie apmierinās ar daudz slepenākām operācijām, ar mazāku spēku izvēršanu un ar mazāku slaktiņu risku: “Lielo bandu fiziska likvidācija vai institucionāla izīršana... pēc 1755. gada atstāj brīvu lauku noziegumiem pret īpašumu, ko turpmāk pastrādā individuālas personas vai pavisam mazas grupas, kas sastāv no drēbju zagļiem vai tukšiniekiem – viņu skaits nepārsniedz četras personas.”⁷ Globāla kustība lika ilegalitātei novirzīties no uzbrukuma ķermeņiem vairāk vai mazāk tieši uz mantas laupīšanu; un no “masu kriminalitātes” uz “minoritātes un marginālu kriminalitāti”, kas vienā ziņā ir rezervēta profesionāļiem. Tātad viss notiek tā, it kā būtu progresīvs ūdens līmeņa kritums – “spriegumu

⁵ Sk.: īpaši Mijāra de Vuglana polemika ar Bekaria: *Muyart de Vouglans, Réfutation du Traité des délits et des peines*, 1766.

⁶ P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1962, p. 236, et 1966, p. 107-108.

⁷ E. Le Roy-Ladurie, in *Contrepoint*, 1973.

izlādēšanās, kas valda cilvēku attiecībās... labāka vardarbīgo impulsu kontrole”⁸ – it kā paši ilegalitātes paņēmieni būtu atļaiduši vaļīgāk savu žņaugu uz ķermeņa un pievērsušies citiem mērķiem. Noziegumu atmaigums pirms likumu atmaiguma. Tātad šo pārveidošanos nevar atdalīt no vairākiem procesiem, kas tam ir pamatā; un vispirms, kā to atzīmē P. Šonī, no pārveidojumiem ekonomisko spiedienu spēlē, vispārēja dzīves līmeņa celšanās, spēcīgā demogrāfiskā pieauguma, bagātības un īpašuma vairošanās un no “drošības nepieciešamības, kas ir tā sekas”⁹. Starp citu, XVIII gadsimtā tika konstatēta zināma justīcijas smagnējība, tās teksti vairākos punktos pastiprināja bardzību: XIX gadsimta sākumā Anglijā no 233 smagiem noziegumiem tā notika ar 156 pēdējo simts gadu laikā¹⁰; kopš XVII gadsimta Francijā vairākas reizes tika atjaunota un pastiprināta likumdošana attiecībā uz klaidonību; daudz stingrāk un pedantiskāk justīcija tiecas vērsties pret pavisam sīku likuma pārkāpumu, pret kuru kādreiz būtu izturējies pieļāvīgāk: “XVII gadsimtā tā kļūst lēnāka, smagāka un bargāka pret zādībām, kuru relatīvais biežums ir pieaudzis un pret kurām tā pieņem buržuāziskās šķiru justīcijas izskatu”¹¹; policijas aparāta palielināšanās galvenokārt Francijā, it sevišķi Parīzē, aizkavē organizētas un atklātas noziedzības attīstību, pārbīda to uz citām, daudz diskrētākām formām. Un šim piesardzību kopumam ir jāpievieno diezgan vispārēji sadalīts, nebeidzams un bīstams noziegumu pieaugums. Mūsdienu vēsturnieki konstatē lielo ļaundaru bandu skaita sama-

⁸ N. W. Mogensen : Aspects de la société augeronne aux XVIIe et XVIIIe siècles, 1971. Mašīnraksts, p. 326.

Autors parāda, ka Ožas zemē Revolūcijas priekšvakarā varmācīgu noziegumu ir četrreiz mazāk nekā Lui XIV valdīšanas laika beigās. Vispārējā veidā Pjēra Šonī vadītie pētījumi par noziedzību Normandijā parāda, ka pieaug blēdīšanās gadījumu skaits un samazinās varmācīgu noziegumi.

Sk.: B. Butlē, Ž.K. Žego un Bušrona rakstus *Annales de Normandie de 1962, 1966 et 1971*.

Par Parīzi, sk.: P. Petrovitch in *Crime et criminalité en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1971. Tāda pati parādība, šķiet, Anglijā; sk.: Ch. Hibbert, *The Roots of evil*, 1966, p. 72; et J. Tobias, *Crime and industrial society*, 1967, p. 37 sq.

⁹ P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1971, p. 56.

¹⁰ Thomas Fowell Buxton, *Parliamentary Debate*, 1819, XXXIX.

¹¹ E. Le Roy-Ladurie, *Contrepoint*, 1973. A. Farža pētījums par Pārtikas produktu zādībām Parīzē XVIII gadsimtā (1774) apstiprina šo tendenci: no 1750. līdz 1755. gadam 5% spriedumu par šo faktu ir galeras, bet no 1775. līdz 1790. gadam 15%: “tiesu bardzība pastiprinās ar laiku... drauds uzguļas derīgām vērtībām sabiedrībā, kas vēlas ievērot likumību un cieņu pret īpašumu” (p.130-142).

zināšanos, bet Letrons redzēja tās kā siseņu barus krītam pār visiem Francijas laukiem: "tie ir rijīgi kukaiņi, kas ik dienas posta zemkopju pārtiku. Runājot bez aplinkiem, tie ir ienaidnieku bari, kas izplatījušies pa visu teritoriju un dzīvo tur, kā patīk, kā iekarotā zemē un kuri tur kā ziedojumus ievāc īstas kontribūcijas": viņi izmaksātu visnabadzīgākajiem zemniekiem vairāk, nekā tie spēj: vismaz trešdaļu tur, kur nodoklis ir visaugstākais.¹² Lielākā daļa novērotāju atzīst, ka likuma pārkāpumu skaits pieaug; protams, to apstiprina tie, kuri cīnās par lielāku bardzību; to apstiprina arī tie, kuri domā, ka savā varmācībā krietni mērenāka justīcija būtu daudz efektīvāka, mazāk noskaņota atkāpties pati savu rezultātu priekšā¹³; to apstiprina tiesneši, kas apgalvo, ka ir pārslogoti ar daudzajām lietām: "tautu posts un tikumu samaitātība ir vairojusī noziegumus un vainīgos"¹⁴; to katrā ziņā parāda reālā tiesu prakse. "Vecā režīma pēdējie gadi jau piesaka revolucionāro un imperiālistisko laikmetu. 1782.–1789. gada prāvās pārsteidz briesmu kāpums. Bardzība pret nabagiem, vienprātīgs liecību noraidījums, savstarpējas neuzticēšanās kāpinājums, naids un bailes."¹⁵

Īstenībā noziedzības novirzīšanās no "asiņaina" nozieguma pie "viltīga" nozieguma ir saistīta ar ļoti sarežģītu mehānismu, kur parādās ražošanas attīstība, bagātības vairošanās, daudz intensīvāka ipašuma attiecību juridiskā un morālā novērtēšana, daudz bargākas uzraudzības metodes, plašāka iedzīvotāju kontrole, labāk sakārtota atklāšanas, meklēšanas un informācijas iegūšanas tehnika: ilegalitātes paņēmieni ir korelatīvi saistīti ar soda paņēmieni dažādošanos un izsmalcinātības palielināšanos.

Vai tā ir vispārēja attieksmes maiņa, "pārvērtības, kas pieder prāta un zemapziņas jomai"¹⁶? Varbūt, taču drīzāk tie ir centieni noregulēt varas mehānismus, kas aptver indivīdu eksistenci; to aparātu adaptācija un noslīpēšana, kas uzņemas atbildību un uzrauga viņu ikdienas uzvedību, identitāti, aktivitāti, viņu šķietami nenozīmīgos žestus; cita politika attiecībā uz šo ķermeņu un spēku kopumu, ko sauc par populāciju. Neapšaubāmi iezīmējas tendence ne tik daudz vairāk respektēt notiesāto

¹² G. Le Trosne, Mémoires sur les vagabonds, 1764, p. 4.

¹³ Sk., piemēram: C. Dupaty, Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue, 1786, p. 247.

¹⁴ Viens no Turnelas Palātas priekšsēdētājiem rakstā karalim 1768. gada 2. augustā, citāts no: Arlette Farge, p. 66.

¹⁵ P. Chaunu, Annales de Normandie, 1966, p. 108.

¹⁶ Izteiciens pieder N.V. Mogensenam, loc.cit.

cilvēku – vēl bieži ir miesas sodi pat par viegliem noziegumiem, cik pāriet uz smalkāku, trauzlāku un sociālo dienestu daudz stingrāk kontrolētu sodīšanas sistēmu. Kā nosaka cirkulārs, sliexnis procesu pārejai uz vardarbīgiem noziegumiem tiek pacelts, pieaug neiecietība pret ekonomiskiem likuma pārkāpumiem, kontrole kļūst blīvāka, kriminālās justīcijas iejaukšanās – reizē agrināka un daudzskaitlīgāka.

Ja šo procesu konfrontē ar reformatoru kritiskajām runām, var pamānīt lielu stratēģisku sakritību. Patiesībā tradicionālā justīcija pirms jaunas sodu sistēmas principu iedibināšanas uzbrūk sodu pārmēribei, vairāk to iregularitātei nekā sodīšanas varas ļaunprātīgai izmantošanai. 1790. gada 24. martā Turē Konstituantē sāk diskusiju par jaunu juridiskās varas organizāciju. Pēc viņa domām, Francijā vara ir “necilvēciska” trijās izpausmēs. Ir privāta piesavināšanās; tiesneša amatu pārdod, to var saņemt mantojumā, tam ir tirgus vērtība, un tiesa, ko spriež, jau pēc savas būtības izmaksā dārgi. Ir divu varas tipu sajaukums – tā vara, kas spriež tiesu un formulē spriedumu, pielietojot likumu, sajaucas ar to, kas pati rada likumu. Eksistē vesela virkne privilēģiju, kas padara nenoteiktu justīcijas realizēšanu – ir tiesas, procedūras, prasītāji, paši likuma pārkāpumi, kas ir “privilēģēti” un krit ārā no vispārējām tiesībām.¹⁷ Tas ir tikai viens no neskaitāmajiem turpat pusgadsimtu vecajiem kritiku formulējumiem, kas visi šajā pretfabiskumā denonsē iregulāras justīcijas principu. Kriminālā justīcija vispirms ir iregulāra ar daudzajām instancēm, kas ir atbildīgas par tās nodrošināšanu, nekad neveidojot veselu un viengabalainu piramīdu.¹⁸ Pat atstājot malā reliģiskās jurisdikcijas, ir jāreķinās ar pārtraukumiem, pārklāšanos un konfliktiem starp dažādām justīcijām: senjoru justīciju, kam vēl ir ievērojama loma sīku likuma pārkāpumu sodīšanā; karaļa justīciju, kas pati ir daudzskaitlīga un slikti koordinēta (suverēnas tiesas bieži konfliktē ar valdnieku tiesas tiesnešiem un galvenokārt ar apelācijas tiesām, kas radītas kā starpniecības instances); tās, kas likumīgi vai faktiski ir nodrošinātas ar administratīvām instancēm (kā intendanti) vai policijas (kā žandarmērijas virsnieki un policijas leitnanti); tam vēl vajadzētu pievienot karaļa vai viņa pārstāvju tiesības pieņemt lēmumu par ieslodzīšanu vai izsūtīšanu, neievērojot nekādu noteiktu procedūru. Šīs daudzās instances ar savu skaitlisko pārpilnību neitralizējas un

¹⁷ Archives parlementaires, t. XII, p. 344.

¹⁸ Par šo tematu cita starpā var atsaukties uz S.Lingē vai Bušē d'Aržisu: *S.Linguet, Nécessité d'une réforme dans l'administration de la justice, 1764, A.Boucher d'Argis, Cahier d'un magistrat, 1789.*

nav spējīgas aptvert sociālo sastāvu visā tā apjomā. To juceklis padara kriminālo justīciju paradoksāli nepilnīgu. Šī nepilnīguma pamatā ir atšķirīgie paradumi un procedūras, kas nesaskan ar 1670. gada Vispārējo rīkojumu; iekšējie kompetences konflikti; īpašas intereses – politiskas vai ekonomiskas, ko katra instance aicināta aizstāvēt. Un visbeidzot – pareizu un stingru tiesas norisi kavē karaļa varas iejaukšanās, apželošanas un soda mīkstināšanas, lietas nodošana citām instancēm vai tiešs spiedienu uz maģistrātiem.

Reformatori vairāk kritizē sliktu varas ekonomiju, nevis vājumu vai nežēlību. Pārāk daudz varas zemākajās tiesu iestādēs, kas, klāt nākot notiesāto nezināšanai un nabadzībai, var neievērot apelācijas tiesības un bez kontroles likt izpildīt patvaļīgus spriedumus; pārliedza vara no apsūdzības puses, kurai tiek doti gandrīz neierobežoti vajāšanas līdzekļi, kamēr apsūdzētais tās priekšā ir atbruņots; tas vedina tiesnešus būt te pārāk bargiem, te pārāk iecietīgiem, baidoties no reakcijas; pārliedza liela vara tiesnešiem, kuri var apmierināties ar nenozīmīgiem pierādījumiem, ja tie ir "legāli", un kuru rīcībā ir diezgan liela brīvība soda izvēlē; karaļa ļaudīm piešķirta pārliedza liela vara ne tikai attiecībā pret apsūdzētajiem, bet arī citiem maģistrātiem; beidzot pārliedza liela vara ir arī karalim – viņš var pārtraukt tiesas norisi, pārveidot tās lēmumus, atstādināt tiesnešus no lietas, atsaukt tos vai izsūtīt trimdā, aizstāt ar karaļa pilnvarotiem tiesnešiem. Justīciju paralizē ne tik daudz vājums, cik slikti regulēta varas sadalīšana, tās pārliedza koncentrācija zināmā skaitā punktu, kā arī konflikti un pārrāvumi, kas no tā izriet.

Un tā, šī varas disfunkcija ved atpakaļ pie galvenā pārmērīguma, tā sauktās monarha "pārvaras", kas tiesības sodīt identificē ar valdnieka personisko varu. Teorētiska identifikācija, kas padara karali par *fons iustitiae**; taču tās praktiskie rezultāti nav atšifrējami, līdz tie šķiet iestājamies pret viņu un ierobežojam viņa absolūtismu. Tas tāpēc, ka karalis, lai nodrošinātu ienākumus valsts kasē, piešķir sev tiesības pārdot tiesu amatus, kas viņam "pieder", viņa priekšā ir tiesneši, savu pienākumu īpašnieki, kas ir ne vien nepaklausīgi, bet arī nezinoši, personiski ieinteresēti, gatavi uz kompromisu. Tas tāpēc, ka viņš bez mitas rada jaunus pakalpojumu, palielinot varas un piederības konfliktus. Tas tāpēc, ka viņam ir pārāk liela vara pār "saviem ļaudīm" un viņš piešķir tiem gandrīz neierobežotu varu, viņš intensificē konfliktus maģistratūrā. Tas tāpēc, ka viņš justīcijai liek konkurēt ar pārāk daudzām sasteigtām procedūrām (žandarmērijas virsnieku vai policijas virsnieku jurisdikcijas) vai ar

administratīviem pasākumiem, tādējādi paralizējot likumīgo justīciju, viņš to dažreiz padara iecietīgu un nenoteiktu, bet dažkārt pārsteidzīgu un bargu.¹⁹

Kritizē ne tik ļoti vai vienīgi tiesu iestādes privilēģijas, absolūtismu, arhaisko augstprātību un nekontrolētās tiesības, bet drīzāk tās vājumu un pārmērības, pārspilējumus un pārrāvumus un, galvenais, pašu šo sajaukumu, monarha pārvaru. Īstais reformas mērķis, kas izriet no tās pašiem vispārīgākajiem formulējumiem, nav tik daudz iedibināt jaunas tiesības sodīt, sākot ar vistsnīgākajiem principiem, cik ieviest jaunu sodīšanas varas "ekonomiju", nodrošināt tās labāku izplatību un panākt, lai tā nebūtu nedz pārāk koncentrēta dažos privilēģētos punktos, nedz pārāk sadalīta starp pretrunīgām instancēm; lai tā būtu sadalīta viendabīgās strāvās, kas spētu nepārtrauktā veidā izpausties visur un līdz vissīkākajam sabiedrības graudiņam.²⁰ Kriminālās justīcijas reforma jāsaprot kā sodīšanas varas atkalorganizēšanas stratēģija ar dažādiem pavediņiem, kas to dara daudz taisnīgāku, efektīvāku, stingrāku un detalizētāku savos rezultātos; proti, tiek gūti labāki rezultāti, samazinot administratīvos izdevumus (tas ir, nodalot to no īpašuma, pirkšanas un pārdošanas sistēmas, tiklab no pakalpojumu, kā pašu lēmumu pārdodamības un savas politiskās cenas (atdalot to no monarha varas absolūtisma). Jaunā sodu sistēmas juridiskā teorija īstenībā atgūst jauno sodīšanas varas "politisko ekonomiju". Tad ir saprotams, kāpēc šai "reformai" nav bijis viens izcelsmes punkts. Reformas sācēji nav nedz visapgaismotākie tiesu instancei piekritīgie, nedz filozofi, despotisma ienaidnieki un humānisma draugi, pat ne sociālās grupas, kas būtu opozīcijā parlamentāriešiem. Vai drīzāk – ne tikai viņi; šajā globālajā projektā par jaunu sodīšanas varas izkārtošanu un rezultātu sadalījumu sāk sakrist dažādas intereses. Reforma netika gatavota ārpus tiesu aparāta un pret visiem tā pārstāvjiem; to no iekšienes gatavoja daudzi maģistrāti, pamatojoties uz

¹⁹ Par šo "pārliekas varas" kritiku un tās sliktu izplatību tiesu aparātā, sk. īpaši: *C. Dupaty*, *Lettres sur la procédure criminelle*, 1788. *P.L. Lacretelle*, *Dissertation sur le ministère public*, in *Discours sur le préjugé des veines infamantes*, 1784. *G. Target*, *L'Esprit des cahiers présentés aux Etats généraux*, 1789.

²⁰ Sk.: par tieslietu varu: "Tai jābūt bez jebkādam iespējam aktīvi vērsties pret valsts politisko režīmu un ietekmēt gribu, kas piedalās šī režīma veidošanā vai tā uzturēšanā, lai aizstāvētu visus individuus un visas tiesības; tai ir tāds spēks, ka visvarena, lai aizsargātu un glābtu, tā kļūst pilnīgi nekas, tiklīdz, mainot tās pielietojumu, mēģina no tās izveidot apspiedēju." (*N. Bergasse*, *Rapport à la Constituante sur le pouvoir judiciaire*, 1789, p. 11-12.)

viņu kopīgajiem mērķiem un konfliktiem, kurus izraisīja cīņa par varu. Protams, reformatoru vairākums nebija maģistrāti; taču tie bija likuma cilvēki, kas iezīmēja tās galvenos principus: tiesu vara, uz kuru negultos valdnieka augstākās varas tūlītēja realizēšana; kurai nebūtu likumu sastādīšanas pretenziju; kura būtu atdalīta no īpašuma attiecībām; kurai nebūtu citu funkciju kā vien tiesāt, pilnībā realizējot tiesas varu. Vārdu sakot, gādāt, lai vara tiesāt ne tikai nevairotu neskaitāmās, saraustītās un reizēm pretrunīgās augstākās varas privilēģijas, bet arī panāktu publiskās varas rezultātu nepārtrauktu izplatību. Šis pamatprincips definē vispārējo stratēģiju, no kuras izriet daudzi atšķirīgi cīņas veidi. Te jāmin filozofs Voltērs, publicisti Briso un Marats; bet arī tie maģistrāti, kuru intereses tomēr bija ļoti atšķirīgas, – Letrons, Orleānas tiesas padomnieks un Lakretels, parlamenta galvenais advokāts; Taržē, kurš ar parlamentāriešiem pretojas Mopū reformai; bet arī Ž.N.Moro, kas atbalsta karaļa varu pret parlamentāriešiem; Servans un Dipatī, maģistrāts gan viens, gans otrs, taču konfliktā ar saviem kolēģiem, utt.

Visā XVIII gadsimta gaitā tiesu aparāta iekšienē un ārpusē ikdienas sodīšanas praksē tāpat kā institūciju kritikā vērojama jaunu sodīšanas varas realizēšanas stratēģiju veidošanās. Un "reforma" vārda tiešajā nozīmē – tāda, kāda tā formulējas tiesību zinātņu teorijās, vai tāda, kāda tā shematizējas plānos, ir šīs stratēģijas politiska vai filozofiska atjaunošana ar tās pirmajiem mērķiem – ilegalitātes sodīšanu un represiju padarīt par taisnīgu funkciju, koekstensīvu sabiedrībā; nevis sodīt mazāk, bet gan labāk; sodīt varbūt ar mikstinātu bardzību, bet ar lielāku universalitāti un nepieciešamību; integrējot sodīšanas varu dziļāk sabiedrībā.

*

Tāpat apstākļu sagādīšanās, kas bija pieredzējusi reformas rašanos, nebija jauna ātras reaģēšanas konjunktūra, bet gan tāda, kas piemīt citai politikai pret ilegalitātēm.

Vispār var teikt, ka Vecajā režīmā dažādiem sociāliem slāņiem bija katram sava paciešama ilegalitātes telpa – likuma nepielietošana, neskaitāmu ediktu, rīkojumu un pavēļu neņemšana vērā bija sabiedrības politikās un ekonomiskās funkcionēšanas nosacījums. Vai tā bija Vecajam režīmam neraksturīga īpašība? Bez šaubām. Taču šī ilegalitāte bija tik dziļi iesakņojusies un bija tik nepieciešama katra sociālā slāņa dzīvē, ka tai

zināmā mērā piemita kaut kādā veidā pašai savas sakarības un ekonomija. Te tā ietērpās absolūti likumīgā formā – kas to padarīja mazāk par ilegalitāti kā regulāru atcelšanu – tās bija indivīdiem un kolektīviem piešķirtas privilēģijas. Te tai bija masīva un vispārēja neizpildīšanas forma, kas noveda pie tā, ka desmitiem gadu, dažkārt gadsimtiem ilgi, pavēles tika publicētas un nemitīgi atjauninātas, taču nekad netika pildītas. Te bija runa par pakāpenisku nodošanu aizmirstībai, kas reizēm rosināja uz piepešām jaunām ierosmēm sākt aktīvu darbību. Te ir runa par mēmu varas piekrišanu, nevēribu vai gluži vienkārši patiesu nespēju piespiest pildīt likumu un apvaldīt likuma pārkāpējus. Īstenībā visnelabvēlīgākajiem iedzīvotāju slāņiem nebija privilēģiju – taču tie ar likumu un paradumu uzspiestajās robežās izmantoja iecietības vidi, kas iegūta ar spēku vai ietiepību; un šī vide tai bija tik nepieciešams eksistences nosacījums, ka tie bieži bija gatavi sacelties, lai to aizsargātu; periodiskie mēģinājumi to samazināt, atgriežoties pie veciem likumiem vai noslipējot represiju procedūras, vienmēr provocēja tautas nemierus; gluži tāpat muižniecību, garīdzniecību un buržuāziju satrauca centieni samazināt zināmas privilēģijas.

Un ar šo nepieciešamo ilegalitāti, kuru specifiskās formās nesa sevi katrs sociālais slānis, bija saistīta vesela paradoksu virkne. Zemākajos iedzīvotāju slāņos tā pievienoja kriminalitāti, no kuras tai pat juridiski, ja ne morāli bija grūti atšķirties – nepārtrauktībā, kur bija grūti iezīmēt robežas, virknējās nelikumības no fiskālās ilegalitātes līdz muitas ilegalitātei, kontrabandai, laupīšanai, bruņotai cīņai pret finansu komijiem, pēc tam – pret pašiem kareivjiem un beidzot – pret sacelšanos; vai vēl klaidonība (bargi sodīta, izmantojot gandrīz nekad nepildītu pavēļu terminus) un viss, kas ar to saistīts – laupīšanas, kvalificētas zādzības, reizēm slepkavības. Tas veidoja pieņemamu vidi bezdarbniekiem, strādniekiem, kuri bija nepamatoti pametuši savus patronus, kalpotājiem, kuriem bija kāds iemesls bēgt no saviem saimniekiem, mācekļiem, pret kuriem slikti izturas, kareivjiem dezertieriem un visiem tiem, kuri gribēja izbēgt no piespiedu iesaukšanas. Tādējādi kriminalitāte pamatojās uz daudz plašāku ilegalitāti, kam tautas slāņi bija pieķērušies kā eksistences nosacījumam; un, no otras puses, šī ilegalitāte bija nepārtrauktas kriminalitātes pieauguma faktors. Ar to izskaidrojama tautas divējādā attieksme: no vienas puses, noziedznieks – kad runa bija par kontrabandistu vai zemnieku, ko padzinušas kāda saimnieka represijas – lielākoties tāds bija spontānais novērtējums, jo vardarbībā saskatīja atbilstību vecajām cīņām;

bet, no otras puses, pret to, kas tautas pieņemtās ilegalitātes aizsegā izdārīja noziegumus uz tās rēķina, piemēram, pret klaiņojošu ubagu, kas zaga un slepkavoja, viegli uzliesmoja īpašs naidis. Tas pavērsa pret tiem, kuri ir visnelabvēlīgākajos apstākļos, viņu eksistences nosacījumos integrējušos ilegalitāti. Tādējādi ap noziegumiem veidojās glorifikācija un nosodījums; aktīva palīdzība un bailes mijās attiecībās ar šiem kustīgajiem iedzīvotājiem, kurus juta tik tuvus esam, taču labi apzinoties, ka tur var slēpties potenciāls noziegums. Tautas ilegalitāte slēpa sevī veselu kriminalitātes kodolu, kas bija reizē gan tās ekstrēmā forma, gan iekšējās briesmas.

Un tā, starp zemāko slāņu un citu sociālo grupu ilegalitāti nepastāvēja nedz īsta konverģence, nedz kārtīga opozīcija. Starp dažādu grupu ilegalitāti vispārējā veidā pastāvēja sacensība, konkurence, interešu konflikts un savstarpējs atbalsts un līdzdalība – zemnieku atteikšanos maksāt zināmas valsts vai baznīcas nodevas zemes īpašnieki vienmēr neuztvēra tikai slikti, jaunie uzņēmēji bieži iedrošināja amatniekus neievērot fabrikas vai amatnieku darbnīcas reglamentu; ļoti plašu atbalstu guva kontrabanda – to pierāda Mandrēna gadījums, ko labi uzņēma visi iedzīvotāji, pieņēma pils un aizstāvēja parlamentārieši. Mēs redzējam, kā XVII gadsimtā atteikšanās maksāt nodevas un nodokļus pārauga nopietnos nemieros. Proti, savstarpējā ilegalitātes spēle bija sabiedrības politiskās un ekonomiskās dzīves daļa. Vēl vairāk – zināms skaits pārveidojumu (piemēram, Kolbēra likumu novecošanās, muitas šķēršļu neievērošana, korporatīvās prakses izzušana) noticis pārrāvumā, ko ik dienas paplašināja tautas ilegalitāte; tādējādi buržuāzijai šie pārveidojumi bija nepieciešami; uz tiem tā pamatoja daļu no sava ekonomiskā pieauguma. Tad iecietība kļuva par veicinātāju.

Taču XVIII gadsimta otrajā pusē process tiecās mainīt virzienu. Vispirms to noteica vispārējais bagātības pieaugums, kā arī lielais demogrāfiskais grūdiens. Tautas ilegalitātes galvenais mērķis vairs nebija tiesību prioritāte, bet gan manta – čiepšana un zagšana tiecās aizstāt kontrabandu un bruņotu cīņu pret nodokļu iekasētājiem. Un zemnieki, fermeri, amatnieki bieži kļuva par to galveno upuri. Letrons, bez šaubām, tikai mazliet pārspilēja reālo tendenci, kad aprakstīja zemniekus, kas no klaidoņu nelikumīgās izspiešanas cieš vēl vairāk nekā kādreiz no feodāļu prasībām – tagadējie zaļi būtu krituši viņiem virsū kā kaitīgu kukaiņu mākonis, aprijot ražas, iztukšojot klētis.²¹ Var teikt, ka XVIII gadsimtā

²¹ G. Le Trosne, *Mémoire sur les vagabonds*, 1764, p. 4.

pakāpeniski atklājās tautas ilegalitātes krīze; un nedz Revolūcijas sākuma kustības (par senjoru tiesību atcelšanu), nedz vēlākās, kam pievienojās cīņa pret īpašnieku tiesībām, politiskais un reliģiskais protests, kā arī atteikšanās no dienesta armijā īstenībā to no jauna nesaliedēja tās senajā un labvēlīgajā formā. Vēl vairāk – kaut gan liela daļa buržuāzijas bez sevišķām grūtībām pieņēma ilegalitāti, tā pret to izturējās pavisam ne-labvēlīgi, tiklīdz tika skarts tas, ko tā uzskatīja par savām īpašuma tiesībām. Šai ziņā pati raksturīgākā ir zemnieku deliktu problēma XVIII gadsimta beigās un sevišķi pēc Revolūcijas.²² Pāreju uz intensīvo lauksaimniecību pavada arvien nepatīkamāks spiediens uz lietošanas tiesībām, iecietību un sīkām pieņemtām ilegalitātēm. Vēl vairāk – tiklīdz zemes īpašums, ko daļēji iemantoja buržuāzija, to atbrivojot no feodālām saistībām, kas to apgrūtināja, kļuva par absolūtu īpašumu, jaunie īpašnieki uzbruka visai tai iecietībai, ko zemniecība bija ieguvusi vai saglabājusi (atteikšanās no senām saistībām vai nelegālu paņēmieni nostiprināšanās – ganību tiesības, malkas vākšana utt.), kas tam skaidri un gaiši piešķir pārkāpuma statusu (ar to izraisot iedzīvotājos ķēdes reakcijas, arvien vairāk ilegālas vai, ja vēlamies, arvien kriminālākas – žogu noplēšana, lopu nolaupīšana vai nokaušana, dedzināšana, vardarbība, slepkavības²³). Ilegalitāte tiesību jomā, kas bieži nodrošināja visneaizsargātāko slāņu izdzīvošanu, ar jauno īpašuma statusu tiecas kļūt par mantas ilegalityti. Tātad tā būs jāsoda.

Un šī ilegalitāte, ko buržuāzija necieš zemes īpašuma lietās, ir pilnīgi neciešama komerciālā vai industriālā īpašuma jomā – attīstoties ostām, parādoties lielām noliktavām, kur uzkrājas preces, veidojoties lielām un plašām darbnīcām (ar ievērojamu izejvielu, darbarīku un saražoto priekšmetu masu, kas pieder uzņēmējam un ko ir grūti uzraudzīt), kļūst nepieciešamas bargas represijas pret ilegalitāti. Veids, kādā bagātība tiecas investēties precēs un ierīcēs, rada pavisam jaunus kvantitatīvos apmērus un prasa sistemātisku un bruņotu neiecietību pret ilegalitāti. Acimredzot šī parādība sevišķi jutīgi izpaužas tur, kur ekonomiskā attīstība ir intensīvāka. Lai drīzāk varētu apvaldīt daudzās ilegalitātes izpausmes, Kolkiūns uzņēmās sniegt skaitliskus argumentus par Londonas pilsētu – pēc uzņēmēju un apdrošināšanas sabiedrību vērtējumiem, no

²² *Y.-M. Bercé*, *Croquants et nu-pieds*, 1974, p. 161.

²³ Sk.: *O. Festy*, *Les Délits ruraux et leur répression sous la Révolution et le Consulat*, 1956. *M. Agulhon*, *La vie sociale en Provence* (1970).

Amerikas ievesto un Temzas krastu noliktavās glabāto ražojumu zādzības vidēji labos un sliktos gados pieauga par 250 000 mārciņu; Londonas ostā vien katru gadu pavisam nozaga preces apmēram par 500 000 mārciņu (neņemot vērā mantas no arsenāliem); tam vēl jāpievieno 700 000 mārciņu pašā pilsētā. Pēc Kolkiūna domām, šajā nepārtrauktas laupīšanas jezgā būtu jāņem vērā trīs parādības – kalpotāju, uzraugu, meistarū un strādnieku līdzdalība un bieži vien arī aktīva piedalīšanās: “katreiz, kad vienuviet sapulcinās lielāku skaitu strādnieku, noteikti tur atradīs daudz sliktu subjektu”; veselās aizliegtas tirdzniecības organizācijas eksistence. Šī ķēde sākas darbnīcās vai dokos, pēc tam pāriet pie zagtās mantas uzpircējiem – vairumtirdzniecībā, kur notiek specializācija zināmos preču veidos, un mazumtirdzniecībā, kur plaukti piedāvā tikai “nožēlojamu vecu dzelzi, lupatu un sliktu apģērbu jūkli”, kamēr telpa aiz veikala slēpj “visvērtīgākos kuģu krājumus, vara bultas un naglas, čuguna un dārgmetālu gabalus, Rietumindijas ražojumus, visdažādākās mēbeles un mantas, kas iepirktas no strādniekiem” – pēc tam pie pārpircējiem un kolportieriem, kuri tālu laukos izplata zagtus produktus²⁴; visbeidzot, viltotas naudas ražošana (pa visu Angliju bija izkaisītas 40 līdz 50 naudas viltošanas fabrikas, kas strādāja nepārtraukti). Tādējādi šo milzīgo piesavināšanās un konkurences operāciju atvieglo vesels iecietības kopums – pirmkārt, iegūtu tiesību veidi (piemēram, tiesības savākt ap kuģiem dzelzs gabalus un virvju galus vai pārdot cukura saslaukas); otrkārt, morāla rakstura pieņēmumi – zagļu prātos zādzībai ir analogija ar kontrabandu, tas viņus “tuvina šim likuma pārkāpuma veidam, kura milzīgos apmērus tie nemaz neapzinās”²⁵.

Tātad ir nepieciešams kontrolēt un no jauna iekodēt visas šīs neatļautās nodarbes. Likuma pārkāpumiem ir jābūt labi definētiem un noteikti jātiek sodītiem, šajā pieļauto nekārtību masā saraustīti, ar neproporcionālu troksni tiek noteikts, kas ir nesamierināms likuma pārkāpums, par kuru jāsaņem sods, no kura nebūs iespējams izbēgt. Ar jaunām kapitāla uzkrāšanas formām, jaunām ražošanas attiecībām un īpašuma juridiskā statusa noteikšanu visa tautas rīcība, kas parādījās vai nu klusā, ikdienišķā, iecietīgā, vai vardarbīgā formā, tiesību ilegalitāti krasi novirzījusi uz mantas ilegalitāti. Zādzība tiecas kļūt pirmā lielā

²⁴ P. Colquhoun, *Traité sur la police de Londres*, 1807, t. I. (tulkojums franču valodā). No 153. līdz 182. un no 292. līdz 339. lappusei Kolkiūns sniedz ļoti detalizētu šo instrumentu izklāstu.

²⁵ *Ibid.*, p. 297-298.

izvairīšanās no legalitātes šajā kustībā, kas liek pāriet no iepriekšēja juridiski politiska atvilkuma sabiedrības pie darba līdzekļu un produktu piesavināšanās sabiedrības. Vai, citiem vārdiem sakot, attīstoties kapitālisma sabiedrībai, pārstrukturējusies ilegalitātes ekonomija. Mantas ilegalitāte tiek nodalīta no tiesību ilegalitātes. Dalīšana, kas maskē šķiru savstarpējo opozīciju, jo, no vienas puses, tautas masām vispieejamākā ilegalitāte būs mantas ilegalitāte – nikna īpašumu pārvietošana; no otras puses, buržuāzija sev paturēs tiesību ilegalitāti – iespēju grozīt pašas noteikumus un likumus; likt nodrošināt milzīgu ekonomiskās cirkulācijas sektoru ar darbību, kas izvērsas likumdošanas robežās – robežas, ko paredz to noklusēšana vai atbrīvo iecietība pret faktu. Un šis lielās ilegalitātes jaunā sadalīšana izpaudīsies pat ar juridisko cirkulāru specializāciju: mantas ilegalitātei – par zādzību – parastās tiesas un sodi, tiesību ilegalitātei – krāpšana, ienākumu slēpšana, nelikumīgas komerciālas darbības – speciāla jurisdikcija ar transakcijām, izlīgumiem, mikstinātiem naudas sodiem utt. Buržuāzija paturējusi sev tiesību ilegalitātes auglīgo jomu. Un vienlaicīgi ar šo šķelšanos tiek apliecināta nepieciešamība pēc pastāvīgas kontroles, kas attiecas galvenokārt uz šo mantas ilegalitāti. Apliecinās nepieciešamība atteikties no vecās sodīšanas varas ekonomijas, ko raksturoja liels skaits neskaidru un nepilnīgu instanču, fakta inertuma un neizbēgamai iecietībai atbilstošas varas pārdalīšana un koncentrācija, savās izpausmēs skaļi un pielietojumā pārdroši sodi. Apliecinās nepieciešamība definēt jaunu sodīšanas stratēģiju un tehniku, kas tiesu izdevumu pārmērības ekonomiju aizstātu ar nepārtrauktības un pastāvības ekonomiju. Tātad soda sistēmas reforma ir dzimusi krustpunktā starp cīņu pret valdnieka pārvaru un iegūtas un paciestas ilegalitātes infravaru. Un, ja tā nav bijusi tikai tirā apstākļu sakritība, tad starp šo pārvaru un infravaru ir izveidojies vesels attiecību tīkls. Monarha suverenitātes forma, valdnieka pusē paturot skaļas, neierobežotas, personiskas, nepareizas un nevienmērīgas varas pārmērību, bet subjektu pusē atstājot brīvu vietu nepārtrauktai ilegalitātei, bija kā varas tipa korelāts. Savukārt ķerties pie dažādām valdnieka prerogatīvām nozīmēja vienlaikus uzbrukt ilegalitātes funkcionēšanai. Abi mērķi bija kontinuitātē. Un saskaņā ar apstākļiem vai īpašām taktikām reformatori lika tiem paiet garām vienam pirms otra. Te var noderēt par piemēru Letrons, šis fiziokrāts, kas bija Orleānas apelācijas tiesas padomnieks. 1764. gadā viņš publicē atmiņas par klaidonību – zagļu un slepkavu audzētavu, “kuri dzīvo sabiedrībā, nebūdami tās locekļi”, kuri ved “īstu karu pret visiem pilsoņiem”

un kuri mūsu vidū dzīvo "tādā stāvoklī, kāds varēja būt pirms civilizētas sabiedrības nodibināšanas". Viņš prasa tiem visstingrākos sodus (ļoti raksturīgā veidā viņš šaubās, vai pret tiem vajadzētu būt saudzīgākiem nekā pret kontrabandistiem); viņš grib, lai pastiprinātu policiju, lai jātnieku žandarmērija tos vajātu kopā ar iedzīvotājiem, kas cieš no viņu zādzībām; viņš prasa, lai šie nevajadzīgie un bīstamie ļaudis "tiktu valstij un piederētu tai kā vergi saviem saimniekiem"; un vajadzības gadījumā lai organizētu kolektīvas medības mežos, lai viņus padzītu, katrs, kurš kādu notvers, saņems algu: "par vienu vilka galvu dod 10 mārciņu atlīdzību. Klaidonis ir daudz bīstamāks sabiedrībai."²⁶ 1777. gadā "Skatā uz kriminālo justīciju" tas pats Letrons prasa, lai tiktu samazinātas publiskās daļas prerogātas, lai apsūdzētie tiktu uzskatīti par nevainīgiem līdz viņu iespējamai notiesāšanai, lai tiesnesis būtu īsts arbitrs starp viņiem un sabiedrību, lai likumi būtu "stingri, pastāvīgi un noteikti visprecīzākajā veidā", lai subjekti zinātu "kam viņi sevi pakļauj" un lai tiesneši būtu tikai "likuma instruments".²⁷ Letrons, tāpat kā daudzi tajā laikā, ciņģu par sodīšanas varas ierobežošanu reducēja uz prasību pakļaut daudz striktākai un pastāvīgākai kontrolei tautas ilegalitāti. Ir saprotams, kāpēc miesas sodu kritikā bija tāda nozīme sodīšanas sistēmas reformā, – tur redzamā veidā apvienojās valdnieka neierobežotā vara un vienmēr modrā tautas ilegalitāte. Sodu humānisms ir likums, ko dod sodīšanas režīmam, kam jāfiksē savas robežas gan vienam, gan otram. "Cilvēks", kuru grib likt cienīt sodā, ir tā juridiskā un morālā forma, ko piešķir šai divkāršajai norobežošanai.

Taču reforma kā sodīšanas teorija un sodīšanas varas stratēģija gan bija iezīmēta šo abu mērķu saskares punktā, bet tās stabilitāte nākotnē bija atkarīga no fakta, ka otrais uz ilgu laiku ieņēma primāru vietu. Tas tāpēc, ka spiediens uz tautas ilegalitāti Revolūcijas laikā, pēc tam impērijā un vēlāk – visu XIX gadsimtu – bija kļuvis par svarīgāko imperatīvu. Reforma varēja pāriet no projekta stāvokļa uz praktisku institūciju un vienību. Tas nozīmē, ka šķietami jauno krimināllikumdošanu raksturo sodu mīkstināšanās, daudz skaidrāka kodifikācija, ievērojama patvaļības samazināšanās. Labāk formulēts konsenss attiecībā pret sodīšanas varu (tās daudz reālāka lietojuma sadales trūkuma dēļ) ir arī pamatā tradicionālās ilegalitātes ekonomijas satricinājumam un stingrai piespiešanai, lai

²⁶ G. Le Trosne, *Mémoire sur les vagabonds*, 1764, p. 8, 50, 54, 61-62.

²⁷ G. Le Trosne, *Vues sur la justice criminelle*, 1777, p. 31, 37, 103-106.

uzturētu to jauno noregulējumu. Kriminālsodu sistēma jāuztver kā mehānisms, kura uzdevums ir atšķirīgi vadīt ilegalitātes un nebūt ne visas tās aizliegt.

*

Pārvietot mērķi un mainīt tā mērogu. Noteikt jaunas taktikas, kā sasniegt mērķi, kas tagad ir daudz sīkāks, bet arī daudz plašāk izplatījies sabiedrībā. Atrast jaunas tehnikas, lai sakārtotu sodīšanu un pielāgotu tai rezultātus. Izvirzīt jaunus principus, kā nokārtot, noslipēt un universalizēt sodīšanas mākslu. Darīt tās lietošanu viendabisku. Samazināt tās ekonomiskās un politiskās izmaksas, palielinot iedarbīgumu un aktivizējot tās apriti. Proti, nodibināt jaunu sodīšanas varas ekonomiju un tehnoloģiju. Tie, bez šaubām, ir svarīgākie iemesli kriminālsodu reformai XVIII gadsimtā.

Principu līmenī šī jaunā stratēģija viegli formulējama vispārējā sabiedriskā līguma teorijā. Var uzskatīt, ka pilsonis kopā ar sabiedrības likumiem reizi par visām reizēm ir pieņēmis arī to, kas var sodīt viņu pašu. Noziedznieks tad parādās kā juridiski paradoksāla būtne. Viņš ir lauzis paktu, tātad viņš ir ienaidnieks visai sabiedrībai kopumā, taču viņš piedalās sodīšanas aktā pret sevi. Arī vismazākais noziegums uzbrūk visai sabiedrībai, un visa sabiedrība – arī noziedznieks – ir klāt arī vismazākajā sodīšanā. Tātad kriminālsods ir vispārināta funkcija, ko var attiecināt uz sabiedrību un katru tās elementu. Tad izvirzās “mēra” un sodīšanas varas ekonomijas problēma.

Īstenībā likuma pārkāpums pretstata individu visai sabiedrībai; visai sabiedrībai ir tiesības sacelties pret viņu, lai viņu sodītu. Nevienlīdzīga cīņa – visi spēki, visa vara, visas tiesības vienā pusē. Un tā tam arī vajadzētu būt, jo ir runa par katra indivīda aizsardzību. Tādējādi nodibinās lieliskas sodīšanas tiesības, jo likuma pārkāpējs kļūst par kopīgu ienaidnieku. Pat vēl sliktāk par ienaidnieku – viņš ir nodevējs, jo uzbrūk sabiedrībai no iekšienes. “Briesmonis.” Kā gan sabiedrībai varētu nebūt absolūtas tiesības uz viņu? Kā lai tā skaidri un gaiši neprasītu viņa iznīcināšanu? Un, ja ir taisnība, ka sodu principam ir jābūt ierakstītam paktā, vai nav loģiski, ja katrs pilsonis pieņem augstāko sodu tiem no viņu vidus, kuri viņam tieši uzbrūk. “Ikviens ļaundaris, kas uzbrūk sabiedrības tiesībām, ar saviem noziegumiem kļūst par dumpinieku un dzimtenes nodevēju; tad valsts pasargāšana nav savienojama ar viņējo; vienam no

abiem jāiet bojā, un, kad liek iet bojā vainīgajam, bojā iet nevis pilsonis, bet gan ienaidnieks.”²⁸ Tiesības sodīt no valdnieka atreibības bija pārtapušas sabiedrības aizstāvībā. Taču tad tās no jauna izveidoja ar tik stipriem elementiem, ka tās kļuva gandrīz vēl briesmīgākas. Ļaundari izrāva no pārmērīga drauda, taču viņu apdraud sods, par kuru nav zināms, kas to varētu ierobežot. Šausmīgas pārvaras atgriešanās. Un rodas nepieciešamība izvirzīt mērenības principu pret soda varenību.

“Kas nedreb šausmās, redzot vēsturē tik daudz atbaidošas un nevajadzīgas spīdzināšanas, ko ar aukstu prātu izdomājuši un ieviesuši briesmoņi, kuri nosauc sevi par gudrajiem?”²⁹ Vai vēl: “Likumi mani aicina uz vislielākā nozieguma sodīšanu. Es dodos turp, pilns niknuma, ko tas man iedvesis. Taču kas notiek? Likumi vēl vairāk pārspēj noziegumu... Dievs, kas esi iedēstījis mūsu sirdīs riebumu pret sāpēm, kuras jācieš mums pašiem un mums līdzīgiem, vai šis tevis radītās tik vājās un jūtīgās būtnes ir izgudrojušas tik barbarisku un rafinētu spīdzināšanu?”³⁰ Sodu mērenības princips, pat tad, kad ir runa par sabiedrības ienaidnieka sodīšanu, vispirms izpaužas kā sirsniņi vārdi. Vēl vairāk – tas izšaujas kā kliedziens no ķermeņa, kas saceļas, redzēdams vai iedomādamies redzam pārkāpumus. Reformatori pirmajā personā ir formulējuši principu, ka kriminālsodu sistēmai jākļūst “humānai”. It kā pats runātājs paustu savu jūtīgumu, it kā filozofs vai teorētiķis nāktu apliecināt starp bēdēs niknumu un mocīto savu paša likumu un galu galā uzspiest to visai sodu ekonomijai. Vai emocijas pauž nevarību rast racionālu pamatu aprēķinātai sodīšanas sistēmai? Kur meklēt robežu starp liguma principu, kas izsviež noziedznieku no sabiedrības, un dabas “izvemto” briesmoni, ja ne cilvēka dabā, kas izpaužas nevis ar likuma spēku, nevis likuma pārkāpēja nežēlībā, bet gan jūtīgumā, kas piemīt saprātīgam cilvēkam, kurš rada likumus un neizdara noziegumus?

Taču šī palīdzības meklēšana pie “jūtīguma” tieši neapstiprina teorētisku neiespējamību. Faktiski tā nes sevī aprēķina principu. Īstenībā

²⁸ J.-J. Rousseau, *Contrat social*, livre II, chap. v. Ir jāatzīmē, ka Konstituantē šis Ruso domas izmantoja daži deputāti, kas vēlējās uzturēt ļoti bargu sodu sistēmu. Un divainā kārtā Liguma principi varētu tikt izmantoti, lai uzturētu seno cietsirdības saikni starp noziegumu un sodu. “Aizstāvība, kāda pilsoņiem pienākas, prasa samērot sodus ar noziegumu cietsirdību un cilvēces vārdā neupurēt pašu cilvēci.” (Mužēns de Rokfors, kas minēto fragmentu citē no Sociālā liguma, (sk.: Mougins de Roquefort, *Discours à la Constituante*, Archives parlementaires, t. XXVI, p. 637.)

²⁹ Beccaria, *Des délits et des peines*, éd. 1856, p. 87.

³⁰ P.L. de Lacretelle, *Discours sur le préjugé des peines infamantes*, 1784, p. 129.

respektējamais ķermenis, iztēle, ciešanas un sirds nepieder noziedzniekam, kuru soda, bet gan tiem cilvēkiem, kuri, parakstījuši paktu, ir tiesīgi realizēt pret viņu apvienošanās varu. Ciešanas, kas jāizslēdz sodu mīkstinājumam, ir tiesnešu vai skatītāju ciešanas, viss, ko var izraisīt cietsirdība, ierasta nežēlība, vai pretēji – nesaprātīga žēlsirdība, nepamatota iecietība: “Žēlastībā pret maigajām un jūtīgajām dvēselēm, kurām šie šausmīgie miesas sodi sagādā tādas mocības.”³¹ Jāsaudzē un jāaprēķina, kādi var būt atgriezeniskie soda rezultāti attiecībā uz instanci, kas soda, un varu, ko šī instance iedomājas īstenot.

Tur sakņojas princips, ka vienmēr jālieto tikai “humānas” sodīšanas metodes, kaut gan noziedznieks var būt gan nodevējs, gan briesmonis. Ja likumam tagad jāizturas “humāni” pret to, kas ir “ārpus dabiskā” (kamēr kādreizējā justīcija izturējās nehumāni pret tiem, kas bija “ārpus likuma”), tad iemesls tam slēpjas nevis dziļā humānismā, ko noziedznieks glabātu sevī, bet gan nepieciešamībā regulēt varas rezultātu. Šai “ekonomijai” racionalitātei jāizsver sods un jāparaksta tam attiecīgas tehnikas. Šai ekonomijas un tās rūpīgajiem aprēķiniem ir dots cienījams vārds – “humānisms”. “Soda minimumu noteica humānisms un ieteica politika.”³²

Lai saprastu šo sodīšanas tehnopolitiku, iedomāsimies visbriesmīgāko noziegumu – sevišķi smagu nodarījumu, kas pārkāpj visus visvairāk ievērotos likumus. Tas būtu noticis tik ārkārtējos apstākļos, tik dziļā noslēpumā, ar tādu pārmērību un it kā uz galējas iespēju robežas, ka tas varētu būt tikai vienīgais un savā veidā katrā ziņā pēdējais – nekad neviens to nevarētu atdarināt; neviens nevarētu to uzskatīt par paraugu, pat ne dusmoties, ka tas ticis izdarīts. Tas tiktu nolemts izzušanai, neat-

³¹ Ibid., p. 131.

³² A. Dupont, Discours à la Constituante, 22 décembre 1789, Archives parlementaires, t. X, p. 744. Šajā pašā nozīmē jāmin dažādi konkursi, ko XVIII gadsimta beigās piedāvāja zinātņu biedrības un akadēmijas: kā rīkoties, “lai instrukcijas un sodi tiktu saskaņoti ar pārliecību par ātru un pamācošu sodu un lai civilā sabiedrība rod vislielāko iespējamo pārliecību par brīvību un humānismu.” (Société économique de Berne, 1777) Marats atbildēja ar savu Kriminālās likumdošanas plānu. Kādi ir “līdzekļi, lai atvieglotu soda likumu bardzību Francijā, lai nekaitētu publiskajai drošībai” (Académie de Châlons-sur-Marne, 1780; laureāti bija Briso un Bernardi); “vai galēja likumu bardzība veicina samaitātas nācijas noziegumu skaita un smaguma samazināšanos?” (Académie de Marseille, 1786; laureāts bija Eimārs).

stājot pēdas. Šis “nozieguma galējības” apologs³³ jaunajā sodu sistēmā ir mazliet tas, kas bija sākotnēja kļūda vecajā, – tīrā forma, kur parādās sodu iemesls.

Vai tādām noziegumiem jātiek sodīti? Un kā? Kāds būtu viņa soda noderīgums sodīšanas varas ekonomijai? Tas būtu noderīgs, ja varētu labot “sabiedrībai nodarīto ļaunumu”³⁴. Bet, ja noliek malā tīri materiālo zaudējumu, kam, pat tik nelabojamā gadījumā kā slepkavība, ir neliels apjoms visas sabiedrības mērogā, kaitējums, ko noziegums nodara sabiedrībai, ir nekārtība, ko tas tur ievieš, – sašutums, ko tas izraisa, piemērs, ko rāda, mudinājums atkārtot, ja noziegums netiek sodīts, un iespēja vispārināt, ko tas sevī nes. Lai sods būtu noderīgs, tam jāvērsas pret nozieguma sekām, tās saprotot kā nekārtību virkni, ko tas spēj izraisīt. “Proporciju starp sodu un noziegumu nosaka tas, kā lauztais pakts ietekmē sabiedrības kārtību.”³⁵ Un tā – šī nozieguma ietekmei nav jābūt tieši proporcionālai ar tā cietsirdību; prātu šausminošam noziegumam bieži ir mazāks efekts nekā tādām ļaundarbām, ko visi pacieš un jūtas gatavi paši to atdarināt. Lielie noziegumi notiek reti; un, no otras puses, pieaug briesmas, ko rada parasti siki pārkāpumi. Kā loģisks secinājums – nemeklēt kvalitatīvu attiecību starp noziegumu un tā sodīšanu, šausmu ekvivalentu: “Vai nelaimīgā kļūdā mocībās var atsaukt no pagātnes dzīlēm to, kas vairs neatgriežas, jau paveiktu darbību?”³⁶ Aprēķināt sodu nevis atkarībā no nozieguma smaguma, bet gan no tā atkārtotības iespējamības. Mērķēt nevis uz pāridarījumu pagātnē, bet gan uz iespējamo nekārtību nākotnē. Darīt tā, lai ļaundarim nebūtu nedz vēlēšanās darīt vēlreiz, nedz arī iespēja iemantot atdarinātājus.³⁷ Tātad sodīšana būs rezultātu māksla; drīzāk nekā soda neizmērojamības un kļūdas neizmērojamības pretstatīšana, ir jāsavieno viena ar otru divas virknes, kas seko noziegumam: tā paša un soda rezultāti. Noziegums bez pēctecības neizsauc sodu. Saskaņā ar citu tā paša apologa versiju – savas

³³ G. Target, Observations sur le projet du Code pénal, in Locré, La Législation de la France, t. XXIX, p. 7-8. Pretējā formā to no jauna atrod Kanta darbos.

³⁴ C.E. de Pastoret, Des lois pénales, 1790, II, p. 21.

³⁵ G. Filangieri, La Science de la législation, 1786, t. IV, p. 124, (tulkojums franču valodā).

³⁶ Beccaria, Des délits et des peines, 1856, p. 87.

³⁷ A. Barnavs, Runa Konstituantē: “Sodos, ko uzliek sabiedrība, tā nesaskata barbarisku baudu likt ciest cilvēciskai būtnei; tā tur saskata nepieciešamo piesardzību, lai novērstu līdzīgus noziegumus, lai novirzītu no sabiedrības ļaunumu, kas draud tai uzbrukt.” (A. Barnave, Archives parlementaires, t. XXVII, 6 juin 1791, p. 9.)

likvidēšanās un izzušanas priekšvakarā sabiedrībai vairs nebūtu tiesību celt ešafotus. Pēdējam noziegumam ir jāpaliek nesodītam.

Veca koncepcija. Nebija vajadzības gaidīt XVIII gadsimta reformu, lai atklātu šo priekšzīmīgo soda funkciju. Lai sodīšana raudzītos nākotnē un lai vismaz kā viena no tās svarīgākajām funkcijām paliktu brīdināšana, kas jau gadsimtiem bijusi viens no sodīšanas tiesību izplatītākajiem attaisnojumiem. Taču atšķirība ir tā, ka brīdinājums, ko gaidīja kā soda un tā saceltā trokšņa rezultātu – tā tad no soda pārmērības –, tagad tiecas kļūt par tā ekonomijas principu un tā īsto proporciju mēru. Ir jāsoda tieši pietiekami, lai liktu šķēršļus. Tātad pārbīde piemēra mehānismā – sodu sistēmā piemērs bija nozieguma replika; ar kopīgu izpausmi tas parādīja to un vienlaikus parādīja valdnieka varu, kas to pārvaldīja; pēc pašas rezultātiem aprēķinātā sodu sistēmā piemēram jābūtu pie nozieguma, taču cik vien iespējams atturīgā veidā, jānorāda varas ieviešana, bet ar vislielāko saudzību un ideālā gadījumā jākavē jebkura gan vienas, gan otras vēlāka atkalparādīšanās. Piemērs ir nevis rituāls, kas izpaužas, bet zīme, kas uzceļ barjeru. Cauri šo soda zīmju tehnikai, kas tiecas apvērst visu laicīgo sodīšanas akcijas lauku, reformatori domā piešķirt sodīšanas varai efektīvu ekonomisku instrumentu, kas ir vispārināms cauri visai sabiedrībai, spējīgs kodēt visas izturēšanās un tā tad samazināt visu izkliedēto ilegalitātes sfēru. Semiotehnika, ar ko mēģina apbruņot sodīšanas varu, balstās uz pieciem vai sešiem svarīgākajiem likumiem.

Minimālā daudzuma likums. Noziegumu izdara tāpēc, ka tas sagādā labumus. Ja nozieguma ideju saistītu ar nedaudz lielāka zaudējuma ideju, tas pārstātu būt kārojams. “Lai sods radītu efektu, kādu no tā sagaida, pietiek, ja ļaunums, ko tas sagādā, pārsniedz labumu, ko vainīgais gūst no nozieguma.”³⁸ Var pieļaut un ir jāpieļauj soda un nozieguma tuvums; taču ne vairs vecajā formā, kur miesas soda intensitātei vajadzēja būt ekvivalentai ar noziegumu, bet ar papildinājumu – “vairāk varas” valdniekam, kas īsteno savu likumīgo atbildību; tas ir kvaziekvivalents interešu līmenī – mazliet lielāka interese izvairīties no soda nekā riskēt ar noziegumu.

Pietiekama ideālisma likums. Ja nozieguma motīvs ir kāds iedomāts labums, tad soda efektivitāte ir nepatīkamajā, ko no tā sagaida. “Sāpes”* sodīšanas centrā novieto nevis izjustas ciešanas, bet gan domas par

³⁸ Beccaria, *Traité des délits et des peines*, p. 89.

sāpēm, nepatīkšanām un neērtībām – “sāpes” kā domas par “sāpēm”. Tātad sodīšanai ir jāliek lietā nevis ķermenis, bet gan izrāde. Vai drīzāk, ja tai ir jāliek lietā ķermenis, tad tādā mērā, cik tas ir mazāk ciešanu subjekts nekā izrādes objekts, – atmiņas par sāpēm var aizkavēt recidīvu, gluži kā fiziska soda izrāde, kaut arī mākslīga, var novērst nozieguma lipīgumu. Taču sodīšanas tehnikas instruments nebūs tikai sāpes. Tātad, cik vien ilgi iespējams, un ne tad, kad ir runa par efektīvas izrādes radišanu, nav vajadzības izvērst lielu ešafotu arsenālu. Ķermeņa kā soda subjekta elīzija, bet ne kā nepieciešams izrādes elements. Miesas sodu atcelšana, kas teorijas līmenī guva tikai lirisku formulējumu, šeit rod iespēju izteikties racionāli – maksimalizētai jābūt soda izrādei, nevis tā miesiskajai realitātei.

Blakus efektu likums. Sodam visintensīvāk jāiedarbojas uz tiem, kas nav izdarijuši kļūdu; nepieciešamības gadījumā, ja varētu būt drošs, ka vainīgais nesāks no jauna, pietiktu pārējiem likt domāt, ka viņš ir sodīts. Intensifikācija sadala sastāvdaļās rezultātus, kas noved pie paradoksa, ka sodu aprēķināšanā visneinteresantākais elements joprojām ir vainīgais (tikai ne tad, ja viņš ir spējīgs uz recidīvu). Šo paradoksu Bekaria bija attēlojis sodā, ar ko viņš piedāvāja aizstāt nāves sodu – mūža verdzībā. Vai tas nav fiziski vēl nežēlīgāks sods kā nāve? Nebūt ne, viņš teica – notiesātajam verdzības sāpes ir sadalītas tik daudz sīkās daļiņās, cik mirkļu viņam atlicis dzīvot; nenoteikti dalāms, eleātisks, ne tik bargs kā nāves sods, tas vienā rāvienā pievienojas miesas sodam. No otras puses, tiem, kuri redz vai iedomājas šos vergus, tiem uzliktās ciešanas apkopojas vienā domā, visi verdzības mirkļi savācas vienā briesmīgā priekšstatā, vēl baismīgākā nekā doma par nāvi. Tas ir administratīvi ideāls sods – minimāls tam, kurš to pacieš (un kurš, padarīts par vergu, nevar recidivēt), un maksimāls tam, kas to iedomājas. “No sodiem un to pielietošanas veidiem proporcionāli likuma pārkāpumiem ir jāizvēlas līdzekļi, kas visefektīvāk un visilglaicīgāk spētu ietekmēt tautas prātu un tajā pašā laikā būtu vismazāk nežēlīgi pret vainīgā ķermeni.”³⁹

Pilnīgas pārlicības likums. Domai par katru noziegumu un labumiem, ko no tā gaida, jāpievieno doma par noteiktu sodu ar konkrētām neērtībām, kas no tā izriet; jāuzskata, ka šāda saite no viena pie otra ir nepieciešama un nekas nevar to pārraut. Šis pilnīgas pārlicības elements, kam jānodrošina kriminālsodu sistēmas efektivitāte, ietver sevi

³⁹ Beccaria, Des délits et des peines, p. 87.

zināmu skaitu precīzu mēru. Likumiem, kas definē noziegumus un uzliek sodus, jābūt pilnīgi skaidriem, "lai katrs sabiedrības loceklis varētu atšķirt kriminālas darbības no godīgas rīcības"⁴⁰. Šiem likumiem jābūt publicētiem, lai tie būtu ikkatram; mutvārdos izteikto tradīciju un paradumu laiki beigušies, bet ir rakstiska lēģislācija, kā "stabils sabiedrības pakta pieminekļis" ir visu zināšanai izvietoti teksti: "Tikai spiestuve var padarīt par svēto likumu glabātājiem visu sabiedrību, nevis tikai dažus individuus."⁴¹ Lai monarhs atsakās no savām apžēlošanas tiesībām, lai spēks, kas piemīt soda idejai, netiktu mīkstināts ar cerību uz šo iejaukšanos: "Ja cilvēkiem ļauj redzēt, ka noziegumu var piedot un ka sods nav tā nepieciešams turpinājums, viņos tiek uzturēta cerība uz nesodāmību. Likumiem jābūt nelokāmiem un soda izpildītājiem nesaliecamiem."⁴² Un galvenais, lai neviens pastrādātais noziegums neizbēgtu skatīenam, kuriem jāspriež tiesa; nekas likumu mehānismu nedara trauslāku kā nesodāmības cerība; kā tiesas priekšā atbildīgo prātos iedibināt striktu saikni starp ļaunu rīcību un sodu, ja to skar zināms neticamības koeficients? Vai sodu nevajadzētu padarīt vēl briesmīgāku ar tā varmācību, nevis no tā mazāk baidīties tā necīgās noteiktības dēļ? Nevajadzētu imitēt veco sistēmu un būt "daudz bargākam," bet gan būt "daudz modrākam"⁴³. Ar to saistīta doma, ka justīcijas aparātam jādublējas ar uzraudzības orgānu, kas būtu tam tieši pakļauts un ļautu vai nu aizkavēt noziegumus, vai, ja tie ir izdarīti, aizturēt to autorus; policijai un justīcijai ir jāiet kopā kā divām vienu procesu papildinošām akcijām – policijai nodrošinot "sabiedrības iedarbību uz katru individu", justīcijai – "individu tiesības pret sabiedrību"⁴⁴; tādējādi katrs noziegums nāks dienas gaismā un tiks sodīts ar visu noteiktību. Taču, starp citu, procedūrām nav jāpaliek slepenībā, iemesli, kāpēc apsūdzētais notiesāts vai attaisnots, jādara zināmi visiem, un katrs varētu novērtēt sodīšanas iemeslus: "Lai maģistrāts izsaka savu viedokli skaļā balsī, lai viņš ir spiests atstāt savā spriedumā likuma tekstu, kas notiesā vainīgo... lai procedūras, kas tiek

⁴⁰ J.P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, t. I, p. 24.

⁴¹ Beccaria, *Des délits et des peines*, p. 26.

⁴² Beccaria, *ibid.* Sk. arī Briso: "Ja apžēlošana ir taisnīga, likums ir slikts; tur, kur likumdošana ir laba, apžēlošana ir tikai noziegums pret likumu" (*Théorie des lois criminelles*, 1781, t. I, p. 200.)

⁴³ G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, t. IX, p. 327. Sk. arī Vatel: "Nevis sodu nežēlība, bet gan to neizbēgamība liek visiem ievērot likumu." (*Le Droit des gens*, 1768, p. 163).

⁴⁴ A. Duport, "Discours à la Constituante", *Archives parlementaires*, p. 45, t. XXI.

mīklaini apraktas tiesas kanceleju tumsā, būtu atvērtas visiem pilsoņiem, kuri interesējas par notiesāto likteni.”⁴⁵

Vispārējās patiesības likums. Aiz šī ļoti banālā principa slēpjas svarīguma transformācija. Vecā legālo pierādījumu sistēma, spīdzināšana, atzišanās izspiešana, miesas sodi, ķermeņa izmantošana un izrādes rīkošana patiesības reproducēšanā uz ilgu laiku izolēja no tiesu prakses argumenta vispārējās formas – puspierādījumi radīja puspatiesības un pusvainīgos, teikumiem, kas izrauti ar ciešanām, bija autentiskuma vērtība, un pieņēmumi uz varbūtības pamata noteica soda pakāpi. Šī loģiskai pierādījumu kārtībai neatbilstošā sistēma izraisīja skandālu tikai tai dienā, kad pašai sodīšanas varas ekonomijai radās nepieciešamība pēc neapgāžamas pārliecības atmosfēras. Kā cilvēku prātos domu par noziegumu un sodu noteikti saistīt ar domu par sodu, ja neseko soda realitāte, ja ļaunā darba realitātei visos gadījumos neseko soda realitāte? Par pirmo veicamo darbu kļūst tā uzskatāma iedibināšana ar līdzekļiem, kas ir derīgi visiem. Nozieguma atzišanai jāpakļaujas vispārējiem patiesības kritērijiem. Tiesas lēmumam ar visiem lietotajiem argumentiem un pierādījumiem jābūt izteiktam vienīgi homogēnā spriedumā. Tātad, atteikšanās no legāliem pierādījumiem; spīdzināšanas noraidīšana, pilnīgas argumentācijas nepieciešamība, lai noskaidrotu īsto patiesību, jebkuras korelācijas izzušana starp aizdomu pakāpēm un soda pakāpēm. Tāpat kā matemātiskā patiesība arī nozieguma patiesība tiks pieņemta tikai vien pilnīgi pierādīta. No tā izriet, ka līdz nozieguma galīgajai argumentācijai apsūdzētais ir jāuzskata par nevainīgu un tiesnesim argumentācijas gaitā ir jāizmanto nevis rituālas formas, bet gan kopīgi instrumenti, arī filozofu un zinātnieku kopīgais arguments: “Teorētiski es maģistrātu uzskatu par filozofu, kas grasās atklāt interesantu patiesību... Asais prāts liks viņam saprast visus apstākļus un sakarības, tuvināt vai nošķirt to, kam tādām jābūt, lai saprātīgi spriestu.”⁴⁶ Izmeklēšana, vispārēja argumenta praktizēšana atmet veco inkvizīcijas modeli, lai pieņemtu daudz elastīgāku (zinātnes un veselā saprāta divkārsi apstiprinātu) empīriskās izmeklēšanas modeli. Tiesnesis būs kā “locis, kas izvada kuģi starp klinām”: “Kādi būs pierādījumi? Vai – ar kādām pazīmēm varēs apmierināties? Neviens to nespēj noteikt. Tā kā apstākļi ir pakļauti bezgalīgām variācijām, pierādījumiem un pazīmēm, kam ir jāizriet no šiem

⁴⁵ G. de Mably, De la législation, Oeuvres complètes, 1789, t. IX, p. 348.

⁴⁶ G. Seigneux de Correvon, Essai sur l'usage de la torture, 1768, p. 49.

apstākļiem, visskaidrākajām pazīmēm un pierādījumiem ir noteikti proporcionāli jāvariējas.⁴⁷ Kopš tā laika tiesu prakse tiek pakļauta vispārējam patiesības režīmam vai drīzāk sarežģītam kompleksam – lai veidotos tiesneša “dziļi personiskā pārlicība”, jāsajaucas heterogēniem zinātniskas argumentācijas elementiem, manāmai skaidrībai un veselajam saprātam. Kriminālā justīcija, ja saglabā formas, kas garantē tās taisnīgumu, tagad var atvērties visādu veidu patiesībām, ja vien tās ir skaidras, noteiktas, pieņemamas visiem. Juridiskais rituāls pats par sevi vairs nav nošķirtas patiesības veidotājs. Tas ir pārcelts vispārēju pierādījumu laukā. Tad ar daudziem zinātniskiem diskursiem izveidojas smagas un nebeidzamas attiecības, ko kriminālā justīcija tagad vairs nespēj kontrolēt. Justīcijas noteicējs vairs nav savas patiesības noteicējs.

Optimālas specifiskācijas likums. Lai soda semiotika pārklātu visu ilegalitātes lauku, ko vēlas samazināt, ir jākvalificē visi likuma pārkāpumi; tiem jābūt klasificētiem un apvienotiem kategorijās, kas neļauj izbēgt nevienam no tiem. Tātad ir nepieciešams kodekss, un tam jābūt pietiekami precīzam, lai katrs likuma pārkāpumu tips tur būtu skaidri parādīts. Likumam klusējot, nav jārosās nesodāmības cerībai. Ir vajadzīgs izsmelšošs un saprotami izteikts kodekss, kas, definējot noziegumus, nosaka sodus.⁴⁸ Taču tas pats pilnīgas atgūšanas imperatīvs ar sodīšanas rezultātiem – zīmēm uzliek par pienākumu iet tālāk. Doma par vienādu sodu nav vienādi spēcīga visiem; soda nauda nav briesmīga bagātajam un aizvainojoši vārdi – tiem, kas tos jau bija dzirdējuši. Likuma pārkāpuma kaitīgums un tā indukcijas vērtība ir atkarīga no likuma pārkāpēja statusa; sabiedrībai kaitīgāks ir dižciltīgā noziegums nekā kāda vienkārša cilvēka noziegums.⁴⁹ Un beidzot – ja sodam jāaizkavē recidīvs, tam jāreķinās ar to, kāds savā dziļākajā būtībā ir noziedznieks, kāda ir viņa ļaunuma pakāpe un cik būtiska bijusi gribas nozīme: “No diviem cilvēkiem, kas izdarijuši vienādu zādzību, cik tas, kam tik tikko bija dzīvei nepieciešamais, ir mazāk vainīgs nekā tas, kuram visa bija pārmēram? No diviem zvēresta lauzējiem, cik tas, kuram kopš bērnības audzinātas goda jūtas, ir vairāk noziedzīgs nekā tas, kurš bijis pamests savā vaļā un nekad nav

⁴⁷ P. Risi, *Observations de jurisprudence criminelle*, 1758, p. 53 (tulkojums franču valodā).

⁴⁸ Par šo tēmu cita starpā sk.: S. Linguet, *Nécessité d'une réforme de l'administration de la justice criminelle*, 1764, p. 8.

⁴⁹ P.L. de Lacretelle, *Discours sur les peines infamantes*, 1784, p. 144.

saņēmis audzināšanu.”⁵⁰ Vienlaikus redz izkūņojamies nepieciešamību pēc noziegumu un sodu paralēlas klasifikācijas, sodu individualizācijas atbilstoši katra noziedznieka sevišķajam raksturam. Šī individualizācija kā smaga nasta gulsies uz mūsdienu kriminālās justīcijas vēsturi; te meklējama sakne šai individualizācijai; no tiesību teorijas terminu un ikdienas prakses viedokļa tā, bez šaubām, ir radikālā opozīcijā ar kodifikācijas principu; bet no sodīšanas varas ekonomijas viedokļa un no tehnikas, kādā veidā grib laist apgrozībā visā sabiedrībā precīzi pielāgotas sodīšanas zīmes bez pārmērīguma, pārrāvumiem un nevajadzīga varas “patēriņa”, taču arī bez liekas kautrības, ir labi redzams, ka pārkāpuma-soda sistēmas kodifikācija un noziedznieka-soda pāra modulācija iet kopsolī un sasaucas viena ar otru. Individualizācija parādās kā precīzi piemērota kodeksa pēdējais nolūks.

Un tā, šī individualizācija savā raksturā stipri atšķiras no tām soda modulācijām, kas bija sastopamas vecajā jurisprudencē. Lai noregulētu sodu, tā – un šajā punktā tā saskanēja ar kristīgo soda praksi – lietoja divu faktoru virknes: “apstākļu” faktoros un “nodoma” faktoros. Proti, elementus, kas ļauj kvalificēt pašu aktu. Soda modulācija atcēla “kazuistiku” plašā nozīmē.⁵¹ Taču tad sāka iezīmēties modulācija, kas attiecas uz pašu likuma pārkāpēju, viņa raksturu, dzīves un domāšanas veidu, viņa pagātņi, nevis uz viņa gribas nodomu, bet gan “kvalitāti”. Var uzskatīt, ka pagaidām brīvs laukums atstāts tur, kur tiesu praksē psiholoģiskās zināšanas sodu praksē nomainīs kazuistisko jurisprudenci. Protams, XVIII gadsimta beigās vēl ir tālu no šī brīža. Kodeksa-individualizācijas sakaru meklē gadsimta zinātniskajos modeļos. Dabiskā notikumu gaita, bez šaubām, piedāvāja visadekvātāko shēmu – sugu sistematizāciju atbilstoši nepārtrauktai gradācijai. Mēģina izveidot tādu kā noziegumu un sodu Linneju, tādējādi katrs atsevišķs likuma pārkāpums un katrs sodāms indivīds bez jēlkādas patvaļas varētu pakļauties vispārējam likumam. “Jāizveido visu noziegumu veidu tabula, un tai jābūt redzamai dažādās zemēs. Pēc noziegumu uzskaitījuma tie būs jāsadala veidos, šāda dalījuma labākais pamats, man šķiet, būtu noziegumu iedalījums pēc to dažādajiem objektiem. Šim iedalījumam jābūt tādā, lai katrs veids būtu labi nošķirts no otra un katrs atsevišķais, visās sakarībās apskatītais noziegums

⁵⁰ J.-P. Marat, Plan de législation criminelle, 1780, p. 34.

⁵¹ Par kazuistikas neindividualizējošo raksturu, sk.: P. Cariou, Les Idéalités casuistiques (mašīnraksts).

atrastos starp to, kam būtu jāatrodas tam priekšā, un to, kas tam seko, un vispareizākajā gradācijā, – šai tabulai vajadzētu būt tādai, lai tā varētu tuvoties sodu tabulai, kas arī tiks izveidota, un tādā veidā, lai tās tieši atbilstu viena otrai.”⁵² Teorija vai, drīzāk, sapnī šāda saskanīga sodu un noziegumu sistematizācija var atrisināt problēmu – kā pielietot noteiktus likumus atsevišķiem indivīdiem?

Taču tajā pašā laikā vēl ļoti grubiļaini un ne pēc šī spekulatīvā modeļa veidojas antropoloģiskas individualizācijas formas. Vispirms ar recidīva jēdzienu. Nebūt ne tāpēc, ka tas netiktu atzīts vecajos krimināllikumos.⁵³ Bet tas tiecas kļūt par paša delinkventa kvalifikāciju, kas spēj pārveidot paziņoto spriedumu – pēc 1791. gada gandrīz visos gadījumos recidīvistu bija pakļauti dubultsodam; saskaņā ar floreāla X* gada likumu tie bija apzīmējami ar burtu R; un 1810. gada Kriminālkodekss uzlika viņiem vai nu maksimālo sodu, vai tūlīt tam sekojošo augstāko sodu. Tātad caur recidīvu nemērķē uz likumā definēta akta autoru, bet gan uz delinkvento subjektu, zināmu gribu, kas izrāda savu iekšēji noziedzīgo raksturu. Mazpamazām par tiesu iejaukšanās objektu kļūst nevis noziedznieks, bet noziegums, pretstats starp primāro un recidīvo tiecas kļūt nozīmīgāks. Un šim pretstatam pastiprinoties vairākos punktos, tajā pašā laikā sāk veidoties “jūtu” nozieguma jēdziens – tas ir netišs un nepārdomāts noziegums, kurš saistīts ar ārējiem apstākļiem un kura neprātīgumam nav attaisnojuma, bet kurš solās nekad nebūt ierasts noziegums. Jau Lepeletjē 1791. gadā lika ievērot, ka smalkā sodu gradācija, ko viņš lika priekšā Konstituantē, varēja novirzīt no nozieguma “ļauņprāti, kas aukstasinīgi iecer ļaunu rīcību” un ko var aizkavēt bailes no soda; turpretim būtu bezspēcīga pret noziegumiem, ko rada “spēcīgas, neapbrīnināmas kaislības”; taču tam nav lielas nozīmes, jo šādu noziegumu autoros neslēpjas “nekāda pārdomāta ļauņprātība.”⁵⁴

Ar sodu humanizāciju saprot visus tos likumus, kas ļauj vai, precīzāk,

⁵² P.L. de Lacretelle, *Réflexions sur la législation pénale*, in *Discours sur les peines infamantes*, 1784, p. 351-352.

⁵³ Pretēji tam, ko sacīja Karno vai F. Eljē un Šovo, recidīvs tika ļoti skaidri sodīts ar daudziem Vecā režīma likumiem. 1549. gada Rikojums paziņo, ka ļaundaris, kas sāk no jauna, ir “sabiedrībai pretīga, apkaunojoša un augstākā mērā bīstama būtne”; zaimošanas, zagšanas, klaidonības utt. recidīvi tika pakļauti speciāliem sodiem.

⁵⁴ *Le Peletier de Saint-Fargeau*, *Archives parlementaires*, t. XXVI, p. 321-322. Nākamajā gadā Belārs teica to, ko var uzskatīt par pirmo aizstāvības runu noziegumam, kas pastrādāts greisirdības dēļ. Tā ir Grā lieta. Sk.: *Annales du barreau moderne*, 1823, t. III, p. 34.

pieprasa "maigumu" kā aprēķinātu sodīšanas varas ekonomiju. Taču tie visi izraisa arī pārvietošanos šīs varas pielietošanas punktā – lai tas vairs nebūtu ķermenis ar pārmērīgu ciešanu rituālu spēli, spilgtām zīmēm miesas soda rituālā; lai tas būtu prāts vai drīzāk – izrādes un zīmju spēle, kas diskrēti, bet nenovēršami un uzskatāmi riņķo visu prātos. Ne vairs ķermenis, bet gan dvēsele, sacīja Mabli. Ir labi redzams, kas jāsaprot ar šo terminu – varas tehnikas korelatīvs. Notiek atvadišanās no vecās soda "anatomijas." Bet vai tikpat lielā mērā un reāli ir ieiets nemiesisku sodu laikmetā?

*

Tātad sākumā var novietot politisko nodomu precīzi sagrafēt ilegālīti, vispārināt sodīšanas funkciju un, lai to kontrolētu, noteikt sodīšanas varas robežas. No šejienes izriet divas nozieguma un noziedznieka objektivitātes līnijas. No vienas puses, noziedznieks, kurš nosaukts par ienaidnieku un kuru vajāt ir ieinteresēti visi, izkrīt no pakta, tiek diskvalificēts kā pilsonis un sāk nest sevī tādu kā savvaļas dabas fragmentu; viņš parādās kā ļaundaris, briesmonis, varbūt vājprātīgs, slims un drīz vien "nenormāls". Un šī iemesla dēļ kādu dienu viņš pakļausies zinātniskai objektivācijai un atbilstošai "ārstēšanai", kas tam ir korelatīva. No citas puses, nepieciešamība no iekšienes apsvērt sodīšanas varas rezultātus liek priekšā savu iejaukšanās taktiku attiecībā pret visiem noziedzniekiem, esošiem vai iespējamajiem. Tā ir iepriekšēja apcietinājuma organizēšana, interešu aprēķins, izrāžu un zīmju laišana apgrozībā, pārliecības un patiesības apvēršana veidošana, sodu regulēšana ar aizvien smalkākiem nepastāvīgiem faktoriem. Tas viss tāpat noved pie noziedznieku un noziegumu objektivācijas. Abos gadījumos ir redzams, ka varas attiecības, kas kalpo par pamatu sodīšanas veikšanai, sāk dublēt ar objekta attiecībām, kādās ir nokļuvis ne tikai noziegums kā fakts, kas jāformulē saskaņā ar vispārējām normām, bet arī noziedznieks kā indivīds, kas jāiepazīst pēc specifiskiem kritērijiem. Ir arī redzams, ka šīs objekta attiecības neklājas no ārpuses pāri sodīšanas praksei, kā to darītu miesas sodu aizliegums, ko uzlika jūtīguma robežas, vai kā tas notiktu, ja ar racionālu vai "zinātnisku" pratināšanu mēģinātu noskaidrot, kas ir šis cilvēks, kuru soda. Objektivācijas procesi dzimst pašās varas taktikās un tās realizēšanas veidā.

Tomēr šie divi objektivācijas tipi, kas iezīmējas ar soda reformas projektiem, ar savu hronoloģiju un rezultātiem ļoti atšķiras viens no otra. Ārpus likuma esoša noziedznieka, dabas cilvēka objektivācija vēl ir tikai virtualitāte, bēgšanas līnija, kur krustojas politiskās kritikas tēmas un iztēles figūras. Būs ilgi jāgaida, lai *homo criminalis* kļūtu par noteiktu objektu zināšanu laukā. Otram, gluži pretēji, bija daudz drīzāki un noteiktāki rezultāti tādā mērā, kādā tas bija daudz tiešāk saistīts ar sodišanas varas reorganizāciju – kodifikāciju, likuma pārkāpumu definīciju, sodu klasifikāciju, procedūras likumiem un maģistrātu lomas definīciju. Un arī tāpēc, ka tas balstījās uz jau izveidotu ideologu* diskursu. Ar interešu, izrāžu un zīmju teoriju, ar virknēm un ģenēzēm, ko tas atjauno, tas patiešām deva tādu kā vispārēju recepti varas lietošanai pret cilvēkiem – “prāts” kā varas pieteikšanas virsma ar semioloģiju kā instrumentu; ķermeņu pakļaušana ar ideju kontroli; izrāžu analīze, ķermeņu politikā izrāžu analīze ir daudz efektīvāks princips nekā anatomija miesas sodu rituālā. Ideologu doma bija ne tikai indivīda un sabiedrības teorija; pretstatā valdnieku varas tēriņiem tā attīstījās kā rafinētu, efektīvu un ekonomisku varu tehnoloģija. Vēl reizi paklausīsimies, ko teicis Servans: nozieguma un soda idejām jābūt cieši saistītām un “jānāk nepārtrauktā secībā... Kad tādējādi savu pilsoņu prātos būsiat izveidojuši ideju ķēdi, tad varēsiet lielities, ka tos vadāt un esat viņu kungi. Plānprātīgs despots var savaldīt vergus ar dzelzs ķēdēm, bet īsts politiķis tos daudz stiprāk saista ar viņu pašu ideju ķēdēm; sākuma galu viņš piesien pie noteikta saprāta, saite ir vēl jo stiprāka, jo mēs nezinām tās tekstūru un domājam, ka tas ir mūsu darbs; bezcerība un laiks sagrauz dzelzs un tērauda saites, bet tas neko nespēj pret parastu ideju savienību, tas tikai padara to ciešāku; visstingrāko impēriju nesatricināmais pamats ir dibināts uz gurdām smadzeņu šķiedrām.”⁵⁵

Šī sodu semiotehnika, šī “ideoloģiskā vara” vismaz daļēji paliks nezināta un tiks nomainīta ar jaunu politisko anatomiju, kur galvenā persona atkal būs ķermenis, taču nezināmā formā. Un šī jaunā politiskā anatomija ļaus atkal krustot divas diverģējošas objektivitātes līnijas, ko redz veidojamies XVIII gadsimtā, – to, kas atmet noziedznieku “otrā pusē”, kur daba nostājas pret dabu, un to, kas ar aprēķinātu sodu ekonomiju cenšas kontrolēt likuma pārkāpumu. Paskatoties uz jauno sodišanas mākslu, labi redzama sodišanas semiotehnikas nomaīņa ar jaunu ķermeņa politiku.

⁵⁵ J.M. Servan, Discours sur l'administration de la justice criminelle, 1767, p. 35.

Otrā nodaļa

SODU MĪKSTINĀŠANA

Tātad sodīšanas mākslas pamatā jābūt veselas izrādes tehnoloģijai. Pasākums var izdoties tikai tad, ja tas iekļaujas dabiskā mehānismā. “Kāds ķermeņa gravitācijai līdzīgs spēns vienmēr mūs dzen pretī mūsu labsajūtai. Šo impulsu iespaido tikai šķēršļi, ko tam pretstata likumi. Visas dažādās cilvēka darbības ir šīs iekšējās tendences rezultāts.” Atrast atbilstošu sodu nozīmē atrast veidu, kā domu par ļaunu darbu noteikti padarīt nepievilcīgu. Enerģijas, kas cīnās, attēli, kas saplūst, stabilas saites, kas izaicina laiku, – tā ir māksla, kas veido izrāžu pārus ar pretējām nozīmēm, par kvantitatīvu atšķirību nodibināšanu starp klātesošiem spēkiem, zīmju–šķēršļu spēles iedibināšanu, kas spēku kustību varētu pakļaut varas attiecībām. “Lai vāja cilvēka sirdi vienmēr mājotu doma par miesas sodu un tā dominētu pār jūtām, kas viņu virza uz noziegumu.”⁵⁶ Šīm zīmēm–šķēršļiem jāveido jauns sodu arsenāls, tāpat kā zīmes–sodīšana organizēja senos miesas sodus. Taču, lai varētu darboties, tām jāpakļaujas vairākiem nosacījumiem.

1. Pēc iespējas mazāk patvaļības. Taisnība, pati sabiedrība saskaņā ar savām interesēm nosaka, kas jāuzskata par noziegumu, – tātad tas nav dabisks. Taču, ja vēlas, lai sods bez grūtībām parādītos iztēlē, tiklīdz iedomājas par noziegumu, tad viena saistībai ar otru jābūt cik iespējams tūlītējai – no līdzības, analogijas, tuvuma. Ir jādod “visa iespējamā atbilstība sodam ar likuma pārkāpuma raksturu, lai bailes no soda attālinātu prātu no ceļa, kurp to vedusi izdevīga nozieguma perspektīva.”⁵⁷ Ideāls sods atspoguļo noziegumu, ko tas soda; tādējādi tam, kurš to apbrīno, tas neizbēgami būs zīme noziegumam, ko tas soda; un tam, kurš iecer noziegumu, jau pati doma par ļauno darbu iedzīvinās soda zīmi. Tas dod labumu sakarības stabilitātei, proporcionālam nozieguma un soda aprēķinam un kvantitatīvai interešu atšifrēšanai; labums arī, jo, pieņemot dabiska turpinājuma formu, sods neparādās kā patvaļīgs cilvēciskas varas rezultāts: “Pielīdzināt sodu likuma pārkāpumam ir labākais veids,

⁵⁶ *Beccaria*, *Des délits et des peines*, éd. de 1856, p. 119.

⁵⁷ *Ibid.*

kā proporcionāli saskaņot sodīšanu ar noziegumu. Ja tajā ir taisnīguma triumfs, tad tas ir arī brīvības triumfs, jo sodi nāk nevis no likumdevēja gribas, bet gan no lietu dabas, un vairs nav jāsastopas ar cilvēka vardarbību pret cilvēku.⁵⁸ Analogiskajā sodīšanā vara, kas soda, nav redzama.

Veselu sodu arsenālu, kas būtu dabiski no iedibināšanas un pēc savas formas pilnīgi atbilstu nozieguma saturam, bija piedāvājuši reformatori. Piemēram, Vermeijs noteica, ka tiem, kuri ļaunprātīgi pārkāps sabiedrības brīvību, atņems viņējo; atsavinās civilās tiesības tiem, kuri ir ļaunprātīgi izmantojuši likuma labumus un valsts ierēdņu privilēģijas; naudas sodu uzliks par kukuļņemšanu un augļošanu; ar mantas konfiskāciju sodīs par zādzību; ar pazemošanu – “vieglas slavas” noziegumus; ar nāvi – par slepkavību; ar sārtu – par ugunsgrēka izraisīšanu. Kas attiecas uz indētāju, “bende viņam sniegs kausu, no kura lies tam sejā šķidrumu, lai viņu pārņemtu šausmas par pastrādāto noziegumu, attēlojot to, un pēc tam iegāzis viņu verdošā ūdens katlā”⁵⁹. Tikai sapņošana? Varbūt. Taču simboliskas saskarsmes principu jau skaidri formulēja Lepeletjē, kad viņš 1791. gadā piedāvāja jauno krimināllikumu: “Ir vajadzīgas precīzas attiecības starp likuma pārkāpuma un sodīšanas raksturu; tas, kurš bijis nežēlīgs savā noziegumā, pacietīs fiziskas sāpes; to, kurš ir bijis kūtrs, piespiedīs uz smagu darbu, tas, kas bijis neķītrs, cietīs neģēlīgu sodu.”⁶⁰

Kaut arī ir cietsirdība, kas ļoti atgādina Vecā režīma miesas sodus, šajos analogiskajos sodos likts lietā gluži cits mehānisms. Varas sacensībā cietsirdībai vairs nelika preti cietsirdību; ne vairs atriebības simetrija, bet zīmes caurspīdīgums tam, ko tā izsaka; sodu teātrī vēlas iedibināt ar jutekļiem tūlīt apjēdzamu sakarību, kas varētu dot vietu vienkāršam aprēķinam. Saprātīgas soda estētikas veids. “Dabai uzcītīgi jāseko ne tikai mākslā; vismaz tās politiskās institūcijas, kam piemīt gudrības īpašības un ilguma elementi, tāpat pamatojas uz dabu.”⁶¹ Lai sods izrietētu no nozieguma, lai likums būtu pats par sevi saprotams un lai vara darbotos, slēpjoties zem dabas maigā spēka.

2. Šai zīmju spēlei ir jāiedarbojas uz spēku mehānismu – jāmazina vēlēšanās, kas dara noziegumu pievilcīgu, jāpalielina interese, kas vērs sodu briesmīgu; jāmaina intensitātes attiecības, jādara tā, lai soda izrāde

⁵⁸ J.-P. Marat, Plan de législation criminelle, 1780, p. 33.

⁵⁹ F.M. Vermeil, Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle, 1781, p. 68-145. Sk. arī: Ch. E. Dufriche de Valazé, Des lois pénales, 1784, p. 349.

⁶⁰ Le Peletier de Saint-Fargeau, Archives parlementaires, t. XXVI, p. 321-322.

⁶¹ Beccaria, Des délits et des peines, 1856, p. 114.

un soda neizdevīgums būtu daudz spilgtāki par noziegumu ar tā priekiem. Tātad tas ir vesels mehānisms interesei, tās kustībai, veidam, kādā to sev iedomājas, un šis izrādes dzīvīgumam. “Likumdevējam jābūt kā veiklam arhitektam, kas prot vienlaikus izmantot visus spēkus, kas var veicināt būves stingrību, un vājināt visus tos, kas varētu to sagraut.”⁶²

Vairāki līdzekļi. “Doties taisni uz ļaunuma avotu.”⁶³ Salauzt atsperi, kas iekustina nozieguma izrādi. Vājināt interesi, kas liek tam rasties. Aiz klaidonības likuma pārkāpumiem ir slinkums; tas jāpārvar. “Ubagus neizdosies ieslodzīt smirdīgos cietumos, kas drīzāk ir kloākas”, vajadzēs likt tos pie darba. “Labākais veids, kā viņus sodīt, ir tos izmantot.”⁶⁴ Pret sliktu kaislību likt labu paradumu, pret spēku – citu spēku, bet ir runa par jūtīguma un kaislības spēku, nevis bruņotas varas spēku. “Vai visus sodus nevajadzētu izsecināt no šī tik vienkāršā un reizē laimīgā principa, ja ir jau zināms, ka tos izvēlas tā, lai tie visvairāk pazemotu kaislību, kas novedusi pie izdarītā nozieguma?”⁶⁵

Likt, lai spēks, kas novedis pie likuma pārkāpuma, darbotos pats pret sevi. Sadalīt interesi, izmantot to, lai sodu darītu briesmīgu. Lai sods sanikno un stimulē to vairāk, nekā misēklis to būtu varējis liet. Ja lepnums ir licis izdarīt smagu pārkāpumu, lai to ievaino, lai sadumpo ar sodīšanu. Apkaunojošu sodu efektivitāte balstās uz lielīgumu, kas bijis nozieguma saknē. Fanātiķi kļūst slaveni gan ar saviem uzskatiem, gan spīdzināšanu, ko par tiem izcieš. Tātad pret fanātismu liksim darboties lepnai ietiepībai, kas to uztur: “Apspiest to ar apsmieklu un kaunu; ja fanātiķu lepnais plātīgums tiek pazemots liela skatītāju pūļa priekšā, no šī soda var gaidīt labus rezultātus.” Un otrādi – tas neko nedotu, ja viņiem liktu ciest fiziskas sāpes.⁶⁶

Atdzīvināt derīgu un godīgu interesi, ar ko noziegums parāda, cik tas ir vājinājies. Cieņas jūtas pret ipašumu – pret bagātību un arī pret godu, brīvību un dzīvību – ļaundaris ir pazaudējis, kad viņš zog, apmelo, laupa vai nogalina. Tātad tas viņam no jauna jāiemāca. Un viņa paša labā sāks to viņam mācīt – liks viņam izjust, ko nozīmē zaudēt brīvu rīcību ar savu mantu, godu, laiku un ķermeni, lai viņš tos savukārt cienītu

⁶² Ibid., p. 135.

⁶³ *Mably*, De la législation. Oeuvres complètes, IX, p. 246.

⁶⁴ *J.-P. Brissot*, Théorie des lois criminelles, 1781, I, p. 258.

⁶⁵ *P.L. de Lacretelle*, Réflexions sur la législation pénale, in Discours sur les peines infamantes, 1784, p. 361.

⁶⁶ *Beccaria*, Des délits et des peines, p. 113.

citiem.⁶⁷ Sodam, kas veido stabilas un viegli lasāmas zīmes, vajadzētu pārveidot arī interešu un kaislību dinamikas ekonomiju.

3. Tātad laika modulācijas noderīgums. Sods transformē, pārveido, rada zīmes, liek šķēršļus. Kāds būtu tā derīgums, ja tas būtu galīgs? Sods, kam nebūtu gala, būtu pretrunīgs – sods notiesātajam rada grūtības, ko, atkal kļuvis godīgs, viņš nekad nevarēs izmantot, būs tikai spīdzināšana; un visi mēģinājumi to pārveidot sabiedrībai būtu veltas pūles. Ja kādi ir nelabojami, jāizšķiras par viņu izslēgšanu. Taču uz visiem citiem sodi iedarbojas tikai tad, ja tiem ir nobeigums. Konstituentes locekļu pieņemtā analīze – 1791. gada Kodekss paredz nāvi nodevējiem un slepkavām; visiem citiem sodiem jābūt ar termiņu (maksimums ir divdesmit gadu).

Taču galvenokārt soda ekonomijā ir jāiekļauj ilguma loma. Miesas sodi savā varmācībā riskēja sasniegt šo rezultātu – jo smagāks bija noziegums, jo īsāks sods. Ilgums labi iekļāvās vecajā sodīšanas sistēmā – dienas pie kauna staba, gadi trimdā, stundas, mirstot uz moku rata. Taču tas bija pārbaudes laiks, nevis organizēta transformācija. Tagad ilgumam ir jāļauj pašā soda darbība: “Paildzināta sāpīga tiesību atņemšana aiztaupa mocību šausmas, bet vainīgajam liek ciest daudz vairāk nekā pārejošs sāpju mirklis... Tas bez mitas atjauno tautas acīs, kas tam ir lieciniece, atmiņas par atriebīgiem likumiem un liek visiem atkal pārdzīvot dziedinošu šausmu brīžus.”⁶⁸ Laiks ir soda operators.

Un tā, trauslais kaislību mehānisms nevēlas, lai tās savalda nedz tādā pašā veidā, nedz ar to pašu uzstājību, pakāpeniski tām pārtopot; ir labi, ja sods mazinās ar rezultātiem, ko tas rada. Tas var būt stingrs tajā nozīmē, ka likums to ir noteicis visiem vienā veidā; tā iekšējām mehānismam jābūt mainīgam. Savā priekšlikumā Konstituyentei Lepeletjē piedāvāja sodus ar regresīvu intesitāti – uz vissmagāko sodu notiesātais tikai pirmajā fāzē cietis karceri (ķēdes pie kājām un rokām, tumsa, vientulība, maize un ūdens); viņam būs iespēja strādāt divas, vēlāk trīs dienas nedēļā. Divas trešdaļas no soda laika viņš varēs pavadīt “neērtību” režīmā (apgaismots karceris, ķēde ap vidukli, darbs vienatnē piecas dienas nedēļā, bet kopīgs darbs – divas pārējās dienas; šis darbs tiks apmaksāts un ļaus

⁶⁷ G.E. Pastoret, *Des lois pénales*, 1790, I, p. 49.

⁶⁸ *Le Peletier de Saint-Fargeau*, Archives parlementaires, t. XXVI. Autori, kas atsakās no nāves soda, paredz dažus galīgus sodus: J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, p. 29-30. Sk. E. Dufriche de Valazé, *Des lois pénales*, 1784, p. 344: mūža ieslodzījums cietumā tiem, kas tikuši notiesāti kā “neglābjami ļauni” indivīdi.

uzlabot viņa uzturu). Visbeidzot, kad tuvosies noliktā termiņa beigas, viņš varēs pāriet cietuma režimā: “Visas dienas viņš varēs apvienoties ar pārējiem ieslodzītajiem kopīgam darbam. Ja tas viņam patiks labāk, viņš varēs strādāt viens. Ēdināšana viņam būs tāda, kādu to sagādās viņa darbs.”⁶⁹

4. No notiesātā puses sods ir zīmju, interešu un ilguma mehānisms. Taču sods domāts ne tikai vainīgajam. Tas galvenokārt attiecas uz citiem – visiem iespējamajiem vainīgajiem. Lai šis zīmes–šķēršļi, ko maz pamažām iegravē notiesātā izrādē, ātri un plaši izplatītos; lai visi tās pieņemtu un izplatītu tālāk; lai tie saceltu runas, kuras katrs dara zināmas visiem un ar kurām visi aizliedz sev noziegumu, – tas ir labs aizstājējs, ar ko cilvēku prātos aizvietot nozieguma viltus labumu.

Šajā nolūkā vajadzīgs ne tikai dabisks, bet arī interesants sods; katram tur jāizlasa savs labums. Ne vairs šie skaļie un nederīgie sodi. Slepni sodi vairs ne tik; bet lai sodus varētu uzskatīt kā atlīdzību, ko vainīgais sniedz katram no saviem līdzpilsoņiem par noziegumu, kas viņus visus ir aizskāris, – sodi, “kas bez mitas atkārtojas pilsoņu acīs” un liek “izcelt kopīgo un atsevišķo darbību publisko derīgumu”.⁷⁰ Būtu ideāli, ja notiesātais parādītos kā izirējams ipašums – visu kalpībā nolikts vergs. Kāpēc lai sabiedrība iznīcinātu dzīvību un ķermeni, ko tā varētu piesavināties. Būtu daudz noderīgāk likt tam “kalpot valstij verdzībā, kas būtu izvērtusies tā vai citādi atkarībā no viņa nozieguma rakstura”; Francijā ir pārāk daudz necaurbraucamu ceļu, kas apgrūtina tirdzniecību; zagļiem, kuri arī liek šķēršļus brīvai preču apgrozībai, būtu tikai jāpārbūvē ceļi. Daiļrunīgāks par nāvi būtu “dzīvais cilvēks, kura piemērs vienmēr ir acu priekšā: viņam ir atņemta brīvība un savu atlikušo dzīvi viņš ir spiests labot sabiedrībai nodarīto ļaunumu”⁷¹.

Vecajā sistēmā notiesāto ķermenis kļuva par karaļa lietu, uz kuras valdnieks uzspieda savu zīmi un nomāca ar savas varas rezultātiem. Tagad tā drīzāk būs sabiedriska manta, kolektīvas un derīgas piesavināšanās objekts. Ar to izskaidrojams fakts, ka reformatori gandrīz vienmēr ir piedāvājuši publiskos darbus kā vienu no labākajiem iespējamajiem sodiem; tos atbalstīja trešās kārtas rīkojumi: “Lai notiesātie, kuriem piespriests kāds sods, kas ir zemāks par nāves sodu, uz laiku, kas ir proporcionāls viņa

⁶⁹ *Le Peletier de Saint-Fargeau*, Archives parlementaires, t. XXVI, p. 329-330.

⁷⁰ *Ch.E. Dufriche de Valazé*, Des lois pénales, 1784, p. 346.

⁷¹ *A. Boucher d'Argis*, Observations sur les lois criminelles, 1781, p. 139.

noziegumam, būtu nodarbināti publiskajos darbos.⁷² Publiskais darbs nozīmē kolektīvu interesi par notiesātā sodu un redzamu, kontrolējamu soda raksturu. Tādējādi vainīgais maksā dubulti – ar ilgstošu darbu, ko viņš dara, un ar zīmēm, ko rada. Sabiedrības vidū, publiskajos laukumos vai uz lielceļiem notiesātais ir ieguvumu un nozīmju centrs. Acīm redzami viņš kalpo katram; taču vienlaikus viņš visu prātos ieslidina nozieguma–soda zīmi. Šis otrais derīgums ir gluži morālas dabas, bet daudzkārt reālāks.

5. Ar to skaidrojama veikla reklāmas ekonomija. Miesas sodā šausmas bija piemēra pamats – fiziskas izbailes, kolektīvas drausmas, attēli, kam jāiegravējas skatītāju atmiņā kā zīmei uz notiesātā vaiga vai pleca. Piemēra pamats tagad ir stunda, diskurss, neatšifrējama zīme, publiskās moralitātes iestudējums vai glezna. Tā vairs nav šausminoša varas restaurācija, kas uzturēs soda ceremoniju, bet gan Kodeksa jauna atkalaktivizēšana, nozieguma un soda idejas kolektīvās saites pastiprināšana. Sodišanā redzēs nevis valdnieka klātbūtni, bet drīzāk lasīs pašus likumus. Tie tāpat saistījuši tādu un tādu noziegumu ar tādu un tādu sodu. Tūlīt pēc izdarītā nozieguma, nezaudējot laiku, nāks sodīšana, liekot lietā likuma diskursu un rādot, ka Kodekss, kas savieno idejas, vieno arī realitātes. Savienojumam, kas ir nekavējošs tekstā, tādām jābūt arī rīcībā. “Pavērojiet, kādi ir pirmie mirkļi, kad mūsu pilsētās un laukos izplatās ziņa par kādu nežēlīgu rīcību! Pilsoņi izturas tā, it kā visi redzētu iesperam zibeni sev līdzās; ikvienu pārņem sašutums un šausmas... Lūk, nozieguma sodīšanas brīdis – neļaujiet tam paslēpties; steidzieties to pierādīt un tiesāt. Celiet ešafotus, sārtus, velciet vainīgo uz publiskiem laukumiem, skaļi sauciet kopā tautu; tad jūs dzirdēsiet to aplaudējam jūsu paziņotajam spriedumam kā miera un brīvības vēstījumam; jūs redzēsiet to saskrienam uz šīm briesmīgajām izrādēm kā uz likumu triumfu.”⁷³ Publiska sodīšana ir tūlītējas jaunas kodēšanas ceremonija.

Likums pārkārtojas, tas atkal ieņem vietu līdzās noziegumam, kas nebija to ievērojis. Turklāt ļaundaris ir atrauts no sabiedrības. Viņš to

⁷² Sk.: *L. Masson, La Révolution pénale en 1791*, p. 139. Pret soda darbu iebilda tikmēr, kamēr tas ietvēra sevi palīdzību vardarbībai (*Lepelletje*) vai darba svētā rakstura profanāciju (*Dipors*). *Rabo Sentetjens* liek pieņemt terminu “piespiedu darbs” pretēji “brīvam darbam”, kas pieder tikai brīviem cilvēkiem (*Archives parlementaires*, t. XXVI, p. 710 et suiv.).

⁷³ *J.M. Servan, Discours sur l'administration de la justice criminelle*, 1767, p. 35-36.

atstāj. Taču ne šajos divdomīgajos Vecā režīma svētkos, kur tauta fatāli piedalījās vai nu noziegumā, vai soda izpildīšanā, bet patiesībā – bērū ceremonijā. Sabiedrība, kas atradusi savus likumus, zaudē to pilsoni, kas ir tos pārkāpis. Publiskai sodīšanai ir jāizrāda šis divkāršais dziļais sarūgtinājums – ka ir varēts neņemt vērā likumu un ka jāšķiras no pilsoņa. “Pievienojiet miesas sodam visdrūmāko un visaizkustinošāko ierīci; lai šī briesmīgā diena būtu sēru diena dzimtenei; lai visur parādās vispārējas sēras ar lielajiem burtiem... maģistrāts, lai ar sēru šķidrautu apsedzies maģistrāts paziņo tautai par atentātu un skumjo nepieciešamību pēc legālas atreibības. Lai dažādas šīs traģēdijas ainas skar visus jutekļus, savilņo visas maigās un godīgās jūtas.”⁷⁴

Sēru nozīmei jābūt skaidrai visiem; katram to rituāla elementam jārunā, jāizstāsta noziegums, jāatgādina likums, jārāda sodīšanas nepieciešamība, jāattaisno tās līdzeklis. Lielā skaitā jāizlaiž afišas, uzraksti, zīmes un simboli, lai ikvienam būtu saprotama sodīšanas nozīme. Sodīšanas reklamēšanai nav jāizplata fiziskais šausmu efekts; tai jābūt kā atvērtai grāmatai. Lepeletjē ierosināja tautai reizi mēnesī dot iespēju apmeklēt notiesātos “viņu sērigajā patvērumā, kur viņi lasis vīrs karcera durvīm ar lieliem burtiem uzvilktu vainīgā uzvārdu, noziegumu un sodu”⁷⁵. Un Beksons dažus gadus vēlāk naivajā militāri valdniecisko ceremoniju stilā iedomāsies lielu soda simbolu tabulu: “Uz nāvi notiesātais tiks vests uz ešafotu ratos, kas pārvilkti ar audumu vai krāsoti melnā un sarkanā krāsā”; ja viņš ir nodevis, tad viņam būs sarkans krekls, uz kura priekšā un mugurpusē uzrakstīs vārdu “nodevējs”; ja viņš ir tēva vai mātes slepkava, viņa galvu apsegs ar melnu šķidrautu un uz krekla būs izšūti dunči vai izmantotie nāves rīki; bet, ja viņš ir noindējis, uz viņa sarkanā krekla būs čūskas un citi indīgi dzīvnieki.”⁷⁶

Ši visiem saprotamā stunda, šī rituālā atkal kodēšana ir jāatkārto, cik bieži vien iespējams; lai sodi drīzāk būtu skola, nevis svētki; kā vienmēr atvērta grāmata, nevis ceremonija. Ilgums, kas vainīgajam sodu dara efektīvu, ir derīgs arī skatītājiem. Viņiem ik brīdi jānolasa nepārtrauktā nozieguma un soda leksika. Apslēpts sods ir pa pusei zaudēts sods. Tā izpildīšanas vietās būtu jānāk bērniem; tur viņiem būtu pilsonības

⁷⁴ *Dufau*, Discours à la Constituante, Archives parlementaires, t. XXVI, p. 688.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 329-330.

⁷⁶ *S. Bexon*, Code de sûreté publique, 1807, 2e partie, p. 24-25. Bija runa par projektu, ko lika priekšā Bavārijas ķeizaram.

stundas. Un pieaugušie cilvēki tur atkal un atkal mācītos likumus. Uzversim soda vietas kā Likumu dārzu, ko ģimenes apmeklētu svētdienās. “Man gribētos, lai pēc tam, kad prāti ir sagatavoti ar pārdomātu runu par sabiedriskās kārtības saglabāšanu un sodu noderīgumu, jaunekļus, pat vīriešus laiku pa laikam vestu uz raktuvēm, uz darbiem, kur viņi redzētu izraidīto briesmīgo likteni. Šie svētceļojumi būtu daudz noderīgāki par turku gājieniem uz Meku.”⁷⁷ Un Lepeletjē uzskatīja, ka šī sodu redzamība ir viens no jaunā Kriminālkodeksa fundamentālajiem principiem: “Bieži un noteiktos laikos tautai ar savu klātbūtni ir jānes kauns uz vainīgā pieres; un vainīgajam ar savu smago stāvokli, kurā to novedis viņa noziegums, ir jādod derīga mācība tautas dvēselei.”⁷⁸ Krietni pirms tam, kad tas kļuva par zinātnes objektu, noziedznieks tika iekārots kā izglītošanas elements. Pēc žēlsirdības apmeklējumiem, kuru mērķis bija dalīties ieslodzīto ciešanās – to bija izgudrojis vai pārņēmis XVII gadsimts –, iecerēja šos bērnu apmeklējumus, kuri sapratis likuma lietderību attiecībā pret noziegumu, – viņi saņems dzīvu mācību stundu kārtības muzejā.

6. Tad sabiedrībā varēs iejaukties tradicionālais diskurss par noziegumu. XVIII gadsimtā likumu veidotājiem bija nopietnas bažas – kā izdzēs noziedznieku apšaubāmo slavu? Kā aplusināt lielo ļaundaru slavas epepeju, ko apdzied almanahi, skrejlapas un tautas nostāsti? Ja soda pārkodešana tiks labi veikta, ja sēru ceremonija noritēs, kā vajag, noziegums parādīsies tikai kā nelaime un ļaundaris kā ienaidnieks, kuram atkal jāiemāca dzīvot sabiedrībā. Tad nebūs vairs cildinājumu, kas heroizē noziedznieku, un ļaužu runās izplatīsies tikai šis zīmes–šķēršļi, kas ar aprēķinātajām soda bailēm aptur vēlmi uz noziegumu. Pozitīvais mehānisms pilnā sparā darbosies ikdienas diskursos, un bez mitas tie stiprinās ar jauniem stāstiem. Diskurss kļūs par likuma vadītāju – pastāvīgu universālas pārkodešanas principu. Tautas dzejnieki beidzot pievienosies tiem, kas paši sevi dēvē par “mūžīgā saprāta misionāriem”; viņi kļūs par morālistiem. “Viss būs pārpilns ar šiem briesmīgajiem attēliem un dziedinošajām domām, katrs pilsonis tos izplatīs tālāk savā ģimenē, kur tiks dedzīgi un kāri uzklauti garie stāsti, ko dzirdēs arī bērni ap viņu, un atvērsies jaunās sirdis, lai savā atmiņā uzņemtu ar nesatricināmiem vārdiem uztverto nozieguma un soda ideju, likumu un dzimtenes mīlestību, cieņu un uzticību pret maģistrātiem. Lauku ļaudis, kas arī būs šo piemēru

⁷⁷ J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781.

⁷⁸ *Archives parlementaires*, t. XXVI, p. 322.

liecinieki, sēs tos ap savām būdām, godīguma tieksme iesakņosies šajās vienkāršajās dvēselēs, kamēr ļaunais, publiskās atklāsmes prieka satriekts, izbīsies, redzēdams sev apkārt tik daudz ienaidnieku, un varbūt atteiksies no plāniem, kuru rezultāts nav tik ātrs, cik postošs.”⁷⁹

Tātad, lūk, kāda jāiedomājas sodošā pilsēta. Tūkstošiem mazu soda teātru ielu krustojumos, parkos, gar ceļiem, ko pārtaisa, vai uz tiltiem, ko būvē, visiem atvērtās darbnīcās un dziļās raktuvēs, ko apmeklē. Katram noziegumam paredzēts savs likums; katram noziedzniekam – savs sods. Redzams sods, kas runā, kas pasaka visu, kas izskaidro, attaisnojas, pārliecina – uzraksti, cepures, afišas, plakāti, simboli, lasīti vai iespiesti teksti –, viss nenogurstoši atkārtoto Kodeksu. Dekorācijas, perspektīvas un optiskie efekti ar acu apmānu reizēm palielina skatuvi, dara to briesmīgāku, bet arī skaidrāku, nekā tā ir. No turienes, kur novietojusies publika, var noticēt zināmām nežēlībām, kas faktiski nav notikušas. Taču šīm reālajām vai pārspīlētajām bardzībām galvenais ir tas, ka saskaņā ar striktu ekonomiju tās visas sniedz mācību – lai katrs sods būtu aplogs. Un lai vienlaicīgi un neatkarīgi no visiem tiešajiem godīguma piemēriem katru mirkli kā dzīvu ainu varētu redzēt netikuma nelaimes. Ap katru no šīm morāles “izrādēm” drūzmēsies skolēni ar saviem skolotājiem, un pieaugušie uzzinās, kādu mācību sniegt bērniem. Nevis vairs lielais šausmīgais sodu rituāls, bet dienu ritumā un ielu garumā šis nopietnais teātris ar savām daudzajām un pārliecinošajām skatuvēm. Un tautas atmiņa ar savām baumām reproducēs likuma bargo diskursu. Bet varbūt būs vajadzība vairs šīm tūkstoš izrādēm un stāstiem novietot augstāko sodīšanas zīmi visbriesmīgākajiem noziegumiem – kā sodīšanas celtnes stūrakmeni. Katrā ziņā Vermeijs bija iedomājies absolūtā soda ainu, kam vajadzēja dominēt visos ikdienas soda teātros, – vienīgais gadījums, kur vajadzēja mēģināt sasniegt soda bezgalību. Jaunajā sodu sistēmā mazliet līdzīgs tam, kas bija karaļa slepkavība vecajā. Vainīgajam tiktu izdurtas acis; viņu ievietotu dzelzs būrī, kas pakārts gaisā virs publiskā laukuma; viņš būtu pilnīgi kails; dzelzs jostu ap vidukli, piesiets pie stieņiem; līdz dzīves galam viņu barotu ar maizi un ūdeni. “Tādējādi viņš būtu pakļauts visu gadalaiku bardzībai: te pierē klāta ar sniegu, te karstas saules kveldēta. Šajā iedarbīgajā spīdzināšanā, kas drīzāk parāda mokošas nāves pagarinājumu nekā briesmīgu dzīvi, ko patiešām varētu atzīt ļaundaris, kas upurēts visām dabas šausmām, nosodīts vairs nekad neredzēt debesis, ko

⁷⁹ J.M. Servan, Discours sur l'administration de la justice criminelle, 1767, p. 37.

viņš apvainojis, un vairs nedzīvot uz zemes, ko ir apraiņījis.”⁸⁰ Tas būtu kā dzelzs zirneklis virs sodošās pilsētas; un tas, kas tādējādi jaunajam likumam jāsit krustā, tas ir tēva vai mātes slepkava.

*

Vesels tēlainu sodu arsenāls. “Sargieties uzlikt tos pašus sodus,” teica Mablī. Lai nenāk prātā doma par vienveidīgu sodu, kas mainās tikai pēc kļūdas smaguma. Precīzāk – cietuma izmantošana kā galvenā sodīšanas forma nekad nav klāt šajos specifisko, redzamo un “runājošo” sodu plānos. Bez šaubām, ieslodzījums ir paredzēts, taču starp pārējiem sodiem; tad tas ir specifisks sods zināmiem likuma pārkāpumiem, tiem, kas uzbrūk individu brīvībai (kā cilvēka nolaupīšana), vai tiem, kas izriet no brīvības ļaunprātīgas izmantošanas (nekārtība, vardarbība). Tas ir arī paredzēts kā nosacījums zināmu sodu izpildīšanai (piemēram, piespiedu darbs). Taču tas ar savu ilgumu nepārklāj visu soda sistēmas lauku kā vienīgā iespējamā variācija. Vēl vairāk – ieslodzījuma ideju ir noteikti kritizējuši daudzi reformatori. Tāpēc, ka tas neatbilst noziegumu specifikai. Tāpēc, ka tam ir atņemts iespaids uz publiku. Tāpēc, ka tas ir nederīgs un pat kaitīgs sabiedrībai – tas ir dārgs, uztur notiesātos dikdienībā, vairo viņu netikumus.⁸¹ Tāpēc, ka šāda soda izpildīšana ir grūti kontrolējama un riskē pakļaut ieslodzītos viņu sargu patvaļai. Tāpēc, ka amats atņemta cilvēkam viņa brīvību un uzraudzīt viņu cietumā ir tirānijas realizēšana. “Jūs uzstājat, lai jūsu vidū būtu briesmoņi; un šos pretīgos cilvēkus, ja tādi eksistē, likumdevējam varbūt vajadzētu vērtēt kā slepkavas.”⁸² Kopumā cietums nav savienojams ar visu šo soda–rezultāta, soda–izrādes, vispārējās soda–funkcijas, soda–zīmes un diskursu tehniku. Tas nozīmē tumsu, vardarbību un aizdomas. “Tā ir tumsības vieta, kur pilsoņa acs nevar saskaitīt upurus, tātad viņu skaits ir zudis kā piemērs... Tātad, ja, nepalielinot noziegumu skaitu, var vairost sodu piemēru, beidzot izdodas tos darīt mazāk nepieciešamus; starp citu, cietumu tumsa kļūst par neuzticības tematu pilsoņiem; viņi viegli pieļauj, ka tur notiek lielas

⁸⁰ F.M. Vermeil, *Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle*, 1781, p. 148-149.

⁸¹ Sk.: *Archives parlementaires*, t. XXVI, p. 712.

⁸² G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, t. IX, p. 338.

netaisnības... Droši vien kaut kas nav kārtībā, ja likums, kas radīts, lai masām būtu labums, tiek uzņemts nevis ar atzinību, bet ar nepārtrauktu kurnēšanu.”⁸³

Reformatori uzreiz nevarēja iedomāties, ka ieslodzījums varētu noņemt visu sodīšanas vidustelpu starp nāvi un viegliem sodiem, kā tas ir mūsdienās.

Un tā radās problēma – diezgan īsā laikā ieslodzījums kļuva par galveno soda formu. 1810. gada Kriminālkodeksā tas ar zināmu skaitu formām aizņem gandrīz visu iespējamo sodu lauku starp nāvi un naudas sodiem. “Ko soda sistēma pieļauj ar jauno likumu? Ieslodzīšanu ar visām tās formām. Patiešām – salīdziniet četrus galvenos sodus, kas paliek Kriminālkodeksā. Piespiedu darbi ir ieslodzīšanas forma. Katorga ir cietums zem klajas debess. Arests, brīvības atņemšana un ieslodzījums zināmā mērā ir tikai viena un tā paša soda dažādi nosaukumi.”⁸⁴ Un šo likuma gribēto ieslodzījumu impērija tūlīt bija nolēmusi pārrakstīt realitātē saskaņā ar veselu soda, administratīvo un ģeogrāfisko hierarhiju – viszemākajā līmenī tas ir apvienots ar katru miertiesu, municipālo policiju; katrā rajonā ieslodzījuma nams; visos departamentos cietums; virsotnē vairāki centrālie cietumi kriminālnoziedzniekiem vai tiem likuma pārkāpējiem, kas notiesāti uz vairāk nekā gadu; visbeidzot katorgas dažās ostās. Ir plānota liela cietuma ēka, kuras dažādajiem līmeņiem ir tieši jāpielāgojas administratīvās centralizācijas pakāpēm. Ešafotu, kur ar valdnieka ceremoniāli parādīto spēku tika izrādīts mocītā ķermenis, soda teātri, kur sabiedrībai nepārtraukti tika sniegta izrāde, ir aizstājusi liela slēgta, sarežģīta un hierarhiskota arhitektūra, kas iekļaujas pašā valsts aparātā. Gluži cita materialitāte, cita varas konstitūcija, cits veids, kā investēt cilvēku ķermeņus. Kopš Restaurācijas un Jūlija monarhijas laika ar dažām svārstībām no 40 līdz 43 tūkstošiem ieslodzīto atradās franču cietumos (apmēram viens cietumnieks uz 600 iedzīvotājiem). Nevis tas augstais mūris, kas apņem un aizsargā, nevis tas, kas izrāda savu prestižu, varenību un bagātību, bet gan rūpīgi slēgtais mūris, nepārkāpjams gan vienā, gan otrā virzienā, un tagad noslēdzies noslēpumainā sodīšanas darbā kā monotons sodīšanas varas attēls, reizē materiāls un simbolisks, atradās ļoti tuvu un reizēm pat XIX gadsimta pilsētu centrā. Jau Konsulāta laikā iekšlietu ministram bija uzdots izmeklēt visvisādas drošības vietas,

⁸³ Ch.E. Dufriche de Valazé, Des lois pénales, 1784, p. 344-345.

⁸⁴ Sk.: M. de Rémusat, Archives parlementaires, t. LXXII, 1er décembre 1831, p. 185.

kas jau darbojās vai varēja tikt izmantotas dažādās pilsētās. Dažus gadus vēlāk varas augstumos paredzēja kreditus, lai būvētu šis jaunās civilās kārtības pilis, kam bija jāpārstāv šī vara un jākalpo tai. Īstenībā impērija tās izmantoja citam karam.⁸⁵ Galu galā ne tik grezna, bet daudz neatlaidīgāka ekonomija maz pamazām tās uzcēla XIX gadsimtā.

Konstituantē tik skaidri formulētais princips par specifiskiem, pielāgotiem un efektīviem sodiem, kam jānodrošina mācība visiem, nepilnos dividendes gados ir izvērties par ieslodzījuma likumu katram kaut cik nozīmīgam likuma pārkāpumam, ja vien tas nav pelnījis nāvi. Šo soda teātri, par ko sapņoja XVIII gadsimtā un kas būtu galvenokārt iedarbojies uz tiesas priekšā atbildīgo prātiem, aizstāja ar lielo vienveidīgo cietumu aparātu, kura milzīgo ēku tīkls izpletās Francijā un visā Eiropā. Taču dot dividendes gados šis veiklās blēdības hronoloģijai varbūt ir par daudz. Var teikt, ka tas notika gandrīz acumirkli. Pietiek apskatīt mazliet tuvāk Kriminālkodeksa projektu, ko Lepeletjē lika priekšā Konstituantē. Sākumā formulētais princips, ka ir vajadzīgas "precīzas attiecības starp likuma pārkāpuma un soda raksturu", – sāpes tiem, kuri ir bijuši nežēlīgi, darbs tiem, kuri ir bijuši slinki, negēlība pret tiem, kuru dvēsele ir degradējusies. Reāli piedāvātie bargie sodi ir trīs ieslodzījuma veidi – karceris, kur ieslodzījumu smagāku padara dažādi papildinājumi (vientulība, gaismas atņemšana, pārtikas ierobežojums); "neērtības", kur šie papildinājumi ir mikstināti, beidzot cietums vārda īstajā nozīmē ir reducēts līdz skaidram un vienkāršam ieslodzījumam. Tik svinīgi apsolutā dažādība galu galā sarūk līdz šai vienveidīgajai un drūmajai sodu sistēmai. Starp citu, tieši tad bija deputāti, kas brīnījās, ka viņi ir nodibinājuši nevis dabiskas attiecības starp likuma pārkāpumiem un sodiem, bet gan sekojuši pavisam citam plānam: "Tādā veidā, ja es esmu nodevis savu valsti, mani iesloga; ja esmu nogalinājis savu tēvu, mani iesloga; visi iedomājami likuma pārkāpumi tiek sodīti visvienveidīgākajā veidā. Man šķiet, ka redzu ārstu, kuram pret visām kaitēm ir vienas un tās pašas zāles."⁸⁶

Strauja substitūcija nav bijusi Francijas privilēģija. To atkal pirmkārt atrod ārzemēs. Kad Katrīna II tūlīt pēc traktāta "Par likuma pārkāpumiem un sodiem" lika uzrakstīt "jaunu likumu kodeksu" projektu, netika aizmirsta Bekaria mācība par sodu specifiku un daudzveidību; tā ir pārņemta gandrīz vārdā vārdā: "Tas ir civilās brīvības triumpfs, kad

⁸⁵ Sk.: E. Decazes, Rapport au roi sur les prisons, Le Moniteur, 11 avril 1819.

⁸⁶ Ch. Chabroud, Archives parlementaires, t. XXVI, p. 618.

krimināllikumī atvasina katru sodu no katra nozieguma sevišķā rakstura. Tad viss patvaļīgais izbeidzas; sods nebūt nav atkarīgs no likumdevēja kaprīzes, bet gan no lietas rakstura; tas nebūt nav cits cilvēks, kas veic vardarbību pret cilvēku, bet gan paša šī cilvēka darbība.”⁸⁷ Pāris gadus vēlāk Bekaria vispārējie principi joprojām kalpo par pamatu jaunajam toskāniešu kodeksam un tam, ko Jozefs II deva Austrijai; un tomēr šīs abas likumdošanas paredz ieslodzīšanu, kas modulēta atkarībā no ilguma un ko zināmos gadījumos padara smagāku ar zīmi vai dzelziem. Ir gandrīz vienvēidīgs sods – vismaz trīsdesmit gadu ilgš ieslodzījums par naudas viltošanu un par slepkavību, ko sarežģī zādzība; no piecpadsmit līdz trīsdesmit gadiem – par apzinātu slepkavību vai par bruņotu zādzību; no viena mēneša līdz pieciem gadiem – par vienkāršu zādzību utt.⁸⁸

Ja šī tiesu sistēmas pakļaušanās cietumam spēj ar kaut ko pārsteigt, tad tas nav sods, kā to iedomājas, kas jau būtu pamatīgi iekārtojies soda sistēmā, tieši zem nāves soda, un kas gluži dabiski būtu aizņēmis miesas sodu atstāto brīvo vietu. Īstenībā cietums – un daudzas valstis šajā punktā bija tādā pašā situācijā kā Francija – bija tikai viena ierobežota un margināla pozīcija sodu sistēmā. To pierāda teksti. 1670. gada pavēle starp sodiem, kas saistīti ar brīvības atņemšanu, nemin ieslodzījumu. Bez šaubām, pastāvīgais vai pagaidu cietums bija parādījies starp sodiem zināmās tradīcijās.⁸⁹ Taču tiek panākts tas, ka to vairs nelieto, tāpat kā citas spīdzināšanas: “Kādreiz bija sodi, kas vairs netiek praktizēti Francijā, tādi kā uzrakstīt sodu uz notiesātā sejas vai pieres un mūža ieslodzījums, tāpat nevajadzētu notiesāt noziedznieku ar izlikšanu plēsīgiem zvēriem vai nosūtīšanu uz raktuvēm.”⁹⁰ Īstenībā ir skaidrs, ka cietums pastāv, lai sodītu ne pārāk smagus pārkāpumus un darītu to atbilstoši lokālajiem paradumiem vai ieražām. Šajā nozīmē Sulatžs runāja par “viegliem sodiem,” ko 1670. gada pavēle nebija minējusi, – nopelums, nopietns bridinājums, uzturēšanās aizliegums, gandarījums aizskartajai personai un pagaidu ieslodzījums. Dažos reģionos, galvenokārt tajos, kas vislabāk bija saglabājuši savu tiesu partikulārismu, cietuma sodam vēl bija liela izplatība, taču neiztika bez dažām grūtībām, kā nesen anektētajā Rusijonā.

⁸⁷ *Catherine II*, Instructions pour la commission chargée de dresser le projet du nouveau code des lois, art. 67.

⁸⁸ Viena šī Kodeksa daļa tika iztulkota P.Kolkiūna grāmatas ievadā: *P.Colquhoun*, *Traité sur la police de Londres*, 1807, I, p. 84 (tulkojums franču valodā).

⁸⁹ Sk., piemēram, *Coquille*, *Coutume du Nivernais*.

⁹⁰ *G. du Rousseaud de la Combe*, *Traité des matières criminelles*, 1741, p. 3.

Taču cauri šim diverģencēm juristi stingri turas pie principa, ka "cietums mūsu civiltiesībās nav uzskatāms par sodu"⁹¹. Tā loma ir kādas personas un tās ķermeņa ieķīlāšana: *ad continendos homines, non ad puniendos**, saka sakāmvārds; šajā nozīmē aizdomās turamā ieslodzīšanai mazliet ir debitora loma. Ar cietumu nodrošinās pret kādu, viņu nesoda.⁹² Tāds ir vispārējais princips. Ja dažkārt cietums spēlē soda lomu, un šajos svarīgajos gadījumos tas galvenām kārtām ir kā substitūts – tas aizvieto galeras tiem – sievietēm, bērniem invalīdiem –, kuri ir tam nederīgi: "Notiesāšana ar ieslodzījumu uz laiku vai uz mūžu ir līdzvērtīga galerām."⁹³ Šajā salīdzinājumā labi redz iezīmējamies iespējamu aizstāšanu, taču, lai tā notiktu, cietumam vajadzēja mainīt juridisko statusu.

Un bija jāpārvar arī otrs šķērslis, kas vismaz Francijā bija vērā ņemams. Īstenībā cietums tur jutās vēl vairāk diskvalificēts, nekā tas bija praksē, tieši saistīts ar karaļa patvaļu un valdnieka varas pārmērību. "Mūrmuižas", patversmes, "karaļa pavēles" vai policijas leitnanta pavēles, vēstules ar karaļa zīmogu, kas glabā pavēli par ieslodzījumu vai trimdu bez tiesas, ko ieguva dižciltīgie vai viņu ģimenes, bija izveidojuši veselu represīvo praksi, kas tika likta līdzās "likumīgai justīcijai" un vēl biežāk – pretstatīta tai. Un šo ekstrajuridisko ieslodzījumu noraidīja gan klasiskie juristi, gan reformatori. Tas ir valdnieka izveidots cietums, teica lielais tradicionālists Serpijons, kas slēpās aiz prezidenta Bujē autoritātes: "Lai gan valsts interesēs valdnieki atļaujas uzlikt šo sodu, parastā justīcija nelieto šos notiesāšanas veidus."⁹⁴ Ieslodzījums, despotisma simbols un privileģēts instruments, neskaitāmās variācijās reformatori deklamē: "Ko teikt par šiem monarhisma fatālā prāta izdomātiem spleņajiem cietumiem, kas galvenokārt rezervēti vai nu filozofiem,

⁹¹ F. Serpillon, Code criminel, 1767, t. III, p. 1095.

Tomēr Serpijons izteicis arī domu, ka cietuma bardzība ir soda sākums.

⁹² Tādā veidā ir jāsaprot neskaitāmi reglamenti, kas skar cietumus un attiecas uz cietuma uzraugu pārkāpumiem, telpu drošību un cietumnieku nespēju sazināties savā starpā. Piemēram, Dižonas parlamenta lēmums 1706. gada 21. septembrī. Sk. tāpat: F. Serpillon, Code criminel, 1767, t. III, p. 601-647.

⁹³ Tas precīzē 1724. gada 4. marta deklarāciju par zādzības recidīviem vai 1724. gada 18. jūlija deklarāciju par klaidonību. Kāds zēns, kas nebija tanī vecumā, lai viņu varētu sūtīt uz galerām, palika cietumā līdz brīdim, kad viņu varēja uz turieni sūtīt, dažkārt liekot tur izziest sodu pilnībā.

Sk.: Crime et criminalité en France sous l'Ancien Régime, 1971, p. 266 et suiv.

⁹⁴ F. Serpillon, Code criminel, 1767, t. III, p. 1095.

kuru rokās daba ir ielikusi lāpu un kuri uzdrošinās apgaismot savu laikmetu, vai šīm lepņajām un neatkarīgajām dvēselēm, kuri nav glēvi un negrib noklusēt savas dzimtenes kaites; cietumi, kuru liktenīgos vārtus atver noslēpumainās vēstules, lai tur uz mūžiem noslēptu savus nelaimīgos upurus? Ko teikt par šīm vēstulēm, prasmīgas tirānijas šedevriem, kas apgāž pilsoņa privilēģiju – tikt uzklaustam pirms tiesāšanas un kas cilvēkiem ir tūkstoš reižu bīstamākas nekā Falarisa izgudrojums...”⁹⁵

Bez šaubām, šie no tik daudzām malām nākušie protesti attiecas nevis uz ieslodzīšanu cietumā kā legālu sodu, bet gan uz patvaļīgu un nenoteiktu ieslodzījuma lietošanu “ārpus likuma”. Tāpēc vispārējā veidā cietumu joprojām uzskatīja par varas ļaunprātīgas izmantošanas zīmi. Un trešās kārtas rikojumi to atmet kā nesavienojamu ar gudru justīciju. Tas notiek klasisko juridisko principu vārdā: “Pēc likuma nodoma cietumi ir domāti nevis lai sodītu, bet lai turētu apcietinājumā...”⁹⁶ Tas notiek sakarā ar cietuma rezultātiem, kas jau soda tos, kuri vēl nav notiesāti, tas pārraida un vispārina ļauno, ko tam vajadzētu novērst, un nostājas pret sodu individualitātes principu, sodot veselu ģimeni; saka, ka “cietums nav sods. Cilvēce saceļas pret šo briesmīgo domu, ka nav sods atņemt pilsonim visdārgāko, apkaunojoši viņu gremdēt noziedzīgā vidē, atņemt viņam visu, kas tam dārgs, varbūt iegrūst postā un atņemt ne vien viņam, bet arī nelaimīgajai ģimenei visus iztikas līdzekļus.”⁹⁷ Trešās kārtas vairākkārt prasa šo ieslodzījuma vietu slēgšanu: “Mēs domājam, ka cietumi ir jānojauc...”⁹⁸ Un patiešām 1790. gada 13. marta dekrēts pavēl atlaist brīvībā “visas ar karaļa vēstuli vai ar izpildvaras aģentiem pilis, klosteros, cietumos, policijā vai kādās citās vietās ieslodzītās personas”.

Kā ieslodzījums, būdams tik acīmredzami saistīts ar šo ilegalitāti, ko denonsē līdz pat karaļa varai, varēja kļūt par vienu no visplašāk izplatītajām legālo sodu formām, turklāt tik īsā laikā?

⁹⁵ J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, t. I, p. 173.

⁹⁶ Paris intra muros (Noblesse), citāts no: *Desjardin*, *Les cahiers de doléance et la justice criminelle*, p. 477.

⁹⁷ *Langres*, *Trois Ordres*, citē, *ibid.*, p. 483.

⁹⁸ *Briey*, *Tiers Etat*, citē, *ibid.*, p. 484. Sk.: P. *Goubert et M. Denis*, *Les Français ont la parole*, 1964, p. 203.

Trešās kārtas rikojumos atrod arī pieprasījumus ieslodzījuma vietu uzturēšanai, ko varētu izmantot ģimenes.

*

Visbiežāk atsaucas uz dažiem lieliem ieslodzījuma modeļiem klasiskajā laikmetā. To prestižs ir jo lielāks tāpēc, ka visjaunākie nāca no Anglijas un galvenokārt no Amerikas un ļāva pārvarēt divkāršo šķērslī, ko veidoja mūžsenie tieslietu likumi un cietuma despotiskā darbība. Ļoti ātri tie aizslaucīja brīnumainos sodus, ko iedomājās reformatori, un uzspīda nopietno ieslodzījuma realitāti. Šo modeļu nozīme bija liela, par to nav jāšaubās. Taču tieši tie, pirms sniegt atrisinājumu, izvirza problēmas – to eksistences un izplatības problēmas. Kā tie varēja rasties un, galvenais, kā tos varēja pieņemt tik vispārīgi? Jo ir vienkārši parādīt, ka tiem piemīt zināma deva konformisma attiecībā uz galvenajiem sodu reformas principiem, bet daudzos punktos tie ir pilnīgi heterogēni un reizēm pat nesavienojami.

Visvecākais no šiem modeļiem, kas tā vai citādi esot ietekmējis visus citus, ir Amsterdams cietums *Rasphuis*, ko atklāja 1596. gadā.⁹⁹ Vispār tas bija domāts ubagiem vai gados jauniem ļaundariem. Tā darbībā ievēroti trīs lieli principi – sodu ilgums, kas vismaz zināmās robežās varēja būt pašas administrācijas noteikts atkarībā no cietumnieka uzvedības (šo rīcības brīvību, starp citu, varēja paredzēt spriedumā – 1597. gadā kāds ieslodzītais tika notiesāts uz divpadsmit gadiem cietumā, ko varēja samazināt uz astoņiem, ja viņa izturēšanas bija devusi tam pamatu). Darbs tur bija obligāts, to veica kopīgi (starp citu, individuāla kamera tika izmantota tikai kā papildu sods; ieslodzītie gulēja 2 vai 3 vienā gultā, kamerās uzturoties no 4 līdz 12 personām); par padarīto darbu cietumnieki saņēma algu. Visbeidzot noteikts laika sadalījums, aizliegumu un pienākumu sistēma, nepārtraukta uzraudzība, pārliecināšana, garīgie lasījumi, vesels līdzekļu komplekts, lai “pievērstu labajam” un “novērstu no ļaunā”, organizēja ieslodzītos ik dienas. Amsterdams *Rasphuis* var uzskatīt par bāzes tipu. Vēsturiski tas saista individu pedagoģisko un garīgo pār-

⁹⁹ Sk.: *Thorsten Sellin, Pioneering in Penology, 1944.* Tas ir izsmēļošs pētījums par Amsterdams *Rasphuis et Spinhuis*. Var atstāt malā citu “modeļi”, kas bieži minēti XVIII gadsimtā. To piedāvāja Mabijons “Pārdomās par reliģisko ordeņu cietumiem”, ko atkārtoti izdeva 1845. gadā. Šķiet, šo tekstu atkal izvilka dienas gaismā XIX gadsimtā, tai brīdī, kad katoļi apstrīdēja protestantu vietu, ko tie bija ieņēmuši filantropijas kustībā un zināmās administrācijās. Mabijona sacerējums, kas šķiet palicis maz pazīstams un ievērots, parādītu, ka “amerikāņu penitenciarās sistēmas pamats” ir “gluži klosterisks un francisks, lai kā arī mēģinātu tās izcelsmi saistīt ar Ženēvu vai Pensilvāniju”. (L. Fošers).

veidošanos ar nepārtrauktas praktizēšanas teoriju, kas raksturīga XVI gadsimtam, un labošanas iestāžu tehniku, ko izgudroja XVIII gadsimta otrajā pusē. Tām trim institūcijām, ko tolaik ieviesa, tie kļuva par pamatprincipiem, ko katrs attīstīja atšķirīgā virzienā.

Gentes cietums organizēja soda darbu galvenokārt ap ekonomiskiem principiem. Pieņemts domāt, ka dikdienība ir lielākās daļas noziegumu galvenais iemesls. Pētījums – bez šaubām, viens no pirmajiem, ko veica pret noziedzniekiem Alostas tiesā 1749. gadā, parāda, ka ļaundari bija nevis “amatnieki vai zemkopji (strādnieki domā vienīgi par darbu, kas viņus baro), bet gan ubagošanai nodevušies dikdieņi”¹⁰⁰. Ar to izskaidrojama doma par māju, kas kaut kādā ziņā nodrošinātu vispārējo darba audzināšanu tiem, kas negrib strādāt. Četri labumi – samazinātos krimināl-vajāšanu skaits, kas valstij izmaksā dārgi (Flandrija tādējādi varētu ietaupīt vairāk nekā 100 000 livru); vairs nevajadzētu nodokļu atlaides saimniekiem, kuru mežus nopostījuši klaidoņi; veidots jauns strādnieku pūlis, kas “ar konkurences palīdzību veicinātu darba algas samazināšanu”; galu galā tas ļautu tiešām nabadzīgajiem nedalīti gūt labumu no vajadzīgās labdarības.¹⁰¹ Ši tik derīgā pedagogija slinkajam subjektam atjaunos darba prieku, ar varu pārcels viņu uz interešu sistēmu, kur darbs būs daudz izdevīgāks nekā slinkums, izveidos ap viņu mazītiņu, vienkāršotu un piespiedu sabiedrību, kur skaidri parādīsies maksima – kas grib dzīvot, tam jāstrādā. Ir darba pienākums, bet ir arī atbildība, kas ļauj ieslodzītajam uzlabot savu likteni ieslodzījuma laikā un pēc tā. “Cilvēkam, kurš nemaz nerod sev iztiku, obligāti jāļaujas vēlmei sagādāt to sev ar darbu; zināmā mērā viņu spiež tam nodoties; peļņas vilinājums pēc tam to stimulē; labots tikumos, pieradināts strādāt, bez raizēm ēdināts, ar līdzekļiem, viņam atstājot iestādi”, viņš ir iemācījies amatu, “kas nodrošina tam eksistenci bez briesmām”¹⁰². *Homo oeconomicus* rekonstrukcija,

¹⁰⁰ Vilan XIV, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs*, 1773, p. 64; šis atmiņu stāsts, kas saistīts ar Gentes cietuma izveidošanu, ir palicis nezināms līdz 1841. gadam. Izraidīšanas sodu biežums vēl vairāk akcentēja noziegumu saistību ar klaidonību. 1771. gadā Flandrijas valstis konstatēja, ka “ar likumu ubagiem piesprieš izraidīšanas sodi paliek bez rezultāta. Tādējādi valstis tikai viena otrai nosūta subjektus, ko tās uzskata par bistamiem. No tā izriet, ka šādā veidā no vienas vietas uz otru izraidītais ubags galu galā nonāk pie karātavām, bet, ja viņu būtu radinājuši pie darba, viņš nebūtu nonācis uz šī sliktā ceļa” (*L. Stoobant*, in *Annales de la Société d'histoire de Gand*, t. III, 1898, p. 228. Sk. 15. attēlu).

¹⁰¹ Vilan XIV, *Mémoire*, p. 68.

¹⁰² *Ibid.*, p. 107.

kas izslēdz pārāk īsu sodu lietošanu – tas kavētu tehniku un darba prieka iegūšanu, vai galīgi – kas darītu nevajadzīgu jebkuru apmācīšanu. “Sešu mēnešu termiņš ir par īsu, lai labotu noziedzniekus un vestu tos pie darba gara”; savukārt “mūža termiņš viņus dzen izmisumā; viņi ir vienaldzīgi pret tikumu labošanu un darba garu; viņi ir nodarbināti tikai ar bēgšanas un sacelšanās plāniem; un, ja nav lemts atņemt viņiem dzīvi, kāpēc lai censtos darīt to viņiem nepanesamu”¹⁰³? Soda ilgumam ir nozīme tikai tad, ja iespējama labošanās un labojošos noziedzniekus var ekonomiski izmantot.

Darba principam kā svarīgu labošanās nosacījumu angļu modelis pievieno izolēšanu. Tam 1775. gadā deva shēmu Henvejs, kas vispirms to pamatoja ar negatīviem iemesliem – ciešā tuvība cietumā piegādā sliktus piemērus un bēgšanas iespējas tuvā nākotnē, šantāžu un sarežģījumus nākotnē. Cietums pārāk līdzinātos manufaktūrai, ja ļautu ieslodzītajiem strādāt kopīgi. Pēc tam pozitīvie iemesli – izolācija dod “briesmīgu triecienu”, no kā noziedznieks, izvairīdamies no sliktas ietekmes, var atgūties un savas apziņas dziļumos atkal sadzirdēt labā balsi; tad vientuļš darbs kļūst gan par sarunu, gan apmācību; tas neveidos vienkārši interešu spēli, raksturīgu *homo oeconomicus*, bet arī morālas dabas imperatīvus. Kamera kā kristīgās monarhijas tehnika, kas bija spēkā tikai katoliskā valstī, šajā protestantu sabiedrībā kļūst par instrumentu, ar ko var atjaunot reizē *homo oeconomicus* un reliģisko apziņu. Starp noziegumu un atgriešanos pie tiesībām un tikuma cietums veidos “telpu starp divām pasaulēm”, vietu individuālām transformācijām, kas atdos valstij subjektus, ko tā bija zaudējusi. Aparāts individu pārveidošanai, ko Henvejs sauc par “reformatoriju”¹⁰⁴. Šos galvenos principus Hovards un Blekstouns liek lietā 1779. gadā, kad Savienoto Valstu neatkarība kavē deportācijas un gatavo likumu, lai pārveidotu sodu sistēmu. Civillikumā ienāk ieslodzījums, kura mērķis ir dvēseles un uzvedības transformācija. Blekstouna un Hovarda sarakstītā likuma preambula atspoguļo individuālo ieslodzījumu tā trīskāršajā briesmīga piemēra, pārvērtības instrumenta un apmācības noteikumu darbībā – “izolētam ieslodzījumam, regulāram darbam un reliģiskas izglītības ietekmei” pakļauti daži noziedznieki varētu “ne tikai iedvest šausmas tiem, kas justu vīlinājumu viņus atdarināt,

¹⁰³ Ibid., p. 102-103.

¹⁰⁴ J. Hanway, *The Defects of Police*, 1775.

bet vēl arī paši labotos un iemantotu darba paradumu¹⁰⁵. Ar to izskaidrojams lēmums uzbūvēt divus penitenciārijus – vienu vīriešiem, otru sievietēm, kur izolēti ieslodzītie būtu spiesti strādāt “visverdziskākos neprasmei, nevēribai un stūrgalvībai visvairāk atbilstošos darbus” – griezt ratu, lai darbinātu mašīnu, turēt kabestānu, slīpēt marmoru, kult kaņepes, berzt kampešu, plēst lupatas, vīt auklas un šūt maisus. Faktiski tika uzcelts tikai viens – Glosteras penitenciārijs, kas tikai daļēji atbilda sākotnējai shēmai. Tur tikai visbīstamākie noziedznieki tika pilnīgi izolēti; pārējiem tika kopīgs darbs dienā un nošķirtība naktī.

Un pēdējais – Filadelfijas modelis. Neapšaubāmi visslavenākais, jo tas parādījās saistībā ar amerikāņu sistēmas politiskajiem jauninājumiem un arī tāpēc, ka atšķirībā no pārējiem tas nebija lemts tūlītējai neveiksmei un atmešanai; tas tika nepārtraukti pārņemts un pārveidots līdz 1830. gada lielajām diskusijām par penitenciāro reformu. 1790. gadā pēc kvēkeru pieprasījuma atvērtais Volnutstrītas cietums daudzos punktos pārņēma Gentes un Glosteras modeli.¹⁰⁶ Obligāts darbs darbnīcās, pastāvīga ieslodzīto nodarbinātība, cietuma finansēšana no šī darba, bet arī individuāla atlīdzība cietumniekiem, lai nodrošinātu viņu morālo un materiālo atkaliekļaušanos stingrajā ekonomikas pasaulē; tātad notiesātie tiek “pastāvīgi izmantoti produktīvā darbā, lai liktu viņiem segt cietuma izmaksas, lai neatstātu viņus bezdarbībā un sakrātu kādus līdzekļus brīdīm, kad viņu gūsts beigsies”¹⁰⁷. Tātad dzīve ir sagrafēta atkarībā no absolūti strikta laika sadalījuma nepārtrauktā uzraudzībā; katrs dienas mirklis nosaka noteiktu darbību, dod priekšrakstu vienam aktivitātes tipam un nes sevī pienākumus un aizliegumus: “Dienai austot, visi cietumnieki ceļas un pēc tam, kad ir saklājuši gultas, sakopušies, nomazgājušies un tikuši galā ar citām vajadzībām, lielākoties ar saules lēktu sāk darbu. Pēc tam neviens nevar iet telpās vai citās vietās, ja tās nav darbnīcas un viņu darbiem izraudzītas vietas... Dienas nogalē skandina zvanu, kas viņiem vēsta par darba beigām... Viņiem dod pusstundu laika, lai saklātu gultas, pēc tam vairs nav ļauts skaļi sarunāties un celt ne

¹⁰⁵ Bilū 1779. gada preambula, citāts pēc: *Julius*, Leçons sur les prisons, 1831, I, p. 299 (tulkojums franču valodā).

¹⁰⁶ Tāpat kvēkeri noteikti pazīst Amsterdamas *Rasphuis et Spinhuis*. Sk.: T. Sellin, *Pioneering in Penology*, p. 109-110. Katrā ziņā Volnutstrītas cietums *Almhouse* pēcteci tika atvērts 1767. gadā un ar tādu soda likumdošanu, ko kvēkeri bija vēlējušies uzspiest par spiti angļu administrācijai.

¹⁰⁷ *G. de La Rochefoucauld-Liancourt*, Des prisons de Philadelphie, 1796, p. 9.

mazāko troksni.”¹⁰⁸ Tāpat kā Glosterā ieslodzījums nav pilnīgā vientulībā; tāds tas ir dažiem ieslodzītajiem, kuri agrāk bijuši sodīti ar nāvi, un tiem, kuri cietuma iekšienē ir pelnijuši speciālu sodu: “Tur bez nodarbošanās, bez jēlkādas izklaides, bez mazākās skaidrības, kad viņu atbrīvos,” cietumnieks pavada “garas nemierpilnas stundas, slīgdams pārdomās, kas ir klātesošas visu vainīgo prātos”.¹⁰⁹ Visbeidzot Gentē ieslodzījuma ilgums var mainīties atkarībā no ieslodzītā uzvedības – pēc lietas izskatīšanas cietuma inspektori panāk no administrācijas aizbildniecību labi uzvedušos ieslodzīto apžēlošanai – un tā tas notiek bez grūtībām līdz 1820. gadam.

Volnutstrītai, starp citu, ir savas specifiskās īpašības, un tās tiek attīstītas iezīmēs, kas bijušas virtuāli klātesošas citos modeļos. Vispirms soda nepublicitātes princips. Spriedumam un tā motivācijai jābūt zināmam visiem, turpretim soda izpildīšanai jānotiek slepenībā; publikai nav jāiejaucas nedz kā lieciniecei, nedz sodīšanas garantam; pārliecībai, ka aiz mūriem ieslodzītais izcieš savu sodu, ir jābūt pietiekamai, lai tas būtu atbaidošs piemērs. Nav vajadzīgas šīs ielas izrādes, kam 1786. gada likums bija ierādījis savu vietu, uzliekot dažiem notiesātajiem publiskos darbus pilsētās vai uz ceļiem.¹¹⁰ Sods un labošana ar sodu ir procesi, kas norisinās starp cietumnieku un tiem, kuri viņu uzrauga. Šie procesi uzspiež pilnīgu individa transformāciju – ķermenim un paradumiem ar ikdienas piespiedu darbu, prātam un gribai ar garīgām rūpēm, kuru objekts viņš ir: “Ir sagādātas bībeles un citas praktiskas reliģijas grāmatas; dažādu pilsētā un apkārtnē esošu konfesiju garīdznieki nodrošina kalpošanu reizi nedēļā, un arī jebkurai citai pamācošai personai visu laiku ir pieeja cietumniekiem.”¹¹¹ Taču pašas administrācijas pienākums ir uzņemt šo transformāciju. Ar vientulību un vēršanos pie sevis nepietiek; vēl mazāk ar tīri reliģisku pārliecināšanu. Ar cietumnieka dvēseli jāstrādā, cik iespējams bieži. Cietums, tā administratīvais aparāts vien-

¹⁰⁸ J. Turnbull, *Visite à la prison de Philadelphie, 1797*, p. 15-16 (tulkojums franču valodā).

¹⁰⁹ Caleb Lowmes, in *N.K. Teeters, Gradle of penitentiary, 1955*, p. 49.

¹¹⁰ Par šī likuma izraisītajām nekārtībām, sk.: *B. Rush, An inquiry into the effects of public punishments, 1787*, p. 5-9, et *Roberts Vaux, Notices*, p. 45. Ir jāatzīmē, ka Ž.L. Sigela ziņojumā, kas bija iedvesmojis Amsterdamas *Rasphuis*, bija paredzēts, ka sodi netiks paziņoti publiski, ka cietumnieki tiks vesti uz labošanas namu naktī, ka sargi ar zvērestu apņemsies neatklāt viņu identitāti un netiks atļauts neviens apmeklējums (*T. Sellin, Pioneering in Penology*, p. 27-28).

¹¹¹ Pirmais Volnutstrītas inspektoru ziņojums, ko citējis Tīters, 53.-54. lpp.

laikus ir prātu pārveidošanas mašīna. Kad ieslodzītais ienāk, viņam nolasa reglamentu; "tajā pašā laikā inspektori mēģina viņā nostiprināt morālos pienākumus tur, kur viņš atrodas; viņi atsauc tam atmiņā likuma pārskāpumu, kādu, viņuprāt, viņš ir pieļāvis, ļauno, kas no tā konsekventi izriet sabiedrībai, kura viņu aizsargāja, un nepieciešamību ar savu paraugu un labošanas to kompensēt. Pēc tam inspektori mudina viņu ar prieku pildīt savu pienākumu un uzvesties pieklājīgi, apsolot vai dodot cerību, ka viņš, ja labi uzvediesies, varēs iegūt atbrīvojumu pirms sprieduma termiņa beigām... Inspektori uzliek sev par pienākumu laiku pa laikam sarunāties ar noziedzniekiem, ar citu pēc cita, uzskatot to par savu cilvēka un sabiedrības locekļa pienākumu."¹¹²

Taču vissvarīgākais neapšaubāmi ir tas, ka šo kontroli un izturēšanās transformāciju reizē kā nosacījums un sekas pavada individu zināšanu veidošanās. Vienlaicīgi ar pašu notiesāto Volnutstrītas administrācija saņem pārskatu par viņa noziegumu un apstākļiem, kādos tas izdarīts, apsūdzētā pratināšanas rezumējumu un piezīmes par viņa uzvedību pirms un pēc sprieduma. Ir tik daudz nepieciešamu elementu, ja vēlas "noteikt, kādas rūpes nepieciešamas, lai iznīcinātu viņa senos paradumus"¹¹³. Un viņu novēros visu ieslodzījuma laiku; ik dienas pierakstīs viņa uzvedību, un inspektori – 1795. gadā izraudzītie divpadsmit pilsētas dižciltīgie – katru nedēļu pa diviem apmeklē cietumu, ievāc informāciju par to, kas noticis, uzzina, kā katrs notiesātais uzvedies, un pārbauga tos, kuriem tiks lūgta apžēlošana. Šī nepārtrauktā individu iepazīšana ļauj viņus cietumā izvietot nevis pēc viņu noziegumiem, bet gan pēc viņu parādītajām interesēm. Cietums kļūst par tādu kā pastāvīgu observatoriju, kas ļauj saskatīt netikumu vai vājo vietu daudzveidību. No 1797. gada cietumnieki bija sadalīti četrās kategorijās – pirmā tiem, kuri bija tieši nosodīti uz ieslodzījumu vienatnē, un tiem, kas cietumā izdarījuši smagas kļūdas; otrā atstāta tiem, kuri ir "labi pazīstami kā veci delinkventi... un kuru samaitātā morāle, bīstamais raksturs, tieksme uz nepareizu vai kildīgu rīcību" izpaudusies laikā, kad viņi bija cietumā; vēl viena tiem, "kuru raksturs un apstākļi pirms un pēc notiesāšanas liek domāt, ka tie

¹¹² J. Turnbull, *Visite à la prison de Philadelphie*, p. 27 (tulkojums franču valodā).

¹¹³ B. Rašs, kas bija viens no inspektoriem, pēc Volnutstrītas apmeklējuma atzīmē: "Morālas rūpes: sprediķis, labu grāmatu lasīšana, apģērbu un telpu tīrība, pirtis; netiek pacelta balss, maz vīna, cik vien iespējams maz tabakas, maz piedauzīgu un bezdievīgu sarunu. Pastāvīgs darbs; nodarbošanās dārzā, — tas ir brīnišķīgs — tur ir 1200 kāpostgalvu." Pēc grāmatas: *N.K. Teeters, The cradle of penitentiary*, 1935, p. 50.

nav parasti delinkventi". Un vēl pastāv speciāla daļa, pārbaudes vieta tiem, kuru raksturs vēl nav noskaidrots, vai tiem, kuri ir jau labāk iepazīti un nav pelnijuši tikt ieskaitīti iepriekšējā kategorijā.¹¹⁴ Veidojas prasme individualizēt, kas par izziņas darba lauku izmanto ne tik daudz izdarīto noziegumu (vismaz izolētā stāvokli), bet gan briesmu virtualitāti, ko slēpj sevī indivīds un kas izpaužas diendienā novērotā uzvedībā. Cietums te darbojas kā zināšanu aparāts.

*

Starp šo soda aparātu, ko piedāvā flāmu, angļu un amerikāņu modeļi, starp šīm "reformatorijām" un visiem reformatoru izdomātajiem sodiem var saskatīt sakritības punktus un atšķirības.

Sakritības punkti. Pirmajā vietā sodišanas laicīgais pavērsiens. Arī "reformatorijas" uzņemas funkciju nevis izdzēst noziegumu, bet novērst tā sākšanos no jauna. Tie ir nākotnē vērsti mehānismi, kas aprīkoti tā, lai bloķētu ļaundarba atkaršanos. "Sodu mērķis nav likt noziedzniekam izpirkt savu vainu, tas jāatstāj Augstākās Būtnes ziņā; mērķis ir nepieļaut tāda paša veida likuma pārkāpumus."¹¹⁵ Un Pensilvānijā Bakstons apstiprināja, ka Monteskiē un Bekaria principiēm jāiegūst "aksiomas spēks": "noziegumu novēršana ir vienīgais soda mērķis."¹¹⁶ Tātad nesoda, lai izdzēstu noziegumu, bet gan lai pārveidotu vainīgo (aktuālo vai virtuālo); sodam jānes līdzīgu zināmu labošanas tehniku. Šai ziņā jau Rašs bija pavisam tuvu juristiem reformatoriem – vai varbūt tā bija metafora, kad viņš teica: ir izgudrotas daudzas mašīnas, kas atvieglo darbu, bet daudz vairāk vajadzētu cildināt to, kurš varētu izgudrot "visātrākās un efektīvākās metodes, kā vest pie tikuma un laimes cilvēces visnetikumīgāko daļu un izskaust vismaz daļu netikumu, kas ir pasaulē"¹¹⁷. Angļu–

¹¹⁴ Minutes of the Board, 16 juin 1797, citāts no: *N.K. Teeters*, loc.cit., p. 59.

¹¹⁵ *W. Blackstone*, Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre, 1776, p. 19 (tulkojums franču valodā).

¹¹⁶ *W. Bradford*, An inquiry how far the punishment of the death is necessary in Pennsylvania, 1793, p. 3.

¹¹⁷ *B. Rush*, An inquiry into the effects of public punishments, 1787, p. 14. Ideju par indivīdu pārveidošanu var atrast jau Henveja "reformatorijas" projektā: "Slimnīcas un ļaundara idejas ir nesavienojamas; taču mēģināsim padarīt cietumu par īstu un efektīvu reformatoriju (*reformatory*), lai tas tāpat kā citi nekļūtu par netikumu skolu." (*Defects of police*, p. 52.)

sakšu modeļi kā likumdevēju un teorētiķu plāni savukārt atsaucas uz paņēmieniem, kā padarīt sodu atšķirīgu – pēc ilguma, rakstura, intensitātes un norises veida sodam jābūt pielāgotam individuālam raksturam un tam, kādas briesmas tas nes lidzi citiem. Soda sistēmai jābūt atvērtai individuālām pārmaiņām. Vairāk vai mazāk no Amsterdamas *Rasphuis* atvasinātie modeļi to galvenajā shēmā nebija pretrunā ar to, ko piedāvāja reformatori. Pirmajā acu mirkli varētu pat domāt, ka tie bija tikai tā attīstības posmi vai mets konkrēto institūciju limeni.

Un tomēr atšķirība atklājas, tiklīdz ir runa par šo individualizējošās labošanas tehniku formulēšanu. Atšķirīga ir pieeja individam, atšķirīgi ir veidi, kā sodīšanas vara nodrošina sev ietekmi pār viņu, instrumenti, ko tā laiž darbā, lai nodrošinātu šo transformāciju. Atšķirības ir soda tehnoloģijā – nevis soda teorētiskajā pamatā un veidā, kā tā iespiežas tiesību sistēmas iekšienē, bet sakarībās, ko tā iedibina ķermenī un dvēselē.

Apskatīsim reformatoru metodi. Uz ko vērstš sods, ar ko tas ietekmē individu? Izrādes – viņa interešu izrādīšanas, labumu, zaudējumu, prieka un nepatikas izrādīšana; un ja sodam izdodas iegūt ķermenī, piemērot tam tehnikas, kas daudz neatšķiras no spīdzināšanas, tādā mērā, kur tas ir – notiesātajam un skatītājiem – izrādīšanas objekts. Ar kādu instrumentu iedarbojas uz izrādīšanām? Citas izrādīšanas vai drīzāk – ideju apvienošana (noziegums un sods, nozieguma iedomātais labums un soda nojaušamais neizdevīgums); šī sapārošana var funkcionēt tikai kā reklāmas sastāvdaļa – soda ainas, kas tos veido vai pastiprina visu acīs, diskursi, kas liek tiem cirkulēt un katru brīdi atkal ceļ zīmju spēles vērtību. Noziedznieka loma sodīšanā ir atkal ievadīt iepretim kodeksam un noziegumiem reālu nozīmīgā klātbūtni – proti, šo sodu, kam saskaņā ar kodeksa terminiem ir jābūt neizbēgami saistītam ar likuma pārkāpumu. Bagātīgi un acīmredzami ražot šo nozīmīgo, ar to no jauna aktivizējot nozīmīgo kodeksa sistēmu, nozieguma idejai likt darboties kā soda zīmei, ar šo naudu tad arī ļaundaris maksā savu parādu sabiedrībai. Individuālai labošanai tātad ir jānodrošina indivīda kā tiesību subjekta pārkvalificēšanās, pastiprinot zīmju un izrāžu sistēmas, ko tā izplata.

Labošanas soda aparāts darbojas gluži citādā veidā. Soda piemērošanas punkts ir nevis izrāde, bet gan ķermenis, tas ir laiks, žesti un ikdienišķas aktivitātes; arī dvēsele, bet tādā mērā, cik tā ir paradumu atrašanās vieta. Ķermenis un dvēsele kā izturēšanās principi veido elementu, kur tiek piedāvāts iejaukties sodam. Tai ir jābalstās nevis uz izrādīšanas mākslu, bet drīzāk uz pārdomātu manipulāciju ar individu: “Jebkurš noziegums ir

izdziedināms fiziskā un morālā iespaidā”; tātad, lai noteiktu sodus, “jāzina, pēc kādiem principiem nervu sistēma izstrādā sajūtas un simpātijas”¹¹⁸. Kas attiecas uz lietotajiem instrumentiem, tās vairs nav izrādes spēles, kuras pastiprina un kurām liek izplatīties, bet spaidu formas, lietotas un atkārtotas piespiešanas shēmas. Nevis zīmes, bet nodarbības – stundu saraksts, laika sadalījums, obligātas darbības, regulāras aktivitātes, vientuļa meditācija, kopīgs darbs, klusums, uzcītība, cieņa, labi paradumi. Un beigās šajā labošanas tehnikā mēģina atjaunot ne tik ļoti tiesību subjektu, kas nokļuvis sabiedrības pakta fundamentālo interešu sfērā, bet gan paklausīgu subjektu, individu, pakļāvušos paradumiem, likumiem, pavēlēm, autoritātei, kas pastāvīgi realizējas ap viņu un uz viņa un kam viņam jāļauj automātiski darboties sevī. Tātad ir divi ļoti atšķirīgi veidi, kā reaģēt uz likuma pārkāpumu: sabiedriskajā paktā atjaunot juridisko subjektu vai veidot paklausīgu subjektu, kas liektos jebkuras vispārējas un reizē sīkumainas varas priekšā.

Tas viss varbūt veidos tikai vienu ļoti spekulatīvu atšķirību – jo kopumā divos gadījumos ir runa par padevīgu individu veidošanu – ja “piespiedu” sodu sistēma nenesa līdzī dažas smagas sekas. Uzvedības dresēšana ar sīku laika sadalījumu, paradumu iegūšana un ķermeņa pavērdzināšana starp sodāmo un viņa sodītāju rada ļoti īpašu sakaru. Tas padara vienkārši nederīgu izrādes dimensiju – tas to izslēdz.¹¹⁹ Sodītājam ir jārealizē pilnīga vara, ko nekāda trešā persona nevar satricināt; labojamajam individam jābūt pilnīgi atkarīgam no varas, kas īstenojas pret viņu. Noslēpuma imperatīvs. Un tātad arī vismaz relatīva šīs sodīšanas tehnikas autonomija – tai jābūt ar savu funkcionēšanu, saviem likumiem, tehnikām un prasmī; tai vajadzēs noteikt savas normas, lemt par to rezultātiem – pārtrauktība vai katrā ziņā specifika attiecībā pret juridisko varu, kas deklarē vainu un fiksē sodīšanas vispārējās robežas. Un tā, šīs divas konsekvences – noslēpums un autonomija sodīšanas varas realizēšanā – ir pārmērīgas sodu sistēmas teorijai un politikai, kas izvīrzija sev divus mērķus – visiem pilsoņiem likt piedalīties sabiedrības ienaidnieka sodīšanā; padarīt sodīšanas varas realizēšanu pilnīgi adekvātu un caurspīdīgu likumiem, kas to publiski ierobežo. Slepni un likumdošanas nekodēti sodi, sodīšanas varai darbojoties ēnā ar tādiem kritērijiem un

¹¹⁸ B. Rush, *An inquiry into the effects of public punishments*, 1787, p. 13.

¹¹⁹ Sk. kritikas, ko Rašs veltīja soda izrādēm, īpaši tām, ko bija iedomājies Difrīss de Valazē, *An Inquiry into the effects of public punishments*, 1787, p. 5-9.

instrumentiem, kas izvairās no kontroles, – šī reformas stratēģija riskē tikt kompromitēta. Pēc sprieduma izveidojas vara, kas liek domāt par to, kas praktizējās vecajā sistēmā. Vara, kas piemēro sodus, draud būt tikpat patvarīga, tikpat despotiska kā tā, kas kādreiz par tiem lēma.

Vispār atšķirība ir tāda – valsts sodīšana vai piespiedu institūcija? No vienas puses, visā sabiedrības telpā izplatīta sodīšanas varas darbība; visur klātesoša kā skatuve, izrāde, zīme, diskurss; lasāma kā atvērta grāmata; veicot nepārtrauktu pilsoņu prātu pārkodēšanu; nodrošinot nozieguma represiju ar tiem šķēršļiem, kas ielikti nozieguma idejā; iedarbojoties neredzamā un nederīgā veidā uz “smadzeņu mikstajiem audiem”, kā teica Servans. Sodīšanas vara, kas vajātu indivīdu visā sabiedrības tīklā, darbotos katrā tās punktā un galu galā vairs netiktu uztverta kā dažu vara pār dažiem, bet kā visu tūlītēja reakcija pret katru. No otras puses, sodīšanas varas koncentrēta darbība – sīkumaina atbildība par vainīgā ķermeni un laiku, viņa kustību un uzvedības apņemšana ar autoritatīvu un prasmīgu sistēmu; saskaņota ortopēdija, ko pielieto vainīgajiem, lai viņus individuāli izlabotu; autonoma šīs varas vadīšana, kas izolējas tiklab no sabiedrības, kā no juridiskās varas vārda tiešā nozīmē. Cietuma parādībā ir iesaistījusies sodīšanas varas institucionalizācija vai vēl precīzāk – sodīšanas vara (ar stratēģisko mērķi, ko tā sev izvirzīja XVIII gadsimta beigās, – tautas ilegalitātes samazināšanu). Vai tā būtu labāk nodrošināta, slēpdamās zem vispārējas sabiedriskas funkcijas “valsts soda” vai iekļaudamās piespiešanas institūcijā, “reformatoriju” slēgtajā vietā?

Katrā ziņā var teikt, ka XVIII gadsimta beigās bija trīs atšķirīgi veidi, kā organizēt sodīšanas varu. Pirmais pamatojās uz vecajām monarhijas tiesībām. Abi pārējie atsaucās uz preventīvu, utilitāru un labojošu sodīšanas koncepciju, kas pieder visai sabiedrībai kopumā; taču iezīmēto mehānismu līmenī tie ir visai atšķirīgi. Ļoti shematizējot, var teikt, ka monarhijas tiesībās sodīšana ir valdniecības ceremonija; tā izmanto atreibības rituālās iezīmes, ko tā pielieto uz notiesātā ķermeņa; un skatītāju acu priekšā tā izvēš šausmu efektu, reizē intensīvu, saraustītu un nekārtīgu, vienmēr pāri pašas likumiem, ar valdnieka un viņa varas fizisku klātbūtni. Juristu reformatoru plānos sodīšana ir procedūra, kuras mērķis ir pārkvalificēt indivīdus kā tiesību subjektus; tā izmanto nevis iezīmes, bet zīmes, kodētus izrāžu ansambļus, kuru soda ainai jānodrošina visātrākā izplatība un cik iespējams vispārēja piekrišana. Cietuma institūcijas plānā, kas tiek izstrādāts, sodīšana ir indivīdu piespiešanas tehnika; tā

liek lietā ķermeņa dresēšanas paņēmienus – nevis zīmes – ar pēdām, ko tas atstāj paradumu un izturēšanās formā; un pieļauj specifiskas soda vadišanas varas iedibināšanu. Valdnieks un viņa spēks, sabiedrība, administratīvais aparāts. Iezīme, zīme, pēdas. Ceremonija, izrāde, nodarbība. Uzvarēts ienaidnieks, tiesību subjekts ceļā uz pārkvalifikāciju, tūlītējai piespiešanai pakļauts indivīds. Ķermenis, ko spīdzina, dvēsele, ar ko manipulē izrādēs, ķermenis, ko dresē, – tās ir trīs elementu virknes, kas raksturo trīs mehānismus, nostādītus citu citam pretī XVIII gadsimta otrajā pusē. Tos nevar nedz reducēt uz tiesību teorijām (kaut gan tie pārbauda tās), nedz identificēt ar aparātiem vai institūcijām (kaut arī balstās uz tiem), nedz atvasināt no morālas izvēles (kaut arī tur rod savu attaisnojumu). Atbilstoši šai modulācijai realizējas sodīšanas vara. Trīs varas tehnoloģijas.

Tātad problēma – kā gadījās, ka galu galā trešā bija piespiedusi sevi atzīt? Kā piespiešanas, ķermeniskais, vientuļais un slepenais sodīšanas varas modelis ir aizstājis reprezentatīvo, skatuvisko, iezīmīgo, publisko un kolektīvo modeli? Kāpēc fiziskas sodīšanas realizēšanu (ne miesas sodu) ar cietumu kā tās institucionālo balstu aizstāja soda zīmju sabiedriskā darbība un daiļrunības svētki, kas lika tiem izplatīties?

PADEV DISCIPLĪNA

redzamā mērī, kāds izskatījās ideāls kareivis XVII gadsimta sākumā. Karotni var pārt jau no tāhenes, viņš ties atšķirības zīmes, ko izveido daudzas cilas, dārzeņi un arī ķēniņam: ķermenis ir viņa spēka un drošības garbavīrs un ir parvīrs, ka mazpompām viņam ir jānācās ieroču turētā galvenokārt cīksties —, tādī manevrī kā māris, tāds izrūstēnās kā pāras turēnās, tas lielā mērī iriet na goda ķermeņaistās retorikas ir izmē, pēc kurām pazist šim amatam vajadzībām. Tie ir dzīvi un veseli krūšis, rāisni tur galvu, tevīkās veders, plati pleši, garas rokas, stipri pirksti, māris veders, resnās ciskas, slaidās kājas un stingras pēdas. Tādī — Tādī, ka tādī augurna viņš nevarētu būt neveikls un nespejīgs. Šī nepieciešamība kareivim "vajadzēs ierūstēt tūmīstā soli, jo būtu jāpārcēnās grācīozīk un svarīgāk, jo šlēps ir godājams ierocis un vēlma, ka tā netu ir svarīgu un drošīdīgu zēru". XVII gadsimta otra puse ķermenis ir kļuvis par kaut ko tādu, ko izro, ne beidzīgās nīklas, no vesēnā ķermēnā izveido nepieciešamo mēģēnīstīmu parvātāgi izrūstēnās šlēps aprīkātā pierpīcīšana secīgi dar karu ķermēnā daļu, pierādīna ka parvāda visu ķermēni, padarī to nepārtīnīkai šlēpsīru un kļuvi turpānīstādīnīmū vīromātīstīmā: vārdū rakot, no viņa, "kāden zēnī elu" ir nepīcī vīnām, "kareivīja izskērū". Reģīstīstī pierādīnī "nēs galvu mēnī na turēt augšū, stīvēt tādi, vesīlīzēnī mūmū, tevīkī vedēnū, krūšī krūšī, un, lai tas vīgīnī kļuvi par pārtīnīnū, vīgīnī līk nāvēt, vīgīnīstīstī pīrt mūnī tādi vīdā, lai pārtī, kārt īkēt, vīdēt un augūnās vīdēt, kārtī klāt, un dēlīnā vīrtīpūstī, pārtīzēnī mās uz āru, nērtīnīnī jās

1. — 2. Atāzēnīstī, tā vīdīcī mūcīstī, dēlīnī dē, 1626, p. 6 n. 7.

3. 1754. gada 20. mārī izkōjīnī.

Pirmā nodaļa

PADEVĪGIE ĶERMENĪ

Iedomāsimies, kāds izskatījās ideāls kareivis XVII gadsimta sākumā. Kareivi var pazīt jau no tālienes; viņš nes atšķirības zīmes, ko iezīmē dabiskais spēks, drosme un arī lepnums; ķermenis ir viņa spēka un drošsirdības ģerbonis; un ir pareizi, ka mazpamazām viņam ir jāmācās ieroču amats – galvenokārt cikstoties –, tādi manevri kā maršs, tāda izturēšanās kā galvas turēšana, tas lielā mērā izriet no goda ķermeniskās retorikas: “Ir zīmes, pēc kurām pazīst šim amatam visatbilstošākos. Tie ir dzīvi un modri ļaudis, taisni tur galvu, ievilkts vēders, plati pleci, garas rokas, stipri pirksti, mazs vēders, resnas ciskas, slaidas kājas un stingras pēdas. Kālab? – Tālab, ka tāda auguma vīrs nevarētu būt neveikls un nespēcīgs.” Par šķēpnesi kļuvušam kareivim “vajadzēs ieturēt ritmisku soli, lai būtu pēc iespējas graciozāk un svarīgāk, jo šķēps ir godājams ierocis un pelna, lai to nestu ar svarīgu un drošsirdīgu žestu”¹. XVII gadsimta otrā pusē: kareivis ir kļuvis par kaut ko tādu, ko ražo; no bezveidīgas miklas, no neveikla ķermeņa izveido nepieciešamo mehānismu; pamazām iztaisno stāju; aprēķināta piespiešana secīgi skar katru ķermeņa daļu, pieradina un pārvalda visu ķermeni, padara to nepārtraukti lietojamu un klusi turpinās ieradumu automātismā; vārdu sakot, no viņa “izden zemnieku” un piešķir viņam “kareivja izskatu”². Rekrūšus pieradina “nest galvu taisni un turēt augstu; stāvēt taisni, nesaliecot muguru, ievilkst vēderu, izriekt krūtis; un, lai tas viņiem kļūtu par paradumu, viņiem liek stāvēt, atbalstoties pret mūri tādā veidā, lai papēži, kāju ikri, pleci un augums tam skaras klāt, arī delnas virspuse, pagriežot rokas uz āru, neattālinot tās

¹ *L. de Montgommery*, *La Milice française*, édition de 1636, p. 6 et 7.

² 1764. gada 20. marta Rikojums.

no ķermeņa... līdzīgi viņiem māca nekad neskatīties uz zemi, bet droši raudzīties virsū tiem, kam viņi iet garām... palikt nekustīgiem, gaidot pavēli, nekustinot nedz galvu, nedz rokas, nedz kājas... soļot stingrā solī, nostieptiem ceļgaliem, ar pirkstgaliem uz leju un pēdu uz āru”³.

Klasiskajā laikmetā ķermenis atklājās kā varas objekts un mērķis. Šis lielās ķermenim veltītās uzmanības zīmes būs viegli saskatāmas ķermenī, ar ko manipulē, ko veido, labo, kas paklausa un atbild, kļūst veikls un stiprs. Lielā Cilvēka–mašīnas grāmata tika rakstīta vienlaicīgi divos reģistros: anatomiski metafiziskajā, kam pirmās lappuses uzrakstīja Dekarts un ko turpināja ārsti un filozofi; tehniski politiskajā – to veidoja vesels militāro reglamentu, skolu un slimnīcu noteikumu kopums, ar empiriskiem un pārdomātiem paņēmieniem, lai kontrolētu vai labotu ķermeņa darbības. Divi ļoti atšķirīgi reģistri, jo vienā gadījumā bija runa par pakļaušanos un lietošanu, otrā – par funkcionēšanu un skaidrošanu: derīgs ķermenis, saprotams ķermenis. Un tomēr tiem ir krustošanās punkti. Lametrī Cilvēks–mašīna reizē ir dvēseles materiālistiskas samazināšanās un vispārējas dresēšanas teorija, kuras centrā valda “padevības” jēdziens, kas analizējamam ķermenim pievieno manipulējamu ķermeni. Padevīgs ķermenis ir tāds, ko var pakļaut, ko var izmantot, pārveidot un uzlabot. Savukārt slavenās uzvelkamās lelles nebija tikai organisma attēlošanas veids: tās bija arī politiskās lelles, samazināti varas modeļi: Fridriha II apsēstības auglis. Viņš bija sikumains mazu mašīnišu, labi dresētu pulku un ilgu apmācību karalis.

Kas tik jauns piemita šīm padevības shēmām, kurām XVIII gadsimts veltīja tik daudz uzmanības? Tā noteikti nebija pirmā reize, kad ķermenis kļuva par tik valdonīgu un neatlaidīgu ieguldījumu objektu; jebkurā sabiedrībā ķermeni ļoti cieši apņēma vara, kas tam uzliek šķēršļus, aizliegumus vai pienākumus. Tomēr šajās tehnikās vairākas lietas ir jaunas. Vispirms kontroles secība – nav runa par ķermeņa traktēšanu masveidā, vispārējos vilcienos, it kā tā būtu nedalāma vienība, bet gan par apstrādāšanu visos sikumos; realizējot pret viņu smalku piespiešanu, nodrošinot uztveri pašā mehānisma līmenī – ar kustībām, žestiem, attieksmi un ātrumu: gaužām maza vara uz aktīvu ķermeni. Turklāt kontroles objekts nav vai vairs nav ķermeņa uzvedības zīmīgie elementi vai valoda, bet gan ekonomija, kustību efektivitāte, to iekšējā organizācija; pakļaušanās drīzāk balstās uz spēkiem, nevis uz zīmēm; vienīgā patiešām svarīgā ir

³ Ibid.

realizēšanas ceremonija. Un vēl modalitāte. Tā sevi ietver nepārtrauktu un pastāvīgu piespiešanu, kas uzrauga drīzāk aktivitātes procesus, nevis to rezultātu un realizējas saskaņā ar kodifikāciju, kas ļoti precīzi sagrafē laiku, telpu un kustības. Šīs sīkumainās ķermeņa operāciju kontroles metodes nodrošina pastāvīgu spēku pakļaušanu un uzspiež tiem padevības attiecības, ko var saukt par “disciplīnu”. Jau ilgu laiku klosteros, armijās un darbnīcās pastāvēja daudzi disciplināri paņēmieni. Taču XVII un XVIII gadsimta laikā disciplīna kļuva par galveno kundzības formulu. Atšķirīgu no verdzības, jo nedibinājās uz ķermeņu piesavināšanās attiecībām, disciplīna visai eleganti pat izvairījās no šīm dārgajām un varmācīgajām attiecībām, panākot vismaz tādus pašus derīguma rezultātus. Atšķirīgu arī no kalpošanas, kas ir pastāvīgas, vispārējas, masīvas, neanalītiskas, neierobežotas un saimnieka sevišķas gribas formā izveidotas attiecības, viņa “kaprīze”. Atšķirīgu no vasaļa atkarības, kam ir augsti kodēts pakļautības sakars, taču attāls un attiecināms mazāk uz ķermeņa operācijām nekā darba produktu un rituālajām uzticības iezīmēm. Vēl arī atšķirīgu no askētisma un mūku tipa “disciplīnas”, kuras pienākums ir drīzāk nodrošināt atteikšanos nekā derīguma palielināšanu, un, kaut arī disciplīna ietver sevi paklausību citam, galvenais mērķis ir ikvienam pašam labāk pārvaldīt savu ķermeni. Disciplīna piedzīvo vēsturisku brīdi, kad dzimst cilvēka ķermeņa māksla, kas nemērķē tikai uz veiklības pieaugumu vai smagāku pakļautību, bet gan uz tādu attiecību veidošanu, kas ar to pašu mehānismu dara to tikpat paklausīgu, cik derīgu un otrādi. Tad veidojas piespiešanas politika, kas nozīmē darbu ar ķermeni, aprēķinātu manipulāciju ar tā elementiem, kustībām un izturēšanos. Cilvēka ķermenis ienāk varas mašīnērijā, kas to izpēta, izjauc un atkal saliek kopā. Tieši šajā brīdī dzimst “politiskā anatomija”, kas tiklab ir arī “varas mehānisms”; tā nosaka, cik daudz var pārņemt citu ķermeni, lai tas nevis vienkārši darītu, ko vēlamies, bet lai tas ar zināmu ātrumu un efektivitāti operētu ar tehnikām. Tādējādi disciplīna ražo paklausīgus un veiklus “padevīgus” ķermeņus. Disciplīna vairo ķermeņa spēkus (ekonomiskos derīguma terminos) un samazina tos pašus spēkus (politiskos paklausības terminos). Proti – tā sadala ķermeņa varu; no vienas puses, tā veido viņa “derīgumu” un “spējas”, ko mēģina palielināt; un, no otras puses, tā pavērš pretējā virzienā enerģiju, varenību, kas varētu no tā izrietēt, un veido striktas pakļautības attiecības. Ja ekonomiskā ekspluatācija nošķir spēku un darba produktu, sacīsim, ka disciplinārā piespiešana iedibina ķermenī piespiedu saistību starp vairoto derīgumu un pieaugošo kundzību.

Šis jaunās politiskās anatomijas "izgudrojums" nav uzskatāms par pēkšņu atklājumu. Tie ir daudzi, bieži otršķirīgi, dažādas izcelsmes un izklidētas lokalizācijas procesi, kas krustojas, atkārtojas vai imitējas, balstās cits uz citu, atšķiras pēc to lietošanas sfēras, sakrīt vienā punktā un mazpamazām zīmē vispārējas metodes uzmetumu. Ļoti sen tos varēja sastapt koledžās, vēlāk pamatskolās; tie lēnām pārņēma slimnīcu telpu; un dažos gadu desmitos tie pārstrukturēja militāro organizāciju. Reizēm tie ļoti ātri izplatījās no viena punkta uz otru (starp armiju un tehniskajām skolām vai koledžām un licejiem), reizēm lēnām un daudz atturīgākā veidā (apslēpta lielo darbnīcu militarizācija). Gandrīz ik reizi tie uzspieda sevi atkarībā no gadījuma prasībām: te industriāli jauninājumi, tur dažu epidēmisku slimību pieaugums, citur šautenes izgudrošana vai Prūsijas uzvaras. Tas nekavē tām kopumā iekļauties vispārējos un galvenajos pārveidojumos, kas būs jāmēģina izplatīt.

Šeit nav runa par dažādu disciplināru institūciju vēstures taisīšanu, par to, kas katrā no tām varētu būt īpašs. Bet tikai par uzmanības pievēršanu dažu svarīgāko tehniku virknei, ko visvieglāk var vispārināt. Tās ir joprojām sikumainas, biežiniecīgas tehnikas, bet tām ir sava nozīme, jo tās definē zināmu politisku un detalizētu ķermeņa ieguldījuma veidu, jaunu varas "mikrofiziku", un arī tāpēc, ka tās kopš XVII gadsimta iekarojušas arvien plašākas sfēras, it kā tiekdams pārņemt visu sabiedrību. Tās ir mazas viltības, kam piemīt liela izplatības vara, smalki, šķietami nevainīgi, taču dziļi aizdomīgi mehānismi, kas klausā negodīgai ekonomijai vai turpina piespiešanu, tiem trūkst vēriena, tomēr tie ir atnesuši soda režīma mutāciju līdz mūsdienu laikmeta sliekšnim. To aprakstīšana prasīs mīnāšanos pie detaļas un uzmanības pievēršanu sīkumiem – zem visniecīgākajiem apveidiem meklēt nevis jēgu, bet piesardzību; pārvietot tos nevis funkcionēšanas solidaritātē, bet gan taktikas sakarībā. Te ir mazāk viltības ar vērā ņemamu pamatu, kas nepagurdamas strādā un piešķir jēgu nenozīmīgajam kā vēriņas "nelabvēlības", kas iejaucas visur. Disciplīna ir detaļas politiskā anatomija.

Lai nezaudētu pacietību, atcerēsimies maršalu Saksu: "Kaut arī tie, kas nodarbojas ar detaļām, šķiet aprobežoti ļaudis, man tomēr liekas, ka šī daļa ir svarīga, tāpēc ka tā ir pamats un nav iespējams nedz uzbūvēt kādu celtni, nedz ieviest kādu metodi, nezinot tās principus. Ar patiku uz arhitektūru vien nepietiek. Ir jāzina akmeņu apkalšana."⁴ Par šo "akmeņu

⁴ *Maréchal de Saxe, Mes rêveries*, t. I, Avant-propos, p. 5.

apkalšanu” būtu jāraksta vesels stāsts – par detaļas derīgu racionalizāciju morālajā grāmatvedībā un politiskajā kontrolē. Klasiskais laikmets to neievadīja; tas to paastrināja, mainīja tā mērogu, deva tam precīzus instrumentus un varbūt atrada tam dažas atbalsis siksikā aprēķinā vai visaizkustinošāko dabas būtņu raksturu aprakstā. Katrā ziņā “detaļa” jau ilgu laiku bija teoloģijas un askētisma kategorija – ikviena detaļa ir svarīga tāpēc, ka Dieva acīs neviens milzīgums nav lielāks par sīkumu un nav nekā tik ļoti maza, lai to nevēlētos kāda no tā īpašajām gribām. Šajā lielajā detaļas pārākuma sludināšanas tradīcijā bez grūtībām ieviesies visas kristīgās audzināšanas, skolas vai militārās pedagoģijas sīkumainības, kaut kas no visām dresēšanas formām. Disciplinētam cilvēkam, tāpat kā īstam ticīgajam, neviens sīkums nav vienaldzīgs, bet viņš tam pieķeras mazāk ar jūtām, ko tas var izraisīt, kā ar vēlēšanos sagrābt to, ko tur ir atradusi vara. Raksturīga ir lielā himna “sīkajām lietām” un to mūžīgajam svarīgumam, ko dzied Žans Batists de Lasals savā “Traktātā par Kristīgo skolu brāļu pienākumiem”. Ikdienības mistika tur pievienojas sīkuma disciplīnai: “Cik bīstami ir neņemt vērā sīkas lietas. Tas ir ļoti mierinošs uzskats tādai dvēselei kā manējā, maz piemērotai lielām darbībām. Uzticība sīkām lietām ar nejutamu attīstību var mūs pacelt līdz visaugstākajam svētumam – sīkās lietas sagatavo lielās... Ak mans Dievs, teiks, ko mēs, sīkas lietas, varam jums lielu darīt, tādi vāji un mirstīgi radījumi, kādi esam. Sīkās lietas; ja parādīsies lielās, vai mēs spēsim likt tās lietā? Vai nedomāsim, ka tās ir pāri mūsu spēkiem? Sīkas lietas; un ja nu Dievs tās atzīst un vēlas pieņemt kā lielas? Sīkas lietas; vai tādas ir pieredzētas? Vai par to spriež pēc pieredzes? Sīkas lietas; tātad esam ļoti vainīgi, ja, vērtējot tās kā tādas, no tām atsakāmies? Sīkas lietas; tomēr tās ir ilgi veidojušas lielus svētos! Jā, sīkas lietas; taču tās ir lieli dzinēji, lielas jūtas, liela dedzība, liela kvēle un rezultātā lieli nopelni, lieli dārgumi un lielas atlidzības.”⁵ Reglamentu sīkumainība, inspekciju pedantiskais skatiens, mazāko dzīves un ķermeņa daļiņu pakļaušana kontrolei skolā, kazarmā, slimnīcā vai darbnīcā drīz dos laiciskotu saturu, ekonomisku vai tehnisku racionalitāti šim mistiskajam visniecīgā un bezgalīgā aprēķinam. Un XVIII gadsimtā Detaļas vēsturi, kas novietojusies zem Žana Batista de Lasala zīmes, viegli skarot Leibnicu un Bifonu, ejot garām Frīdriham II, cauri pedagoģijai, medicīnai, militārajai taktikai un ekonomikai, vajadzēja

⁵ J.-B. de La Salle, *Traité sur les obligations des frères des Ecoles chrétiennes*, édition de 1783, p. 238-239.

noslēgties pie cilvēka, kas gadsimta beigās bija sapņojis, ka ir nevis debesu milzuma vai planetāro masu jaunais Ņūtons, bet “mazu ķermeņu”, mazu kustību, mazu darbību Ņūtons, pie cilvēka, kas atbildēja Monžam (“Jā-atklāj tikai viena pasaule.”): “Ko es ar to sapratu? Bet kas jēlkad ir domājis par šo otru – detaļu pasauli? Kopš piecpadsmit gadu vecuma es tai ticēju. Tad es ar to nodarbojos, un šis atmiņas dzīvo manī kā uzmācīga ideja, kas mani nekad nepametīs... Šī cita pasaule ir vissvarīgākā no visām, es lielos, ka esmu to atklājis, par to domājot, man sāp sirds.”⁶ Viņš to neatklāja; taču ir labi zināms, ka viņš sāka to organizēt; viņš gribēja iekārtot ap sevi varas mehānismus, kas viņam ļautu uztvert vismazāko notikumu valstī, ko viņš vadīja; viņš cerēja ar stingru disciplīnu, kam lika valdīt, “aptvert šī plašā mehānisma kopumu, tomēr neļaujot no tā izbēgt ne mazākajai detaļai”⁷.

Sikumaina detaļas vērošana un tajā pašā laikā politiska rēķināšanās ar šīm sikajām lietām, lai kontrolētu un izmantotu cilvēkus, sniedzas cauri klasiskajam laikmetam, nesot sev līdzīgu veselu tehniku kopumu, paņēmienu un zināšanu krājumu, aprakstus, receptes un datus. Un no šiem niekiem, bez šaubām, ir dzimis mūsdienu humānisma cilvēks.⁸

REPARTĪCIJU MĀKSLA

Vispirms disciplīna ķeras pie indivīdu izvietojanas telpā. Tam tā lieto vairākas tehnikas.

1. Reizēm disciplīna prasa iežogojumu, kādas heterogēnas, visam citam un sevi slēgtas vietas specifiskāciju. Monotonas disciplīnas aizsargāta vieta. Tur bija lielais klaidoņu un nožēlojamo “ieslodzījums”, bija citi tādi, daudz diskretāki, taču viltīgāki un efektīvāki. Koledžās pamazām sevi uzspiež klostera modelis; internāts parādās kā, ja ne visbiežāk sastopamais, tad vispilnīgākais audzināšanas modelis; tas kļūst obligāts *Louis-le-Grand*, kad pēc jezuītu aiziešanas to izveido par paraugkoledžu.⁹ Ka-

⁶ E. Žofruā Sentilērs pieraksta šo lēmumu Bonapartam Ievadā darbam “Dabas filozofijas sintētiskie un vēsturiskie jēdzieni”.

⁷ J.B. Treilbard, *Motifs du code d'instruction criminelle*, 1808, p. 14.

⁸ Es izvēlēšos piemērus no militārām, medicīniskām, mācību un rūpnieciskām institūcijām. Citi piemēri varētu tikt ņemti no kolonizācijas, verdzības, aprūpes agrā bērnībā.

⁹ Sk.: Ph. Ariès, *L'Enfant et la famille*, 1960, p. 308-313, et G. Synders, *La Pédagogie en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1965, p. 35-41.

zarmas – ir jānostiprina armija, šī klaiņojošā masa; jānovērš laupīšana un vardarbība; jānomierina iedzīvotāji, kas necieš caurbraucošus pulkus; jāizvairās no konfliktiem ar civilvaru; jāaptur dezertēšana; jākontrolē izdevumi. 1719. gada rikožums dod priekšrakstu vairāku simtu kazarmu celšanai, imitējot tās, kas jau iekārtotas dienvidos; ieslodzījums tur būs stingrs: “Viss tiks iežogots un noslēgts ar desmit pēdu augstu mūri, kas apņems minētās teltis trīsdesmit pēdu attālumā no visām pusēm” – un tas vajadzīgs, lai uzturētu pulkus “kārtībā un disciplinā un lai virsnieks būtu spējīgs par to atbildēt”¹⁰. 1745. gadā kazarmas bija apmēram 320 pilsētās; un 1775. gadā kazarmu kopējo ietilpību rēķināja apmēram uz 200 tūkstošiem vīru.¹¹ Lidzās izklīdētajām darbnīcām attīstās arī lielas, reizē homogēnas un labi norobežotas manufaktūru telpas – vispirms apvienotas manufaktūras, pēc tam XVIII gadsimta otrajā pusē rūpnīcas (dzelzs-apstrādes rūpnīcas aizņem gandrīz visu Medinas pussalu starp Njevru un Luāru; lai 1777. gadā Indrē ierīkotu rūpnīcu, ar uzbūrumu un dambju palīdzību Vilkinsons ierīko salu Luāras upē; Tufē uzbūvē Lekrezo Šarbonjēras ielejā, ko viņš bija pārveidojis, un pašā rūpnīcā iekārto strādnieku dzīvokļus); tā ir mēroga maiņa, tas ir arī jauns kontroles modelis. Rūpnīca tieši saradojas ar klosteri, cietoksni, slēgtu pilsētu; sargs “atvērs vārtus tikai tad, kad atgriezīsies strādnieki, un pēc tam, kad būs noskanējis zvans, kas vēsta par darbu atsākšanu”; pēc stundas ceturkšņa vairs nevienam nebūs tiesību ieiet; dienas beigās darbnīcas vadītājiem ir pienākums atdot atslēgas manufaktūras sargam, kas tad atkal atver vārtus.¹² Pakāpeniski koncentrējoties ražošanas spēkiem, ir runa par maksimāla labuma gūšanu no tā, neitralizējot tā sliktās puses (zādzības, darba pārtraukumus, nemierus un “sazvērestības”; aizsargāt materiālus un darbarikus un pārvaldīt darba spēku: “Kārtība un policija, kas jāuztur, prasa, lai visi strādnieki būtu apvienoti zem viena jumta, lai tas kompanjons, kas ir atbildīgs par manufaktūras vadīšanu, varētu brīdināt un novērst likuma pārkāpumus, kuri varētu rasties starp strādniekiem, un apturēt to attīstību pašā sākumā.”¹³

¹⁰ L'ordonnance militaire, t. XII, 25 septembre 1719. Sk.: 5. attēlu.

¹¹ Daisy, Le Royaume de France, 1745, p. 201-209; 1775. gada anonīms ziņojums (Dépôt de la guerre, 3689 f. 156). A. Navereau, Le Logement et les ustensiles des gens de guerre de 1439 à 1789, p. 132-135. Sk.: 5. un 6. attēlu.

¹² Projet de règlement pour l'aciérie d'Amboise, Archives nationales, f. 12 1301.

¹³ Ziņojums karalim par Anžē buraudekļu fabriku, pēc grāmatas: V. Dauphin, Recherches sur l'industrie textile en Anjou, 1913, p. 199.

2. Taču disciplināros aparātos "iežogojuma" princips nav nedz pastāvīgs, nedz nepieciešams, nedz pietiekams. Tie darbojas uz telpu daudz elastīgākā un smalkākā veidā. Un vispirms saskaņā ar elementāras lokalizācijas vai sagrafēšanas principu. Katram individam sava vieta, un katrā vietā viens indivīds. Izvairīties no dališanas grupās; sadalīt kolektīvus izvietojumus; analizēt nenoteiktus, masīvus vai nestabilus daudzumus. Disciplinārā telpa tiecas sadalīties tik daudz daļās, cik ir izvietojamo ķermeņu vai elementu. Ir jāatsauc apšaubāmu sadalījumu rezultāti, jānovērš individu nekontrolēta pazušana, apkārt staigāšana, kā arī neizmantojama un bīstama koagulācija; antidezertēšanas, antiklaidonības, antisablivējuma taktika. Ir runa par klātbūtnes un prombūtnes konstatēšanu: jāzina, kur un kā atrast individu; jānodibina derīgi sakari, jāpārtrauc citi, jāuzrauga, jānovērtē un jāsanccionē ikviena uzvedība, jānovērtē labās īpašības vai nopelni. Tā ir procedūra, kas nepieciešama, lai iepazītu, vadītu un izmantotu. Disciplina organizē analītisku telpu.

Un vēl tā sastop seno arhitektonisko un reliģisko iestādījumu – klostera celli. Pat ja nodalījumi, ko tas izvēlas, kļūst tīri abstrakti, disciplīnas telpa istenībā vienmēr ir celle. Ķermenim un dvēselei nepieciešamā vientulība prasīja zināmu askētismu: brīžiem tiem vienatnē vismaz ir jātuvojas Dieva aicinājumam un varbūt bardzībai. "Miegs ir nāves līdzinieks, kopēja guļamistaba ir kapa līdziniece... kaut gan kopējas guļamistabas ir kopīgas, tomēr gultas ir izvietotas tādā veidā un tik precīzi aizsegtas ar aizkariem, ka meitenes var celties un gulties, neredzot cita citu."¹⁴ Taču tā vēl ir ļoti primitīva forma.

3. Funkcionāla izvietojuma likums disciplinārās institūcijās pamazām iekodēja telpu, ko arhitektūra parasti atstāja brīvu un gatavu vairākiem pielietojumiem. Vietas izvēli nosaka ne tikai atbilstība nepieciešamībai uzraudzīt un pārtraukt bīstamus sakarus, bet arī uzdevums radīt derīgu telpu. Šis process skaidri parādās dziednīcās, galvenokārt militārajās un jūras slimnīcās. Francijā par eksperimentu un modeli, šķiet, ir kalpojusi Rošfora. Osta, un turklāt militāra osta – tā ir preču apgrozība, labprātīgi vai ar varu savervēti vīri, jūrnieki, kas dodas jūrā un izkāpj krastā, slimības un epidēmijas, tā ir dezertēšanas, kontrabandas un infekciju perēklis – bīstamu sajaukumu krustceļš, aizliegtu preču cirkulēšana. Tātad jūras hospitālim ir jāarstē, bet tam ir jābūt arī filtram, līdzeklim, kas iztira un

¹⁴ Règlement pour la communauté des filles du Bon Pasteur, in Delamare, Traité de Police, livre III, titre V, p. 507. Sk.: 9.attēlu.

sagrafē; tam jānodrošina ietekme uz visu šo kustēšanos un mudzēšanu, sadalot ilegalitātes un ļaunuma jucekli. Slimību un infekciju medicīniskā uzraudzība tur ir solidāra ar veselu virkni citu kontroļu – militāru pār dezertieriem, fiskālu pār precēm, administratīvu pār zālēm, devām, pazušanām, izveseļošanas, nāvēm un simulācijām. No tā izriet nepieciešamība ar stingrību sadalīt un pārdalīt telpu. Pirmie Rošforā veiktie pasākumi drīzāk attiecās uz lietām, nevis cilvēkiem, vairāk uz dārgām precēm nekā slimībām. Fiskālās un ekonomiskās uzraudzības izkārtojumam seko medicīnisko vērojumu tehnikas – medikamentu lokalizēšana slēgtās lādēs, to izlietošanas reģistrs; mazliet vēlāk noregulē sistēmu, kā noteikt slimnieku reālo skaitu, identitāti un izcelšanos, kā arī to, ar ko viņi sirgst; pēc tam reglamentē viņu nākšanu un iešanu, viņiem liek palikt istabās, pie katras gultas piesien tur gulošā uzvārdu; ikviens aprūpējamais indivīds ir ierakstīts reģistrā, kas ārstam vizītes laikā jāapskata; pēc tam nāks infekcijas slimnieku izolācija, gultu atdalīšana. Administratīvā un politiskā telpa pamazām organizējas terapeitiskā telpā; tā tiecas individualizēt ķermeņus, slimības un simptomus, dzīvības un nāves; tā izveido reālu salīdzināmo un atšķirīgo īpatnību ainu. No disciplīnas dzimst medicīniski derīga telpa.

Rūpnīcās, kas parādās XVIII gadsimta beigās, individualizējošās sagrafēšanas princips kļūst sarežģītāks. Reizē notiek indivīdu sadalīšana telpā, kur viņus var izolēt un iezīmēt un arī sakārtot pēc paragrāfiem šo sadalīšanu ražošanas aparātā, kam ir pašam savas prasības. Ir jāsavieno ķermeņu izvietošana, ražošanas aparāta telpiskais iekārtojums un dažādas aktivitātes formas “amatu” sadalē. Šim principam pakļaujas Oberkamfa manufaktūra Žuī. To veido vesela virkne darbnīcu, kas specializējas pēc lielajiem operāciju tipiem – iespiedēji, koloristi, gravieri, krāsotāji. Lielākā celtne, ko Tusens 1791. gadā uzbūvēja Barē, ir simt desmit metru gara un tai ir četri stāvi. Pirmais stāvs ir atstāts galvenokārt spiestuvei; tajā ir 132 galdi, kas izvietoti divās rindās visgarām zālē, kur ir 88 logi; katrs iespiedējs strādā pie sava galda ar savu “tiražētāju”, kas ir atbildīgs par krāsu sagatavošanu un noklāšanu. Pavisam 264 personas. Katra galda galā tādas kā redeles, uz kurām strādnieks liek žāvēt audeklu, ko tikko iespiedis.¹⁵ Ātri paskatoties galvenajā darbnīcas ejā, ir iespējams nodrošināt reizē vispārēju un individuālu uzraudzību: konstatēt strādnieka klātbūtni, uzcītību un darba kvalitāti; salīdzināt strādniekus savā starpā, sargrupēt pēc veiklības

¹⁵ Senmoras fabrikas reglaments. Sk.: B.N. Ms. coll. Delamare. Manufactures III.

un darba ātruma; sekot ražošanas stadiju secībai. Visas šīs savirknēšanas veido pastāvīgu režģi – jucekļi tur atšķetinās¹⁶: vārdu sakot, ražošana sadalās, un darba process, no vienas puses, organizējas atbilstoši savām fāzēm, stadijām un elementārām operācijām un, no otras puses, atkarībā no indivīdiem, kas to izpilda, proti, ķermeņiem, kas tur tiek piemēroti. To stiprums, attapība, veiklība un pastāvība var tikt novēroti, tātd raksturoti, vērtēti un aprēķināti, par tiem var ziņot īpašam aģentam. Tādējādi darba spēks, kas pilnīgi redzami piestiprināts visai šai īpašu ķermeņu virknei, var sadalīties individuālās vienībās. Rodoties lielajai industrijai, vienlaicīgi ar ražošanas procesa dalīšanas notiek darba spēka individualizējoša sadalīšanās; disciplinārās telpas izkārtošanas bieži nodrošināja viena otru.

4. Disciplīnas elementi ir savstarpēji nemaināmi, jo katru raksturo vieta, ko tas ieņem virknē, un novirze, kas to nodala no pārējiem. Vienība tur nav nedz teritorija (dominēšanas vienība), nedz vieta (dzīves vietas vienība), bet gan rangs: vieta, ko ieņem klasifikācijā, punkts, kur krustojas līnija un kolonna, intervāls intervālu virknē, ko var ātri, citu pēc cita apskatīt. Disciplīna, rangs kārtas māksla un izvietojuma pārvietošanas tehnika. Tā ķermeņus individualizē ar lokalizāciju, kas nevis implantē tos, bet sadala un liek tiem cirkulēt attiecību tīklā.

Jāmin arī “klases” piemērs. Jezuītu koledžās vēl varēja sastapt reizē dubultu un masīvu organizāciju; klases, kurās varēja skaitīt līdz diviem vai trim simtiem skolēnu, bija sadalītas grupās pa desmit; katra šī grupa ar savu vadītāju tika novietota romiešu vai kartāgiešu nometnē; katram desmitniekam atbilda pretējs desmitnieks. Galvenā bija kara vai sacensības forma; darbs, mācības un klasifikācija notika cīņas formā, starp abām armijām; katra skolnieka ieguldījums iekļāvās šajā vispārējā divkaujā; tas, no savas puses, nodrošināja vienas nometnes uzvaru vai sakāvi; un skolnieki redzēja sevi ieņemam vietu, kas atbilda viņu funkcijai un cīnītāja vērtībai sava desmitnieka vienotajā grupā.¹⁷ Starp citu, var atzīmēt, ka šīs romiešu teātris ļāva piesaistīt šiem dubultajiem sacensību vingrinājumiem telpas izvietojumu, ko iedvesmojis leģions ar rangiem,

¹⁶ Lūk, ko teica Lemeteri, apmeklējot Lekrezo: “Ēkām, kas domātas tik skaistam iestādījumam un tik lielam daudzumam dažādu darbu, vajadzētu būt pietiekami plašām, lai darba laikā tur nebūtu nekāda jucekļa strādnieku starpā” (Journal de physique, t. XXX, 1787, p. 66).

¹⁷ Sk.: C. de Rochemonteix, Un collègue au XVIIe siècle, 1889, t. III, p. 51 et suiv.

hierarhiju un piramidālo uzraudzību. Nav jāaizmirst, ka Apgaismības laikmetā romiešu modelim vispārējā veidā bija dubulta loma; aiz tā republikāniskās sejas bija pati brīvības institūcija; aiz militārās – ideāla disciplīnas shēma. XVIII gadsimta un revolūcijas Roma ir Senāta Roma, bet arī leģiona, Foruma un nometņu Roma. Līdz Impērijai atsaucēs uz romiešiem divdomīgā veidā pārnēsāja juridisko pilsonības ideālu un disciplināro paņēmieni tehniku. Katrā ziņā tas, kas bija strikti disciplinārs antikajā fabulā, ko nepārtraukti spēlēja jezuītu koledžas, tika pacelts pār saciksti un tēlotu karu. Pamazām, bet galvenokārt pēc 1762. gada, skolas telpa izplešas; klase kļūst homogēna, to veido tikai individuāli elementi, kas zem skolotāja skatiņa izvietojas cits citam blakus. XVIII gadsimtā “rangš” sāk noteikt lielo indivīdu sadalījuma formu skolas kārtībā – skolēnu rindas klasēs, gaitēnos un pagalmos, katrs iedalīts savā rangā atkarībā no saviem pienākumiem un pārbaudes rezultātiem; šo rangū tas iegūst nedēļu pēc nedēļas, mēnesi pēc mēneša, gadu pēc gada; klases pēc vecuma kārtojas cita aiz citas, tāpat kārtojas mācību priekšmeti saskaņā ar apskatāmo jautājumu pieaugošo grūtības pakāpi. Un šajā obligātās sarindošanās gaitā katrs skolēns atbilstoši savam vecumam, sasniegumiem un uzvedībai tiek iedalīts te vienā, te otrā rangā, viņš bez mitas pārvietojas šajā rutiņu virknē – vienas apzīmē zināšanu vai spēju hierarhiju, citas šo vērtību vai nopelnu sadalījumu skaidro klases vai koledžas telpā. Tā ir pastāvīga kustība telpā, ko akcentē intervāli, kur indivīdi var aizstāt cits citu.

Sērijveida telpas organizēšana bija viena no lielākajām pamatpamācības tehniskajām mutācijām. Tā ļāva pārspēt tradicionālo sistēmu (viens skolnieks dažas minūtes strādā ar skolotāju, kamēr pārējā grupa paliek dikā un bez uzraudzības). Izraugot individuālas vietas, kļuva iespējams kontrolēt katru un strādāt visiem vienlaicīgi. Tā organizēja jaunu apmācības laika vadīšanu. Tā skolas telpai lika darboties kā mācību mehānismam, reizē ļaujot uzraudzīt, izvietot pēc hierarhijas kāpnēm un apbalvot. Ž.B. de Lasals sapņoja par klasi, kuras telpiskais sadalījums varētu nodrošināt reizē veselu virkni atšķirību – saskaņā ar skolēnu attīstības pakāpi un katra skolēna vērtību, ar viņu vairāk vai mazāk labo raksturu, ar viņu vairāk vai mazāk lielo centību, saskaņā ar viņu tīrību un viņu vecāku bagātību. Tātad klases telpa veidotu lielu vienreizēju ainu ar daudzām ieejām zem skolotāja rūpīgi “klasificējošā” skatiņa: “Visās klasēs būs atvēlētas vietas visiem skolēniem visām mācībām tādā veidā, ka visi, kas mācās vienu un to pašu, tiktu izvietoti vienā un vienmēr

noteiktā vietā. Augstāko mācību skolēni izvietotos solos, kas ir vistuvāk gala sienai, un pēc tam pārējie atbilstoši mācību pakāpei... Katram skolēnam būs sava noteikta vieta, un to varēs atstāt vai mainīt tikai ar skolu inspektora pavēli un piekrišanu.” Vajadzēs darīt tā, “lai tie, kuru vecāki ir nolaidīgi un kuriem ir kukaiņi, būtu atdalīti no tiem, kas ir tīrīgi un kam to nav; lai vieglprātīgs un vējgrābslīgs skolēns atrastos starp diviem prātīgiem un nosvērtiem, un lai brīvdomātājs būtu vai nu viens, vai starp diviem dievbijīgiem”¹⁸.

Organizējot “celles,” “vietas” un “rangus”, disciplina ražo sarežģītas telpas – reizē arhitektoniskas, funkcionālas un hierarhiskas. Telpas nodrošina fiksāciju un pieļauj cirkulāciju; tās iezīmē individuālus segmentus un ievieš operatīvus sakarus; tās iezīmē un norāda vērtības; tās garantē indivīdu paklausību un arī labāku viņu laika un žestu ekonomiju. Tās ir jauktas telpas – reālas, jo ir saistītas ar ēku, zāļu, iekārtu izvietojumu, un arī ideālas, jo uz šī iekārtojuma projicējas raksturojumi, vērtējumi un hierarhijas. Pirmā no lielajām disciplīnas operācijām tādā ir “dzīvo tabulu” veidošana, kas neskaidro, nederīgo vai bīstamo pūli pārveido kārtīgā pulkā. “Tabulu”* veidošana bija viena no lielākajām problēmām XVIII gadsimta zinātniskajā, politiskajā un ekonomiskajā tehnoloģijā; vajadzēja ierīkot augu un dzīvnieku dārzus un tajā pašā laikā radīt racionālas dzīvu būtnu klasifikācijas; vērot, kontrolēt un regulēt preču un naudas apgrozību un līdz ar to radīt ekonomisku ainu, kas varētu kalpot kā bagātināšanās princips; vajadzēja pārbaudīt cilvēkus, konstatēt viņu klātbūtni un prombūtni un izveidot vispārēju un pastāvīgu bruņoto spēku reģistru; izvietot slimniekus, nošķirt tos citu no cita, rūpīgi sadalīt slimnīcas telpu un sistemātiski klasificēt slimības – veikt daudz sapārotu operāciju, kur abas sastāvdaļas – sadale un analīze, kontrole un uztveramība – ir savstarpēji solidāras. XVIII gadsimta ainu veido gan varas tehnika, gan zināšanu apguves procedūra. Ir uzdevums organizēt dažādību un sagādāt sev instrumentu, lai to pārraudzītu un pārvaldītu, lai

¹⁸ *J.-B. de La Salle, Conduite des Ecoles chrétiennes*, B.N. Ms. 11759, p. 248-249. Mazliet agrāk Batenkūrs izteica priekšlikumu sadalīt klašu telpas trīs daļās: “Visgodājamākā tiem, kas mācās latīņu valodu... Būtu vēlams, lai pie galdiem būtu tikpat daudz vietu, cik rakstītāju, lai izvairītos no nekārtībām, kādas parasti rada slinkie.” Otrā tiem, kas mācās lasīt: viens sols bagātajiem, otrs nabagajiem, “lai neizplatītos kukaiņi”. Trešā daļa jaunatnācējiem: “Kad ir izzinātas viņu spējas, viņiem piešķir vietu.” (M.I.D.B., *Instruction méthodique pour l'école paroissiale*, 1669, p. 56-57). Sk.: 10. - 11. attēlu.

uzspiestu tai "kārtību". Gibērs, naturālists, ārsts un ekonomists, runā par armijas vadoni, kas, "daudzo priekšmetu apdullināts, ir kļuvis aklis no to milzīguma. Tāds daudzums apvienotas uzmanības uzliek nastu, kas ir pāri viņa spēkiem. Pilnveidojoties un tuvojoties īstiem principiem, mūsdienu kara zinātne varētu kļūt vienkāršāka un ne tik smagnēja; vieglāk būtu iekustināt un vadīt "armijas" ar vienkāršām, analogām taktikām, kas spēj būt elastīgākas..."¹⁹ Tā ir pavēloši telpiska taktika cilvēkiem; taksinomija, dabas būtņu disciplināra telpa; ekonomiska aina un bagātību kustības regulēšana.

Taču šajos dažādajos reģistros tabulai nav viena un tā pati funkcija. Ekonomikas jomā tā pieļauj daudzumu mērīšanu un kustību analīzi. Taksonomijas formā tās funkcija ir raksturot (un tātad samazināt individuālās īpatnības) un izveidot šķiras (tātad izslēgt skaita argumentus). Turpretim tabulas izveidošanai disciplinārās sadalīšanas formā ir nepieciešams iztirzāt daudzumu pašu par sevi, to sadalīt un gūt no tā visu iespējamo efektu. Dabiskās taksonomijas ass iet no rakstura uz kategoriju, tupretim disciplinārās taktikas ass savieno vienskaitlīgo ar daudzskaitlīgo. Tā ļauj vienlaikus raksturot individu kā individu un sakārtot attiecīgo daudzumu. Tas ir pirmais nosacījums, lai kontrolētu un lietotu dažādu elementu kopumu – varas mikrofizikas bāze, ko varētu saukt par tādu, "kas sastāv no cellēm".

AKTIVITĀTES KONTROLE

1. *Laika sadalījums* ir sens mantojums. Mūku kopienas tam, bez šaubām, piedāvāja noteiktu modeli, kas ātri izplatījās. Bija trīs lieli paņēmieni – iedibināt ritmiskumu, piespiest uz noteiktām nodarbēm, regulēt atkārtoto ciklus –, ko ļoti agri apguva koledžās, darbnīcās un slimnīcās. Jaunajām disciplinām nebija grūti iemārot seno shēmu iekšienē; audzināšanas nami un labdarības iestādes pagarināja klosteru dzīvi un kārtību, kuru papildinājums tās bieži bija. Industriālā laikmeta stingrība ilgu laiku saglabāja reliģisku izskatu; XVII gadsimtā lielo manufaktūru reglaments precizēja uzdevumus, kam vajadzēja ritmiskot darbu: "Visas personas... no rīta ierodoties pie sava darbgalda, pirms darba uzsākšanas mazgās rokas, pārmetis krustu, sāks strādāt un dāvās Dievam

¹⁹ J.A. de Guibert, *Essai général de tactique*, 1772, I, Discours préliminaire, p. XXXVI.

savu darbu”²⁰; taču vēl XIX gadsimtā, kad rūpniecībā gribēja izmantot lauku iedzīvotājus, lai viņus radinātu pie strādāšanas darbnīcās, ķērās pie kongregācijas; strādniekus ievietoja “rūpniecās–klosteros”. Liela militārā disciplina izveidojās Orānijas prinča un Gustava Ādolda protestantu armijā cauri laika ritumam, ko vienmērīgi atkārtoja dievbijības praktizēšana; kā teica Busanels, dzīvei armijā krietni vēlāk jāiegūst daži “paša klostera pilnveidojumi”²¹. Gadsimtiem ilgi reliģiskie ordeņi bija disciplīnas noteicēji – tie bija laika speciālisti, regulāru ritmu un aktivitāšu tehniķi. Taču disciplīna šos mantotos laika sakārtošanas paņēmienus pārveido, vispirms tos sasmalcinot. Laiku sāk skaitīt stundas ceturkšņos, minūtēs, sekundēs. Protams, armijā – Gibērs sistemātiski lika praktizēt šaušanas hronometrēšanu, par ko bija iedomājies Vobans. Pamatskolās laika sadale kļūst arvien smalkāka; aktivitātes stingri arņem pavēles, uz kurām jāatsaucas nekavējoties: “Kad pulkstenis sitīs pēdējoreiz stundu, kāds skolēns nozvanīs un pie pirmās skaņas visi skolēni nodurs acis un sakrustotām rokām nometīsies ceļos. Lūgšanai beidzoties, skolotājs dos pirmo signālu, liekot skolēniem piecelties, otru, dodot viņiem zīmi sveikt Kristu, un trešo, liekot viņiem apsēsties.”²² XIX gadsimta sākumā skolā, kur skolotāja vadībā kāds skolēns māca pārējos, piedāvās tādas laika sadalījumus kā šis: plkst. 8.45 klases vecākā ienākšana, 8.52 klases vecākā aicinājums, 8.56 skolēnu ienākšana un lūgšana, 9.00 vietu ieņemšana solos, 9.04 pirmā šifera tāfele, 9.08 diktāta beigas, 9.12 otrā šifera tāfele utt.²³ Algotā darba pakāpeniskā paplašināšanās savukārt izraisīja blīvāku laika sadalījumu – “ja gadījās, ka strādnieki ierodas stundas ceturksni pēc tam, kad nozvanījis zvans...”²⁴; “tas darbabiedrs, kam kaut ko jautās darba laikā un kas zaudēs vairāk nekā piecas minūtes...”; “tas, kas nebūs savā darba vietā noteiktā laikā...”²⁵ Tiek gādāts arī par izmantotā laika kvalitāti – nepārtraukta kontrole, uzraugu spiediens, visa

²⁰ Senmoras fabrikas reglamenta 1. pants.

²¹ L. de Boussanelle, *Le Bon Militaire*, 1770, p. 2. Sur le caractère religieux de la discipline dans l'armée suédoise, sk.: *The Swedish Discipline*, Londres, 1632.

²² J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes*, B.N. Ms 11759, p. 27-28.

²³ Bally, citāts no disertācijas: R.R. Tronhot, *L'Enseignement mutuel en France*, mašīnraksts, I, p. 221.

²⁴ *Projet de règlement pour la fabrique d'Amboise*, art. 2, Archives nationales f 12 1301. Ir precizējums, ka tas der arī tiem, kas strādā gabaldarbu.

²⁵ M.S. Openheima fabrikas pagaidu reglaments, 1809, panti 7 - 8, pēc grāmatas: Hayem, *Mémoires et documents pour revenir à l'histoire du commerce*.

satraucošā un izklaidējošā izslēgšana; ir runa par pilnīgi derīga laika garantēšanu – “darba laikā ir kategoriski aizliegts uzjautrināt darbabiedrus ar žestiem vai citādi, spēlēt vienalga kādu spēli, ēst, gulēt, stāstīt kaut ko vai dzīt jokus”²⁶, un pat ēdienreizes pārtraukumā “nebūs nekādu stāstu par atgadījumiem, piedzīvojumiem vai citu sarunu, kas novērš strādniekus no viņu darba”; “ir kategoriski aizliegts jebkuram strādniekam un ar jebkādu iegastu manufaktūrā ienest vīnu un darbnīcās dzert”.²⁷ Apsvērtam un apmaksātam laikam ir jābūt arī laikam bez netīrības un trūkumiem, tam jābūt labas kvalitātes laikam, tajā ķermenis nepārtraukti ir piemērojies savai nodarbei. Precizitāte un čaklums kopā ar kārtīgumu ir disciplināra laika fundamentālās iezīmes. Taču tas nav pats jaunākais. Disciplinai ir raksturīgi arī citi paņēmieni.

2. *Akta laicīga izstrādāšana.* Vai divi veidi, kā kontrolēt pulka maršu. XVII gadsimta sākums: “Soļojot ierindā vai bataljonā, pieradināt kareivjus maršēt bangu ritmā. Lai to panāktu, visiem jāsāk ar labo kāju, lai viss pulks vienā laikā celtu to pašu kāju.”²⁸ XVIII gadsimta vidus, četri soļu veidi: “Mazā soļa garums būs viena pēda, parastā, dubultā un gājiena soļa garums divas pēdas, viss aprēķināts no viena papēža līdz otram – kas attiecas uz ilgumu, mazā un parastā soļa ilgums būs viena sekunde, kuras laikā izdarīs divus dubultus soļus; gājiena soļa ilgums būs mazliet vairāk par sekundi. Slīpais solis tiks veikts vienā sekundē; soļa garums vairāk kā 18 collas no viena papēža līdz otram... Parasto soli uz priekšu izpildīs, turot augstu paceltu galvu un taisnu ķermeni, noturoties līdzsvarā pārmaiņus uz vienas kājas, stiepjot otru uz priekšu, kājai jābūt sasprindzinātai, pirkstgalam nedaudz pagrieztam uz āru un leju, lai viegli bez pārspīlēšanas skartu laukumu, pa kuru būs jāsoļo; jāliek kāja pie zemes tādā veidā, lai katra daļa tur atbalstās vienlaicīgi, neatsitoties pret zemi.”²⁹ Starp šiem diviem priekšrakstiem tika laists lietā jauns grūtību kopums, cita skaidrības pakāpe žestu un kustību sadalē, cits veids ķermeņa pielāgošanai laicīgiem imperatīviem.

Tas, ko definē 1766. gada rikožums, nav laika sadalījums – galvenais aktivitātes ietvars; tas ir vairāk nekā kolektīvs un obligāts no ārienes uzspiests ritms; tā ir “programma”; tā nodrošina paša akta izstrādi, no iekšienes

²⁶ M.S.Openheima fabrikas reglaments, 16. pants.

²⁷ *Projet de règlement pour la fabrique d'Amboise*, art. 4.

²⁸ *L. de Montgomery*, *La Milice française*, éd. de 1636, p. 86.

²⁹ 1766. gada 1. janvāra Rikožums kājnieku vingrinājumu sakārtošanai.

kontrolē tā norisi un fāzes. No pavēles, kas mērīja vai pastiprināja žestus, pārgāja pie tikla, kas apslēpj vai atbalsta žestus visā to secībā. Tiek definēta tāda kā izturēšanās anatomohronoloģiska shēma. Akts ir sadalīts vairākos elementos: ir noteikts ķermeņa un locekļu stāvoklis un artikulācija, katrai kustībai ir izraudzīts virziens, amplitūda un ilgums un noteikta to secība. Laiks iekļūst ķermenī un līdz ar to – visas sīkumainās varas kontroles.

3. No šejienes izriet *ķermeņa un žesta korelācija*. Disciplināra kontrole nav vienkārši iemācīt vai uzspiest noteiktu žestu virkni; tas uzspiež vislabākās attiecības starp žestu un vispārējo ķermeņa attieksmi, kas ir tā efektivitātes un ātruma nosacījums. Labā ķermeņa sadalījumā, kas nosaka labu laika sadalījumu, nekas nedrīkst palikt diks vai nederīgs – visam jābūt aicinātam veicināt attiecīgo aktu. Ļoti disciplinēts ķermenis veido operatīvo kontekstu pat visniecīgākajam žestam. Piemēram, labs rokraksts ļauj iedomāties veselu vingrināšanās ainu – rutīnu, kuras stingrais kodekss iegulda tajā ķermenī visā pilnībā no kāju pirkstgaliem līdz rādītājpirkstam. “Sēdot ķermenis turas taisni, ir atbrīvots un nedaudz pagriezts uz kreiso pusi, un tikpat nedaudz padots uz priekšu tādā veidā, ka, elkoni novietojot uz galda, zods varētu atbalstīties uz dūres, ja vien acu attālums to ļautu; zem galda kreisajai kājai jābūt nedaudz izvirzītai uz priekšu. Ir jāatstāj divu pirkstu attālums starp ķermenī un galdu, jo tā var ātrāk rakstīt, turklāt nekas nav kaitīgāks veselībai kā paradums atbalstīt kuņģi pret galdu; kreisajai rokai no elkoņa līdz plaukstai ir jābūt novietotai uz galda. Labās rokas delmam jābūt apmēram trīs pirkstu attālumā no ķermeņa un gandrīz piecu pirkstu attālumā no galda malas, uz kura tai viegli jābalstās. Skolotājs darīs skolēniem zināmu, kādam ir jābūt ķermeņa stāvoklim rakstīšanas laikā, un iztaisošs to vai nu ar zīmi vai citādi, tiklīdz viņi no tā novirzīsies.”³⁰ Disciplinēts ķermenis ir efektīva žesta pamats.

4. *Ķermeņa–objekta artikulācija*. Disciplīna nosaka katru sakarību, kas ķermenim jāuztur ar manipulējamo objektu. Tā starp abiem zīmē istu zobratu sistēmu. “Virziet ieroci uz priekšu. Trijos paņēmienos. Pirmajā paņēmienā celiet šauteni ar labo roku, tuvinot to ķermenim, lai turētu to perpendikulāri labajam ceļgalam, ieroča stobru turot acu augstumā, satveriet to, uzsviediet ar kreiso roku, kas nostiepta gar ķermenī zobena

³⁰ J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes*, éd. de 1828, p. 63-64. Sk.: 8. attēlu.

siksnas augstumā. Otrajā paņēmienā paņemiet šauteni no kreisās rokas sev priekšā, lai ierocis atrastos svērtēniski starp abām acīm, labā roka to svērtēniski paņem aiz laides, roka sasprindzināta, pirksts uz mēlītes, kreisā roka grenadiera augstumā, izstiepts ikšķis balstās uz pastobri. Trešajā paņēmienā noņemt no šautenes labo roku, šautenes aizslēgu turot pret krūtīm, labo roku pussaliektu, elkoni piespiestu pie ķermeņa, ikšķi uz aizslēga un atbalstītu uz drošinātāja, pirksts uz šautenes gaiļa, ierocim esot svērtēniski.³¹ Tas ir piemērs tam, ko varētu saukt par ķermeņa instrumentālo kodešanu. Tas sastāv no vispārēja žesta sadalīšanas divās paralēlās virknēs – ķermeņa elementu iedarbināšanas virkne (labā roka, kreisā roka, dažādi rokas pirksti, ceļgals, acs, elkonis utt) un manipulējamo elementu virkne (ierocis, aķis, šautenes gailis, drošinātājs utt.); tas saista tos savā starpā saskaņā ar zināmu skaitu vienkāršu žestu (atbalstīt, saliekt); beidzot tas fiksē kanonisku turpinājumu, kur katra no šīm korelācijām ieņem noteiktu vietu. Šī obligātā sintakse ir tas, ko XVIII gadsimta militārie teorētiķi sauca par “manevru”. Tradicionālā recepte dod vietu vienkāršiem un neveikliem priekšrakstiem. Uz visas kontakta virsmas starp ķermeni un objektu, ar ko tas manipulē, izplešas vara, kas piestiprina tos vienu pie otra. Tas veido ķermeņa–ieroča, ķermeņa–instrumenta un ķermeņa–mehānisma kompleksus. Tās nebūt nebija pakļaušanās formas, kas prasīja no ķermeņa tikai zīmes vai produktus, izteiksmes formas vai darba rezultātu. Varas uzspiestā reglamentēšana vienlaikus ir operācijas veidošana. Un tādējādi parādās šis disciplinārais varas raksturs – tai ir vairāk atvilkuma nekā sintēzes funkcija, vairāk produkta izspiešana nekā piespiedu saite ar ražošanas aparātu.

5. *Izsmelšana izmantošana.* Princips, kas bija apslēpts laika sadalījumā, savā tradicionālajā formā bija galvenokārt negatīvs; nedīkdienības princips – aizliegts zaudēt laiku, kas ir Dieva noskaitīts un cilvēku apmaksāts; laika sadalījumam vajadzēja novērst briesmas, ka tas varētu tikt izšķiests morāliska vai ekonomiska negodīguma dēļ. Disciplina iekārto pozitīvu ekonomiju; tā izvirza teorētiski arvien pieaugošas laika izmantošanas principu – drīzāk izsmelšana nekā nodarbošanās; ir runa par to, kā izdabūt no laika arvien vairāk izmantojamu mirkļu un no katra mirkļa arvien vairāk derīgu spēku. Tas nozīmē, ka jācenšas intensificēt vismazākā mirkļa izmantošanu, it kā laiks savās sīkākajās daļās būtu neizsmelams; vai it kā vismaz ar aizvien detalizētāku iekšēju iekārtojumu varētu

³¹ Ordonnance du 1er janvier 1766, titre XI, art. 2.

tiekties uz ideālu punktu, kur ātruma maksimums savienojas ar efektivitātes maksimumu. Tieši šī tehnika tika laista darbā slavenajos prūšu kājnieku reglamentos, ko pēc Frīdriha II uzvaras atdarināja visa Eiropa³²: jo vairāk sadrumstalo laiku, jo vairāk palielina tā sikāku sadalījumu, labāk to izjauc, izvēršot tā iekšējos elementus zem tos kontrolējošā skatiena, jo vairāk kādu operāciju var paātrināt vai vismaz regulēt saskaņā ar ātruma optimumu; ar to skaidrojama šī darbības laika reglamentācija, kas bija tik svarīga armijā un kam ar visu cilvēka darbības tehnoloģiju vajadzēja tādai būt – 1743. gada prūšu reglaments paredzēja 6 paņēmienus ieroča sagatavošanai, 4 tā pielietošanai, 13 – lai to otrādi uzliktu uz pleca, utt. Arī skola, tikai ar citiem līdzekļiem, bija predisponēta kā aparāts laika izmantošanas intensificēšanai; tās organizācija ļāva grozīt skolotāja mācības lineāro un secīgo raksturu – tā regulēja veikto operāciju kontrapunktu vienlaikus dažādām skolēnu grupām klases vecāko un palīgu vadībā tādā veidā, ka katrs mirklis bija piepildīts ar daudzām strikti noteiktām aktivitātēm; un, no otras puses, signālu, svilpienu un pavēļu diktētais ritms uzspieda visiem laika normas, kam reizē vajadzēja paātrināt mācību procesu un iemācīt ātrumu kā tikumu³³; “vienīgais šo pavēļu mērķis ir... pieradināt bērnus vienu un to pašu operāciju izpildīt ātri un labi, ar veiklību, cik iespējams, samazinot laika zudumus, ko rada pāreja no vienas operācijas pie otras”³⁴.

Un tā cauri šai pakļaušanās tehnikai veidojas jauns objekts, kas pamazām nomaina mehānisko ķermeni – to ķermeni, kas sastāv no cietām molekulām un piespiestām kustībām, kuru attēls tik ilgu laiku bija uzmācīga doma tiem, kuri sapņoja par disciplināru pilnveidošanu. Šis jaunais objekts ir dabisks ķermenis, spēku nesējs un ilglaicības cietoksnis; tas ir uz specifiskām operācijām spējīgs ķermenis, kam ir sava kārtība un savs laiks, savi iekšējie noteikumi un veidojošie elementi. Kļūdams par

³² Prūšu pulku panākumus var izskaidrot tikai ar “to lielisko disciplīnu un vingrinājumiem; tātad vingrinājumu izvēle nav mazsvarīga; Prūsijā pie tiem ar nerimstošu centību strādāja apmēram četrdesmit gadus.” (*Maréchal de Saxe, Lettre au comte d'Argenson, 25 février 1750. Arsenal, Ms. 2701 et Mes raveries, t. II, p. 249*). Sk.: 3. un 4. attēlu.

³³ Rakstīšanas vingrinājums: “9: Rokas uz ceļiem. Šo pavēli dod ar zvanu; 10: rokas uz galda, galva augšā; 11: notīriet tāfelītes: visi ar siekalām vai labāk ar lupatu slauka tāfelītes; 12: parādiet tāfelītes; 13: klases vecākie, pārbaudiet. Viņi dodas apskatīt savu palīgu tāfelītes un pēc tam sava sola tāfelītes. Palīgi apskata sava sola tāfelītes, un visi paliek savās vietās.”

³⁴ Samuels Bernārs, Priekšlasījums savstarpējas apmācības biedrībā (1816. gada 30. oktobrī).

mērķi jauniem varas mehānismiem, ķermenis piedāvājas apgūt jaunas zināšanu formas. Drīzāk izpildes, nevis spekulatīvi fizisks ķermenis; drīzāk priekšniecības manipulēts, nevis dzīvniecisku garu pārņemts ķermenis; derīgas dresēšanas, nevis racionālas mehānikas ķermenis, taču tajā līdz ar to atklāsies zināms skaits dabas prasību un funkcionālu piespiešanu. To Gibērs atklāj kritikā, ko velta pārāk mākslīgiem manevriem. Izpildišanā, ko tam uzspiež un kam tas pretojas, ķermenis iezīmē galvenās korelācijas un spontāni atmet nesavienojamo: "Ja ieiet mūsu apmācības skolās, tad to lielākajā daļā redz visus šos nelaimīgos kareivjus uzspiestos piespiedu stāvokļos, redz viņu muskuļu kontrakcijas, traucēto asinsriti... Pētīsim dabas nodomu un cilvēka ķermeņa uzbūvi, un mēs atradīsim stāvokli un izturēšanos, kādu tā skaidri piekšraksta kareivim. Galvai jābūt taisni, izslietai no pleciem, tiem perpendikulāri pa vidu. Tai nav jābūt pagrieztai nedz pa kreisi, nedz pa labi, jo, ņemot vērā atbilstību, kāda ir starp kakla skriemeļiem un plecu lāpstiņām, ar kurām tie ir saistīti, neviens no tiem nevar darboties riņķveidīgi, neizraisot vieglu plecu kustību tajā pašā pusē, un tad, ja ķermenis nestāv taisni, kareivis vairs nevar soļot nedz tieši uz priekšu, nedz kalpot par līdzināšanās punktu... Gūžas kauls, ko Rikojums norāda kā punktu, pret kuru jābalstās šautenes laidei, visiem cilvēkiem nav novietots vienādi, tāpēc vieniem šautene jānes vairāk pa labi, citiem pa kreisi. Tās pašas struktūras nevienlīdzības dēļ drošinātājs atrodas vairāk vai mazāk piespiests pie ķermeņa sakarā ar to, ka cilvēka pleca ārējā daļa ir vairāk vai mazāk apaļīga, utt."³⁵

Mēs redzējām, ka disciplinārās sadalīšanas procedūrām ir sava vieta starp mūsdienu klasifikācijas tehnikām un tās var ievietot tabulā, bet kā tās tur ievadīja specifisko individu un pluralitātes problēmu? Tāpat disciplinārās aktivitātes kontrole ieņem vietu visos teorētiskos un praktiskos pētījumos par ķermeņu dabisko mašineriju; bet tās sāk tur atklāt specifiskus procesus; izturēšanās un tās organiskās prasības pamazām aizstās vienkārša kustības tehnika. Ķermenis, kam jābūt padevīgam līdz pat tā vismazākajām operācijām, pretstata un parāda ķermeņa funkcionēšanai raksturīgus nosacījumus. Kā korelatīvs disciplinārai varai ir ne tikai analītiska un "šūnaina"*, bet arī dabiska un "organiska" individualitāte.

³⁵ *J.A. de Gilbert, Essai général de tactique, 1772, I, p. 21-22.*

ĢENĒŽU ORGANIZĀCIJA

1667. gada edikts, kas radija Gobelēnu manufaktūru, paredzēja skolas organizēšanu. Karalisko celtni intendantam bija jāizvēlas sešdesmit bērni, stipendiāti, kurus uz laiku uzticēs skolotājam, kam vajadzēs nodrošināt "viņu audzināšanu un izglītošanu". Pēc tam viņus nodos apmācībā pie dažādiem manufaktūras paklāju meistariem (tie saņems par to kompensāciju no audzēkņa stipendijas); pēc sešiem apmācību un četriem dienesta gadiem un kvalifikācijas pārbaudījuma viņiem bija tiesības "atvērt un turēt veikalu" jebkurā karaļvalsts pilsētā. Tur var atrast korporatīvai apmācībai raksturīgās iezīmes: individuāla un reizē absolūta atkarība no meistara; noteikts izglītošanās ilgums, ko noslēdz kvalifikācijas pārbaudījums, bet neietekmē stingra programma; vispārēja apmaiņa starp meistaru, kuram jādod savas zināšanas, un mācekli, kuram jāsniedz savī pakalpojumi, palīdzība un bieži arī atlīdzība. Mājas forma sajaucas ar zināšanu nodošanu.³⁶ 1737. gada edikts organizē zīmēšanas skolu Gobelēnu manufaktūras mācekļiem – tā nav domāta, lai aizstātu izglītošanos pie strādājošiem meistariem, bet gan lai to papildinātu. Tiek paredzēts gluži cits laika izkārtojums. Divas stundas katru dienu, izņemot svētdienas un svētku dienas, skolēni pulcējas skolā. Notiek izsaukšana pēc saraksta, kas izlikts pie sienas; trūkstošie tiek reģistrēti. Skola ir sadalīta trīs klasēs. Pirmā tiem, kuriem nav ne mazākā priekšstata par zīmējumu; viņiem liek kopēt vairāk vai mazāk sarežģītus modeļus atbilstoši katra spējam. Otrā tiem, "kuriem jau ir zināmi principi" vai kuri ir izgājuši pirmo klasi; viņiem ir jāreproducē gleznas "pēc redzes atmiņas un neuzvelkot nevienu lieku līniju", bet no tā ņemot vērā tikai zīmējumu. Trešajā klasē viņi mācās krāsas, strādā ar pasteli, iepazīstas ar krāsu teoriju un praksi. Audzēkņi regulāri veic individuālus uzdevumus; ikviens ar autora vārdu un izpildīšanas datumu atzīmētais vingrinājums ir jānodod skolotājam, labākos atlīdzina, gada beigās savākti un salīdzināti savā starpā, tie ļauj konstatēt panākumus, katra skolēna pašreizējo vērtību un relatīvo vietu; tiek noteikti tie, kas var pāriet augstākā klasē. Galvenajā grāmatā, kas ir pie skolotājiem un viņu palīgiem, ik dienas jāreģistrē skolēnu uzvedība un viss, kas notiek skolā; to periodiski iesniedz inspektoram.³⁷

³⁶ Šis sajaukums skaidri parādās zināmos apmācības līguma noteikumos: meistaram ir jānod savam audzēknim - ar tā naudas un darba palīdzību - visas savas zināšanas, neatstājot sev nevienu noslēpumu; ja ne, viņš ir pelnījis naudas sodu. Sk., piemēram, *F. Grosrenaud, La Corporation ouvrière à Besançon, 1907, p. 62.*

³⁷ Sk.: *E. Gerspach, La Manufacture des Gobelins, 1892.*

1. N. Andri. Ortopēdija vai māksla novērst un labot ķermeņa deformācijas bērniem, 1749.

2. Piemiņas medaļa par godu Luī XIV vadītajai pirmajai militārajai sketei 1666. gadā. (B. N. Cabinet des médailles.)

3., 4. P. Žifārs. Franču militārā māksla, 1696.

FIGURE LXVI.

Reposez-vous sur vos armes.

CE commandement s'exécute en quatre temps : le premier, en étendant le bras droit vis-à-vis la cravatte, le mousquet planté droit sur sa crosse : le second temps, en laissant glisser le mousquet au dessous de la ceinture de la culotte, & en haussant la main gauche au bout du canon du mousquet : le troisième, en laissant tomber la crosse du mousquet : & le quatrième, en glissant la main droite pour la joindre à la main gauche.

FIGURE LXVI.

Reposez vous sur vos armes.

R ii

FIGURE LXX.

Reprenez vos mèches.

CE commandement s'exécute en quatre temps : le premier est, d'avancer la pointe du pied droit à quatre doigts de la mèche, ayant le bras droit étendu à la hauteur de la cravatte : le deuxième est, de baisser le corps en tenant le jarret roide, & le genouil droit un peu plié pour prendre la mèche dans les doigts de la main droite : le troisième temps est, de se relever droit en mettant le pied droit vis-à-vis du pied gauche, & en glissant la crosse du mousquet en dedans pour remettre la mèche dans les doigts de la main gauche : le quatrième temps est, de repousser son mousquet sur l'épaule, & d'étendre le bras droit le long de la cuisse.

FIGURE LXX.

Reprenez vos mèches.

S ij

Profil sur la largeur de Blainmont pris sur la face A. B. qui fait voir la coupe des Cornues et le second ou troisième étage.

Profil sur la largeur de Blainmont pris sur la face A. B. qui fait voir la coupe des Cornues et le second ou troisième étage.

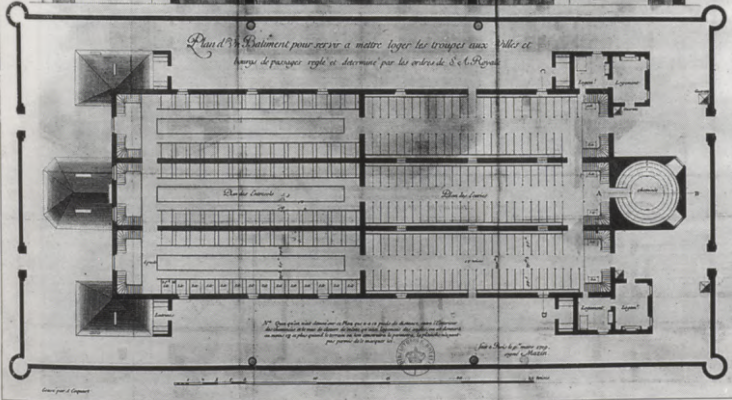
Profil de la cheminée pris sur la ligne A. B.

Perspective de la Facade sur la largeur de Blainmont.

Plan d'un Bâtimens pour servir à mettre loger les troupeaux aux villes et pour de passages réglés et déterminés par les ordres de S. A. R. Roy.

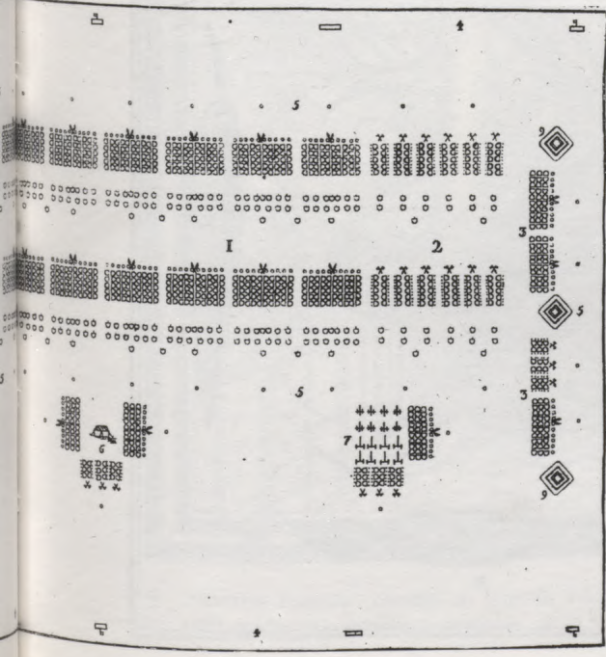
1° Que cet édifice soit destiné pour servir à mettre loger les troupeaux aux villes et pour de passages réglés et déterminés par les ordres de S. A. R. Roy.

2° Que cet édifice soit destiné pour servir à mettre loger les troupeaux aux villes et pour de passages réglés et déterminés par les ordres de S. A. R. Roy.

Chaque pied de l'échelle

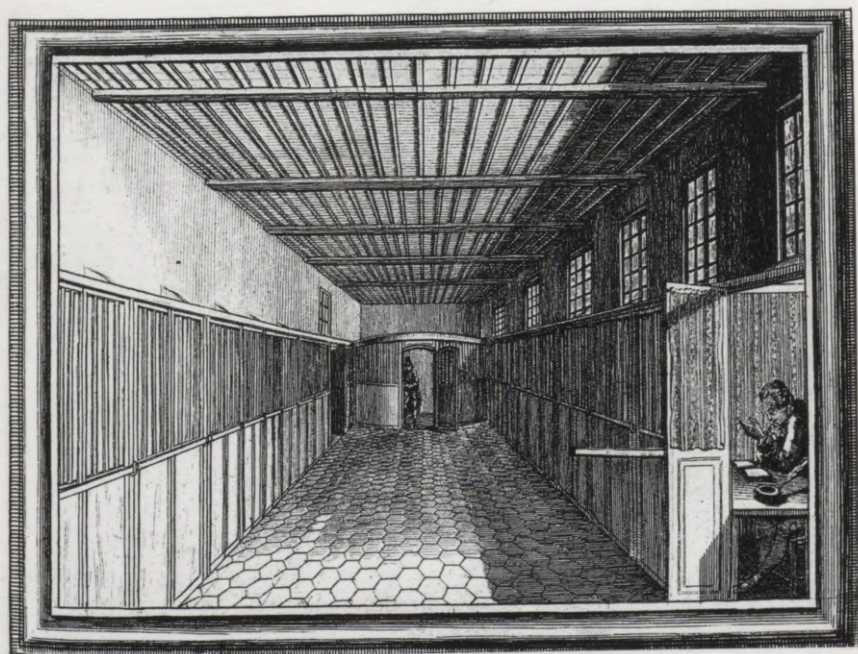
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

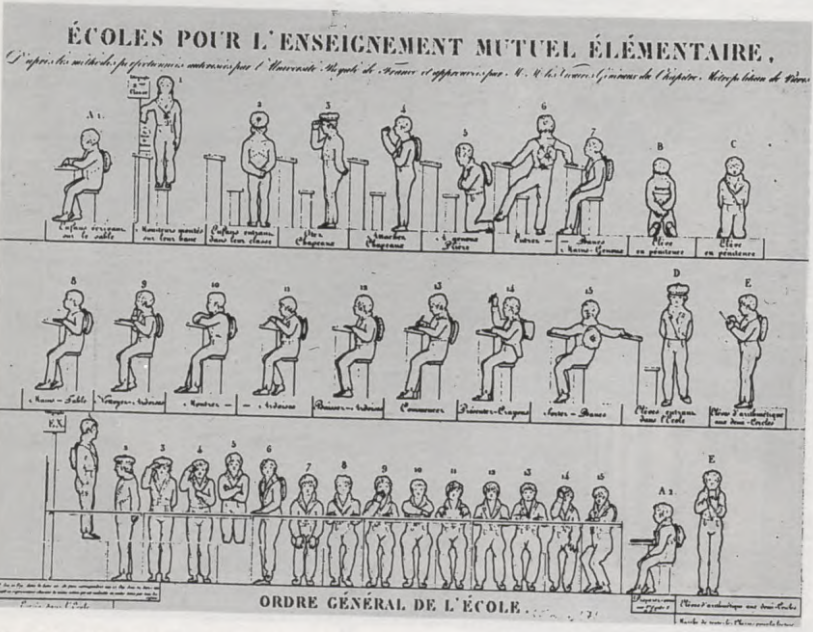
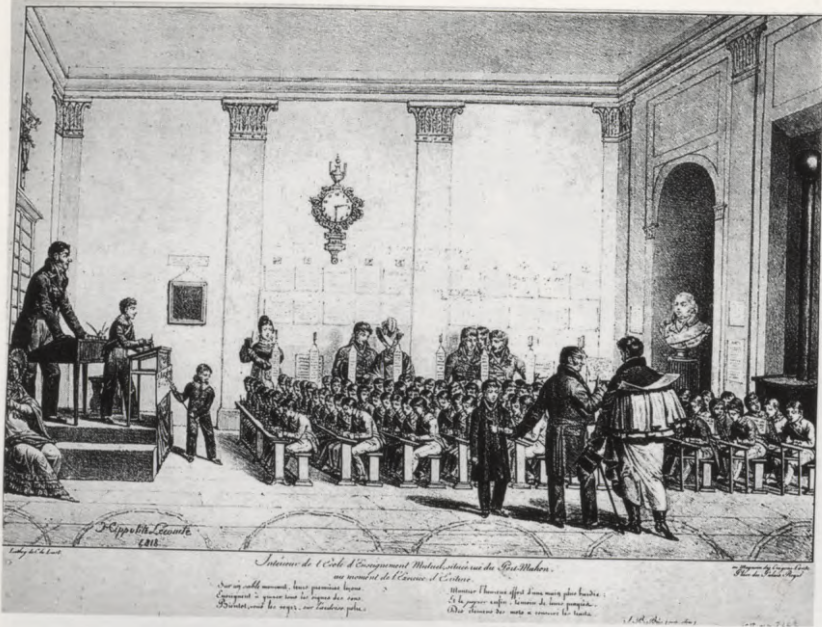

8. Rakstišanas paraugs. (*Collections historiques de l'I.N.R.D.P.*)

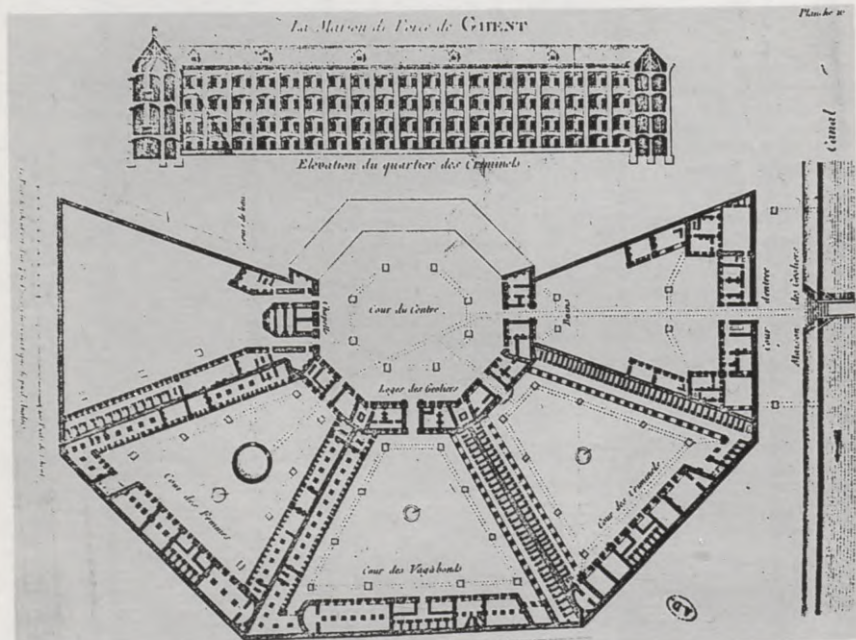
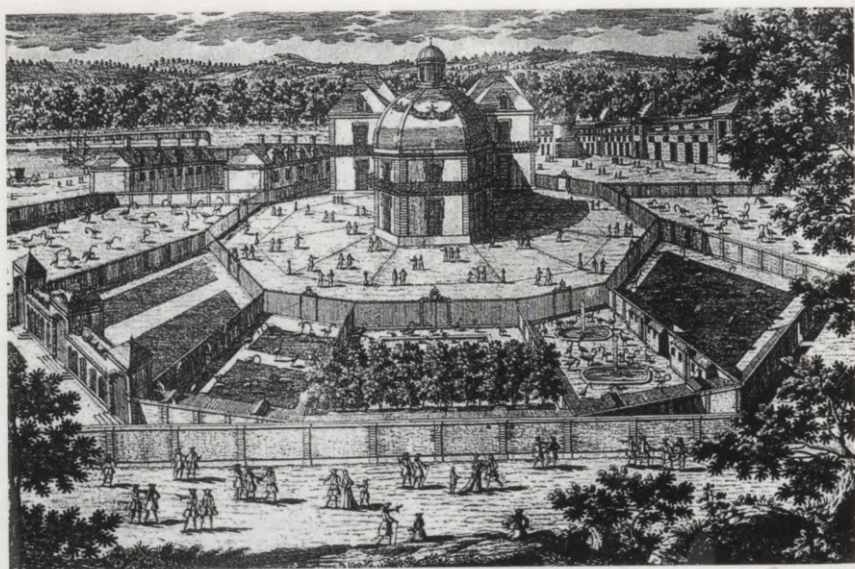

9. Navarras Koledža. Zīmējis un gravējis Fransuā Nikolā Martinē
ap 1760. gadu. (*Collections historiques de l'I.N.R.D.P.*)

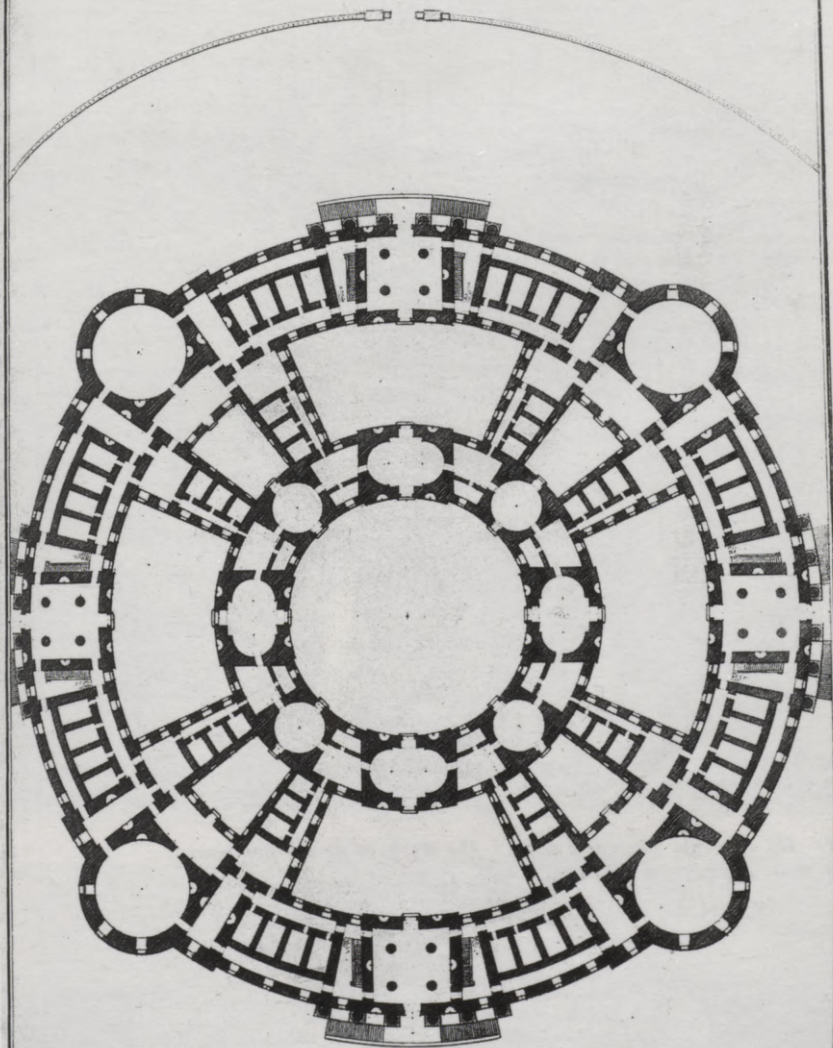
10., 11. Savstarpējās apmācības skola, kas atrodas Pormaona ielā, rakstīšanas vingrinājuma laikā. Ipolita Lekonta litogrāfija, 1818. (Collections historiques de V.I.N.R.D.P.)

14. Versaļas zvēru dārzs Lui XIV laikā, Avlina gravīra.
15. Gentes cietuma plāns, 1773.
16. Ž. F. de Neforžs. Cietuma projekts.

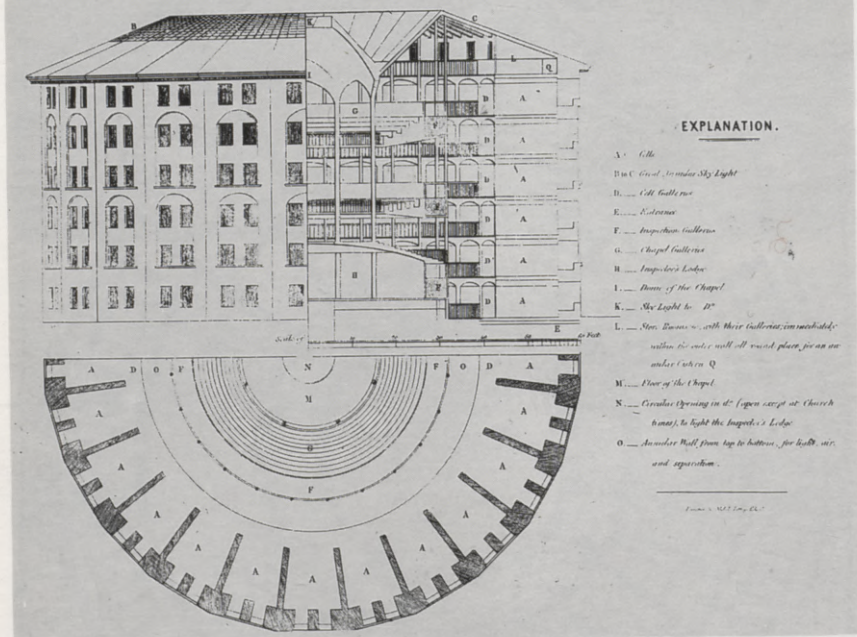
Plan pour une grande Prison

Composé et gravé par Denonforge

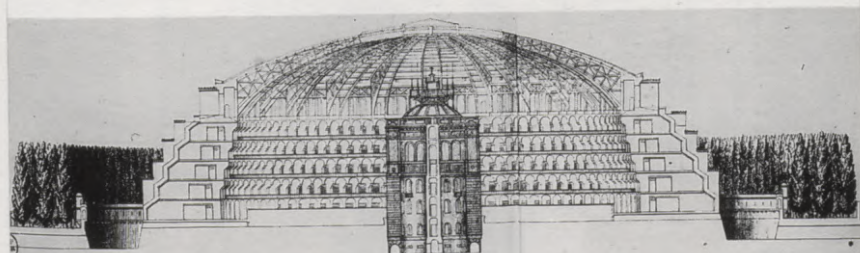
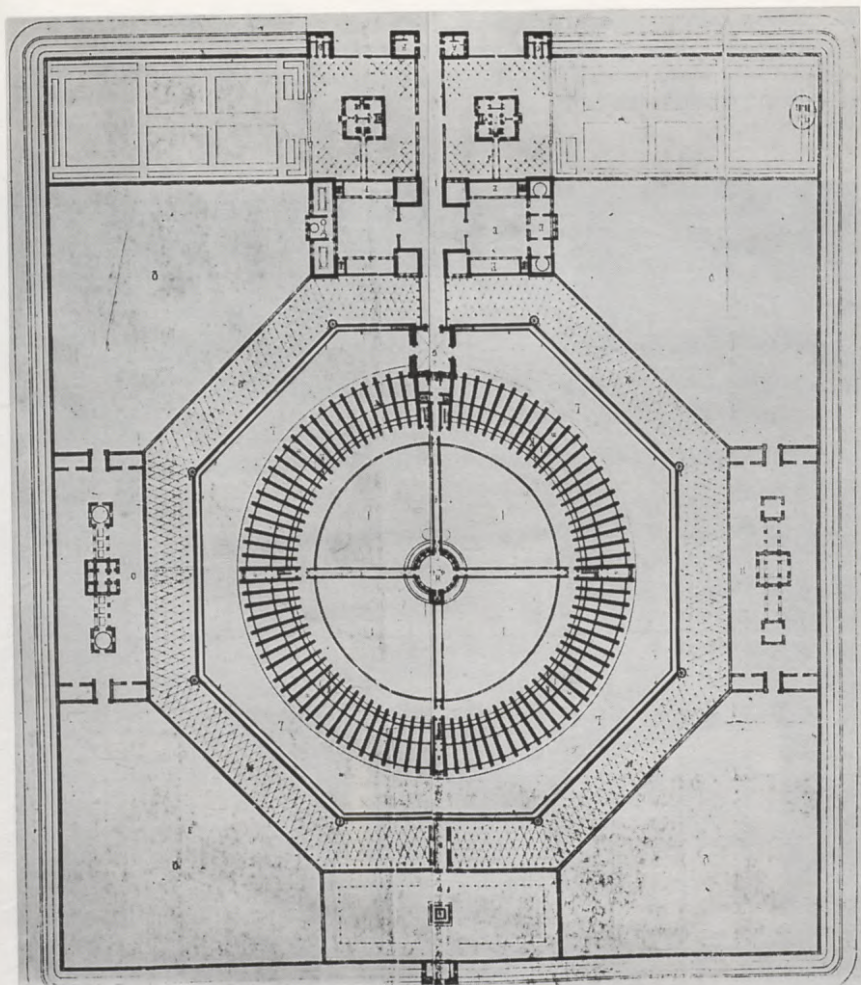
À Paris chez l'Auteur rue St Jacques au Charret d'or au Privilège du Roy

*A General Idea of a PENITENTIARY PANOPTICON in an Improved, but as yet (Jan 23^d 1791), Unfinished State.
See Postscript References to Plan, Elevation, & Section (being Plate referred to as N° 2).*

17. Dž. Bentems. Panoptika plāns (*The Works of Jeremy Bentham*, éd. Bowring, t. IV, p. 172-173).

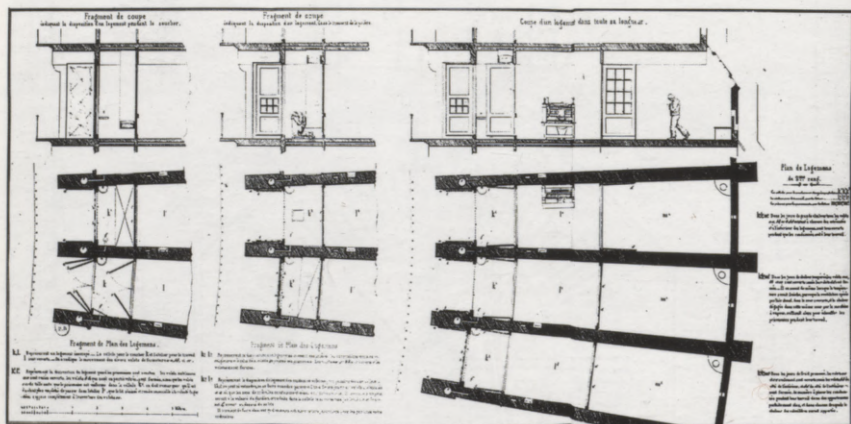
18., 19. N. Arū-Romēns. Penitenciāriju plāni, 1840.

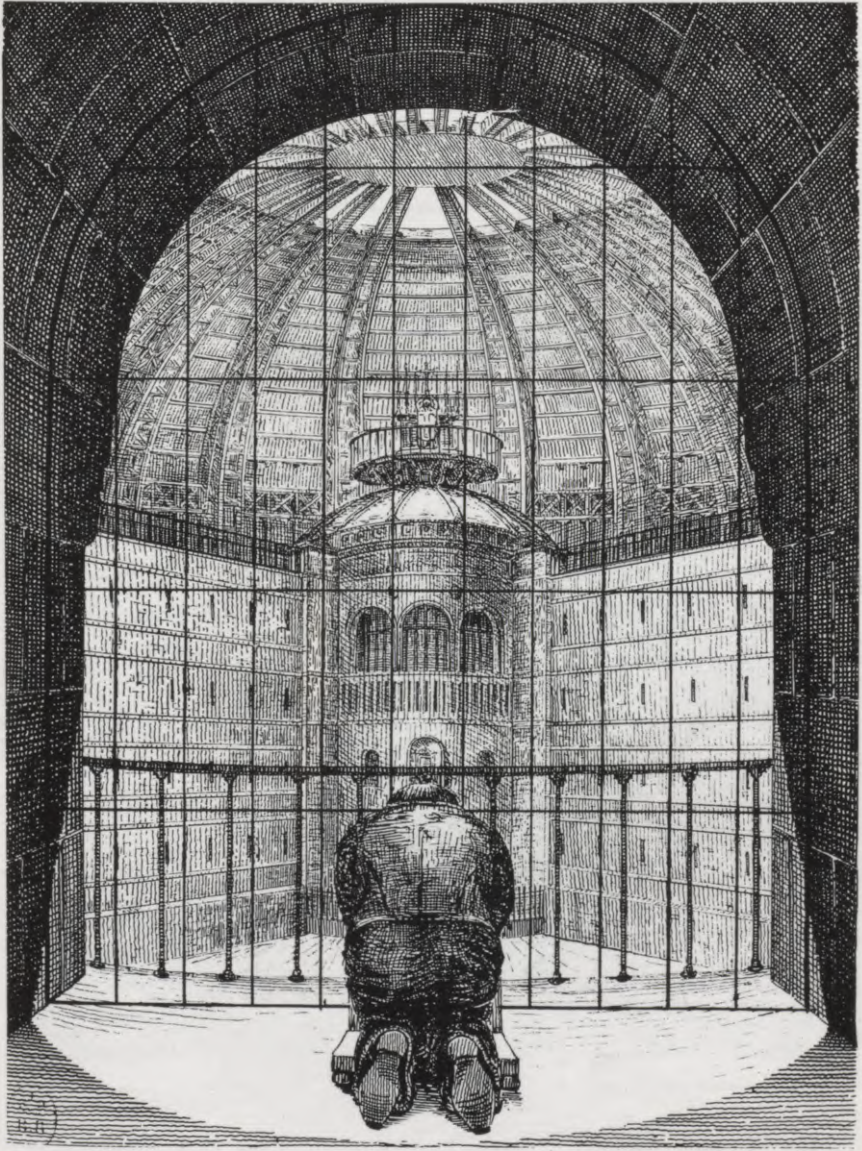
PROJET DE PENYENCIER CELLULAIRE
 Coupe Transversale.

Les Colonnes supportent d'égale hauteur les voûtes des cellules sur le coupes
 et les colonnes sont le développement des cellules.

20. *N. Arū-Romēns*. Penitenciārija plāns, 1840. Kameru plāns un griezumus. Katrai kamerai ir ieeja, guļamistaba, darbnīca, pastaigas vieta. Lūgšanas laikā ieejas durvis ir atvērtas, cietumnieks notupies uz ceļiem (centrālais zīmējums).

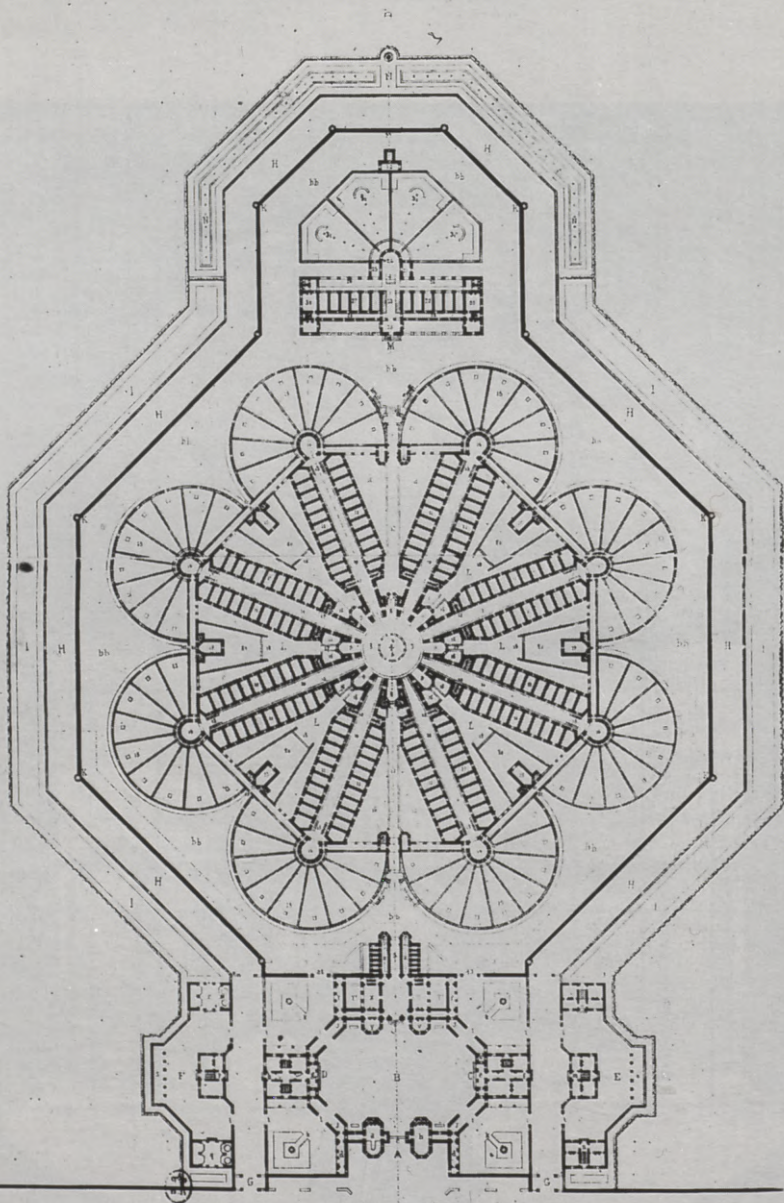

21. *N. Arū-Romēns*. Penitenciārija plāns, 1840. Ieslodzītais savā kamerā skaita lūgšanu centrālā pārraudzības torņa priekšā.

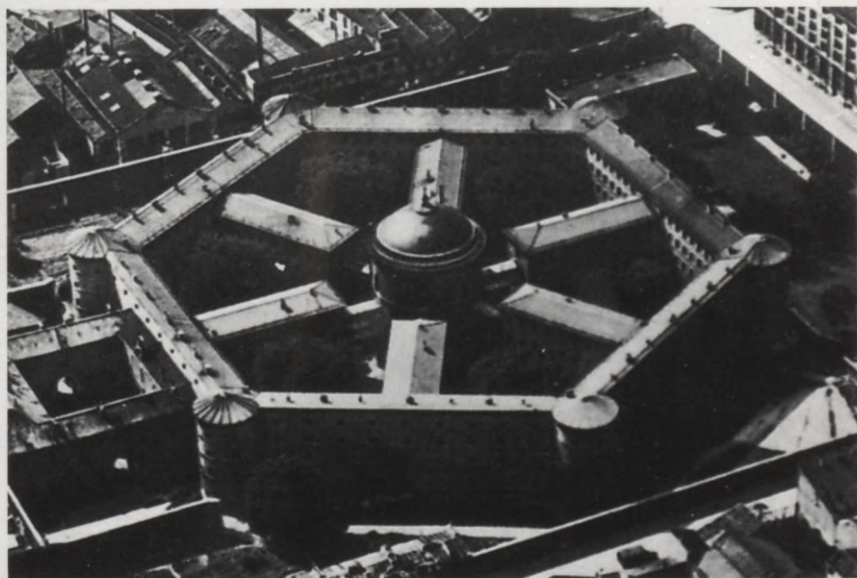
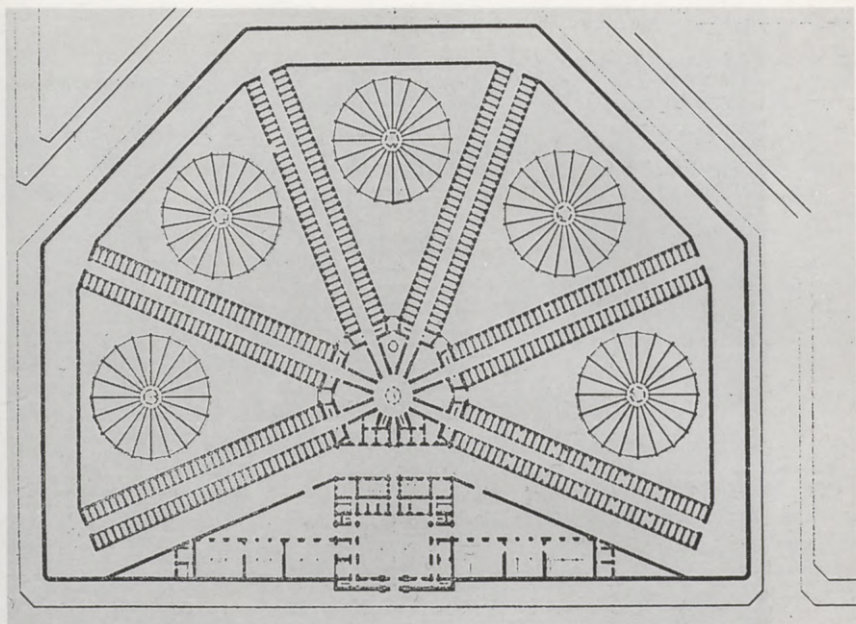
PRISON CELLULAIRE

Plan 581. Constantinople

Plan Général

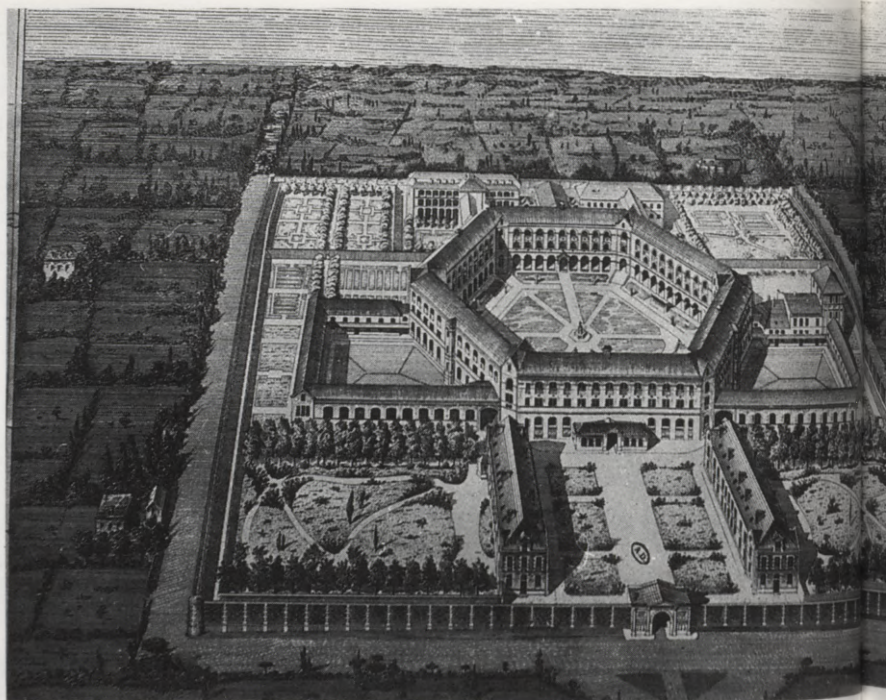
Echelle de 1:1000

22. A. Bluē. Kameru cietuma 585 ieslodzītajiem plāns, 1843.

23. Mazasas cietuma plāns.

24. *Petite Roquette* cietums.

25. Rennes centrālcietums 1877. gadā.

26. Steitvilas, Savienotās Valstis, penitenciārija interjers, XX gadsimts.

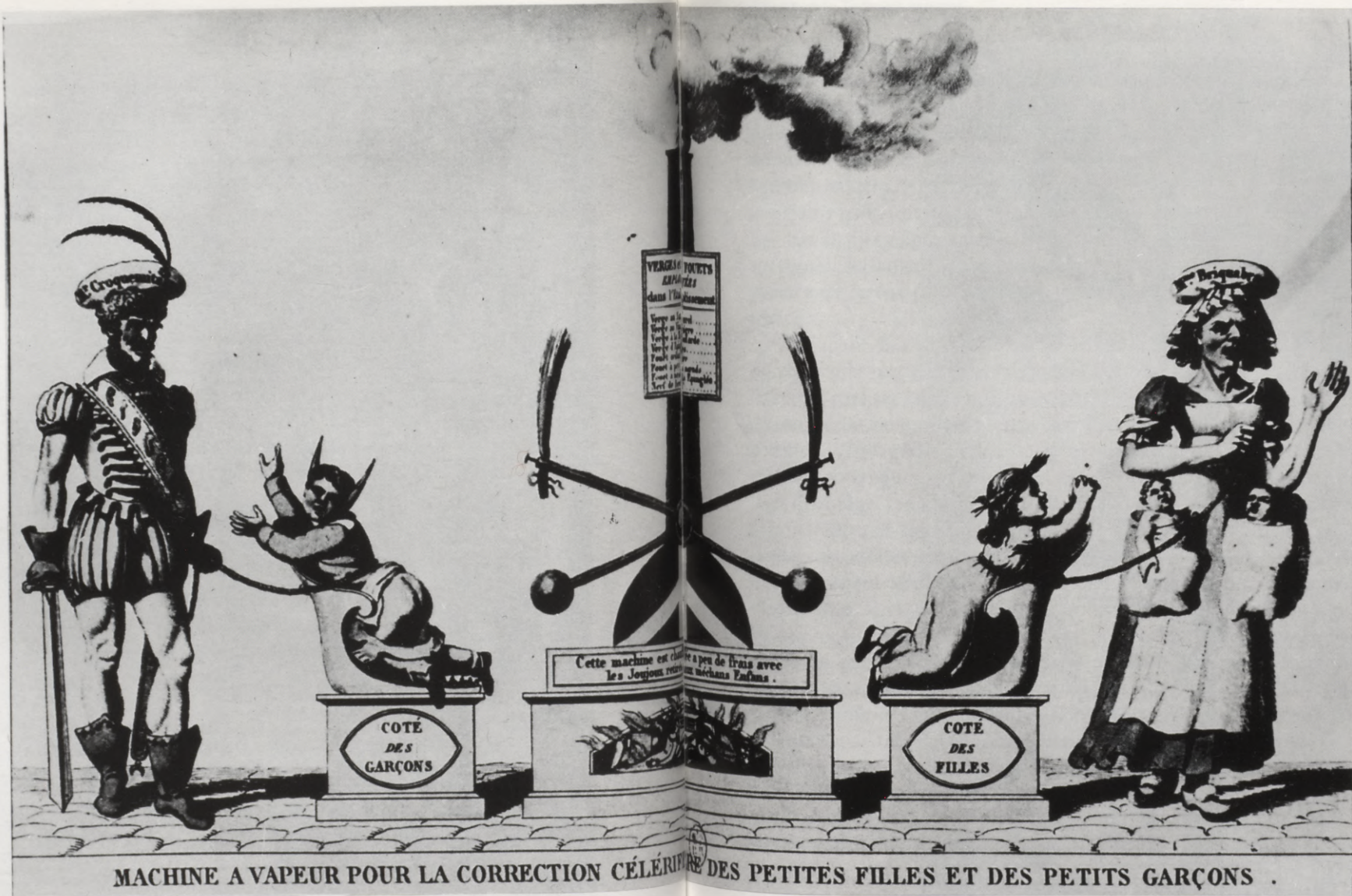

27. Guļamtelpa Metrē kolonijā.

28. Lekcija par alkoholisma ļaunumu Frenas cietuma auditorijā.

MACHINE A VAPEUR POUR LA CORRECTION CÉLÉRIÈRE DES PETITES FILLES ET DES PETITS GARÇONS .

29. Tvaika mašina mazu meiteņu un zēnu ātrai sodīšanai.

Tēvi un mātes, tēvoči, krustmātes, aizbildņi, aizbildnes, pansiju saimnieki un saimnieces un vispār visas personas, kam ir slinki, našķīgi, nepaklausīgi, spītīgi, bezkaunīgi, ķildīgi, mēlnesīgi, pļāpīgi, neticīgi bērni vai kam ir trūkumi, tiek brīdināti, ka Misters Bērnbiedēklis un Krāmuvecējas kundze katras Parīzes pilsētas mērijas galvenajā laukumā ierīkos mehānismu, kas ir līdzīgs šajā gravūrā attēlotajam rīkam un kas katru dienu no pusdienas laika līdz pulksten diviem savās iestādēs pieņems visus nejaukos bērnus, kuri ir pelnījuši sodu.

Vilka, ogļnieka Maisābāzēja, Ēdbezizsalkuma kungi un niknā Pantera, Bezžēlastības Muļķes un Dzerbezslāpēm kundzes, mistera Bērnbiedēkļa un Krāmuvecējas kundzes draugi un radnieki kā nieku ierīkos līdzīgus mehānismus nosūtīšanai uz provinces pilsētām un paši tur nemitīgi dosies, lai vadītu soda izpildīšanu. Labais sodīšanas darījums, ko deva tvaika mašina un pārsteidzošie rezultāti, ko tā sasniedza, mudinās vecākus lietot to tik bieži, cik viņu bērnu sliktajai uzvedībai tas būs vajadzīgs. Pansijā ņem arī nelabojamus bērnus, kur viņiem dod tikai maizi un ūdeni. XVIII gadsimta beigu gravūra. (Collections historiques de l'I.N.R.D.P.)

30. *N. Andri*. Ortopēdija vai māksla novērst un labot ķermeņa deformācijas bērniem, 1749.

Gobelēnu skola ir tikai viens nozīmīgas parādības piemērs – kā klasiskāajā laikmetā attīstās jauna tehnika, lai uzņemtos atbildību par sevišķu eksistenču laiku; lai vadītu laika, ķermeņu un spēku attiecības; lai nodrošinātu ilguma apvienošanu un vērstu arvien pieaugošā ieguvumā un derīgumā aizritošā laika gaitu. Kā kapitalizēt indivīdu laiku, apvienot to katrā no viņiem, viņu ķermeņos, spēkos vai spējās un tādā veidā, ko būtu iespējams izmantot un kontrolēt? Kā organizēt izdevīgus laikus? Disciplinai, kas analizē telpu, sadala un no jauna saliek aktivitātes, ir jābūt tikpat aptverošai kā laika pievienošanas un kapitalizēšanas aparātiem. Un tas paveicams četros paņēmienos, ko visā skaidrībā parāda militārā organizācija.

1° Sadalīt laiku secīgos un paralēlos segmentos, lai katrs no tiem nonāktu līdz specifiskiem termiņiem. Piemēram, savrupināt izglītošanās laiku un prakses laiku; nejaukt rekrūšu instruēšanu un veterānu apmācīšanu; atvērt no militārā dienesta nošķirtas militāras skolas (Parīzes skolu izveidoja 1764. gadā, divpadsmit provinces skolas – 1776. gadā); dienestā rekrutēt kareivjus pēc profesijas no visjaunākā vecuma, ņemt bērnus, “likt dzimtenei tos adoptēt un audzināt viņus īpašās skolās”³⁸; pakāpeniski mācīt stāju, tad soļošanu, rīkošanos ar ieročiem, šaušanu un pāriet pie jaunas aktivitātes tikai tad, kad iepriekšējā ir pilnīgi apgūta: “Viena no galvenajām kļūdām ir rādīt kareivim visus vingrinājumus uzreiz”³⁹; vārdu sakot, sadalīt laiku atšķirtās un pārbaudītās pakāpēs. 2° Organizēt šīs pakāpes saskaņā ar analītisku shēmu – cik vien iespējams vienkāršu elementu secībā, kas kombinējas pieaugošā sarežģītībā. Tas pieļauj, ka izglītošana atsakās no analogiskas atkārtotības principa. XVI gadsimtā militārā vingrināšanās sastāvēja galvenokārt no visas kaujas vai tās daļas atdarināšanas un lika vispārīgi pieaugt kareivja veiklībai un spēkam⁴⁰; XVIII gadsimtā “manuālā” izglītošana pamatojas uz “elementāru” un ne vairs “parauga” principu: vienkārši žesti – pirkstu stāvoklis, kājas saliekšana, roku kustības, kas pa lielākajai daļai ir pamata sastāvdaļas derīgām uzvedībām un turklāt nodrošina vispārēju spēka, veiklības un padevības dresēšanu.

³⁸ Ž. Servana plāns, sk.: *J. Servan, Le Soldat citoyen, 1780*, p. 456.

³⁹ 1743. gada prūšu kājnieku reglaments, Arsenal, Ms. 4076.

⁴⁰ XVI gadsimta beigās F. de la Nu ieteica radīt militārās akadēmijas un vēlējas, lai tur mācās “apieties ar zirgiem, kamzoli un dažkārt bruņukreklā darboties ar zobenu, izvilkēt ieročus, voltizēt un lēkt; ja tam vēl pievieno peldēšanu un cikstēšanos, ir vēl labāk, jo tas viss personību dara spēcīgāku un drošāku.” *Discours politiques et militaires, éd. 1614*, p. 181-182.

3° Nobeigt šos laika segmentus, noteikt tiem termiņu, kuru iezīmētu pārbaudījums, kam ir trīskārša funkcija: norādīt, vai subjekts ir sasniedzis atbilstošu līmeni, garantēt tā apmācības saskaņu ar citiem un diferencēt katra indivīda spējas. Kad seržanti, kaprāļi utt., "kas ir atbildīgi par citu izglītošanu, domās, ka ir padarījuši kādu par spējīgu pāriet pirmajā klasē, vispirms viņš parādīsies sava pulka virsniekiem, kas to uzmanīgi pārbaudīs; ja viņi to vēl neuzskatīs par pietiekami apmācītu, viņi atteiks to uzņemt; ja, gluži otrādi, priekšā stādītais cilvēks viņiem šķitis atbilstam, lai tiktu uzņemts, šie virsnieki paši piedāvās viņu pulka vadībai, kas pārliecināsies, vai viņš novērtēts pareizi, un liks viņu eksaminēt augstākajiem virsniekiem. Pietiks ar visniecīgāko kļūdu, lai viņu noraidītu, un neviens nevarēs pāriet no otrās klases uz pirmo, neizturot šo pirmo eksāmenu."⁴¹ 4° Ieviest virknes; katram priekšrakstīt pēc viņa līmeņa, nodienētā laika un pakāpes viņam atbilstošus vingrinājumus; kopējām apmācībām ir diferencējoša loma un katra atšķirība satur specifiskus vingrinājumus. Katras virknes beigās sākas citas, kas veido atzarojumus un savukārt sadalās apakšnodaļās. Tādā veidā katrs indivīds ir iekļauts laika sērijā, kas specifiski definē viņa līmeni vai rangu. Disciplinārā apmācību polifonija: "Otrās klases kareivjus katru rītu apmācīs seržanti, kaprāļi, apakšvirsnieki, pirmās klases kareivji. Pirmās klases kareivjus katru svētdienu apmācīs kādas mazas vienības vadītājs; kaprāļus un apakšvirsniekus apmācīs viņu pulka seržanti katru otrdienas pēcpusdienu, un katra mēneša 2., 12., un 22. dienas pēcpusdienā tos apmācīs augstākie virsnieki."⁴²

Šis disciplinārais laiks pamazām piespiež sevi atzīt arī pedagoģiskajā praksē – specializējot izglītošanas laiku, atdalot to no pilngadības laika un apgūtā amata laika; iekārtojot dažādas stadijas, ko citu no citas šķir graduēti pārbaudījumi; nosakot programmas, kam katrai ir jāparedz noteikta fāze un kas sastāv no pieaugošas sarežģītības uzdevumiem; kvalificējot indivīdus pēc veida, kādā viņi ir veikuši šīs virknes. Tradicionālās veidošanās "rosinājuma" laikā (vispārējs laiks, ko kontrolē viens skolotājs un apliecina viens pārbaudījums) disciplinārais laiks aizstāja šīs daudzās un pakāpeniskās virknes. Veidojas īsta analītiskā pedagoģija, ļoti sīkumaina savās detaļās (tā sadala mācību priekšmetu līdz pat visvienkāršākajiem elementiem, sakārto hierarhiskā secībā katru attīstības pakāpi) un

⁴¹ Instruction par l'exercice de l'infanterie, 14 mai 1754.

⁴² Ibid.

vēsturiski arī ļoti pārakra (tā krietni aizsteidzās priekšā ideologu ģenētiskajām analizēm, kam tā parādās kā tehniskais modelis). Pašā XVIII gadsimta sākumā Demia vēlējas, lai lasīšanas apmācību iedala septiņos līmeņos, – pirmais tiem, kuri mācās pazīt burtus, otrais tiem, kuri mācās burtot, trešais tiem, kuri mācās savienot zilbes un veidot no tām vārdus, ceturtais tiem, kuri lasa latīniski pa teikumiem vai no vienas pieturas zīmes līdz otrai, piektais tiem, kuri sāk lasīt franciski, sestais vispējīgākajiem lasīšanā, septītais tiem, kuri lasa rokkrakstus. Taču gadījumos, kad audzēkņu būtu daudz, vajadzētu vēl ieviest apakšnodaļas; pirmajai klasei vajadzētu ietvert četras grupas – vienu tiem, kuri mācās “vienkāršus burtus”; otru tiem, kuri mācās čupu burtus; trešo tiem, kuri mācās burtus (â, ê...); pēdējā tiem, kuri mācās dubultus burtus (ff, ss, tt, st). Otrā klase tiktu sadalīta trīs grupās: tiem, kuri “sauc katru burtu skaļā balsī, pirms sasaukt zilbi D.O., DO”; tiem, kuri “burto visgrūtākās zilbes, tādas kā *bant, brand, spinx*”, utt.⁴³ Katrai fāzei elementu kombinācijā jāiekļaujas lielas laika virknes iekšienē, kas reizē ir dabisks prāta gājiens un audzinošu procedūru kodekss.

Secīgu aktivitāšu “sērijveida” ieviešana dod varai veselu ilguma ieguldījumu – detalizētas kontroles un punktuālas iejaukšanās iespēju (diferenciācija, labošana, sodīšana, izslēgšana) katrā laika brīdī, iespēju raksturot, iespēju izmantot individuus saskaņā ar viņu aktivitāšu līmeni, iespēju apvienot laiku un aktivitāti, summētus un izmantojamus tos atkal atrast pēdējā rezultātā, kas atspoguļo indivīda galīgās spējas. Apkopo laika izklaidētību, lai padarītu to par ieguvumu, un saglabā vadību pār laiku, kas izslīd. Vara organizējas tieši uz laiku; tā nodrošina laika kontroli un garantē tā izmantošanu.

Disciplinārie paņēmieni liek parādīties lineāram laikam, kura mirkli integrējas cits citā un orientējas uz stabilu un galīgu jautājumu. Tātad “attīstības” laiks. Te būtu jāatceras, ka tajā pašā brīdī administratīvās un ekonomiskās kontroles tehnikas lika parādīties sērijveida sabiedriskam laikam, orientējošam un pievienojošam – evolūcijas atklājums “prograsa” terminos. Disciplinārās tehnikas liek atklāties individuālām virknēm – evolūcijas atklājums “ģenēzes” terminos. Sabiedrību progress un indivīdu ģenēze, šie divi lieli XVIII gadsimta atklājumi, varbūt ir korelatīvi jaunām varas tehnikām, precīzāk, jaunajam veidam, kā vadīt laiku un padarīt to derīgu ar segmentāru griezumu, klasifikāciju, sintēzi un totalizāciju.

⁴³ Demia, Règlement pour les écoles de la ville de Lyon, 1716, p. 19-20.

Varas makrofizika un mikrofizika ļāva, protams, ne jau izgudrot vēsturi (jau labu laiku vēsturei nebija tādas vajadzības), bet panākt laika, vienveidības, nepārtrauktības un kopības dimensiju integrāciju kontroles un vadības praksē. Tāds "evolutīvais" vēsturiskums, kāds tas veidojas un kāds tas daudziem vēl tagad ir spilgti acīm redzams, – ir saistīts ar varas funkcionēšanas veidu. Bez šaubām, gluži tāpat kā hroniku, ģeoloģiju, varoņdarbu, valdišanas un rīcības "vēsturiskā atmiņa" ilgu laiku bija saistīta ar citu varas modalitāti. Nepārtrauktu evolūciju "dinamika" ar jaunām pakļaušanas tehnikām tiecas aizstāt svinīgu notikumu "dinastiju".

Katrā ziņā mazais individualitātes–ģenēzes laika kontinuums ļoti šķiet esam disciplīnas rezultāts un objekts kā individualitāte–šūniņa vai individualitāte–organisms. Un šis laika virknēšanas vidū atrod procedūru, kas tai ir tas pats, kas bija "tabulas" izveidošana indivīdu sadalīšanai un nodalīšanai kamerās, vai arī tas, kas bija "roku darbs" aktivitāšu ekonomijai un organiskai kontrolei. Ir runa par "vingrinājumu". Vingrinājums ir tā tehnika, ar kādu ķermeņiem uzspiež reizē atkārtotošos un atšķirīgus, bet vienmēr graduētus uzdevumus. Virzot izturēšanos uz gala stāvokli, vingrinājums ļauj nepārtraukti raksturot indivīdu vai nu ar attieksmi pret šo nobeigumu, attiecībām pret citiem indivīdiem, vai attiecībā pret sarežģītības tipu. Tādējādi tas nepārtrauktības un piespiešanas formā nodrošina attīstību, novērošanu un kvalifikāciju. Pirms tas ieguva šo strikti disciplināro formu, vingrinājumam bija gara vēsture – to sastop militārajā, reliģiskajā un universitāšu praksē – kā ievadīšanas rituālu, sagatavošanas ceremoniju, teātra mēģinājumu un pārbaudi. Tā lineārā, nepārtraukti progresējošā organizācija, ģenētiskā norise visā laika garumā vismaz armijā un skolā ir novēloti ieviestas. Un tās, bez šaubām, ir reliģiskas izcelsmes. Katrā ziņā doma par skolas "programmu", kas pavadītu bērnu līdz viņa mācību beigām un kas ar katru gadu un katru mēnesi ietvertu pieaugošas sarežģītības vingrinājumus, vispirms, šķiet, dzimusi vienkāršā reliģiskā grupā, Kopējas dzīves brāļos.⁴⁴ Stipri ietekmējušies no Rīsbruka* un Ziemeļreinas mistikas, viņi vienu daļu garīgās tehnikas nodeva audzināšanai – un ne tikai klerku, bet arī tiesnešu un tirgotāju audzināšanai: pilnveidošanos priekšzīmīga meistara vadībā viņi salīdzināja ar autoritatīvu skolotāja darbu skolēnu pilnveidošanā; arvien stingrākie vingrinājumi, ko piedāvā askētiskā dzīve, kļūst par pieaugošas sarežģītības uzdevumiem, kas ved uz progresējošu zināšanu un labas

⁴⁴ Sk.: G. Codina Meir, Aux sources de la pédagogie des Jésuites, 1968, p. 160 et suiv.

uzvedības iegūšanu; visu kopīgās pūles pēc glābiņa kļūst par kolektīvu un pastāvīgu atbalstu indivīdiem, kuri rindojas vieni attiecībā pret otriem. Varbūt dzīves un kopīga glābiņa procesi bija pirmais mezglpunkts metodēm, kas domātas, lai radītu individuāli raksturojošas, taču kolektīvi noderīgas spējas.⁴⁵ Savā mistiskajā vai askētiskajā formā vingrinājums bija veids, kā sakārtot laiku no šī brīža līdz glābiņa iegūšanai. Rietumu vēsturē tas pamazām mainīs virzienu, saglabājot dažas no tā raksturīgākajām īpašībām – tas palīdz taupīt dzīves laiku, uzkrāt to derīgā formā un lietot varu pār cilvēkiem ar tādējādi sakārtota laika palīdzību. Kļuvis par elementu ķermeņa un ilguma politiskajā tehnoloģijā, vingrinājums nekulminē uz viņsauli, bet tiecas uz pakļaušanos, kas joprojām nav beigusies.

SPĒKU VEIDOŠANA

“Vispirms iznīcināsim seno aizspriedumu, atteiksimies no uzskata, ka karapulka spēku nosaka tā lielums. Visi fizikas likumi par kustību kļūst par himērām, kad tos vēlas pielāgot taktikai.”⁴⁶ Kopš XVII gadsimta beigām kājnieku tehniskā problēma bija atbrīvoties no masas fiziskā modeļa. Bruņots ar šķēpiem un musketēm – lēni un neprecīzi, nemaz neļaujot noregulēt mērķi un tēmēt – pulks tika izmantots vai nu kā šāviņš, vai mūris, vai cietoksnis: “Briesmīgā Spānijas armijas infantērija”; kareivju izvietošana šajā masā notika galvenokārt pēc viņu izdienas laika un drošsirdības: centrā visnepieredzējušākie, kam uzdots būt par smagu un apjomu, piešķirot pulkam blīvumu, viņiem pa priekšu stūros un sānos visdrosmīgākie vai par visveiklākajiem izdaudzina tie kareivji.

⁴⁵ Ar Lježas, Devenportas, Cvolles, Vēzeles pilsētu starpniecību; un arī pateicoties Johanam Šturmam, viņa 1538. gada atmiņām par Strasbūras ģimnāzijas veidošanu. Sk.: Bulletin de la société d'histoire du protestantisme, t. XXV, p. 499-505.

Jāpiezīmē, ka starp armiju, reliģisko organizāciju un pedagoģiju ir stipri sarežģītas attiecības. “Dekūrija”, romiešu armijas vienība atkal atrodas benediktiešu klosteros kā darba un, bez šaubām, uzraudzības vienība. Kopīgās dzīves brāļi to ir aizņēmušies un pārvietojusi uz savu pedagoģisko organizāciju: skolēni sagrupēti pa 10. Jezuīti ir pārņēmuši šo vienību savu koledžu izkārtojumā, atkal tur ieviešot militāru modeli. Taču dekūrija savukārt tika likvidēta par labu vēl militārākai shēmai ar rindām, kolonnām, linijām.

⁴⁶ *J.A. de Guibert, Essai général de tactique, 1772, I, 18.* Taisnību sakot, šī ļoti senā problēma ekonomisko un tehnisko apsvērumu dēļ atkal kļuva aktuāla XVIII gadsimtā; un par “aizspriedumu”, kas te minēts, tika diskutēts ārpus paša Gibēra (ap Folāru, Pirē, Menilu-Dirānu).

Klasiskajā laikmetā pārgāja uz īstu smalkas izteikšanās spēli. Vienība – pulks, bataljons, nodaļa, vēlāk “divīzija”⁴⁷ – kļūst par tādu kā mašīnu ar daudzām daļām, kas pārvietojas attiecībā pret citām, lai nonāktu līdz savai konfigurācijai un sasniegtu specifisku rezultātu. Šis mutācijas iemesli? Daži ir ekonomiski – darīt katru individu derīgu un pulku uzturēšanu un apbruņošanu rentablu, dot maksimālu efektivitāti katram kareivim, vērtīgai vienībai. Taču šie ekonomiskie iemesli varēja kļūt par noteicošiem tikai ar tehnikas pārveidošanu – šautenes izgudrošanu⁴⁸ – būdama daudz precīzāka un ātrāka nekā muskete, tā cēla kareivja prasmi; spēdama labāk sasniegt noteiktu mērķi, tā ļāva izmantot uguns varenību individuālā līmenī; un, no otras puses, tā padarīja katru kareivi par iespējamu mērķi, ar to pašu panākot vēl lielāku kustīgumu; tātad tā izraisīja masu tehnikas izzušanu par labu mākslai, kas sadalīja vienības un vīrus relatīvi elastīgās un kustīgās rindās. Ar to izskaidrojama nepieciešamība atrast aprēķinātu veidu individuālai un kolektīvai izvietošanai, grupu vai izolētu elementu pārvietošanai, pozīcijas maiņām, pārejai no vienas dispozīcijas otrā; vārdu sakot, izgudrot mašīnēriju, kuras princips vairs nav kustīga vai nekustīga masa, bet daļamu segmentu ģeometrija, kuru bāzes vienība ir kustīgs kareivis ar savu šauteni;⁴⁹ un, bez šaubām, pāri pašam kareivim minimālie žesti, elementāru akciju laiki, ieņemtu vai noiētu ceļu fragmenti.

Tādas pašas problēmas rodas, tiklīdz ir runa par tādu ražošanas spēku veidošanu, kuru efekts būtu lielāks par tos veidojošo elementāro spēku summu: “Lai kombinēta darba diena sasniegtu šo augstāko produktivitāti, palielinot darba mehānisko varenību, izplešot savu aktivitāti telpā vai sašaurinot ražošanas lauku attiecībā pret savu mērogu, kritiskos liela darba daudzuma brīžos mobilizējot... kombinētas dienas specifisko spēku vai sabiedriskā darba spēku. Tā rodas no pašas kooperācijas.”⁵⁰

⁴⁷ Nozīmē, kādā šis termins tika lietots kopš 1759. gada.

⁴⁸ Vispārējos vilcienos ar Steinkerkas kauju (1699) var runāt par šautenes izplatīšanos.

⁴⁹ Par šo ģeometrijas svarīgumu skatīt Ž. de Bozobru: “Kara māksla galvenokārt ir ģeometriskā... Bataljona vai eskadras izvietošana visā frontē un tādā augstumā ir vienīgais vēl neapzinātas ģeometrijas rezultāts” (Commentaires sur les défenses des places, 1757, t, II, p. 307).

⁵⁰ K. Marx, *Le Capital*, livre I, 4e section, chap. XIII. Markss vairākkārt uzsver darba dališanas problēmu un militārās taktikas problēmu analogiju. Piemēram: “Tāpat kā kavalērijas eskadrona uzbrukuma spēks vai kavalērijas pulka pretošanās spēks galvenokārt atšķiras no atsevišķu kopumu spēka... tāpat izolētu strādnieku mehāniskie spēki atšķiras no mehāniska spēka, kas attīstās, tiklīdz tie darbojas kopīgi un vienlaicīgi vienā vienotā nedalāmā operācijā.” (Ibid.)

Tādējādi parādās jauna prasība, disciplīnai tai jāatbilst – jābūvē mehānisms, kura efekts tiktu maksimizēts ar to veidojošo elementāro daļu pārdomātu organizāciju. Disciplīna vairs nav māksla vienkārši izvietot ķermeņus, izvilkt no tiem un uzkrāt tajos laiku, bet veidot spēkus, lai iegūtu efektīvu ierīci. Šī prasība skaidrojama vairākos veidos.

1. Atsevišķs ķermenis kļūst par elementu, ko var novietot, kustināt, pievienot citiem. Viņa virišķība vai spēks vairs nav galvenie lielumi, kas to definē, bet gan vieta, ko viņš ieņem, laika posms, ko noklāj, regularitāte, labā pārvietošanās kārtība. Visupirms pūļa cilvēks ir kustīgas telpas fragments, pirms viņu raksturo drosme vai gods. Gibēra kareivja raksturojums: “Kad viņš ir apbruņojumā, tas aizņem divas pēdas savā vislielākajā diametrā, vārdu sakot, ja ņem viņu no viena gala līdz otram, tas ir viena pēda vislielākajā biezumā, ņemot no krūtīm līdz pleciem, kam jāpievieno reāla pēdas atstarpe starp viņu un cilvēku, kurš tam seko; tas dod divas pēdas uz abām pusēm katram kareivim un nozīmē, ka kājnieku pulks no priekšpusēs, vai dziļumā cīņā aizņem tikpat soļu, cik tam ir rindu.”⁵¹ Ķermeņa funkcionāla samazināšana. Arī šī ķermeņa–segmenta ievietošana visā ansamblī, kurā tas organizējies. Kareivim, kura ķermenis daļu pa daļai bija dresēts darboties noteiktās operācijās, savukārt jāveido elements cita līmeņa mehānismā. Vispirms apmācīs kareivjus “pa vienam, tad pa diviem, pēc tam lielākā skaitā... Ieroču pārvaldīšanu pārbaudīs, kad kareivji tam būs apmācīti atsevišķi, liks to viņiem izpildīt pa pāriem, tad liks tiem mainīties vietām, lai tos no kreisās puses iemācītu līdzināties pēc tiem no labās puses.”⁵² Ķermenis veidojas kā multisegmentāra mehānisma daļa.

2. Tāpat daļas, dažādas hronoloģiskas virknes, kas disciplīnai jākombinē, lai veidotu saliktu laiku. Vienu laikam ir jāpielāgojas citu laikam tādā veidā, lai maksimālais spēku daudzums varētu tikt izvilkt no katra un kombinētos optimālā rezultātā. Tā Servans sapņoja par militāru aparātu, kas nosegtu visu nācijas teritoriju un kur bez pārtraukuma tiktu izmantots katrs, bet dažādā veidā saskaņā ar viņa attīstības segmentu un ģenētisko sekvenci. Militārā dzīve sāktos visjaunākajā vecumā, kad bērns apmācītu ieroču amatam “militārajās muižās”; tā beigtos tajās pašās muižās, kur līdz pat pēdējai dienai veterāni mācītu bērnus, liktu darboties rekrūšiem, vadītu kareivju vingrinājumus, uzraudzītu viņus sabiedriski

⁵¹ J.A. de Guibert, *Essai général de tactique*, 1772, t. I, p. 27.

⁵² 1755. gada 6. maija Rikojums par kājnieku vingrinājumiem.

derīgos darbos un galu galā liktu valdīt kārtībai valstī, kamēr pulks cīnītos uz robežām. Nav neviena dzīves mirkļa, no kura nevarētu izvilkēt spēkus, ja vien prot tos atšķirt un kombinēt ar citiem. Tādā pašā veidā lielās darbnīcās aicina izmantot bērnus un sirmgalvjus; viņiem ir dažas elementāras spējas darbiem, kuros nav nepieciešams izmantot strādniekus, kam ir daudz citu dotumu; vēl vairāk, viņi veido lētu roku darbu; beidzot, ja viņi strādā, tad tie vairs nav neviena apgādībā. "Strādīgā cilvēce," sacīja kāds finansu inspektors par kādu Anžēras uzņēmumu: "šajā manufaktūrā no desmit gadiem līdz sirmam vecumam var rast palīdzību pret dikdienību un postu, kas ir tās turpinājums."⁵³ Taču, bez šaubām, šo dažādo hronoloģiju vismalkākā noregulēšana notiek pamatizglītībā. No XVII gadsimta līdz Lankastera metodes ieviešanai XIX gadsimta sākumā sarežģītais skolas pulkstenis radīja vienu zobratu pēc otra: vispirms vecākajiem skolēniem uzticēja vienkāršus uzraudzības uzdevumus, pēc tam darba, tad mācību kontroli; tik labi, ka galu galā viss visu skolēnu laiks tika aizņemts – vai nu mācot, vai mācoties. Skola kļūst par mācīšanās aparātu, kur katrs skolēns, katrs līmenis un katrs mirklis, ja tos kombinē, kā nākas, tiek pastāvīgi izmantoti vispārējā mācību procesā. Viens no lielākajiem skolas cīnītājiem sniedz šī progresa vērtējumu: "Skolā ar 360 bērniem skolotājs, kas gribētu mācīt katru skolēnu pēc kārtas, trīs stundu laikā varētu veltīt tikai pusminūti katram. Ar jauno metodi visi 360 skolēni raksta, lasa vai rēķina katrs divarpus sundas."⁵⁴

3. Šī rūpīgi apsvērtā spēku kombinācija prasa precīzu vadības sistēmu. Katrai disciplinēta indivīda aktivitātei jābūt pastiprinātai un balstītai uz norādījumiem, kuru efektivitātes pamats ir koncentrēšanās un skaidrība; kārtībai nav jātiek skaidrotai, pat ne formulētai; tai ir jābūt, un ar to jāpanāk vēlāmā izturēšanās. Starp disciplīnas pavēlnieku un to, kas tai pakļauts, ir signalizācijas attiecības – runa ir nevis par norādījuma saprašanu, bet par signāla uztveršanu, tūlītēju reaģēšanu uz to saskaņā ar iepriekš ieviestu vairāk vai mazāk mākslīgu kodeksu. Ievietot ķermeņus mazā signālu pasaulē, kur katram ir pievienota atbilde, obligāta un viena – dresēšanas tehnika, kas "visur despotiski izslēdz vismazāko izdomu un vismazāko kurnēšanu"; disciplinēts kareivis "klausā, lai ko viņam prasītu; viņa paklausība ir ātra un akla; nepakļāvīgs izskats, vismazākā kavē-

⁵³ Arvuāns, Atskaite par Tūras finansu apgabalu, grāmatā: *P. Marchegay, Archives d'Anjou*, t. II, 1850, p. 360.

⁵⁴ Samuēls Bernārs, Priekšlasījums savstarpējas apmācības biedrībā (1816. gada 30. oktobri).

šanās būtu noziegums”⁵⁵. Skolēnu dresēšanai jānotiek tādā pašā veidā – ar maz vārdiem, bez skaidrojuma; ja iespējams, totāls klusums, ko pārtrauktu tikai signāli – zvani, roku plaukšķināšana, žesti, vienkāršs skolotāja skatiens, vai arī šī mazā koka ierīce, ko lietoja Kristīgo skolu Brāļi; to visbiežāk sauca par “Signālu” un tam savā mehāniskajā skopumā vajadzēja saturēt reizē vadības tehniku un paklausības morāli. “Pirmais un galvenais signāla uzdevums ir ar vienu rāvienu piesaistīt visu skolēnu skatienus skolotājam un pievērst uzmanību, ko viņš grib tiem paziņot. Tādējādi ik reizi, kad viņš gribēs pievērst bērnu uzmanību un likt pārtraukt jebkuru nodarbību, viņš uzsitis vienreiz. Labs skolēns ik reizi, kad dzirdēs signāla troksni, iedomāsies dzirdam skolotāja vai drīzāk paša Dieva balsi, kas sauc viņu vārdā. Tad viņš jutīsies kā jaunais Samuēls, savas dvēseles dziļumos kopā ar viņu sacīdams: “Kungs, lūk, es esmu.” Skolēnam būs jāiemācās signālu kodekss un automātiski jāatbild uz katru no tiem. “Izteicis lūgumu, skolotājs uzsitis signālu un, skatīdamies uz skolēnu, kuram viņš grib likt lasīt, dos tam zīmi sākt. Lai liktu beigt tam, kurš lasa, viņš uzsitis signālu vienreiz... Lai dotu zīmi tam, kurš lasa, sākt no jauna, kad tas ir nepareizi izrunājis kādu burtu, zilbi vai vārdu, skolotājs uzsitis divreiz pēc kārtas. Ja pēc tam, kad ir sācis no jauna, skolēns nesāk atkal ar vārdu, ko ir nepareizi izrunājis, tāpēc ka ir jau izlasījis vairākus vārdus pēc tā, skolotājs uzsitis trīs reizes pēc kārtas, lai dotu skolēnam zīmi atgriezties dažus vārdus atpakaļ, un turpinās dot šo zīmi, līdz skolēns nonāks pie zilbes vai vārda, ko ir nepareizi izlasījis.”⁵⁶ Skola vēl pastiprinās šo izturēšanās kontroli ar signālu sistēmu, uz kuriem ir jāreaģē tūdaļ. Pat vārdiskajām pavēlēm jādarbojas kā signalizācijas elementiem: “Ieejiet savos solos.” Pie vārda “ieejiet”, bērni ar troksni uzliek labo roku uz galda un vienlaikus ieliek kāju solā; pie vārdiem “savos solos” viņi ieliek otru kāju un apsēžas iepretim savām tāfelītēm... “Ņemiet tāfeles.” Pie vārda “ņemiet” bērni ceļ labo roku pie auklas, ar kuru tāfele pakārta uz naglas, kas ir viņu priekšā, un ar kreiso viņi satver tāfeli aiz vidus; pie vārda “tāfeles” viņi noņem tās un novieto uz galda.⁵⁷

⁵⁵ L. de Boussanelle, *Le Bon Militaire*, 1770, p. 2.

⁵⁶ J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes*, 1828, p. 137-138. Sk. arī: Ch. Demia, *Règlements pour les écoles de la ville de Lyon*, 1716, p. 21.

⁵⁷ *Journal pour l'instruction élémentaire*, avril 1816. Sk.: R.R. Tronchet. *L'enseignement mutuel en France*, I, mašīnraksts, kur tika aprēķināts, ka skolēniem vajadzēja saņemt vairāk nekā 200 pavēļu dienā (neskaitot ārkārtējas pavēles); tikai no rīta vien 26 pavēles ar balsi, 23 ar zīmēm, 37 zvani un 24 svilpieni, kas nozīmē vienu svilpienu vai vienu zvānu pēc katrām trim minūtēm.

Rezumējot var teikt, ka disciplīna no kontrolējamiem ķermeņiem veido četrus individualitātes tipus, vai – drīzāk – individualitāti, kas ir apgādāta ar četriem raksturiem – tā ir šūnu (ar telpisku sadalījumu), organiska (ar aktivitāšu kodēšanu), ģenētiska (ar laika uzkrāšanu) un kombinējoša (ar spēku sastāvu). Un, lai to veiktu, tā liek lietā četras lielas tehnikas – tā veido ainas, paraksta manevrus, uzspiež nodarbības; beidzot, lai nodrošinātu spēku kombināciju, iekārto “taktikas”. Taktika, konstruēšanas māksla ar lokalizētiem ķermeņiem, kodētām aktivitātēm un izveidotām spējām, ierīcēm, kur dažādu spēku produkts ir to aprēķinātas kombinācijas vairots, bez šaubām, ir disciplinārās prakses augstākā forma. Šajā prasmē XVIII gadsimta teorētiski redzēja jebkuras militāras prakses vispārējo pamatu no individuālu ķermeņu kontroles un pārbaužu līdz specifisku spēku lietošanai vissarežģītākajās dažādībās. Disciplinārā ķermeņa arhitektūra, anatomija, mehānika un ekonomija: “Vairuma militāristu acīs taktika ir tikai plašās kara zinātnes atzars; manējās – tā ir šīs zinātnes bāze; pati šī zinātne tāpēc, ka tā māca nodibināt pulkus, pavēlēt tiem, iekustināt tos, likt tiem cīnīties, jo vienīgi tā var aizstāt skaitu un pārvaldīt masu; beidzot tā ietvers cilvēku, ieroču, spriegumu un apstākļu pazīšanu, jo tā ir visas šīs apvienotās zināšanas, kurām jānosaka šīs kustības.”⁵⁸ Vai vēl: “Šīs [taktikas] termins... dod priekšstatu par to cilvēku attiecīgo stāvokli, kuri veido kādu no tiem dažādajiem pulkiem, kas veido armiju, – no viņu kustībām un darbībām, viņu savstarpējām attiecībām.”⁵⁹

Ir iespējams, ka karš kā stratēģija būtu politikas turpinājums. Taču nav jāaizmirst, ka “politika” bija iecerēta kā turpinājums, ja ne precīzi un tieši kara turpinājums, tad vismaz militārs modelis kā fundamentāls veids civilo nemieru novēršanai. Politika kā iekšēja miera un kārtības tehnika centās izvīrīt mērķi par lielisku armiju, disciplinētu pūli, pakļāvīgu un noderīgu karaspēku, pulku nometnē un laukos, manevros un nodarbībās. XVIII gadsimta lielajās valstīs armija civilo mieru, bez šaubām, garantēja tāpēc, ka tā ir reāls spēks, vienmēr draudīgs zobens, bet arī tāpēc, ka tā ir tehnika un zināšanas, kas var projicēt savu shēmu uz sabiedrību. Ja ir politikas–kara virkne, kas iet caur stratēģiju, tad ir arī armijas–politikas virkne, kas iet caur taktiku. Stratēģija ļauj saprast karu kā starpvalstu politikas vadīšanas veidu; taktika ļauj saprast armiju kā

⁵⁸ J.A. de Guibert, *Essai général de tactique*, 1772, p. 4.

⁵⁹ P. Joly de Maizeroy, *Théorie de la guerre*, 1777, p. 2.

principu, kas ļauj uzturēt kara trūkumu civilajā sabiedrībā. Klasiskais laikmets redzēja dzimstam lielo politisko un militāro stratēģiju, kas no teica nāciju tuvošanos saviem ekonomiskajiem un demogrāfiskajiem spēkiem; bet tas arī redzēja dzimstam sīkumainu militāru un politisku taktiku, ar kādu valstis realizē ķermeņu un indivīdu spēku kontroli. "Militārists" – militārā institūcija, militārā persona, militārā zinātne – ļoti atšķirīgas no tā, kas kādreiz raksturoja "kara cilvēku" – šajā laika posmā precizējas saskares punktā starp karu un kaujas trokšņiem, no vienas puses, kārtību un miera padevīgo klusumu, no otras. Domas vēsturnieki labprāt aizdotu XVIII gadsimta filozofiem un juristiem fantāziju par lielisku sabiedrību; taču bija arī sabiedrības militārais sapnis; tas fundamentāli atsaucās nevis uz dabas stāvokli, bet gan uz kāda mehānisma rūpīgi pakārtotiem zobratiem, nevis uz primitīvu līgumu, bet gan uz pastāvīgu piespiešanu, nevis uz fundamentālām tiesībām, bet bezgalīgi progresējošu dresēšanu, nevis uz vispārēju gribu, bet automātisku padevību.

"Disciplīnu vajadzētu padarīt valstisku," teica Gibērs.

"Valstij, ko aprakstu, būs vienkārša un solīda administrācija, ko viegli vadīt. Tā līdzināsies tiem lielajiem mehānismiem, kas ar nesarežģītiem līdzekļiem rada lielus rezultātus; šis valsts spēks dzims no tās spēka, labklājība – no tās labklājības. Laiks, kas iznīcina visu, palielinās savu varenību. Tā darbosies preti šim vulgārajam aizspriedumam, kas liek iedomāties, ka impērijas ir pakļautas valdonīgajam pagrimumam un drupu likumam."⁶⁰ Vairs nav tālu Napoleona režīms un ar to saistītā valsts forma, kas tad pastāvēs un par ko nevajadzētu aizmirst, ka to sagatavoja juristi un arī kareivji, valsts padomnieki un apakšvirsnieki, likuma cilvēki un nometnes cilvēki. Atsauksšanās uz romiešiem, kas pavada šo formāciju, nes sevī šo dubulto rādītāju – pilsoņi un leģionāri, likums un manevrs. Kamēr juristi vai filozofi paktā meklēja primitīvu modeli, kā konstruēt vai rekonstruēt sabiedrību, militāristi un kopā ar viņiem disciplīnas tehniķi izstrādāja ķermeņu individuālas un kolektīvas piespiešanas paņēmienus.

---

⁶⁰ J.A. de Guibert, *Essai général de tactique*, 1772, *Discours préliminaire*, p. XXIII-XXIV. Sk. Marksa domas par armiju un buržuāziskās sabiedrības formām (1857. gada 25. septembra vēstule Engsamam).

Otrā nodaļa

LABAS DRESĒŠANAS LĪDZEKĻI

Pašā XVII gadsimta sākumā Valhauzens runāja par “tiešu disciplīnu” kā “labas dresēšanas” mākslu.⁶¹ Disciplinārā vara īstenībā ir vara, kuras galvenā funkcija ir nevis izspiest un atņemt, bet gan “dresēt” vai katrā ziņā tā dresēt, lai labāk izspiestu un vairāk atņemtu. Tā nesaista spēkus, lai tos mazinātu; tā cenšas tos savienot visus kopā tādā veidā, lai tos vairotu un izmantotu. Tā necenšas visu tai pakļauto vienmērīgi un masveidīgi saliekt, bet gan atdala, analizē, diferencē, virza savus sadalīšanas paņēmienus līdz nepieciešamām un pietiekamām īpatnībām. Tā “dresē” mobilas, jucekļīgas un nevērtīgas ķermeņu un spēku masas un lielu skaitu individuālu elementu – atsevišķas šūniņas, organiskas autonomijas, ģenētiskas identitātes un pēctecības, kombinētus segmentus. Disciplīna “ražo” individuus; tā ir specifiska varas tehnika, kas individuus pieņem reizē kā savu vingrinājumu objektus un instrumentus. Tā nav triumfējoša vara, kas savas pašas pārmērībā var uzticēties savai pārvarenībai; tā ir necila, aizdomu pilna vara, kas darbojas pēc aprēķinātas, taču pastāvīgas ekonomijas formas. Tie ir otršķirīgi pieticīgas modalitātes paņēmieni, ja tos salīdzina ar augstākās varas majestātiskajiem rituāliem vai lielajiem valsts aparātiem. Un tieši tie pamazām iekaros šīs augstākās formas, pārveidos to mehānismus un uzspiedīs savus procesus. Juridiskais aparāts neizvairīsies no šīs gandrīz slepenās invāzijas. Disciplinārās varas panākumi, bez šaubām, ir saistīti ar vienkāršu instrumentu lietošanu – hierarhisku skatienu, normalizējošu sankciju un to kombināciju tai specifiskā procesā, – ko sauc par eksāmenu.

HIERARHISKĀ UZRAUDZĪBA

Disciplīnas vingrinājums pieļauj sistēmu, kas savalda ar kontroles funkciju; aparāti vai tehnikas, kas ļauj redzēt, noved pie varas rezultātiem, turklāt piespiešanas līdzekļi padara skaidri redzamus tos, pret kuriem tie tiek lietoti. Klasiskajā laikmetā redz pamazām ceļamies šīs cilvēciskās

⁶¹ J.J. Walhausen, *L'Art militaire pour l'infanterie*, 1615, p. 23.

daudzveidības “observatorijas”, par kurām zinātnes vēsturē palicis tik maz cildinājumu. Līdzās lielajai tālskašu, lēcu un gaismas staru tehnoloģijai, kas veidoja vienu veselumu ar jauno fiziku un kosmoloģiju, bija neskaitāmas mazas un krustojošās uzraudzības un kontroles, kam jāredz, neesot redzamām; neizskaidrojamā gaismas un redzamības māksla bez lieka trokšņa ieguva par cilvēku jaunas zināšanas caur viņa pakļaušanas tehnikām un izmantošanas paņēmieniem.

Šim “observatorijām” ir gandrīz ideāls modelis – militārā nometne. Tā ir ātraudzīga un mākslīga pilsēta, ko būvē un pārveido gandrīz pēc vēlēšanās; kā varas kalngalam tai jābūt ļoti intensīvai, bet arī diskrētai, ļoti efektīvai un ar preventīvu nozīmi, ko tā praktizē pret bruņotiem cilvēkiem. Ideālā nometnē visa vara tiek realizēta ar vienu precīzas uzraudzības funkciju; un katra kontrole būtu varas globālās funkcionēšanas daļa. Vecais un tradicionālais kvadrātveida plāns bija ievērojami uzlabots atbilstoši neskaitāmām shēmām. Tās precīzi definēja eju ģeometriju, telšu skaitu un izvietojumu, to ieeju orientāciju, rindu un virkņu novietojumu un iezīmēja kontroles posteņus, kas kontrolē cits citu: “Galvenajā laukumā novelk piecas līnijas; pirmā atrodas 16 pēdas no otrās, pārējās ir 8 pēdu attālumā cita no citas un pēdējā atrodas 8 pēdu attālumā no nocietinājuma. Nocietinājums ir 10 pēdu attālumā no apakšvirsnieku teltīm, tieši pretim pirmajam mietam. Rotas eja ir 51 pēdu plata...Visas teltis ir divu pēdu attālumā cita no citas. Apakšnieku teltis atrodas pretim savu rotu eļām. Aizmugurējais miets ir 89 pēdu attālumā no pēdējās kareivju telts, un tās ieeja ir pretim kapteiņu teltij... Kapteiņu teltis ir uzslietas iepretim savu rotu eļām. Ieeja ir preti pašām rotām.”⁶² Nometne ir varas diagramma, kuras darbības pamatā ir vispārējās redzamības efekts. Urbānismā, strādnieku pilsētu, slimnīcu, pārtversmju, cietumu un audzināšanas namu būvniecībā vēl ilgi atradis šo nometnes modeli vai vismaz principu, kas kalpo tam par pamatu, – hierarhiskas uzraudzības telpisku apvienojumu. “Savienojuma” princips. Nometne maz godātai uzraudzības mākslai bija tas pats, kas melnā istaba lielajai optikas zinātnei.

⁶² Règlement pour l'infanterie prussienne, trad. franç., Arsenal, ms. 4067, fo 144. Vecajām shēmām sk.: *Praissac*, Les Discours militaires, 1623, p. 27-28. *Montgomery*, La Milice française, p. 77. Jaunajām shēmām sk.: *Beneton de Morange*, Histoire de la guerre, 1741, p. 61-64, et Dissertations sur les Tentés; sk. arī neskaitāmus reglamentus tādas kā l'Instruction sur le service des règlements de Cavalerie dans les camps, 29 juin 1753. Sk.: 7. attēlu.

Vēlāk radās cita problemātika – vajadzēja veidot tādu arhitektūru, kas nebūtu radīta, lai vienkārši tiktu apskatīta (piļu greznība) vai lai uzraudzītu ārējo telpu (cietokšņu ģeometrija), bet gan lai nodrošinātu iekšēju, artikulētu un detalizētu kontroli – lai darītu redzamus tos, kas tur atrodas; vēl plašāk – vajadzēja tādu arhitektūru, kas būtu indivīdu pārveidošanas operatore – varētu iedarboties uz tiem, kas tajā mitinās, lai ietekmētu viņu uzvedību, parādītu viņiem varas rezultātus, pievērstu zināšanām un pārveidotu viņus. Akmeņi var darīt padevīgu un iepazīstamu. Veco ieslodzīšanas un iežogojšanas shēmu ar biezu mūri un stipriem vārtiem, kas kavē ieiet vai iziet, sāk aizvietot pilnu un tukšu atvērumu, pasāžu un caurspīdīguma plāns. Tādējādi slimnīca–celtne pamazām organizējas kā medicīniskas darbības instruments – tai jāļauj labi novērot slimniekus un līdz ar to labāk organizēt aprūpi; ēku formai ar rūpīgu slimnieku nodalīšanu jāaizkavē infekcijas; ventilācijai un gaisam, kam liek cirkulēt ap katru gultu, jāaizkavē kaitīgo izgarojumu koncentrēšanās ap pacientu, lai tie nebijtu viņa garstāvokli un ar savien tūlītējiem rezultātiem nepastiprinātu slimību. Slimnīca – tāda, kādu to vēlas iekārtot gadsimta otrajā pusē un kam tika veidoti tik daudzi plāni pēc otrā *Hôtel-Dieu** ugunsgrēka, – vairs nav vienkārši jumts, zem kura mitinājās posts un drīza nāve; savā tiešajā materialitātē tā ir terapeitiska operatore.

Tāpat kā skolas celtnei jābūt dresēšanas operatorei. Tas ir pedagoģisks mehānisms, ko Parī–Divernē bija iecerējis Militārajā skolā līdz pat visniecīgākajām detaļām, ko viņš uzspieda Gabrielam. Dresēt spēcīgus ķermeņus – veselības imperatīvs; iegūt kompetentus virsniekus – kvalifikācijas imperatīvs; apmācīt paklausīgus militāristus – politisks imperatīvs; novērst izvīrtību un homoseksualitāti – morāles imperatīvs. Tas bija četrkāršs iemesls, lai noteiktu starp indivīdiem absolūtu nošķirtību un reizē atstātu arī nepārtrauktas uzraudzības spraugas. Pašai skolas ēkai bija jābūt uzraudzīšanas aparātam; guļamistabas izvietoja gar gaiteni kā mazu kameru virkni; ar noteiktiem intervāliem atradās virsnieku mitējumi tādā veidā, ka “katram skolēnu desmitam ir viens virsnieks pa labi un pa kreisi”; audzēkņi tur bija ieslēgti visu nakti; un Parī bija uzstājies, lai iestiklo “no gaites puses katras istabas sienas no krūšu augstuma līdz vienai vai divām pēdām no griestiem. Šīs vitražas ir ne vien patīkamas acij, saka arī, ka tas ir daudzējādā ziņā noderīgi, nerunājot par disciplīnas apsvērumiem, kas var novest pie šī izvietojuma.”⁶³ Ēdamistabās iekārtoja

⁶³ Citāts no: R. Laulan, *L'Ecole militaire de Paris*, 1950, p. 117-118.

“nelielu paaugstinājumu, kur novietoja mācību inspektoru galdus, lai maltītes laikā viņi varētu redzēt visus savas nodaļas skolēnu galdus”; ierīkoja atejas ar pusdurvīm, lai uzraugs, kurš ir par tām atbildīgs, varētu redzēt skolēna galvu un kājas, bet ar pietiekami augstiem sānu nodalījumiem, “lai tie, kuri tur atrodas, nevarētu redzēt cits citu”⁶⁴. Tās bija nebeidzamās bažas par uzraudzības nodrošināšanu, kam arhitektūra piedāvāja tūkstošiem nicināmu mehānismu. Tās var uzskatīt par nenozīmīgām progresīvajā objektivitātē un arvien smalkākā individuālo izturēšanos sagrafēšanā tikai tad, ja aizmirst šo instrumentēšanas lomu, otršķirīgu, taču monolītu. Disciplinārās institūcijas ir izstrādājušas kontroles mašīnēriju, kas darbojusies kā uzvedības kontroles mikroskops; smalki un analītiski sadalījumi, ko tās realizējušas, ir izveidojuši ap cilvēkiem novērošanas, reģistrēšanas un dresēšanas aparātu. Kā lai šajos novērošanas mehānismos sīkāk sadala kontroles un iekārto starp tām relejus un komunikācijas? Kā panākt, lai no to aprēķinātās dažādības rastos homogēna un nepārtraukta vara?

Ideāls disciplinārais aparāts ļaus visu redzēt ar vienu skatienu. Centrālais punkts reizē būtu avots un gaisma, kas aptver visu, un vieta, kur konverģējas viss, kam jābūt zināmam, – ļoti labs skatiens, kam nekas neizslīd, un centrs, kam pievērsti visu skatiēni. Tas, ko bija iedomājies Ledū, būvējot *Arc-et-Senans** – apli izvietotu ēku centrā, kas visas veras uz iekšieni, augstākajai konstrukcijai jāapvieno direkcijas administratīvās funkcijas, kriminālās uzraudzības un ekonomiskā kontrole un pārbaudes, kas vedina uz paklausību un darbu; no turienes nāktu visas pavēles, tur tiktu ieregistrētas visas aktivitātes, uztvertas un novērtētas visas kļūdas; un tas nekavējoties, gandrīz bez neviena cita atbalsta kā tikai ar precīzu ģeometriju. Starp visiem ietekmīgajiem iemesliem, ar kuriem XVIII gadsimta otrajā pusē pamatoja cirkulārās arhitektūras⁶⁵, bez šaubām, jāatzīmē šis: tās atspoguļoja zināmu politisku utopiju.

Taču disciplīnas kontrolei faktiski bija vajadzīgs relejs. Piramīda labāk nekā aplis atbilda divām prasībām: būt diezgan pilnīgai, lai veidotu tīklu bez nevienas spraugas, – tātad iespēju vairojot savas pakāpes un izplatīt tās pa visu kontrolējamo virsmu; un tomēr būt diezgan diskrētai, lai tā ar savu inerto svaru negultos uz disciplinējamo aktivitāti un nebūtu tai par

⁶⁴ Arch. nat. MM 666-669. Dž. Bentems stāsta, ka Militārās skolas apmeklējuma laikā viņa brālim radusies ideja par Panoptiku.

⁶⁵ Sk.: 12., 13., 16. attēlu.

bremzētāju vai šķērslī; integrēties disciplinārajā sistēmā kā funkcijai, kas uzlabo tās iespējamus rezultātus. Vajadzēja sadalīt savas instances, taču tā, lai paaugstinātu savu ražojošo funkciju. Precizēt uzraudzību un darīt to funkcionālu.

Šāda problēma izvirzās lielajām darbnīcām un rūpnīcām, kur organizējas jauns uzraudzības veids. Tas atšķiras no tā, ko manufaktūru režīmos no ārienes nodrošināja inspektori, kuriem bija uzdots lietot reglamentus; tagad ir runa par intensīvu, nepārtrauktu kontroli, visu darba procesa laiku, kas neattiecas – vai attiecas ne tikai – uz ražošanu (jēlvielu daudzums un raksturs, lietoto instrumentu tips, ražojumu apmēri un kvalitāte), bet kas ņem vērā cilvēku aktivitāti, izmaņu un ķērienu, ātrumu, centību un uzvedību. Blakus meistaram, kura iekšējai kontrolei pakļauti skolnieki un mācekļi, ir arī komiji, uzraugi, kontrolieri un meistara palīgi. Ražošanas mehānismam pakāpeniski kļūstot nozīmīgākam un sarežģītākam, pakāpeniski pieaugot strādnieku skaitam un darba dalīšanai, kontrole kļūst aizvien nepieciešamāka un tās uzdevumi aizvien grūtāki. Tātad uzraudzība kļūst par noteiktu funkciju, bet tai ir jābūt ražošanas procesu integrējošai daļai; tai jādublē tas visā tā garumā. Kļūst nepieciešams specializēts, vienmēr klātesošs un no strādniekiem nošķirts personāls: “Lielā manufaktūrā viss notiek ar zvanu, ar to strādnieki tiek piespiesti un bārti. Komiji raduši izturēties pret viņiem ar pārākuma apziņu un pavēlnieciski, kas tiešām ir nepieciešams darbā ar masām, viņi izturas rupji vai nicinoši; tālab gadās, ka šie strādnieki vai nu kļūst dārgāki, vai tikai uz brīdi uzturas manufaktūrā.”⁶⁶ Strādniekiem labāk patik korporācijas tipa ieskaitīšana kadros, nevis šis jaunais uzraudzības režīms, turpretim saimnieki to uzskata par nešķiramu rūpnieciskās ražošanas sistēmas, privātā īpašuma un peļņas nodrošināšanas elementu. Rūpnīcas, lielas kalves vai raktuves mērogā “izdevumu objektu skaits ir tā palielinājies, ka visniecīgākā neuzticība katram objektam summā dotu milzīgu blēdību, kas ne tikai uzsūktu peļņu, bet arī novestu pie kapitālu izkušanas; ... pat vismazākā nemākulība, ja tā paliek nepamanīta un tālab katru dienu var tikt atkārtota, var kļūt liktenīga uzņēmumam tiktāl, ka ļoti īsā laikā var to iznīcināt”; ar to skaidrojams fakts, ka vienīgi aģenti, kuri ir tieši atkarīgi no īpašnieka un kuri kalpo šim vienīgajam uzdevumam, varēs uzraudzīt, “lai neviens santims netiktu iztērēts nelietderīgi, lai neviens dienas mirklis netiktu zaudēts”; viņu loma būs “uzraudzīt

⁶⁶ Encyclopédia, raksts Manufacture.

strādniekus, sekot visiem darbiem, informēt komiteju par visiem notikumiem”⁶⁷. Uzraudzība kļūst par izšķirošu vadības operatori tādā mērā, cik tā ir reizē ražošanas aparāta iekšēja sastāvdaļa un specifisks disciplinārās varas mehānisms.⁶⁸

Tas pats notiek pamatizglītības reorganizācijā – uzraudzības specifikācija un integrēšana pedagoģiskajās attiecībās. Draudžu skolu attīstība un to skolēnu skaita palielināšanās, neesot metodēm, kas ļautu vienlaicīgi regulēt veselas klases aktivitāti, radija nekārtības un neskaidrības, kas darija nepieciešamu kontroles ierīkošanu. Lai palīdzētu skolotājam, Batenkūrs ieteica izvēlēties no skolēniem virkni “virsnieku”, intendantu, novērotāju, klases vecāko, repetitoru, lūgšanu skaitītāju, rakstības ierēdņu, tintes sagādātāju, priesteru un apsekotāju. Tādējādi tika noteiktas divu kategoriju lomas – vienas ar materiāliem uzdevumiem (izdalīt tinti un papīru, dot pārpalikumus nabagiem, lasīt garīgos tekstus svētku dienās utt.); citas ar uzraudzības funkciju – “novērotājiem” jāatzīmē, kurš ir atstājis savu solu, kurš pļāpā, kuram nav lūgšanu kreļļu vai lūgšanu grāmatas, kurš slikti uzvedas mesas laikā, kurš atļaujas kādu bezkaunību, tērzēšanu vai trokšņošanu uz ielas”; “aizrādītāju” pienākums ir “uzmanīt tos, kuri runā vai dūc, mācoties stundas, tos, kuri neraksta vai blēņojas”; “apmeklētāji” jeb apsekotāji apmeklēs to skolēnu ģimenes, kuri ir kavējuši skolu vai izdarījuši smagas kļūdas. Attiecīgi “intendantu” uzrauga visus pārējos virsniekus. Vienīgi “repetitori” ir pedagoģiska loma – viņiem jāliek lasīt skolēniem pa diviem kopā, klusā balsī.⁶⁹ Un tā, pāris desmitus gadu vēlāk Demia atkal pārņem tā paša tipa hierarhiju, taču tagad gandrīz visas uzraudzības funkcijas ir dublējušās ar pedagoģiska rakstura uzdevumiem – skolotāja palīgs māca turēt spalvu, vada roku, labo kļūdas un vienlaikus “atzīmē kļūdas, kad diskutē”; citam skolotāja palīgam ir tie paši uzdevumi lasīšanas stundā; intendants, kurš kontrolē citus virsniekus un uzrauga klases uzvedību, ir arī atbildīgs par “jaunatnācēju iedīdīšanu skolas uzdevumos”; dekurioni liek atskaitīt stundas un “atzīmē” tos, kuri tās nezina.⁷⁰ Tur ir “savstarpēja” tipa institūcijas

⁶⁷ Cournol, *Considération d'intérêt public sur le droit d'exploiter les mines*, 1790, Arch. nat. A XIII¹⁴.

⁶⁸ Sk.: K. Mārkss: “Šī uzraudzības, vadišanas un starpniecības funkcija kļūst par kapitāla funkciju, tiklīdz darbs, kas tam pakļauts, kļūst kooperatīvs un kā kapitālistiska funkcija iemanto sevišķas īpašības” (*Le Capital*, livre I, section quatrième, chap. XIII).

⁶⁹ M.I.D.B., *Instruction méthodique pour l'école paroissiale*, 1669, p. 68-83.

⁷⁰ Ch. Demia, *Règlement pour les écoles de la ville de Lyon*, 1716, p. 27-29. Lidzīgu

uzmetums, kur vienas sistēmas iekšienē ir integrējušies trīs procesi – mācīšana vārda tiešā nozīmē, zināšanu apguve ar pašu pedagoģisko aktivitāti un beidzot – savstarpēja hierarhiska novērošana. Noteiktas un regulētas uzraudzības attiecības ir ierakstītas mācīšanas prakses centrā – tās nav papildinoša vai blakus detaļa, bet gan tai piemītošs mehānisms, kas palielina tās efektivitāti.

Hierarhiskotā, nepārtrauktā un funkcionālā uzraudzība, bez šaubām, nav viens no XVIII gadsimta lielajiem tehniskajiem “izgudrojumiem”, taču par savas apslēptās paplašināšanās svarīgumu tai jāpateicas jaunajiem varas mehānismiem, ko tā sevī nes. Tās dēļ disciplinārā vara kļūst par “integrētu” sistēmu, kas iekšēji saistīta ar mērķiem ekonomijai un mehānismam, kur tā realizējas. Tā arī organizējas kā daudzpusīga, automātiska un anonīma vara, ja ir taisnība, ka uzraudzība balstās uz indivīdiem, tās funkcionēšana ir attiecību tīkls no augšas līdz apakšai, taču zināmā mērā arī no apakšas līdz augšai un sāniski; šis tīkls liek “noturēt” kopumu un to pilnīgi šķērso ar varas sekām, kas izriet cita no citas kā pastāvīgi uzraudzīti uzraugi. Hierarhiskotā disciplinārā uzraudzībā vara nepieder kā lieta, tā netiek nodota kā īpašums; tā darbojas kā mašīnērija. Un kaut arī tās piramidālā organizācija dod tai “vadītāju”, tad viss aparāts rada “varu” un izvieto indivīdus šajā permanentajā un nepārtrauktajā laukā. Tas disciplinārajai varai ļauj būt reizē absolūti indiskrētai tāpēc, ka tā visur un vienmēr ir nomodā, tā pamatos neatstāj nevienu ēnas zonu un bez mitas kontrolē tos pašus, kuru pienākums ir kontrolēt; un absolūti “diskrēti”, jo tā darbojas nepārtraukti un pa lielākajai daļai klusi. Disciplīna liek “darboties” relatīvai varai, kas pati sevi uztur ar saviem pašas mehānismiem un, izceļoties manifestācijām, aizstāj aprēķinātas kontroles nepārtraukto darbību. Uzraudzības tehnikas varas “konstitūciju” un ķermeņa ietekmēšanu ļauj realizēt saskaņā ar optikas un mehānikas likumiem, ar veselu telpu, līniju, ekrānu, gaismas kūļu un pakāpju darbību un nemeklēt palīdzību, vismaz būtisku palīdzību pārmērībā, spēka un varmācības lietošanā. Vara ir šķietami mazāk “miesiska”, cik augstākā zinātniskā līmenī “fiziska”.

---

parādību varētu atzīmēt koledžu organizācijā: ilgu laiku “prefekti” neatkarīgi no skolotājiem bija atbildīgi par mazu skolēnu grupu morāli. Galvenokārt pēc 1762. gada varēja redzēt parādāmius reizē administratīvāku un vairāk hierarhijā integrētu kontroles veidu: uzraugi, kvartāla meistari, apakšnieku meistari. Sk.: *Dupont-Ferrier*, *Du collège de Clermont au lycée Louis-le-Grand*, I, p. 254 et p. 476.

NORMALIZĒJOŠA SANKCIJA

1. Tiesas sēdēs, kas katru rītu sanāca kavaliera Polē bāreņu namā, notika vesels ceremoniāls: “Mēs atradām visus skolēnus ierindā, vienā līnijā, pilnīgi nekustīgus un klusus. Majors, sešpadsmit gadus vecs muižnieks, atradās ārpus rindas, zobenu rokā; pēc viņa pavēles pulks sakustējās un paātrinātā solī veidoja apli. Centrā sanāca padome; katrs virsnieks atskaitījās par diennakts notikumiem savā pulkā. Apsūdzētajiem bija ļauts attaisnoties; uzklausa lieciniekus, apspriedās un, tiklīdz viņi bija vienis prātis, majors skaļā balsī paziņoja par vainīgo skaitu, pārkāpumu raksturu un uzliktajiem sodiem. Pēc tam pulks soļoja vēl kārtīgāk.”⁷¹ Visu disciplināro sistēmu centrā darbojas mazs soda mehānisms. Tas izmanto zināmu justīcijas privilēģiju ar saviem paša likumiem, saviem specifiskiem pārkāpumiem, savām īpašajām sankcijas formām un savām tiesu instancēm. Disciplina iedibina infrasoda sistēmu; tā sagrafē telpu, ko likumi atstājuši tukšu; tā kvalificē un apvalda uzvedību kopumu, kura relatīvā nenozīmība ļāvusi tam izvairīties no lielajām sodu sistēmām. “Ienākot darbabiedriem savstarpēji jāsasveicinās; ... ejot projām, viņiem jānoglabā preces un darbariki, ko tie ir lietojuši, un vakarā jāizslēdz lampa”; “ir stingri aizliegts uzjautrināt darbabiedrus ar žestiem vai citādi”; viņiem “jāizturas kārtīgi un pieklājīgi”; tam, kurš būs projām vairāk nekā piecas minūtes, nebridinot Openheima kungu, “to pierakstīs kā pusi darba dienas”; un, lai varētu būt pārliecināts, ka nekas nav aizmirsts šajās smalkajās krimināltiesībās, ir aizliegts darīt “jebko, kas var kaitēt Openheima kungam un viņa kompanjoniem”⁷². Darbnīcās, skolā un armijā plosījās laika (kavēšanas, prombūtnes, uzdevumu pārtraukumi), darbības (neuzmanība, nevērība, centības trūkums), izturēšanās (nepieklājība, nepaklausība), diskursu (pļāpāšana, bezkaunības), ķermeņa (“nepareizas” attieksmes, neatbilstoši žesti, netīrība) un seksualitātes (nekaulība, piedauzība) mikrosodu sistēma. Tajā pašā laikā sodīšanai tiek izmantota vesela virkne veiklu paņēmieni no viegla fiziska soda līdz mazsvarīgiem liegumiem un sīkiem pazemojumiem. Tas nozīmē vienlaikus sodīt vis-smalkākās uzvedības frakcijas un piešķirt soda funkciju šķietami nenozīmīgiem disciplinārā aparāta elementiem – lai tikai viss kalpotu uzdevumam sodīt pat vismazāko lietu; lai katrs subjekts apzinātos sodāmā-

⁷¹ *Pictet de Rochemont*, Journal de Genève, 5 janvier 1788.

⁷² M. Openheima fabrikas reglamenta projekts (1809. gada 29. septembris).

sodošā attiecības. “Ar sodīšanu ir jāsaprot viss, kas bērniem spēj likt apzināties kļūdu, ko viņi ir izdarījuši, viss, kas spēj viņus pazemot, izraisīt viņos apmulsumu: ... zināms atsalums, zināma vienaldzība, jautājums, pazemojums, atcelšana no pienākumu pildīšanas.”⁷³

2. Taču disciplīna nes sevī specifisku sodīšanas veidu, un tas nav tikai samazināts tiesas modelis. No disciplinārās soda sistēmas izriet neievērošana, viss, kas ir neadekvāts likumam, viss, kas no tā attālinās, visas novirzes. Ir sodāma nenoteikta nekomformisma joma – kareivis pieļauj “kļūdu” katru reizi, kad nenasiedz pienācīgo līmeni; skolēna “kļūda” ir tiklab nenozīmīgs pārkāpums, kā nespēja izpildīt uzdevumu. Prūšu kājnieku reglaments spiež izturēties ar “visu iespējamo bardzību” pret kareivi, kurš nav iemācījies pareizi apieties ar šauteni. Tāpat, “kad skolēns nebūs iegaumējis iepriekšējās dienas katķismu, viņu varēs piespiest iemācīties šīsdienu, ne reizes nekļūdoties, to viņam tiks atkārtot nākamajā dienā vai tiks to klausīties, tupot uz ceļiem un ar sakrustotām rokām, vai arī viņam noteiks kādu citu sodu.”

Kārtība, ko disciplinārajiem sodiem jāliek ievērot, ir jauktas dabas – tā ir “mākslīga” kārtība, ko saprotamā veidā liek ievērot likums, programma, reglaments. Taču tā ir arī kārtība, kas noteikta ar dabiskiem un redzamiem procesiem, – mācību ilgums, nodarbošanās laiks, spēju līmenis attiecas uz punktualitāti, kas arī ir likums. Kristīgo skolu bērniem nekad nav jābūt ieliktiem “klasē”, uz ko viņi vēl nav spējīgi, jo neko nevarot iemācīt, viņus pakļautu briesmām; tomēr katras stadijas ilgums ir reglamentēts un tam, kurš pēc trim pārbaudēm nav varējis pāriet augstākajā kategorijā, jābūt novietotam labi redzamā vietā uz “neprašu” sola. Disciplinārā režīmā sods satur dubultu juridiski dabisku nozīmi.

3. Disciplinārā soda funkcija ir samazināt novirzes. Tātad tam ir jābūt galvenokārt *labojošam*. Lidzās sodiem, kas ir tieši aizgūti no juridiskā modeļa (soda nauda, pātaga, karceris), disciplinārās sistēmas piešķir privilēģiju sodiem ar pārbaudes raksturu – intensificēta, pastiprināta, vairākkārt atkārtota apmācība – 1766.gada kājnieku reglaments paredzēja, ka pirmās klases kareivji, “kuri parādīs kādu nevēribu vai sliktu gribu, tiks pārcelti pēdējā klasē” un varēs pacelties atpakaļ pirmajā tikai pēc jauniem vingrinājumiem un jauna eksāmena. Kā to savukārt teica Ž.B. de Lasals: “Pēcstundas skolniekiem – no visiem sodiem visgodīgākais skolotājam,

⁷³ J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes* (1828), p. 204-205.

visnoderīgākais un vispatīkamākais vecākiem”; tas ļauj “no pašam bērnu kļūdām izsecināt līdzekļus, kā paātrināt viņu progresu, labojot viņu kļūdas”; un, piemēram, tiem, “kuri nebūs uzrakstījuši visu, ko vajadzēja uzrakstīt, vai nebūs centušies to izdarīt labi, varētu uzlikt par sodu kaut ko rakstīt vai iemācīties no galvas”⁷⁴. Katrā ziņā bieži disciplinārais sods ir izomorfs pašam pienākumam; tā mazāk ir pārkāptā likuma atreibība, cik tā atkārtošana ar divkāršu uzstājību. Tādā mērā, ka labojošais efekts, ko no tā gaida, pāriet garām tikai kā vainas izpirkšanas un nožēlas papildu aksesuārs; tas ir iegūts tieši ar dresēšanas mehānismu. Sodīt nozīmē vingrināt.

4. Disciplīnas nodrošināšanā sodīšana ir tikai dubultas sistēmas elements: gratifikācija–sankcija. Un šī sistēma darbojas dresēšanas un labošanas procesā. Skolotājam, “cik vien iespējams, jāizvairās lietot sodus; gluži pretēji, viņam jācenšas biežāk izteikt atzinības, nevis uzlikt sodus, slinkos vairāk mudina vēlme tikt atzītiem, tāpat kā čaklos – bailes no soda; tāpēc būs ļoti labi rezultāti, ja skolotājs atturēsies lietot sodu, ja var, iekaros bērna sirdi, pirms liks viņam saņemt sodu”⁷⁵. Šis divu elementu mehānisms pieļauj zināmu skaitu disciplinārajai soda sistēmai raksturīgu operāciju. Vispirms uzvedības un sasniegumu kvalifikācija, sākot ar abām pretējām labā un ļaunā vērtībām; nevis vienkārša aizliegta sadalīšana, tāda, kādu to zina soda justīcija, bet sadalīšana starp pozitīvo un negatīvo polu; katra uzvedība nonāk labu un sliktu atzīmju laukā un labu un sliktu punktu laukā. Turklāt ir iespējams izveidot kvantifikāciju un šifrētu ekonomiju. Nepārtraukti publiskota sodu rēķinvedība ļauj iegūt ikviena soda bilanci. Skolu “justīcija” ļoti tālu virzīja šo sistēmu, no kuras vismaz rudimentus atrod armijā vai darbnīcās. Kristīgo skolu brāļi bija organizējuši veselu privilēģiju un soda darbu mikroekonomiju: “Privilēģijas palīdzēs skolēniem izsargāties no sodiem, kas tiem tiks uzlikti... Vienam skolēnam, piemēram, par sodu būs četras vai sešas prasības pārrakstīt katķismu; no šī soda viņš varēs atbrīvoties ar dažu privilēģijas punktu palīdzību; skolotājs noteiks to skaitu katrai prasībai... Privilēģijas ir noteiktu punktu skaitu vērtas, skolotājam ir citas, mazākas vērtības, kas kalpos kā sīknauda pirmajām. Bēnam, piemēram, būs soda darbs, no kā viņš var atpirkties tikai ar sešiem punktiem; viņam ir desmit punktu privilēģija; viņš to uzrāda skolotājam, kurš

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ch. Demia, Règlement pour les écoles de la ville de Lyon, 1716, p. 17.

viņam atdod četrus punktus; un tāpat ar citiem.”⁷⁶ Un ar šīs kvantifikācijas darbību, ar šo avansu un parādu cirkulāciju, pateicoties pastāvīgam piezīmju pieskaitīšanas un atskaitīšanas rēķinam, disciplinārie aparāti hierarhisko “labos” un “sliktos” subjektus vienus attiecībā pret otriem. Cauri šai nepārtrauktās soda sistēmas mikroekonomijai norisinās nevis aktu, bet gan pašu individu, viņu rakstura, virtualitātes, limeņa vai vērtības diferenciacija. Disciplīna, ar lielu precizitāti sankcionējot aktus, “patiesībā” vērtē individu; tās pielietotā soda sistēma integrējas individu pazīšanas ciklā.

5. Sadalījumam rangos vai pakāpēs ir divējāda loma – atzīmēt novirzes, hierarhiskotā secībā sarindot kvalitātes, kompetences un spējas, bet arī sodīt un atlīdzināt. Sakārtošanas soda funkcionēšana un sankcijas ranga raksturs. Disciplīna atlīdzina, ar vienu paaugstinājumu atļaujot iegūt rangus un vietas; tā soda, liekot atkāpties un pazeminot. Pats rangs ir atlīdzības vai soda vērts. Militārajā skolā ieviesa sarežģītu “goda” klasifikācijas sistēmu, tērpi izteica šo klasifikāciju visu acīs un vairāk vai mazāk cēli vai kauna pilni sodi kā privilēģijas vai negodīguma pazīme bija saistīti ar šādi sadalītiem rangiem. Šo klasificējošo sodīšanas sadalījumu īstenoja, pakāpeniski tuvinot sakarības, ko virsnieki, skolotāji un viņu vietnieki, neņemot vērā vecumu vai grādu, attiecina uz “skolēnu morālajām īpašībām” un “viņu vispārēji atzīto uzvedību”. Pirmā klase, saukta “loti labie”, atšķiras ar sudraba uzplečiem; tās gods ir tikt uzskatītai par “tīri militāru pulku”; tātd būs tiesības uz militāru sodīšanu (arests, un nopietnos gadījumos – cietums). Otrā klase – “labie” – nēsā spilgtus sarkani sudrabainus zīda uzplečus; viņi ir pakļauti cietumam un arestam, kā arī sprostam un likšanai uz ceļiem. “Viduvējo” klasei ir tiesības uz sarkaniem vilnas uzplečiem; sodi ir iepriekšējie, bet vajadzības gadījumā pievienojas rupja vilnas auduma tērps. Pēdējā – “slikto” klase – ir iezīmēta ar brūniem vilnas auduma uzplečiem; “šīs klases skolēni tiks pakļauti visiem *Hôtel-Dieu* lietotajiem sodiem vai visiem tiem, ko uzskata par nepieciešamiem tur ieviest, un pat uz tumšo karceri.” Tam uz kādu laiku tika pievienota “kaunpilnā” klase, kam gatavos īpašus reglamentus, “lai tie, kas tajā ietilpst, vienmēr būtu šķirti no citiem un tērpti rupja vilnas auduma apģērbā.” Vienīgi nopelniem un uzvedībai jālemj par skolēna vietu – “tie no divām pēdējām klasēm varēs lielities, kāpjot uz pirmajām un nesot

⁷⁶ J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes*, B.N., Ms 11759, p. 156 et suiv. Iecietības sistēmas transponējums.

to pazīmes, kad ar vispārējiem liecinājumiem, ar savu uzvedības maiņu un progresu viņi tiks atzīti par to cienīgiem; tie no pirmajām klasēm tāpat nokāps lejā, ja atslābināsies un apkopotie nelabvēlīgie ziņojumi parādīs, ka viņi vairs nav pelnījuši atrasties pirmajās klasēs un baudīt to prerogatīvas...” Klasificēšanai, kas soda, jātiecas izzust. “Kaunpilnā klase” eksistē tikai tāpēc, lai izzustu: “Lai spriestu par kaunpilnās klases skolēnu pārvērtību, kuri tur uzvedas labi”, viņus atkal ievietos citās klasēs, atdos viņiem tērpus; taču viņi paliks kopā ar saviem negoda biedriem ēdienreizēs un starpbrīžos; viņi tur paliks, ja turpinās slikti uzvesties; viņi no turienes “izies pilnīgi, ja ar viņiem būs apmierināti gan šajā klasē, gan šajā nodaļā”⁷⁷. Tādējādi šīs hierarhiskotās soda sistēmas divkāršais uzdevums ir sadalīt skolēnus pēc viņu spējām un uzvedības, tātad pēc pielietojuma, kāds tiem varētu būt, kad viņi beigs skolu, un izdarīt uz viņiem pastāvīgu spiedienu, lai viņi visi iekļautos vienā modeli, lai viņi visi kopā būtu pakļauti “subordinācijai, paklausībai, uzmanībai mācībās un vingrinājumos un precīzi pildītu pienākumus un ievērotu disciplīnu visās daļās”. Lai visi līdzinātos cits citam.

Tātad disciplinārās varas režīmā soda māksla netēmē nedz uz vainas izpirkšanu, nedz pat uz tiešu represiju. Tā satur piecas ļoti atšķirīgas darbības – piedēvēt rīcību, sasniegumus un neparastas uzvedības tādām kopumam, kas reizē ir salīdzinājuma lauks un diferenciacijas telpa un kur tiek likts lietā likuma ievērošanas princips. Diferencēt vienus individuus attiecībā pret citiem un saskaņā ar šo kopuma likumu – likt tam darboties kā minimālajam sliekšnim, kā vidējam, kas jāievēro, vai optimumam, kam jātuvojas. Mērīt kvantitatīvos terminos un hierarhiskot vērtības terminos indivīdu spējas, līmeni, “dabu”. Caur šo “valorizējošo” prizmu iedarbināt piespiešanu un konformismu. Caur šo “valorizējošo” mēru iedarbināt piespiešanu uz īstenojamu pakļaušanos. Galu galā novilkt robežu, kas noteiktu atšķirību attiecībā pret visām atšķirībām, nenormālā ārējo robežu (Militārās skolas “kaunpilnā klase”). Mūžīgie sodi iet cauri visiem punktiem un katru brīdi kontrolē disciplinārās institūcijas, salīdzina, diferencē, hierarhisko vienādo, izslēdz. Īsi sakot – tā normalizē.

Tātad tā no viena gala līdz otram pretojas juridiskajai sodu sistēmai, kuras galvenā funkcija ir attiekties nevis uz novērojamu fenomenu kopumu, bet gan uz prātā paturamu likumu un tekstu krājumu; nevis

⁷⁷ Archives nationales, MM 658, 30 mars 1758 et MM 666, 15 septembre 1763.

diferencēt individuus, bet specifizēt darbības atbilstoši zināmam skaitam vispārīgu kategoriju; nevis sarindot hierarhiskā secībā, bet skaidri un gaiši likt darboties binārai atļautā un aizliegtā opozīcijai; nevis homogenizēt, bet sadalīt, kā to reizi par visām reizēm noteikusi notiesāšana. Disciplinārie mehānismi ir izstrādājuši “sodu saskaņā ar normu”, kas ar saviem principiem un darbību nepieķāpjas tradicionālajam sodam saskaņā ar likumu. Mazajai tiesai, kas, šķiet, nepārtraukti piedalās sēdēs disciplīnas celtnēs un kas dažkārt pieņem teatrālu liela tiesu aparāta formu, nevajadzētu radīt ilūziju – tā nepavada, ja vien neskaita dažas formālas pēctecības, krimināltiesību mehānismus līdz ikdienas dzīves norisei; vai vismaz tas nav galvenais; disciplīna ir radījusi – pamatojoties uz veselu, turklāt ļoti senu paņēmienu virkni, jaunu soda funkcionēšanu un pamazām ir ieviesusi lielo ārējo aparātu, ko tā šķiet pieticīgi un ironiski atdarinām. Juridiski antropoloģiskā darbība, kā to apliecina visa mūsdienu sodu vēsture, nav cēlusies, papildinot krimināltiesības ar humānajām zinātnēm un prasībām, kas raksturīgas šai jaunajai racionalitātei vai humānismam, ko tā sevi nestu; tās veidošanās punkts ir šajā disciplinārajā tehnikā, kas likusi darboties jaunajiem normalizējošās sankcijas mehānismiem.

Cauri disciplīnai parādās Normas vara. Vai tas ir jauns mūsdienu sabiedrības likums? Labāk teiksim, ka kopš XVIII gadsimta tas ir pievienojies citām varām, uzliekot tām jaunus ierobežojumus; Likuma vara, Vārda un Teksta vara, Tradīcijas vara. Normālais ieviešanas izglītībā kā piespiešanas princips ar standartizētas audzināšanas dibināšanu un normālu skolu iekārtošanu; tas iedibinās ar pūlēm organizēt medicīnisku korpusu un nācījas mēroga slimnīcu, kas spēj likt darboties galvenajām veselības normām; tas iedibinās ar rūpniecisku paņēmienu un ražojumu regulēšanu.⁷⁸ Uzraudzība un līdz ar to normalizācija klasiskā laikmeta beigās kļūst par vienu no lielākajiem varas instrumentiem. Pazīmes, kas noteikušas statusu, privilēģijas un piederību, tiecas aizstāt vai vismaz savienot ar normalitātes pakāpju darbību, kas ir homogēnas sabiedrības piederības zīmes, bet kuru pašu loma ir klasifikācija, hierarhizācija un sadalīšana rangos. Vienā ziņā normalizācijas vara apspiež homogenitāti; taču tā individualizē, ļaujot novērtēt novirzes, noteikt līmeņus, fiksēt un darīt noderīgas specialitātes un atšķirības, pielāgojot tās citu citai. Ir

⁷⁸ Šajā jautājumā ir jāatsaucas uz galvenajām lappusēm: *G. Canguilhem, Le Normal et le Pathologique*, éd. de 1966, p. 171-191.

sprotams, ka normas vara viegli funkcionē formālas vienlīdzības sistēmas iekšienē, jo viendabīguma iekšienē, kas ir likums, tā kā derīgu imperatīvu un vērtējuma rezultātu ievada visu individuālo atšķirību vājumu.

EKSĀMENS

Eksāmens kombinē hierarhijas tehnikas, kas uzrauga, un sankcijas tehnikas, kas normalizē. Normalizējoša kontrole un uzraudzība ļauj kvalificēt, grupēt un sodīt. Tā iedibina individu redzamību, kas ļauj viņus diferencēt un sankcionēt. Tāpēc visās disciplīnas institūcijās eksāmens ir smalki ritualizēts. Tam pievienojas varas ceremonija un pieredzes forma, spēka izvēršana un patiesības konstatēšana. Disciplīnas paņēmieni vidū eksāmens apliecina to pakļaušanos, kuri ir izpaukušies kā objekti, un to objektivāciju, kuri ir pakļāvušies. Varas sakarību un zināšanu uzslāņojumi eksāmenā iegūst visu savu redzamo spožumu. Tas ir vēl viens klasiskā laikmeta jauninājums, ko zinātņu vēsturnieki ir atstājuši ēnā. Taisa eksperimentu vēsturi, kas stāsta par akli dzimušajiem, mīļajiem bērniem vai hipnozi. Bet kurš rakstis eksāmena vēsturi, kas būtu daudz vispārīgāka, neskaidrāka un arī noteiktāka un stāstītu par eksāmena personām un to lomu, eksāmena jautājumu un atbilžu spēli, tā piezīmju un klasifikācijas sistēmām? Jo šajā smalkajā tehnikā ir iesaistīta vesela zināšanu sfēra, noteikts varas tips. Bieži runā par ideoloģiju, ko diskretā vai plāpīgā veidā nes sevī humānās "zinātnes". Taču vai pati eksāmena tehnoloģija, šī mazā operatīvā shēma, kam ir tāda izplatība (no psihiatrijas līdz pedagoģijai, no slimību diagnosticēšanas līdz darbaspēka pieņemšanai), vai šis tik ierastais eksāmena paņēmiens viena paša mehānisma iekšienē neliek lietā varas attiecības, kas ļauj atņemt un veidot zināšanas? Tas nav vienkārši apziņas, priekšstatu un šķietami zināmā līmenis, tas ir līmenis, kas dara iespējamā zināšanas, ko sev veido politiskā investīcija.

Viens no svarīgākajiem nosacījumiem medicīnas epistemoloģiskai debloķēšanai XVIII gadsimta beigās bija slimnīcas kā "eksāmena" aparāta organizēšana. Tā visspilgtākā forma ir vizītes rituāls. XVII gadsimtā no ārpuses nācis ārsts pievienoja savu inspekciju daudzām citām reliģiskām un administratīvām kontrolēm; viņš nemaz nepiedalījās slimnīcas ikdienas darbā. Mazpamazām vizīte kļuva reliģiskāka, stingrāka, galvenokārt plašāka – tā aptvēra arvien svarīgāku slimnīcu funkcionēšanas

daļu. 1661. gadā Parīzes *Hôtel-Dieu* ārstam bija uzdots viena vizīte dienā; 1687. gadā “nogaidošam” ārstam pēcpusdienā bija jāapskata daži smagāk slimie slimnieki. XVIII gadsimta reglamenti precīzē vizītes laikus un ilgumu (minimāli divas stundas); tie uzstāj, lai ar mainīšanos tā tiktu nodrošināta visas dienas “pat Lieldienu svētdienā”; līdz beidzot 1771. gadā tiek iecelts rezidējošais ārsts, kam ir pienākums “sniegt visus sava amata pakalpojumus gan nakti, gan dienu, pārtraukumos starp vienu un otru āras ārsta vizīti”⁷⁹. Agrākā saraustītā un ātrā inspekcija ir pārveidota regulārā vērošanā, kas slimnieku noliek gandrīz pastāvīgā eksāmena stāvoklī. Tam ir divējas sekas: ārsts, kas iekšējā hierarhijā līdz šim bija ārējs elements, sāk aizsteigties priekšā reliģiskajam personālam un uzticēt tam noteiktu, taču pakārtotu lomu eksāmena rituālā; tad parādās “slimnieku kopēja” kategorija; attiecīgi pati slimnīca, kas vispirms bija palīdzības sniegšanas vieta, kļūst par vietu, kur veidojas zināšanas un salīdzināšanas – varas attiecību atgriešanās un zināšanu veidošana. Ļoti “disciplinēta” slimnīca iedibinās adekvātu medicīnas “disciplīnas” vietu; tātad tā varēs zaudēt savu formālo raksturu un mazāk atsaukties uz nozīmīgu autoru tradīciju, bet gan eksāmenam pastāvīgi pakļautu objektu sfēru.

Arī skola kļūst par tādu kā nepārtraukta eksāmena aparātu, kas visā garumā dublē mācīšanas procesu. Tur arvien mazāk un mazāk ir runa par sacīkstēm, kurās skolēni tuvojas savu spēku robežām, un aizvien vairāk katrs nepārtraukti tiks salīdzināts ar visiem, kas reizē ļāva mērit un atzīt. Brāļi un Kristīgās skolas vēlējas, lai viņu skolēniem katru nedēļas dienu būtu eksāmens – pirmais pareizrakstībā, otrais aritmētikā, trešais no rīta katķismā un vakarā rakstīšanā, utt. Vēl vairāk – eksāmenam jābūt katru mēnesi, lai izraudzītu tos, kuri būtu pelnījuši tikt pakļauti inspektora pārbaudei.⁸⁰ Kopš 1775. gada Tiltu un ceļu skolā eksistēja 16 eksāmeni gadā – 3 matemātikā, 3 arhitektūrā, 3 zīmēšanā, 2 rakstīšanā, 1 akmens kalšanā, 1 stila mācībā, 1 plāna skicēšanā, 1 nivelēšanā, 1 ēku vērtēšanā.⁸¹ Eksāmens neapmierinās ar mācību rezultātu oficiālu apstiprināšanu; tas ir viens no pastāvīgajiem mācību faktoriem; tas kalpo tām par pamatu saskaņā ar pastāvīgi atjauninātu varas rituālu. Un tā, eksāmens ļauj skolotājam dalīties savās zināšanās, iekopt savos audzēkņos veselu zināšanu

⁷⁹ Registre des délibérations du bureau de l'Hôtel-Dieu.

⁸⁰ J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chrétiennes*, 1828, p. 160.

⁸¹ Sk.: *L'Enseignement et la diffusion des sciences au XVIIIe*, 1964, p. 360.

lauku. Kamēr pārbaude, ar ko beidzās apmācība korporatīvajā tradīcijā, apstiprināja iegūtās spējas – “meistardarbs” dokumentāri pierādīja jau notikušu zināšanu apguvi – skolā eksāmens bija īsta un droša liecība par zināšanu apmaiņu – tas garantē zināšanu pāreju no skolotāja pie skolēna, taču atvelk skolēnam zināšanas, kas domātas un rezervētas skolotājam. Skola kļūst par pedagoģijas izstrādāšanas vietu. Un gluži kā eksāmena process slimnicā ļāva medicīnas epistemoloģisko debloķēšanu, “eksāminējošās” skolas laiks iezīmēja sākumu pedagoģijai, kas funkcionē kā zinātne. Inspekciju un bezgalīgi atkārtoto manevru laiks arī armijā ievadīja milzīgu taktisko zināšanu attīstību, kas guva pielietojumu Napoleona karu laikā.

Eksāmens ietver veselu mehānismu, kas zināmu varas pārbaudes formu savieno ar konkrētu zināšanu veidošanās tipu.

1. *Eksāmens pārveido redzamības vadīšanu varas realizēšanā.* Tradicionāli vara ir tas, kas ir redzams, kas parādās, kas izpaužas un paradoksālā veidā atrod sava spēka principu kustībā, ar ko tas to izvērš. Tie, uz kuriem tā realizējas, var palikt ēnā; viņi saņem gaismu tikai no tās varas daļas, kas tiem piešķirta, vai no varas atspulga, kas tos uz kādu mirkli var skart. Disciplinārā vara realizējas, palikdama neredzama; turklāt tā uzspiež tiem, ko pakļauj, obligātas redzamības principu. Disciplinā tie ir subjekti, kam jābūt redzamiem. Viņu apgaismošana nodrošina uz tiem realizētās varas ietekmi. Bez mitas būt redzamiem, varēt būt vienmēr redzamiem ir noteikums, kas uztur pakļautībā disciplināro individu. Un eksāmens ir tehnika, ar ko vara nevis parāda savas varenības zīmes un uzspiež savu iezīmi saviem subjektiem, bet sagūsta tos objektivācijas mehānismā. Varas disciplina telpā, ko tā pārvalda, savu varenību parāda galvenokārt ar pieradināšanu. Eksāmenam ir vērtība kā šīs objektivācijas ceremonijai.

Līdz tam politisko ceremoniju loma izpaudās kā reizē pārmērīga un regulēta varas parādīšana; tā bija lieliska varenības izpausme, reizē pārspīlēta un kodēta “piedalīšanās”, kur vara atguva savu spēku. To vienmēr tā vai citādi pavādīja triumfs. Valdnieka svinīga parādīšanās nesa sev līdzīgu kaut ko no svētīšanas, kronēšanas, atgriešanās ar uzvaru; viss, līdz pat krāšņām bērēm, norisinājās varenības spožumā. Disciplīnai ir pašai savas ceremonijas tips. Tas nav triumfs, tā ir skate, “parāde”, eksāmena greznā forma. Tur “subjekti” tiek pasniegti kā “objekti” varas vērošanai, kas nozīmē tikai vienu vienīgu skatienu. Viņi nesaņem tieši valdnieka varenības attēlu; tie izvērš tikai tā rezultātus – un, ja var teikt, tukšumā – uz

saviem ķermeņiem, kas kļuvuši precīzi salasāmi un padevīgi. 1666. gada 15. martā Luī XIV veic savu pirmo militāro apskati – 18 000 viru, ko uzskatīja par tādiem, kas “uztur nemienu visā Eiropā”, “tā bija viena no visspožākajām valdības darbībām”. Vairākus gadus vēlāk tika izkalta medaļa šī notikuma piemiņai.⁸² Cilni iegravēti vārdi: “*Disciplina militaris restitua*”^{*} un uzraksts: “*Prolusio ad victorias*”^{*}. Labajā pusē atveidots karalis, kas, labo kāju uz priekšu izlicis, komandē vingrinājumu ar nūju. Un kreisajā pusē – vairākas kareivju rindas, kas aiziet dziļumā; viņiem izplestas rokas plecu augstumā un šautene tieši pa vertikāli; viņi virza uz priekšu labo kāju, bet kreisā kāja ir vērsta uz iekšpusi. Uz zemes līnijas krustojas taisnā leņķī, iezīmējot zem kareivju kājām platus četrstūrus, kas kalpo par orientēšanās zīmēm dažādām vingrinājuma fāzēm un pozīcijām. Pašā dziļumā redz iezīmējamies klasisko arhitektūru. Pils kolonnas pagarina tās, ko, sarindojušies un izslietiem ieročiem, veido cilvēki, tāpat kā plātnes, bez šaubām, pagarina vingrinājuma līnijas. Un virs balustrādes, kas vainago celtni, ir statujas, kas attēlo dejojošus personāžus, – likumainas līnijas, noapaļotas kustības, drapējumi. Marmoru izvago kustības, kuru vienotības princips ir harmonisks. Cilvēki ir sastinguši vienmuļi atkārtotā kustībā no rindas uz rindu un no līnijas uz līniju – taktiskā vienotībā. Arhitektūras kārtība, kas savā virsotnē atbrīvo dejas figūras, uz zemes uzspiež savus likumus un savu ģeometriju disciplinētiem cilvēkiem. Varas kolonnas. Kādu dienu lielķazs Mihails, kura priekšā lika manevrēt pulkiem, teica: “Labi, tikai viņi elpo.”⁸³

Ņemsim šo medaļu kā liecinājumu brīdim, kad paradoksālā, taču zīmīgā veidā savienojas valdnieka varas visspilgtākā figūra ar disciplinārai varai raksturīgu rituālu parādīšanos. Monarha tik tikko uzturētā redzamība pavēršas neizbēgamā subjektu redzamībā. Un disciplīnas funkcionēšanā šī redzamība nodrošinās varas pielietojumu līdz saviem viszemākajiem līmeņiem. Notiek ielešana nebeidzama eksāmena un nepatikamas objektivācijas laikā.

2. *Eksāmens arī individualitātei liek ieiet dokumentālā laukā.* Tas atstāj aiz sevis veselu smalku un sikumainu arhīvu, kas veidojas ķermeņu un dienu limenī. Eksāmens, kas noliek indivīdu uzraudzības laukā, viņus tāpat novieto rakstīšanas tīklā; tas viņus ievada biezos dokumentos, kas

⁸² Par šo medaļu, sk. Ž. Žakio rakstu žurnālā *Le Club français de la médaille*, 4e trimestre 1970, p. 50-54. Sk.: 2. attēlu.

⁸³ *Kropotkine*, *Autour d'une vie*, 1902, p. 9. Šo atsauci norādījis Ž. Kangilhems.

viņus sagūsta un piesaista. Eksāmena procedūras tūlīt pavadīja intensīvu pierakstu sistēma un dokumentāla apvienošana. "Rakstīšanas vara" nostiprinās kā disciplīnas mehānisma galvenā sastāvdaļa. Daudzos punktos tā veidojas pēc tradicionālām administratīvās dokumentācijas metodēm. Taču ar īpašām tehnikām un svarīgiem jauninājumiem. Vieni attiecas uz identifikācijas, īpašu pazīmju vai aprakstīšanas metodēm. Tā bija armijas problēma, kad vajadzēja atrast dezertierus, izvairīties no atkārtotas iesaukšanas, labot fiktīvos stāvokļus, ko uzrādījuši virsnieki, pazīt dienestus un katra nozīmi, precīzi sastādīt pazudušo un mirušo bilanci. Slimnīcām vajadzēja pazīt slimniekus, pārbaudīt ārstēšanas efektivitāti, atklāt analogiskus gadījumus un epidēmiju sākumu. Mācību iestādēm vajadzēja raksturot katra spējas, noteikt viņa līmeni un spējas, norādīt to iespējamo pielietojumu: "Reģistrs kalpo, lai laikā un vietā palīdzētu iepazīt bērnu tikumus, viņu tuvošanos dievbijībai, katķismam un literatūrai atbilstoši skolas laikam, viņu prātam un vērtējumam, ko viņi saņems, kad viņus uzņems."⁸⁴

No šejienes izriet veselas disciplinārās individualitātes kodu virkne, kas ļauj, tās homogenizējot, reģistrēt individuālās īpašības, ko konstatējis eksāmens, – īpašu pazīmju fiziskais kods, medicīnisko simptomu kods, skolas vai militārās iestādes uzvedības un sasniegumu kods. Savā kvalitatīvajā un kvantitatīvajā formā šie kodi vēl bija ļoti neattīstīti, taču tie varas attiecību iekšienē iezīmēja pirmās individuālās "formācijas" brīdi.

Citi disciplinārās rakstības jauninājumi skar šo elementu savstarpējo attiecību sākšanos, dokumentu savienošānu un savirknēšanu, salīdzinošu lauku organizēšanu, kas ļauj klasificēt, veidot kategorijas, ieviest vidējo, noteikt normas. XVIII gadsimta slimnīcas bija sevišķi lielas skriptorija un dokumentālo metožu laboratorijas. Reģistru iekārtošana un specifikācija, vienu transkribēšana otru, to cirkulēšana vizišu laikā, to konfrontēšana ārstu un administratoru regulāro sapulču laikā, to datu nodošana centralizācijas organizācijām (vai nu slimnīcai vai patversmju centrālajam birojam), slimību, izveseļošanās un miršanas gadījumu aprēķins vienas slimnīcas un pilsētas līmenī un visas nācijas mērogā ir viena sastāvdaļa tajā procesā, ar ko slimnīcas ir pakļautas disciplīnas režīmam. Starp fundamentāliem nosacījumiem labai medicīniskai "disciplīnai" vārda abās nozīmēs ir jāmin rakstīšanas paņēmieni, kas ļauj

⁸⁴ M.I.D.B., *Instruction méthodique pour l'école paroissiale*, 1669, p. 64.

integrēties, taču neizzust individuālos datus apvienojošās sistēmās; jāpānāk, lai jebkurā vispārējā reģistrā varētu atrast atsevišķu indivīdu un otrādi – lai katra individuāla eksāmena dati atspoguļotos kopējos aprēķinos.

Šī pavadošā rakstīšanas aparāta dēļ eksāmens paver divas iespējas, kas ir korelatīvas: indivīda kā aprakstāma, analizējama objekta konstitūciju, tomēr nebūt neierobežojot tā “specifiskās” īpašības, kā to ar dzīvām būtnēm dara dabaszinātnieki; uzturot viņa sevišķās īpašības, īpašo evolūciju un viņam raksturīgās spējas vai kapacitātes pastāvīgā zināšanu kontrolē; un, no otras puses, veidot salīdzinošu sistēmu, kas paredz globālu fenomenu vērtējumu, grupu aprakstu un kolektīvas rīcības raksturojumu, indivīdu noviržu novērtēšanu un salīdzināšanu, viņu iedalījumu “iedzi-votājās”.

Tātad šo mazo piezīmju tehniku un ierakstu, mums tik pierastās lietu vešanas, sleju un tabulu pildīšanas svarīgākā nozīme bija tā, ka tās ļāva epistemoloģiski debloķēt zinātni par indivīdu. Bez šaubām, ir pamats izvirzīt aristotelisku jautājumu – vai zinātne par indivīdu ir iespējama un likumīga? Lielai problēmai – lieli risinājumi. Varbūt. Taču aptuveni XVIII gadsimta beigās parādījās mazs vēsturisks jautājums par to, ko varētu saisināti dēvēt par “kliniskām” zinātnēm; indivīda (ne vairs sugas) ienākšana zināšanu laukā; sevišķas aprakstīšanas, izjautāšanas, anamnēzes, “lietas” ienākšana vispārīgā zinātniskā diskursā. Šim faktiski vienkāršajam jautājumam, bez šaubām, nav vajadzīga apjomīga atbilde – ir jāspriež pēc šiem rakstīšanas un reģistrēšanas paņēmieniem, pēc eksāmena mehānisma un disciplīnas orgānu veidošanās, ievērojot, kā veidojās jauna tipa vara pār ķermeņiem. Vai tā bija cilvēkzinību dzimšana? Tā droši vien jāmeklē šajos ne pārāk slavējamos arhīvos, kur ir izstrādājušies mūsdienu paņēmieni ķermeņu, kustību un izturēšanās piespiešanai.

3. *Visu šo dokumentālo tehniku apņēmts eksāmens pret katru indivīdu izturas kā pret “gadījumu”* – kā pret gadījumu, kas reizē ir zināšanu objekts un ieguvums varai. Šis gadījums vairs nav, kā kazuistikā vai jurisprudencē, apstākļu kopums, kas apzīmē aktu un var ietekmēt likuma pielietošanu, tas ir tāds indivīds, kādu viņu var aprakstīt, vērtēt, mērīt, salīdzināt ar citiem un tas notiek viņa paša individualitātē; un tas ir arī indivīds, kas jādresē vai jāpārdresē, jāšķiro, jānormalizē, jāizslēdz utt.

Ilgu laiku kaut kāda individualitāte – tā, kas piemīt apakšām un visiem, – ir palikusi aiz aprakstīšanas sliekšņa. Tā bija privilēģija tikt apskatītai, vērotai, apstāstītai detaļās, ik dienas nepārtraukti aprakstītai. Viena cilvēka hronika, viņa dzīves stāsts, visā eksistences ritumā sarakstītā

historiogrāfija bija varenības rituālu daļa. Disciplinārie paņēmieni atgriez šo sakarību, pazemina individualitātes aprakstīšanas sliekšni un padara šo aprakstu par kontroles līdzekli un valdīšanas metodi. Ne vairs pieminējis piemīņai nākotnē, bet dokuments iespējamai lietošanai. Un, jo labāk iezīmēta šī jaunā aprakstāmība, jo striktāks ir disciplinārais ierāmējums – bērns, slimnieks, vājprātīgais vai notiesātais –, tie sakarā ar noslieci, kāda piemīt disciplīnas mehānismiem, arvien vieglāk un vieglāk kopš XVIII gadsimta kļūst par individuālu aprakstu un biogrāfisku stāstu objektiem. Šī reālu dzīvju aprakstīšana vairs nav heroizācijas paņēmieni; tā darbojas kā objektivācijas un pakļaušanas paņēmieni. Garīgi slimo vai pārkāpēju rūpīgi pētītā dzīve – kā karaļu hronika vai lielu populāru bandītu epopeja – atklāj zināmu politisku funkciju; taču gluži citā varas tehnikā.

Eksāmens reizē ir kā rituāla un “zinātniska” individuālu atšķirību noteikšana, kā katra piestiprināšana viņa paša īpatnībai (prestatā ceremonijai, kur ar visu savu iezīmju spožumu izpaužas statuss, ko bauda kopš dzimšanas, privilēģijas, funkcijas) labi norāda uz jaunas varas modalitātes parādīšanos, kur katrs iegūst statusu pats par savu individualitāti, ir reglamentēti saistīts ar īpašībām, mēriem, novirzēm, “piezīmēm”, kas viņu raksturo un katrā ziņā padara par “gadījumu”.

Galū galā eksāmens ir visu to paņēmienu centrā, kas veido individu kā varas rezultātu un mērķi un kā zināšanu rezultātu un mērķi. Kombinējot hierarhisku uzraudzību un normalizējošu sodu, tas nodrošina lielās disciplinārās sadalīšanas un grupēšanas, maksimālu spēku un laika iegūšanu, nepārtrauktu ģenētisku uzkrājumu, optimālas spēju veidošanas funkcijas. Tātad no šūnām sastāvošas, organiskas, ģenētiskas un kombinētas individualitātes izveidošana. Ar eksāmenu tiek ritualizēta disciplīna, ko var raksturot ar vienu vārdu – sakot, ka tādas ir varas modalitātes, kam svarīga individuāla atšķirība.

*

Disciplīna iezīmē brīdi, kad notiek tas, ko varētu saukt par individualizācijas politiskās ass apvērsumu. Sabiedrībās, kur feodālo režīmu pazīst tikai kā piemēru, var teikt, ka individualizācija ir maksimāla no tās puses, kur īstenojas augstākā vara augstākajās varas sfērās. Jo vairāk kādam ir varenības vai privilēģiju, jo vairāk tas ar rituāliem, diskursiem

vai plastiskām izrādēm iezīmējas kā indivīds. "Vārds" un ģenealoģija, kas dzimtas iekšienē ieliek varoņdarbus un izrāda spēku pārakumu, ko iemūžina stāsti, ceremonijas, kas ar savu kārtību iezīmē varenības attiecības, pieminekļi vai dāvinājumi, kas piešķir dzīvi pēc nāves, izšķērdības greznība un pārmērība, neskaitāmas atkarības un sizerēnu saites, kas krustojas, – tas viss veido tik daudzus "augšupejošas" individualizācijas veidus. Turpretim disciplinārā režīmā individualizācija ir "lejupejoša" – varai pakāpeniski kļūstot anonīmākai un funkcionālākai, tie, uz kuriem tā realizējas, tiecas būt stipri individualizējušies; un drīzāk ar uzraudzību, nevis ceremonijām, drīzāk ar novērošanu, nevis atmiņu stāstiem, ar salīdzinošiem mēriem un atsaucēm uz "normu", nevis ar ģenealoģijām, kas par orientēšanās punktiem izvira senčus, – drīzāk ar "novirzēm" nekā ar varoņdarbiem. Disciplīnas sistēmā bērns ir vairāk individualizēts nekā pieaugušais, slimais – vairāk nekā veselais, trakais un likuma pārkāpējs – vairāk nekā normālais un nepārkāpējs. Katrā ziņā visi mūsu civilizācijas individualizējošie mehānismi ir vērsušies pret pirmajiem – tiklīdz grib individualizēt veselu normālu un legālu pieaugušo, turpmāk viņam vienmēr jautā, kas viņā vēl ir no bērna, kāds slepens neprāts viņā mit, kādu fundamentālu noziegumu viņš ir gribējis izdarīt. Visām zinātnēm, analizēm vai praksēm ar sakni "psiho" ir sava vieta šajā vēsturiskajā individualizācijas paņēmieni apvērsumā. Bridis, kad no vēsturiski rituāliem formācijas mehānismiem pārgāja uz zinātniski disciplināriem mehānismiem, kur normālais ir nomainījis to, kas nāk no senčiem, un mērs ieņēmis statusa vietu, tādējādi aizstājot ievērojama cilvēka individualitāti ar aprēķināma cilvēka individualitāti, tas brīdis, kad cilvēkzinības kļuva iespējamās, pienāca tad, kad lika lietā jaunu varas tehnoloģiju un citu ķermeņa politisko anatomiju. Un no viduslaiku tālumiem līdz mūsdienām "piedzīvojums" ir stipri individuāls stāsts, episkā pāreja romantiskajā, no cildena gadījuma līdz slepenai īpatnībai, no ilgstošām trimdām līdz iekšējiem bērnības meklējumiem, ciņas ar fantasmēm iekļaujas disciplināras sabiedrības veidošanā. Tās ir Ansiša nelaimes, un mūsu bērnības piedzīvojumus nestāsta vairs "mazais labais Anri". *Rozes romānu* mūsdienās ir uzrakstījusi Mērija Bārnsa; Lanselo vietā prezidents Šrēbers.

Bieži saka, ka tādas sabiedrības modelis, kuras veidojošie elementi būtu indivīdi, ir aizgūts no līguma un maiņas darījumu abstraktajām juridiskajām formām. Tirdzniecības biedrība tiks parādīta kā juridiski izolētu subjektu līgumslēdzēju asociācija. Varbūt. XVII un XVIII gadsimta

politiskā teorija, šķiet, īstenībā bieži padodas šai shēmai. Taču nav jāaizmirst, ka tajā pašā laikmetā eksistēja tehnika, kas efektīvi veidoja individuus kā korelatīvus varas un zināšanu elementus. Indivīds, bez šaubām, ir fiktīvs sabiedrības “ideoloģiskās” izrādes atoms, taču viņš ir arī realitāte, ko radījusi šīs varas specifiskā tehnoloģija, kuru sauc par “disciplīnu”. Nevar varas rezultātus vienmēr aprakstīt tikai ar negatīviem terminiem: tā “izslēdz”, “apspiež”, “atbīda”, “cenzē”, “atšķir”, “maskē”, “slēpj”. Īstenībā vara rada; tā rada reālo; tā rada objektu sfēras un patiesības rituālus. Indivīds un zināšanas, ko var no tā paņemt, nāk no šīs radīšanas.

Taču piedēvēt tādu varenību bieži vien sikumainajām disciplīnas viltībām – vai tas nav par daudz? No kurienes tās var ņemt tik varenus rezultātus?

Trešā nodaļa

PANOPTISMS

Lūk, kas saskaņā ar XVII gadsimtā beigu reglamentu bija jādara, ja pilsētā parādījās mēris.⁸⁵

Vispirms stingra telpiska sadalīšana – saprotams, pilsētas un “lauku apkārtnes” slēgšana, aizliegums no tās iziet, tas apdraud dzīvību, visu klaiņojošo dzīvnieku iznīcināšana; pilsētas sadalīšana atsevišķos kvartālos, kur iedibina intendanta varu. Katra iela ir kāda sindika pakļautībā; viņš to uzrauga; ja viņš to pamestu, tad tiktu notiesāts uz nāvi. Noteiktā dienā pavēl katram ieslēgties savā mājā – izejot no tās, tiek apdraudēta dzīvība. Pats sindiks nāk no ārpuses aizslēgt katras mājas durvis; viņš aiznes atslēgu, ko atdod kvartāla intendantam; tas to glābā līdz karantīnas beigām. Katra ģimene būs izveidojusi savus pārtikas krājumus, bet viņam un maizei starp ielām un mājām ierīkos mazas koka renes, pa

⁸⁵ Archives militaires de Vincennes, A 1 516 91 sc. Pièce. Galvenajos vilcienos šis reglaments atbilst virknei citu, kas datēti ar to pašu laiku vai attiecas uz iepriekšēju laika posmu.

kurām var nogādāt katram viņa devu bez saskares piegādātāju un iedzīvotāju starpā; gaļai, zivīm un garšvielām izmanto trīšus un grozus. Ja noteikti vajag iziet no mājas, tad tas jādara pārmaiņus un izvairoties no jebkuras satikšanās. Pārvietojas tikai intendanti, sindiki un sargkareivji, bet starp inficētajām mājām no viena liķa pie otra – “kraukļi”, kurus nav zēl pamest nāvei, “nenozīmīgi ļautiņi, kas nes slimos, apglabā mirušos, mazgā un dara daudzus nicināmus un riebīgus darbus”. Atdalīta, nekustīga, sastingusi telpa. Katrs ir piesaistīts savai vietai. Un, ja viņš kustas, tad riskē ar savu dzīvību, viņš var aplipināties vai saņemt sodu.

Inspekcija strādā bez mitas. Kontrole visur ir nomodā: “Ievērojami zemessardzes spēki, ko komandē krietni virsnieki un goda vīri”, sardze pie pilsētas mērijas durvīm un visos kvartālos, lai ātrāk panāktu tautas paklausību un absolūtu maģistrātu varu, “kā arī, lai uzraudzītu visas nekārtības, zagšanas un laupīšanas”. Uzraudzības posteņi pie durvīm; katras ielas galā sargkareivji. Katru dienu intendants apmeklē kvartālu, par ko viņš ir atbildīgs, pārlicinās, vai sindiki pilda savus pienākumus un vai iedzīvotājiem nav par tiem sūdzības; viņi “uzrauga viņu darbības”. Katru dienu sindiks iet apgaitā arī pa ielu, par kuru viņš ir atbildīgs; apstājas pie katras mājas; liek visiem iedzīvotājiem nostāties pie logiem (tiem, kas dzīvo pagalma pusē, izraudzīs logu, kas iziet uz ielu, kur varēs parādīties tikai viņi); sauc katru pēc uzvārda; ievāc ziņas par katra stāvokli – “iedzīvotājiem noteikti ir jāsaka taisnība, pretējā gadījumā tas apdraud dzīvību”; ja kāds neparādās pie loga, sindikam jāprasa iemesli. “Tā viņš viegli atklās, vai neslēpj mirušos vai slimos.” Katrs ieslēgts savā sprostā, katrs pie sava loga, atsaucoties uz savu vārdu un parādoties, kad viņam to prasa; tā ir lielā dzīvo un mirušo pārbaude.

Šī uzraudzība pamatojas uz pastāvīgas reģistrēšanas sistēmu: sindiku atskaites intendantiem, intendantu – municipālajam padomniekam vai mēram. “Pilsētas slēgšanas sākumā sastāda visu tās iedzīvotāju sarakstu; tur ieraksta “uzvārdu, vecumu, dzimumu, neatkarīgi no kārtas” – viens eksemplārs kvartāla intendantam, otrs pilsētas mērijas birojam, vēl cits sindikam, lai varētu izdarīt ikdienas pārbaudi. Viss, kas tiek novērots vizītes laikā, – mirušie, slimie, sūdzības, nekārtības, – ir jāatzīmē, jānodod intendantiem un maģistrātiem. Tiem ir vara pār medicīnisko aprūpi; viņi ir iecēlušī atbildīgo ārstu; neviens cits praktiķis nevar ārstēt, neviens aptiekārs nedrīkst gatavot zāles, neviens biktstēvs nedrīkst apmeklēt slimu, nesaņēmis no viņa rakstisku vēstuli, “lai neļautu slēpt un bez maģistrātu

ziņas kopt infekcijas slimniekus". Patoloģiskais jāreģistrē pastāvīgi un centralizēti. Katra saistība ar slimību un nāvi iet cauri varas instancēm, reģistrēšanai un lēmumiem, ko tās pieņem.

Piecas vai sešas dienas pēc karantīnas izsludināšanas sāk mājas citu pēc citas tīrīt. Visiem iedzīvotājiem liek iznākt; katrā telpā paceļ vai pakar "mēbeles un preces"; izlej smaržas; aizdedzina tās pēc tam, kad ir rūpīgi aizbāzti logi un durvis, līdz pat atslēgas caurumam, ko piepilda ar vasku. Beigās aizslēdz visu māju, kamēr sadeg smarža; tāpat pie ieejas pārmeklē smaržvielas piegādātājus "mājas iedzīvotāju klātbūtnē, lai redzētu, vai, ejot ārā, viņiem nav kaut kas vairāk nekā nākot iekšā". Pēc četrām stundām iedzīvotāji var atgriezties mājās.

Ši slēgtā, sadalītā un uzraudzītā telpa visos šajos punktos, kur indivīdi ir ievietoti nemainīgā vietā, kur tiek kontrolētas vismazākās kustības, kur visi notikumi ir iereģistrēti, kur nepārtraukti rakstu darbi savieno centru un perifēriju, kur vara realizējas nedalīti, saskaņā ar pastāvīgu hierarhisku formu, kur katrs indivīds ir vienmēr atklāts, pārbaudīts un ievietots starp dzīvajiem, slimajiem vai mirušajiem, – tas viss veido kompaktu disciplinārā orgāna modeli. Mērim stājas preti kārtība; tās funkcija ir tikt galā ar visām jukām – slimības izraisīto nekārtību, ko nodod tālāk, ķermeņiem sajaucoties; ļaunuma nekārtību, kas palielinās, kad bailes un nāve izdzēš aizliegumus. Tā ierāda katram savu vietu, katram savu ķermeņi, katram savu slimību un savu nāvi, katram savu labumu, visuresošas un viszinošas varas rezultātā, kas patī sadalās noteiktā un nepārtrauktā veidā, līdz galīgi noteikt, kas ir indivīds, kas viņu raksturo, kas viņam pieder, kas viņam gadījies. Pret mēri, kas rada jucekli, disciplīna izceļ savu varu, kuras pamatā ir analīze. Ap mēri ir mākslīga svinību fikcija – atcelti likumi, izbeigti aizliegumi, aizritošā laika neprātīgums, ķermeņiem necienīgi sajaucoties, indivīdi, zaudējot savu reglamentēto identitāti un seju, ar kādu viņus pazina, ļauj parādīties gluži citai patiesībai. Taču bija arī politisks sapnis par mēri, kas bija tam tieši pretējs – nevis kolektīvi svētki, bet striktas dališanas; nevis pārkāpti likumi, bet reglamentēšana līdz pat vissmalkākajiem eksistences sīkumiem, ievērojot pilnīgu hierarhiju, kas nodrošina varas kapilāro funkcionēšanu; nav vairs maskas, ko uzliek un noņem, bet katram viņa "istais" vārds, "istā" vieta, "istais" ķermenis un "istā" slimība. Disciplīna ir medicīniska un politiska korelācija mērim. Aiz disciplinārajiem mehānismiem uzmācīgi savienojas "infekcija", mēris, sacelšanās, noziegumi, klaidonība un dezertēšana, bet cilvēki, kuri parādās un pazūd, dzīvo un mirst nekārtībā.

Ir zināms, ka lepra izraisīja izslēgšanas rituālus, kuri līdz zināmam punktam radīja lielās Noslēgšanās modeli un vispārējo formu, bet mēris lika veidot disciplināras shēmas. Vairāk nekā pamatīgs un divkāršs dalījums vienos un ošos izsauc daudzkārtīgas šķiršanas, individualizējošas sadalīšanas, uzraudzības un kontroles organizēšanu dziļumā, varas intensifikāciju un sazarošanos. Spitālīgo apņem noraidījums un trimda-iezgojums; viņam ļauj tur pazust it kā masā, ko nav nozīmes diferencēt; ar mēri aplaistie ir saņemti sīkumainā taktikas grupējumā, kur individuālās diferenciacijas ir piespiedu rezultāti varai, kas vairojas, veidojas un daudzkārt sadalās. No vienas puses, lielā noslēgšana; no otras – laba izturēšanās. Lepra un tās nodalīšana; mēris un tā iezīmēšana. Viena ir iezīmēta; otra ir analizēta un izkārtota. Spitālīgā izraidīšana un mēra apturēšana nenes sev līdzīgu vienu un to pašu politisko sapni. Viens ir tīras kopienas sapnis, ošs disciplinētas sabiedrības sapnis. Divi veidi, kā realizēt varu uz cilvēkiem, kontrolēt viņu attiecības, atšķetināt viņu bīstamos sajaukumus. Ar mēri apsēsta pilsēta, hierarhijas, uzraudzības, kontroles, rakstīšanas pārņemta pilsēta, tā ir darīta nekustīga, funkcionējot ekstenīvai varai, kas atšķirīgā veidā attiecas uz visiem individuālajiem ķermeņiem, – tā ir lieliski vadīta pilsētas utopija. Mēris (vismaz tas, kas paliek paredzējuma stāvoklī) ir pārbaude, kuras laikā var lieliski praktizēt disciplināro varu. Lai liktu darboties saskaņā ar tīro teoriju tiesībām un likumiem, juristi iedomāti nostājas dabas stāvoklī; lai redzētu darbojamies pilnvērtīgas disciplīnas, valdītāji ilgojas pēc mēra stāvokļa. Disciplināru shēmu pamatā mēra attēls atsver visas neskaidrības un nekārtības; gluži tāpat izslēgšanas shēmu pamatā var redzēt lepru – saskari, kas jāpārtrauc.

Tātad dažādas shēmas, taču nebūt ne nesavienojamas. Tās šķiet lēni tuvojamies; un tā ir XIX gadsimta īpatnība izslēgšanas telpai, kuras simboliskais iemītnieks bija spitālīgais (un reālo populāciju veidoja ubagi, klaidoņi, vājprātīgie, varmācīgie), kas prasīja pielietot disciplinārajam sadalījumam raksturīgo varas tehniku. Izturēties pret “spitālīgajiem” tāpat kā pret “mēra apsēstajiem”, plānot smalkus disciplīnas sadalījumus neskaidrajā internēšanas telpā, apstrādāt to ar analītiskām varas sadalīšanas metodēm, individualizēt izslēgtos, taču izmantot individualizācijas paņēmienus, lai iezīmētu izslēgšanu – to, ko disciplinārā vara regulāri veica kopš XIX gadsimta beigām, – psihiatriskā slimnīca, penitencīarijs, labošanas iestāde, uzraudzītas audzināšanas iestāde; un vispārējā veidā daļā slimnīcu visas individuālās kontroles instances darbojas divkāršā

veidā – ar dubultu sadalījumu un iezīmēšanu (traks–netraks; bistams–nekaitīgs; normāls–nenormāls) un piespiedu izraudzīšanu, ar diferenciālu sadalīšanu (kas viņš ir, kur viņam ir jābūt, ar ko viņu raksturo, kā viņu atpazīt, kā iedarboties uz viņu individuālā veidā, kā nodrošināt pastāvīgu uzraudzību, utt.). No vienas puses, “aplaiz ar mēri” spitālīgos; izslēgtajiem uzspiež individualizējošas disciplīnas taktiku; no otras puses, disciplināro kontroļu universalitāte atļauj iezīmēt “spitālīgo” un likt iedarbināt pret viņu divkāršus izslēgšanas mehānismus. Pastāvīgā dališana normālos un nenormālos, kam pakļauts katrs indivīds un ko pielietojot arī pret visiem citiem objektiem, nonākusi līdz pat mums ar divkāršu iezīmēšanu un spitālīgā izraidīšanu trimdā; eksistē vesels tehniku un institūciju kopums, kas uzskata par savu pienākumu novērtēt, kontrolēt un labot nenormālos, liek funkcionēt disciplināriem orgāniem, kurus radījušas bailes no mēra. Visi varas mehānismi, kas vēl mūsdienās novietojas ap nenormālo, lai viņu gan iezīmētu, gan pārveidotu, rada šīs divas formas, no kurām tās ir attāli cēlušās.

*

Bentema Panoptiks ir šīs kompozīcijas arhitektoniskā forma. Tās princips ir zināms: perifērijā aplveida ēka; centrā tornis; tam ir plati logi, kas iziet uz apla iekšējo pusi; perifēriskā ēka ir sadalīta kamerās, katra no tām aizņem visu ēkas platumu; tām ir divi logi, viens uz iekšu, atbilstot torņa logiem; otrs iziet uz ārpusi un ļauj gaismai izplūst caur kameru. Tātad ir pietiekami, ja novieto vienu uzraugu centrālajā tornī un katrā kamerā ieslēdz kādu vājprātīgo, slimo, notiesāto, strādnieku vai skolnieku. Pret gaismu no torņa var saskatīt mazos sagūstītos stāvus perifērijas kamerās. Cik daudz sprostu, tik daudz mazu teātru, kur katrs aktieris ir viens, pilnīgi individualizēts un nepārtraukti redzams. Panoptiskā sistēma iekārto telpiskas vienības, kas ļauj redzēt bez apstājas un tūlīt pazīt. Tātad tā maina karcera principu; vai, precīzāk, no tā trim funkcijām – ieslēgt, atņemt gaismu un paslēpt – patur tikai pirmo un atceļ abas pārējās. Pilna gaisma un uzrauga skatiens sagūsta labāk nekā tumsa, kas galu galā aizsargāja. Redzamība ir slazds.

Vispirms tas – kā negatīvs efekts – ļauj izvairīties no kompaktām, mudžošām, uzbudinātām masām, kādas varēja sastapt ieslodzījuma vietās, ko gleznoja Goijs un aprakstīja Hauards. Katrs savā vietā un labi

ieslēgts kamerā, no kurienes viņu no priekšpuses redz uzraugs, bet sāniskās sienas kavē viņu sazināties ar biedriem. Viņš ir redzams, bet pats viņš neredz; ir informācijas objekts, bet nekad nav komunikācijas subjekts. Viņa istabas novietojums iepretim centrālajam tornim uzspiež viņam assveida redzamību; bet apļa sadalījumi, šis labi nošķirtās kameras, ietver sevī sānu neredzamību. Un tā ir kārtības garantija. Ja ieslodzītie ir notiesātie, tad nav savvērestības briesmu, kolektīvas bēgšanas mēģinājumu, jaunu noziegumu plānu nākotnei, sliktas savstarpējas ietekmes; ja tie ir slimnieki, tad nav infekcijas briesmu; vājpātīgie – maz savstarpējas vardarbības riska; bērni – nav atdarināšanas, trokšņa, plāpu, vieglprātības. Ja tie ir strādnieki, tad nav ķildu, zagšanu, koalīciju, nav visādu izpriecu, kas kavē darbu, dara to nepilnvērtīgāku vai izraisa starpgadījumus. Pūlis, kompakta masa, daudzu saskarsmju vieta, irstošas individualitātes, kolektīva iespaids – to visu iznīdē ar nošķirtu individualitāšu kopumu. No sarga viedokļa tā ir aizstāta ar bezgalīgu un kontrolējamu dažādību; no ieslodzīto viedokļa – ar sekvestrētu un uzmanītu vientulību.⁸⁶

Ar to skaidrojams Panoptika svarīgākais efekts: vedināt ieslodzīto uz apzinātu un pastāvīgu redzamības stāvokli, kas nodrošina varas automātisku funkcionēšanu. Darīt tā, lai savos rezultātos uzraudzība būtu pastāvīga, pat ja tā ir saraustīta savā darbībā; lai varas perfektums padara nevajadzīgu tās realizēšanas aktualitāti; lai šis arhitektūras aparāts būtu no varas realizētāja neatkarīgu attiecību veidošanas un atbalstīšanas mehānisms; proti, lai ieslodzītie būtu ievietoti tādā situācijā, kur varas nesēji ir viņi paši. Ar to vien ir par maz, daudz par maz, ka cietumnieks nemitīgi tiek uzrauga novērots, jo galvenais ir, lai viņš zinātu, ka tiek uzraudzīts; viņam nav vajadzības tiešām tādām būt. Bentems tam izvīrīja principu, ka varai jābūt redzamai un nepārbaudāmai. Redzama – ieslodzītajam bez mitas acu priekšā būs augstais centrālā torņa siluets, no kurienes viņu uzmana. Nepārbaudāma – ieslodzītajam nekad nav jāzina, vai viņš šobrīd tiek vērots; taču viņam jābūt pārliecinātam, ka vienmēr tāds var būt. Lai darītu neizdibināmu uzrauga klātbūtni vai prombūtni, lai cietumnieki no savas kameras pat nevarētu pamanīt ēnu vai saskatīt kaut ko pret gaismu, Bentems paredzēja ne vien žalūzijas pie centrālās uzraudzības zāles logiem, bet arī iekšienē starpsienas, kas to sadala taisnā leņķī, un lai pārietu no viena kvartāla otrā, nevis durvis, bet barjeras – jo mazākā durvju klauzēšana, gaismas strēle, gaišums durvju atvērumā

⁸⁶ J. Bentham, Panopticon, Works, éd. Bowring, t. IV, p. 60-64. Sk.: 17. attēlu.

nodotu sarga klātbūtni.⁸⁷ Panoptiks ir mehānisms, lai atšķirtu redzēt–būt redzamam pāri – perifēriskajā aplī ir totāli redzams, nekad neredzot; centrālajā tornī redz visu, nekad neesot redzamam.⁸⁸

Svarīgā sistēma, jo tā automatizē un dezindividualizē varu. Tā mazāk pamatojas uz personu kā uz zināmu ķermeņu, virsmu, gaismu, skatienu saskaņotu sadalījumu; aparatūrā, kuras iekšējie mehānismi rada sakarību, kādā indivīdi tiek saņemti. Nav vajadzīgas ceremonijas, rituāli un iezīmes, ar kādām izrāda valdnieka pārvaru. Ir mehānisms, kas nodrošina asimetriju, nelīdzsvaru, atšķirību. Tātad nav svarīgi, kas realizē varu. Kāds gandrīz uz labu laimi saņemts indivīds var likt darboties mehānismam – neesot klāt direktoram, viņa ģimenei, apkārtējiem, draugiem, apmeklētājiem, pat mājkalpotājiem.⁸⁹ Gluži kā ir vienalga, ar kādu motīvu tas darbojas – vai tā ir nepieklājīga ziņkāre, bērna draiskulība, filozofa zināšanu kāre, kas grib apmeklēt šo cilvēka dabas muzeju, vai tāda ļaunuma izpausme, kas gūst prieku no izsekošanas un sodīšanas. Jo vairāk ir anonīmo un garāmejošo vērotāju, jo vairāk pieaug ieslodzītā risks tikt pārsteigtam un jo vairāk viņam nedod mieru apziņa, ka tiek novērots. Panoptiks ir brīnišķīgs mehānisms, kas no visdažādākajām vēlmēm rada homogēnus varas rezultātus.

Reāla pakļaušanās mehāniski dzimst no fiktīvām attiecībām. Tādā veidā, ka nav nepieciešams meklēt palīdzību pie spēka līdzekļiem, lai piespiestu notiesāto uz labu uzvedību, vājprātīgo uz mieru, strādnieku uz darbu, skolēnu uz centību, slimo uz rīkojumu ievērošanu. Bentems sajūsminājās, ka panoptiskās institūcijas var būt tik vienkāršas – ne vairs restes, ne ķēdes un smagas slēdzenes, pietiek, ja nodalīšana ir precīza un atveres labi izvietotas. Veco “drošības namu” smagumu ar to cietokšņa arhitektūru var aizstāt “pārliecības namu” vienkāršā un kopā ģeometrija. Varas efektivitāte, tās piespiešanas spēks zināmā veidā ir iekļuvuši no otras puses – no tās piemērošanas virsmas puses. Tas, kas ir iekļauts redzamības laukā un to zina, atkal saņem piespiešanu ar varu; viņš liek tai spontāni

⁸⁷ Postskriptā Panoptikam, 1791, Bentems pievieno melni krāsotas tumšas galerijas, kas aņņem uzraudzības ēku, katrai ļaujot vērot divus kameru stāvus.

⁸⁸ Sk.: 17. attēlu. Savā pirmajā Panoptika versijā Bentems bija arī iecerējis akustisko uzraudzību ar caurulēm, kas no kamerām veda uz centrālo torni. Viņš to atmata *Postscript* varbūt tāpēc, ka nevarēja ieviest asimetriju, un tas traucētu cietumniekiem dzirdēt uzraugu tikpat labi, cik uzraugs dzirdēja viņus. Džūljuss mēģināja ieviest asimetrisku noklausīšanās sistēmu (*Julius*, Leçons sur les prisons, trad. française, 1831, p. 18).

⁸⁹ J. Bentham, Panopticon, Works, t. IV, p. 45.

iedarboties uz sevi pašu; viņš ieraksta sevi varas attiecības, kurās tas vienlaicīgi spēlē divas lomas; viņš pats kļūst par sevis pakļaušanas principu. Faktiski ārējā vara var nomest savu fizisko smagumu; viņš tiecas pie nemiesīgā; un jo vairāk viņš tuvojas šai robežai, jo šie rezultāti ir pastāvīgāki, dziļāki, iegūti reizi par visām reizēm, nebeidzami atjaunoti – mūžīga uzvara, kas izvairās no jebkuras fiziskas tuvošanās un vienmēr ir iepriekš izspēlēta.

Bentems nesaka, vai savā plānā ir iedvesmojies no zvērudārza, ko Levo bija ierīkojis Versalā. Tas bija pirmais zvērudārzs, kura dažādie elementi nebija tradicionāli izklaidēti parkā,⁹⁰ – centrā astoņstūru paviljons, kura pirmajā stāvā bija tikai viena telpa, karaļa salons; visās malās plati logi vērās uz septiņiem būriem (astotā mala ir atstāta ieejai), kur bija ielēgti dažādu sugu dzīvnieki. Bentema laikā šis zvērudārzs vairs nepastāvēja. Taču Panoptika programmā izpaužas analogiskas rūpes par individualizējošu novērošanu, raksturošanu un klasificēšanu, par analītisku telpas iekārtojumu. Panoptiks ir karalisks zvērudārzs; dzīvnieks ir aizstāts ar cilvēku, individuāls sadalījums ar specifisku grupēšanu un karalis ar paslepeni varas mašīnēriju. Bez tam, Panoptiks veic arī dabaszinātnieka darbu. Tas ļauj iedibināt atšķirības: pie slimajiem – novērot katra simptomus, gultu tuvumam, miasmu cirkulēšanai, infekcijas ietekmei nesajaucoties ar klīniskajām ainām; pie bērniem – atzīmēt visus sasniegumus (lai tur nebūtu atdarināšanas vai kopēšanas), atklāt spējas, novērtēt raksturus, iedibināt stingru klasifikāciju un saistībā ar normālo evolūciju atšķirt to, kas ir “slinkums un stūrgalvība”, no tā, kas ir “nedziedināma muļķība”; pie strādniekiem – atzīmēt katra spējas, salīdzināt laiku, kas viņiem vajadzīgs, lai veiktu kādu darbu, un, ja viņiem maksā par dienu, aprēķināt atkarībā no rezultāta viņu algu.⁹¹

Tas par dārza pusi. No laboratorijas puses Panoptiks var tikt lietots kā izturēšanās pārveidošanas, indivīdu dresēšanas vai pārdresēšanas eksperimentu mehānisms. Eksperimentēt ar medikamentiem un pārbaudīt to sekas. Izmēģināt dažādus sodus atbilstoši ieslodzīto noziegumiem un raksturam un meklēt visefektīvākos. Vienlaicīgi iemācīt strādniekiem dažādas tehnikas un konstatēt, kura ir labākā. Veikt pedagoģiskus eksperimentus, un it īpaši atkal ķerties pie slavenās problēmas – audzināt noslēgtībā, izmantojot atrastos bērnus; varēs redzēt, kas notiks, kad viņu

⁹⁰ G. Loisel, *Histoire des ménageries*, 1912, II, p. 104-107. Sk.: 14. attēlu.

⁹¹ *Ibid.*, p. 60-64.

sešpadsmitajā vai astoņpadsmitajā gadā saliks kopā zēnus un meitenes; varētu pārbaudīt, vai ir tā, kā domāja Helvēcijs, ka vienalga kam var iemācīt vienalga ko; varētu sekot "jebkuras vērojamas idejas ģenealoģijai"; varētu audzināt dažādus bērņus dažādās domāšanas sistēmās, likt dažiem domāt, ka divi un divi nav četri vai ka mēness ir siers, pēc tam salikt viņus kopā, kad viņiem būtu divdesmit vai divdesmit pieci gadi; tad būtu diskusijas, kas būtu vairāk vērtas nekā sprediķi vai diskursi, kuriem iztērē tik daudz naudas, vismaz būtu iespēja izdarīt atklājumus metafizikas jomā. Panoptiks ir izcila vieta, kur var darīt iespējamu eksperimentēšanu ar cilvēkiem un ar pilnīgu pārliecību analizēt iespējamus pārveidojumus. Panoptiks var pat veidot pats savu kontroles aparātu mehānismu. Tā centrālajā tornī direktors var izsekot visiem viņa pakļautībā esošajiem kalpotājiem: medicīnas māsām, ārstiem, meistara palīgiem, skolotājiem, sargiem; viņš varēs viņus nepārtraukti vērtēt, modificēt viņu uzvedību, uzspiest viņiem metodes, ko vērtē kā labākās; savukārt arī viņu varēs novērot. Negaidot parādījies Panoptika centrā, inspektors, kam nevarēs neko noslēpt, no viena acu uzmetiena vērtēs, kā darbojas visa iestāde. Un, starp citu, vai direktors, būdams ielēgts, kāds viņš ir šīs arhitektūras sistēmas vidū, daļēji nav savienots ar to? Nekompetents ārsts, kas būs ļāvis infekcijai izplatīties, cietuma vai darbnīcas direktors, kas bijis neveikls, būs pirmie epidēmijas vai sacelšanās upuri. Panoptika saimnieks saka: "Mans liktenis ir saistīts ar viņējo (ar ieslodzīto likteni) ar visām saitēm, kādas vien var izdomāt."⁹² Panoptiks darbojas kā varas laboratorija. Ar saviem novērošanas mehānismiem tas iegūst arī efektivitāti un spēju izziņāt cilvēku izturēšanos; varas avangardā pieaug zināšanas un atklājas objekti, kas jāiepažīst, visur, kur realizējas vara.

*

Mēra apsēsta pilsēta, panoptiska iestāde – atšķirības ir ievērojamas. Ar pusotra gadsimta distanci tās iezīmē disciplinārās programmas transformācijas. Vienā gadījumā izņēmuma situācija – pret īpašu ļaunumu vara saslejas; tā kļūst visur klātesoša un redzama; tā izdomā jaunu zobratu sistēmu; tā nodala, dara nekustīgu, sagrafē; uzbūvē uz laiku to, kas reizē ir kontrapilsēta un pilnvērtīga sabiedrība; tā uzspiež ideālu funkcionēšanu,

⁹² J. Bentham, Panopticon versus New South Wales. Works, éd. Bowring t. IV, p. 177.

bet galu galā tāpat kā ļaunums, ko tā apkaro, atved atpakaļ pie vienkārša dzīves–nāves duālisma – tas, kas kustas, nes nāvi un nogalina to, kas kustas. Turpretim Panoptiks ir jāsaprot kā vispārināts funkcionēšanas modelis; veids, kā definēt varas attiecības ar cilvēku ikdienas dzīvi. Bentems, bez šaubām, to stāda priekšā kā sevišķu, sevi noslēgušo institūciju. To bieži raksturoja kā utopiju par ideālu ieslodzījumu. Iepretim sagruvušajiem, mudžošajiem un miesas sodu pilnajiem cietumiem, ko Piranezi attēlojis gravīrās, Panoptiks parādās kā kaut kas briesmīgs un gudrs. Kaut līdz pat mūsdienām radījis tik daudz ielānotu un realizētu variāciju, tas rāda, kāda gandrīz divus gadsimtus ir bijusi tā iedomātā intensitāte. Taču Panoptiks nav jāsaprot kā sapņu ēka – tas ir atkal pie savas ideālās formas novesta varas mehānisma diagramma; tā funkcionēšanu, kas atrauta no jebkura šķēršļa, pretošanās vai berzēšanās, labi var iedomāties kā tīru arhitektonisku un optisku sistēmu – faktiski tas ir politiskas tehnoloģijas attēls, ko var atbrīvot un kas jāatbrīvo no jebkuras specifiskas lietošanas.

Panoptiks ir polivalents savos pielietojumos; tas kalpo cietumnieku labošanai, bet te var arī aprūpēt slimos, mācīt skolēnus, uzmanīt trakos, uzraudzīt strādniekus un likt strādāt ubagiem un dīkdieņiem. Tas ir veids ķermeņu ievietošanai telpā, indivīdu sadalīšanai attiecībā pret citiem, hierarhiskai organizācijai, centru un varas kanālu izvietojumam, tās instrumentu un iejaukšanās veidu noteikšanai, ko var likt lietā slimnīcās, darbnīcās, skolās un cietumos. Ik reizi, kad būs darīšana ar lielu daudzumu, kam vajadzēs uzspiest kādu pienākumu vai izturēšanos, varēs pielietot panoptisko shēmu. Atliekot malā nepieciešamās modifikācijas, tas ir lietojams “visās iestādēs, kur vienā ne pārāk plašā telpā jātur uzraudzībā zināms skaits personu”⁹³.

Katrā savā lietojumā tas ļauj pilnveidot varas realizēšanu. Un turklāt vairākos veidos – tāpēc, ka tas var samazināt to skaitu, kas to realizē, visu laiku vairojot to skaitu, uz kuriem to realizē. Tāpēc, ka tas ļauj iejaukties katrā brīdī, un pastāvīgs spiediens darbojas pat pirms kļūdām un noziegumu izdarīšanas. Tāpēc, ka šajos apstākļos tās spēks ir nekad neiejaukties, spontāni īstenoties un bez trokšņa veidot mehānismu, kura rezultāti saistās vieni ar otriem. Tāpēc, ka tas bez neviena cita instrumenta, tikai ar

⁹³ Ibid., p. 40. Ja Bentems izvirzīja penitenciārija piemēru, tad tāpēc, ka tam jāveic daudzas funkcijas (uzraudzība, automātiska kontrole, ieslodzījums, vientulība, piespiedu darbs, apmācība).

arhitektūru un ģeometriju iedarbojas tieši uz individiem; tas “dod prātam varu pār prātu”. Panoptiskā shēma ļauj intensificēt jebkuru varas aparātu – tā nodrošina varas aparāta vadību (materiālo, personālo, laika); ar savu preventīvo raksturu nodrošina tā nepārtrauktu funkcionēšanu un automātiskos mehānismus. Tas ir veids, kā no varas panākt “līdz šim vēl neredzētā daudzumā”, “lielu un jaunu valdības instrumentu...; tā ir lieliska ar lielo spēku, ko spēj dot katrai institūcijai, kam to piešķir”⁹⁴.

Panoptiks ir kā “Kolumba ola” politikajā kārtībā. Īstenībā tas ir spējīgs integrēties kaut kādā funkcijā (audzināšanas, terapeitiskā, ražošanas, sodīšanas); pacelt šo vērtību, cieši savienojoties ar to; veidot jauktu mehānismu, kurā varas un zināšanu attiecības var precīzi, līdz pat sīkumiem pielāgoties procesiem, kas jākontrolē; izveidot tiešu proporciju starp “vairāk varas” un “vairāk produktu”. Vārdu sakot, tas dara tā, ka varas realizēšana nepievienojas no ārienes kā stingra piespiešana vai smagums, kas gulstas uz funkcijām, ko tas investē, bet lai tas būtu tajās diezgan nemanāmi klātesošs, lai palielinātu to efektivitāti, vairojot pats savu ietekmi. Panoptiskā sistēma nav vienkārši šarnīrs – mainītājs starp varas mehānismu un funkciju; tas ir veids, kā likt darboties varas attiecībām funkcijā un ar šīm varas attiecībām – funkcijai. Panoptisms spēj “reformēt morāli, aizsargāt veselību, izplatīt izglītību, atvieglot publiskos darbus, iedibināt stingru vadību, atraisīt un nevis pārcirst Gordija mezglu likumā par nabagajiem. Un tas viss panākts ar vienkāršu arhitektonisku risinājumu”⁹⁵.

Vēl vairāk. Šī mehānisma iekārtojums ir tāds, ka tā noslēgtība neizslēdz pastāvīgu ārienes klātesamību: bija redzams, ka jebkurš var veikt uzraudzību centrālajā tornī un ka šis darītājs var nojaust veidu, kādā uzraudzība realizējas. Īstenībā katra panoptiska institūcija, lai tā arī būtu tikpat rūpīgi slēgta kā penitenciārijs, varēs bez grūtībām tikt pakļauta šim reizē nejaušajām un nemitīgajām inspekcijām – un ne tikai no norikoto kontrolieru, bet arī no publikas puses; jebkuram sabiedrības loceklim būs tiesības nākt, lai ar paša acīm redzētu, kā darbojas skolas, slimnīcas, rūpnīcas un cietumi. Tātad nav riska, ka varas palielināšanās, ko izraisījis panoptika mehānisms, varētu deģenerēties tirānijā; disciplinārā sistēma tiks demokrātiski kontrolēta, jo tas būs nemitīgi pieejams

⁹⁴ Ibid., p. 65

⁹⁵ Ibid., p. 39.

“lielās pasaules tiesas komitejai”⁹⁶. Šis veikli iekārtotais panoptiks, lai uzraugs ar vienu acu uzmetienu varētu novērot tik daudzus dažādus indivīdus, ļauj arī ikvienam nākt uzraudzīt vissikāko uzraugu. Skatīšanās mehānisms bija tāda kā melnā istaba, kur izsekot indivīdus; tas kļuva par caurspīdīgu celtni, kur varas realizēšanu kontrolē visa sabiedrība.

Panoptiskā shēma, ne izzūd, ne arī zaudējot jēlkādu no savām īpašībām, ir domāta izplatīšanai sabiedrībā; tā ir aicināta kļūt tur par vispārīnātu funkciju. Mēra apsēsta pilsēta deva sevišķu disciplināru modeli – perfektu, taču absolūti vardarbīgu; nāvi nesošai slimībai vara pretstatīja savu nepārtraukto nāves draudu; dzīvība tur bija novesta līdz tās visvienkāršākajai izteiksmei; tā bija skrupuloza zobena tiesību realizēšana pret nāves varu. Panoptikam, gluži otrādi, ir paplašināšanas loma; ja tā regulē varu, ja vēlas darīt to daudz ekonomiskāku un efektīvāku, tad nedz pašas varas, nedz apdraudētas sabiedrības nekavējoša glābiņa dēļ; ir runa par sabiedrisko spēku pastiprināšanu – palielināt ražošanu, attīstīt ekonomiku, izplatīt izglītību, celt publiskās morāles līmeni; likt augt un vairoties.

Kā pastiprināt varu tādā veidā, lai nevis traucētu šo progresu, nevis gultos uz tā ar savām prasībām un smagumiem, bet gluži otrādi – to atvieglotu? Kāds varas intensifikators vienlaicīgi varēs būt ražošanas kāpinātājs? Kā vara, vairojot savus spēkus, varēs palielināt sabiedrības spēkus, nevis tos konfiscēt vai iegrozot? Panoptiks šo problēmu risina tā, ka varas produktīvā paaugstināšanās var tikt nodrošināta tikai tad, ja, no vienas puses, tai ir iespēja nepārtraukti realizēties sabiedrības pamatmūros līdz pat tās vissikākajam graudiņam un, no otras puses, tā funkcionē ārpus tām negaidītajām, vētrainajām un nevienmērīgajām formām, kas ir saistītas ar augstākās varas realizēšanu. Karaļa ķermenis ar savu savādo materiālo un mītisko klātbūtni, ar spēku, ko pats realizē vai nodod kādiem citiem, ir pilnīgi pretējs šim jaunajam varas izskatam, ko nosaka panoptisms; tā joma, gluži otrādi, ir viss šīs lejas reģions, nekārtīgu ķermeņu reģions, ar to detaļām, ar daudzajām kustībām, heterogēnajiem spēkiem, telpiskajām attiecībām; ir runa par mehānismiem, kas

⁹⁶ Vai tad Bentems iedomājoties šo nepārtraukto apmeklētāju straumi pa pazemi nokļūstam līdz centrālajam tornim un no turienes vērojam Panoptika riņķveidīgo ainavu, kaut ko zināja par Panorāmām, kuras Bārkers būvēja tieši tajā pašā laikā (pirmā, šķiet, datēta ar 1787. gadu) un kurās apmeklētāji, ieņēmuši centrālo vietu, redzēja sev visapkārt ainavu, pilsētu, kauju. Apmeklētāji atradās tieši tur, no kurienes vērs valdnieka skatiens.

analizē sadalīšanas, novirzes, virknes, kombinācijas un lieto instrumentus, kuri padara redzamu, ieregistrē, diferencē un salīdzina, – racionālas un daudzveidīgas varas izskats, kam ir sava maksimālā intensitāte nebūt ne karaļa personā, bet gan ķermeņos, ko tieši šīs attiecības ļauj individualizēt. Teorētiskā līmenī Bentems definē citu veidu, kā analizēt sabiedrību un varas attiecības, kas iet tai cauri; prakses terminos tas definē ķermeņu un spēku subordinācijas paņēmienus, kam jāceļ varas nodevīgums, īstenojot Prinča vadību. Panoptisms ir galvenais princips jaunajā “politiskajā anatomijā”, kuras objekts un mērķis nav vis augstākās varas, bet gan disciplīnas attiecības.

Tas varbūt bija Bentema uzdevums – iecerēt pilnvērtīgas disciplīnas institūciju slavenajā caurspīdīgajā un cirkulārajā būrī ar tā vareno un gudro augsto torni, bet reizē arī parādīt, kā var “atbrīvot” disciplīnu un likt tai izkļiedētā, daudzveidīgā un polivalentā veidā darboties visā sabiedrībā. No šīs disciplīnas, ko klasiskais laikmets bija izstrādājis precīzās un relatīvi slēgtās vietās – kazarmas, koledžas, lielas darbnīcas – un kam bija iedomājušies globālu pielietojumu tikai ierobežotā un provizorā mērogā pilsētā mēra personā, Bentems sapņo izveidot sistēmu tīklu, kas būtu visur un vienmēr nomodā, pārņemot visu sabiedrību bez spraugām un pārrāvumiem. Panoptiskais izvietojums dod šī vispārinājuma formulu. Elementāra un viegli pārveidojama mehānisma līmenī tas programmē pamatfunkcionēšanu sabiedrībā, kurai iet cauri un kurā iespiežas disciplīnārie mehānismi.

*

Tātad divi disciplīnas veidoli, divas galējības. Vienā gadījumā disciplīna ir kā aplenkums, slēgta iestāde, ierīkota ārpus sabiedrības un pilnīgi pievērsusies negatīvām funkcijām – apturēt ļaunumu, pārtraukt sakarus, apturēt laiku. Otrā gadījumā ar panoptismu disciplīna ir kā mehānisms, funkcionāla sistēma, kam jāuzlabo varas realizēšana, padarot to daudz ātrāku, vieglāku un efektīvāku – nemanāmas piespiešanas plāns nākotnes sabiedrībai. Kustība, kas iet no viena projekta pie otra, no izņēmuma disciplīnas shēmas pie vispārējas uzraudzības shēmas, balstās uz vēsturiskām pārmaiņām – XVII un XVIII gadsimta garumā notiek disciplīnas sistēmu progresīva paplašināšanās, pieaug to skaits, veidojas sabiedrība, ko vispārējos vilcienos varētu saukt par disciplīnāru sabiedrību.

Īsts disciplinārs vispārinājums, kura varas konstatācijai ir bentemisks izskats, norisinājies klasiskajā laikmetā. Par to liecina augošais disciplīnas institūciju tīkls, kas sāk pārklāt arvien plašāku un plašāku virsmu, aizņemt arvien mazāk un mazāk marginālu vietu – kas bija saliņa, privileģēta vieta, no apstākļiem atkarīgs mērs vai neparasts modelis, kļūst par vispārēju formulu; Orānijas Vilhelma vai Gustava II Ādolda protestantisko un dievbijīgo armiju raksturīgie reglamenti bija pārveidojušies visu Eiropas armiju reglamentos, jezuītu paraugkoledžas vai Batenkūra un Demia skolas pēc Šturma skolas iezīmē vispārējas skolas disciplīnas formas; jūras un armijas hospitāļu sakārtošana kļūst par paraugu visai XVIII gadsimta slimnīcu reorganizācijai.

Taču šī disciplināro institūciju paplašināšanās, bez šaubām, ir tikai pats redzamākais daudz dziļāku procesu aspekts.

1. *Disciplīnu funkcionālā inversija*. Sākumā no tām prasīja galvenokārt neitralizēt briesmas, konstatēt nederīgas vai nemierīgas iedzīvotāju grupas, izvairīties no pārāk daudzskaitlīgu pulcēšanos negatīvajām pusēm, vēlāk no tām prasa – jo tās kļūst uz to spējīgas – uzņemties pozitīvu lomu indivīdu iespējamā derīguma palielināšanā. Militārā disciplīna vairs nav vienkāršs laupīšanas, dezertēšanas vai pulku nepaklausības novēršanas veids; tā kļūst par pamattehniku, lai armija eksistētu ne vairs kā savākts pūlis, bet gan kā vienība, kas pati sevi gūst spēku; disciplīna liek palielināties katra veiklībai, koordinē šo veiklību, paātrina kustības, vairo karošanas sparū, paplašina uzbrukuma frontes, nesamazina to spēku, palielina pretestības spējas utt. Darbnīcas disciplīna, joprojām likdama cienīt reglamentus un priekšniecību, nepieļaut zādzības vai vieglprātību, tiecas likt palielināties spējām, ātrumiem, produktivitātei un tātad peļņai; tā joprojām uztur uzvedības morāli, taču arvien vairāk un vairāk harmonizē izturēšanos un liek ķermeņiem iekļauties šajā mašīnējā un darba spēkam – ekonomikā. Kad XVII gadsimtā attīstījās provinces skolas un kristīgās pamatskolas, to dibināšanas pamatojumi bija galvenokārt negatīvi – nabagi, kam neesot līdzekļu, lai audzinātu savus bērnus, pamet tos, “neapzinoties savus pienākumus – viņi ir pārņemti ar rūpēm par savu eksistenci, un, tā kā paši ir slikti audzināti, tie nevar nodrošināt labu audzināšanu, kādu paši nekad nav saņēmuši”; tas izraisa trīs svarīgākās negācijas – Dieva nepazīšanu, dikdienību (ar visu savu žūpošanas, netīrības, sīku zādzību un laupīšanas kortežu) un šo nabagu pulku formēšanos; tie ir vienmēr gatavi provocēt publiskas nekārtības un ir “tieši tik labi, lai izsmeltu

Hôtel-Dieu līdzekļus⁹⁷. Un tā, sākoties revolūcijai, pamatzglītībai noteiktais mērķis, starp citām lietām, bija "stiprināt", "attīstīt ķermeni", gatavot bērnu "kādam mehāniskam darbam nākotnē", izstrādāt viņam "pareizu acumēru, drošu roku, ātru rīcību"⁹⁸. Arvien vairāk un vairāk disciplina darbojas kā derīgu indivīdu ražošanas tehnika. Ar to skaidrojams fakts, ka tā atbrīvojas no savas marginālās pozīcijas sabiedrības konfliktos un atsakās no izslēgšanas vai izsekošanas formām, no ieslēgšanas vai atkāpšanās. Ar to skaidrojams arī fakts, ka tā lēni atraisa savu radniecību ar reliģiskām kārtībām un norobežojanos. Ar to skaidrojams tāpat tas, ka tā tiecas ieviesties daudz svarīgākos, centrālākos, produktīvākos sabiedrības sektoros; ka tā pievienojas dažām lielākajām galvenajām funkcijām – manufaktūras ražošanai, zināšanu nodošanai, spēju un zināšanu izplatīšanai, kara aparātam. Galu galā ar to skaidrojama dubultā tendence, ko redz attīstāmie visu XVIII gadsimtu, – vairot disciplīnas institūciju skaitu un disciplinēt esošos aparātus.

2. *Disciplināro mehānismu izplatīšanās*. Kamēr, no vienas puses, disciplinārās iestādes vairojas, to mehānismiem ir zināma tendence "dez-institucionalizēties", iziet no slēgtiem cietokšņiem, kur tie darbojas, un cirkulēt "brīvā" stāvoklī; masīva un kompakta disciplīna sadalās elastīgos kontroles paņēmienos, ko var pārvietot un pielāgot. Reizēm tie ir slēgti aparāti, kas savai iekšējai un specifiskajai funkcijai pievieno ārējas uzraudzības lomu, attīstot ap tām veselu blakus kontroļu telpu. Tādējādi kristīgai skolai nav vienkārši jāveido paklausīgi bērni; tai arī jāļauj uzraudzīt vecākus, jāievāc informācija par viņu dzīves veidu, līdzekļiem, dievbijību un tikumiem. Skola tiecas izveidot mazitiņas sabiedrības observatorijas, lai iekļūtu pieaugušo mājās un realizētu regulāru kontroli – bērna sliktā uzvedība vai prombūtne, pēc Demia domām, ir likumīgs pamats kaimiņu iztaujāšanai, it sevišķi, ja ir iemesls domāt, ka ģimene neteiks taisnību; jāpārbauda arī paši vecāki, vai viņi zina katķismu un lūgšanas, vai ir apņēmušies izskaust savu bērnu netikumus, cik ir gultu un kur katrs naktī gul; apmeklējums eventuāli beidzas ar ziedojumu, kāda attēla dāvinājumu vai papildu gultu piešķiršanu.⁹⁹ Tādā pašā veidā slimnīca arvien vairāk un vairāk tika iecerēta kā atbalsta punkts ārpusē esošās

⁹⁷ Ch. Demia, *Règlement pour les écoles de la ville de Lyon*, 1716, p. 60-61.

⁹⁸ Taleirāna runa Konstituantē 1791. gada 10. septembrī. Citāts no: A. Léon, *La Révolution française et l'éducation technique*, 1968, p. 106.

⁹⁹ Ch. Demia, *Règlement pour les écoles de la ville de Lyon*, 1716, p. 39-40.

populācijas medicīniskajai uzraudzībai; pēc 1772. gada ugunsgrēka *Hôtel-Dieu* vairāki prasīja, lai šo lielo, ļoti smagnējo un nekārtīgo iestāžu vietā tiktu veidota mazāku slimnīcu virkne; to funkcija būtu ne tikai uzņemt sava kvartāla slimniekus, bet arī apkopot informāciju, būt nomodā par endēmiskām vai epidēmiskām parādībām, atvērt dispanserus, dot padomus iedzīvotājiem un informēt priekšniecību par reģiona sanitāro stāvokli.¹⁰⁰

Ir redzams, ka disciplinārie paņēmieni izplatās nevis no slēgtām iestādēm, bet gan no sabiedrībā izkaisītiem kontroles centriem. Ilgu laiku iedzīvotāju "disciplinēšanas" lomu spēlēja reliģiskās grupas un labdarības asociācijas. No Kontrreformas līdz Jūlija monarhijas filantropijai vairojās šāda tipa iniciatīvas; to mērķi bija reliģiski (konversija un moralizēšana), ekonomiski (palīdzība un mudināšana uz darbu) vai politiski (bija runa par cīņanos pret neapmierinātību vai nemieriem). Pietiek kā piemēru minēt Parīzes draudžu žēlsirdības sabiedrību reglamentus. Noslēdzamā teritorija ir sadalīta kvartālos un kantonos, ko sev iedala sabiedrību locekļi. Viņiem tie ir regulāri jāapmeklē. "Viņi strādās, lai nepieļautu šaubīgas vietas, tabaku, kailus ķermeņus, kāršu spēli, publiskus skandālus, zaimošanu, dievbijības trūkumu un citas nekārtības, kas varētu nākt viņiem zināmas." Viņiem būs jāiet arī individuālās vizītēs pie nabagiem; informācijas objekti ir precizēti reglamentos: mitekļa stabilitāte, lūgšanu zināšana, sakramentu apmeklēšana, amata prasme, morāle (un "varbūt viņi nebūt nav krituši nabadzībā savas vainas dēļ"); visbeidzot "ir veikli jāievāc ziņas, kā viņi izturas ģimenē, vai ir miers viņu starpā un ar kaimiņiem, vai viņi rūpējas par savu bērnu audzināšanu, bīdamies Dieva... vai viņi nekad neliek saviem lielajiem dažāda dzimuma bērniem gulēt vienā gultā vai kopā ar vecākiem, vai viņi savās ģimenēs nemaz necieš no izlaidības un lišķības un, galvenais, kā viņi izturas pret savām lielajām meitām. Ja šaubās, vai viņi ir precējušies, ir jāprasa viņu laulības apliecība"¹⁰¹.

3. *Disciplīnas mehānismu valstiskošana*. Anglijā privātas reliģiskas iedvesmas grupas ilgu laiku bija nodrošinājušas sabiedriskās disciplīnas funkcijas¹⁰²; Francijā viena to daļa ir palikusi patronāžas vai palīdzības

¹⁰⁰ XVIII gadsimta otrajā pusē daudz tika sapņots par armijas kā uzraudzības instances izmantošanu un vispārēju sadalījumu kvadrātos, kas ļauj uzraudzīt iedzīvotājus. Armija, kas vēl XVII gadsimtā bija jādisciplinē, tika uztverta kā "disciplinējoša". Sk., piemēram, *J. Servan, Le Soldat citoyen*, 1780.

¹⁰¹ Arsenal, ms. 2565. Šajā daļā var atrast daudzus XVII un XVIII gadsimta žēlsirdības biedrību reglamentus.

¹⁰² Sk.: *L. Radzinovitz, The English Criminal Law*, 1956, t. II, p. 203-241.

biedrību rokās, citas – bez šaubām, svarīgākās – ļoti agri pārņēma policijas aparāts.

Centralizētās policijas organizēšana ritēja ilgi un pašu laikabiedru acu priekšā, lai izteiktu vistiešāko karalisko absolūtismu; suverēnam bija gribējies iegūt “savu tiesu, kam viņš varētu tieši uzticēt savas pavēles, uzdevumus un nodomus un kam būtu uzdots izpildīt pavēles un to, kas noteikts aizzīmogatās vēstulēs”¹⁰³. Īstenībā, pārņemot zināmu skaitu jau eksistējošu funkciju – kā noziedznieku meklēšanu, pilsētas uzraudzību, ekonomisko un politisko kontroli – policijas virsniecība un vispārējā virsniecība, kas tās vainagoja Parīzē, pārcēla tās administratīvā, vienotā un stingrā mehānismā: “Visas spēka un izglītošanas jomas, kas iziet no riņķa līnijas, noslēdzas pie galvenā virsnieka. Viņš liek griezties visiem zobratiem, kuru kopums rada kārtību un harmoniju. Viņa valdīšanas rezultāti var tikt vislabāk salīdzināti tikai dievišķīgo spēku kustībā.”¹⁰⁴

Policija kā institūcija tika organizēta valsts aparāta formā un bija tieši saistīta ar politiskās suverenitātes centru, taču varas tips, ko tā realizē, mehānismi, ko tā liek lietā, un elementi, pret ko tā tos pielieto, ir specifiski. Šim aparātam ir jābūt tikpat plašam kā visai sabiedrībai, un ne tikai ar galējām iespējām, ko tas atkal apvieno, bet arī ar sīkākajām detaļām, par ko tas uzņemas atbildību. Policijas varai jāattiecas “uz visu” – tomēr tā nebūt nav nedz valsts, nedz karalistes kopums kā monarha redzamais un neredzamais ķermenis; tie ir notikumu, darbību, uzvedības, viedokļu putekļi – “viss, kas notiek”¹⁰⁵; policijas objekts ir šīs “ikbriža lietas”, šīs “nenozīmīgās lietas”, par kurām Katrīna II runāja savā Lielajā instrukcijā¹⁰⁶. Kopā ar policiju atrodas kontroles nenoteiktība, kas ideāli cenšas savienot vissvarīgāko struktūru, vispārējo šāko sabiedrības parādību: “Tieslietu ministrija un policijas virsnieki ir vissvarīgākie; objekti, ko tie aptver, kaut kādā ziņā ir nenoteikti, tos var pamanīt tikai ar pietiekami detalizētu izpēti”¹⁰⁷, tā ir necīga politiskās varas daļa.

Lai realizētos, šai varai jāapvelta sevī ar pastāvīgas uzraudzības instrumentu, ar izsmelošas, visuresošas uzraudzības instrumentu, kas spēj visu

¹⁰³ Policijas virsnieku pirmā sekretāra Divāla piezīme, citāts no: *Funck-Brentano*, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de l'Arsenal*, t. IX, p. 1.

¹⁰⁴ *N.T. Des Essarts*, *Dictionnaire universel de police*, 1787, p. 344, 528.

¹⁰⁵ Lemēra ziņojums, ko viņš uzrakstījis pēc Sartina lūguma, lai atbildētu uz sešpadsmit Žozefa II jautājumiem par Parīzes policiju. Šo ziņojumu publicējis *Gazjē* 1879. gadā.

¹⁰⁶ *Supplément à l'Instruction pour la rédaction d'un nouveau code*, 1769, § 535.

¹⁰⁷ *N. Delamare*, *Traité de la police*, 1705, Priekšvārda lappuses nav numurētas.

darīt redzamu, bet ar nosacījumu pašai palikt neredzamai. Tai jābūt kā skatienam bez sejas, kas pārveido visu sabiedrību vienā uztveres laukā – tūkstošiem acu noliktu posteņi visur, kustīgas uzmanības un vienmēr nomodā, garš hierarhiskots tikls, kas, pēc Lemēra domām, pieļauj Parīzei 48 komisārus un 20 inspektoros, arī regulāri apmaksātus “vērotājus” un “zemiskos viltņiekus”, kuri saņem atlīdzību par dienu, tad vēl noteiktiem uzdevumiem – kvalificētus denunciantus un visbeidzot – prostitūtas. Un šai nemitīgajai novērošanai jābūt apvienotai atskaišu un reģistru virknē; sakarā ar sarežģīto dokumentāro organizāciju milzīgie policijas dokumenti visu XVIII gadsimtu tiecas pārklāt sabiedrību.¹⁰⁸ Un atšķirībā no juridiskajām vai administratīvajām ierakstu metodēm šādi tiek reģistrēta uzvedība, attieksme, virtualitāte, aizdomas – nemitīgi tiek ņemta vērā individu zuturēšanās.

Jāatzīmē, ka šī policijas kontrole, ja tā ir pilnīgi “karaļa rokās”, nedarbojas vienā virzienā. Īstenībā tā ir sistēma ar divējādu pieeju – vēršot pret kādu justīcijas aparātu, tai ir jāatbild uz tūlītējām karaļa iegribām; bet tā ir arī spējīga atbildēt uz lūgumiem no apakšas; slavenās aizzīmogatās vēstules, kuras ilgu laiku simbolizēja karalisko patvaļu un bija politiski diskreditējušas ieslodzīšanas praksi, savā milzīgajā vairākumā īstenībā bija ģimeņu, skolotāju, vietējo ievērojamo vīru, kvartāla iedzīvotāju un draudzes mācītāju prasītas; un to funkcija bija ar internēšanu likt apliecināt nekārtības, nemierus, nepaklausības un sliktas uzvedības sodīšanu; tas bija tas, ko Ledū vēlējās padzīt no savas arhitektoniski pilnīgās pilsētas un ko viņš dēvēja par “neuzraudzības pārkāpumiem”. Tātad XVIII gadsimta policija savai līdzšinējai lomai – būt par justīcijas palīgu noziedznieku vajāšanā un politiski kontrolēt sazvērestības, pretošanās vai sacelšanās kustības – pievieno disciplināru funkciju. Sarežģīta funkcija, jo tā savieno monarha absolūto varu ar daudz mazākām varas instancēm, kas izkļiedētas sabiedrībā; jo starp šīm dažādajām slēgtajām disciplīnas institūcijām (darbnīcas, armijas, skolas) tā izpleš starpnieka tiklu, darbojoties tur, kur, disciplinējot nedisciplināras telpas, tās nespēj iejaukties; taču ko tā noklāj, savieno savā starpā, garantē ar savu bruņoto spēku – starpslaņu disciplīna un metadisciplīna. “Suverēns ar paklausīgu policiju pieradina tautu pie kārtības un paklausības.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Par policijas reģistriem XVIII gadsimtā var atsaukties uz: *M. Chassaing, La Lieutenantance générale de police, 1906.*

¹⁰⁹ *E. de Vattel, Le Droit des gens, 1768, p. 162.*

Policijas aparāta organizācija XVIII gadsimtā apliecina disciplīnas vispārināšanu, kas sasniedz valsts apmērus. Kaut gan tā vissaprotamākajā veidā būtu saistīta ar visu to, kas karaļa varā pārsniedza noteiktas justīcijas realizēšanu, ir saprotams, kāpēc policija ar minimāliem pārveidojumiem varēja pretoties tiesu varas pārkārtošanai un kāpēc tā līdz pat mūsdienām tai arvien smagāk un smagāk uzspiež savas prerogatīvas; tāpēc, ka tā, bez šaubām, ir tās laicīgā roka; bet arī tāpēc, ka daudz labāk nekā juridiska institūcija tā ar savu izplatību un mehānismiem savienojas ar disciplināra tipa sabiedrību. Tomēr nebūtu pareizi domāt, ka disciplinārās funkcijas reizi par visām reizēm konfiscējis un absorbējis valsts aparāts.

Disciplīna nevar identificēties nedz ar institūciju, nedz aparātu; tā ir varas tips, tās realizēšanas modalitāte, tā satur veselu instrumentu, tehniku, paņēmienu, lietošanas līmeņu un mērķu kopumu; tā ir varas "seja" vai "anatomija", tās tehnoloģija. Un atbildību par to var uzņemt vai nu "specializētās" institūcijas (penitenciāriji vai XIX gadsimta labošanas nami), vai institūcijas, kas to izmanto kā galveno instrumentu noteiktam mērķim (audzināšanas nami, slimnīcas), vai iepriekš pastāvējušas instances, kas tur atrod veidu, kā pastiprināt vai reorganizēt savus iekšējos varas mehānismus (kādu dienu vajadzēs parādīt, kā attiecības ģimenē, galvenokārt vecāku–bērnu šūniņā, ir "disciplinējušās", kopš klasiskā laikmeta absorbējot ārējās shēmas – skolu, militārās, medicīnas, psihiatriskās, psiholoģiskās shēmas, – kas ģimeni padarījušas par vietu, kur vislabāk izpaužas normālā un nenormālā disciplinārais aspekts); vai aparāti, kas no disciplīnas izveidojuši savu iekšējās funkcionēšanas principu (administratīvā aparāta disciplinārizācija, sākot no Napoleona laikiem), un beidzot – valsts aparāti, kuru nevis ekskluzīva, bet ārkārtīgi svarīga funkcija ir sabiedrības mērogā likt valdīt disciplīnai (policija).

Tātad kopumā var runāt par disciplināras sabiedrības veidošanos šajā kustībā, kas izriet no slēgtām disciplīnām, tādām kā sabiedriska "karantīna", līdz "panoptisma" nebeidzami vispārināmam mehānismam. Varas disciplinārā modalitāte nebūt nav aizstājusi visas citas, bet tā ir iefiltrējusies starp citām, tās reizēm diskreditējot, taču kalpojot tām par starpnieci, sasaistot tās savā starpā, turpinot tās un, galvenais, ļaujot novadīt varas rezultātus līdz vissmalkākajiem un vistālākajiem elementiem. Tā nodrošina varas attiecību jo plašu izplatību.

Dzūljuss dažus gadus pēc Bentema uzrakstīja šīs sabiedrības dzimšanas

apliecību.¹¹⁰ Runājot par panoptisko principu, viņš sacīja, ka tas ir vairāk nekā arhitektoniska izveicība – tas ir notikums “cilvēka gara vēsturē”. Kā redzams, tas ir tikai tehniskas problēmas atrisinājums; taču caur to iezīmējas vesels sabiedrības tips. Antīkā pasaule bija izrādes civilizācija. “Lielam skaitam cilvēku darīt pieejamu dažu lietu inspekciju”: šim mērķim atbilda tempļu, teātru un cirku arhitektūra. Izrādē valdija publiskā dzīve, svētku intensitāte, jutekliskais tuvums. Šajos rituālos, kur plūda asinis, sabiedrība atrada spēku un uz brīdi veidoja tādu kā lielu vienreizēju ķermeni. Mūsdienu laikmets izvērza pretēju uzdevumu: “Mazam skaitam vai pat vienam cilvēkam sagādāt lielu daudzumu piepešu skatu.” Sabiedrībā, kur galvenie elementi vairs nav kopiena un publiskā dzīve, bet privāti indivīdi, no vienas puses, un valsts, no otras puses, attiecības var noregulēties tikai izrādei tieši pretējā formā: “Jaunākajos laikos, aizvien pieaugot valsts ietekmei, dienu no dienas tai arvien dziļāk iejaucoties visās sabiedriskās dzīves detaļās un attiecībās, kuras garantijas tai bija paredzēts palielināt un pilnveidot, šim mērķim izmantojot un vadot šo ēku celtniecību un izplatību, kas domātas liela daudzuma cilvēku vienlaicīgai uzraudzīšanai.”

Kā pabeigtu vēsturisku procesu Džūljuss lasīja to, ko Bentems bija aprakstījis kā tehnisku programmu. Mūsu sabiedrība nav vis izrādes, bet gan uzraudzības sabiedrība; zem attēlu virspuses dziļumā iegulda ķermeņus; aiz lielās maiņas abstrakcijas turpinās sīkumaina un konkrēta derīgo spēku dresēšana; komunikācijas aprites ir apvienošanas un zināšanu centralizācijas atbalsti; zīmju spēles definē varas noenkurošanos; liels indivīdu kopums nav mūsu sociālās kārtības amputēts, apspiests, sagrozīts, bet indivīds tur tiek rūpīgi veidots saskaņā ar spēku un ķermeņu taktiku. Mēs esam krietni mazāk grieķi, nekā to domājam. Mēs neesam nedz uz pakāpieniem, nedz skatuves, bet ar saviem varas rezultātiem ieguldīti panoptiskā mehānismā, ko mēs paši vadām, jo esam tā zobratu sistēma. Varbūt ar to sākas napoleoniskas personas nozīme vēsturiskajā mitoloģijā – tas ir monarhiskas un rituālas valdīšanas realizēšanas un hierarhiskas un pastāvīgas nenoteiktas disciplīnas realizēšanas savienojuma punktā. Ar vienu skatienu tā paceļas pāri visam, taču tai nekad neizbēg neviena detaļa, lai cik niecīga tā būtu. – “Jūs varat būt pārliecināti, ka nevienai impērijai daļai nav atņemta uzraudzība, ka neviens noziegums, neviens likuma pārkāpums nepaliek bez juridiskas vajāšanas

¹¹⁰ N.H. Julius, *Leçons sur les prisons*, 1831, I, p. 384-386 (tulkojums franču valodā).

un ka ģēnija acs, kas prot visu apgaismot, ietver šī plašā mehānisma kopumu, tomēr ne mazākajai detaļai no tā neizbēgot.”¹¹¹ Pašā parādīšanās brīdī disciplinārā sabiedrība ar Imperatoru vēl pieņem veco izrādes varas aspektu. Kā monarhs, reizē senā troņa uzurpators un jaunas valsts organizētājs, vienā simboliskā un pēdējā figūrā viņš apkopoja visu ilgo procesu, ar ko valdnieka spožums, noteikti skatāmās manifestācijas cita pēc citas izdzisa uzraudzības ikdienas realizēšanā, panoptismā, kur krustojošos skatienu modrība drīz darīs nevajadzīgu ērgli, tāpat kā sauli*.

*

Disciplināras sabiedrības veidošanos pavada vairāki plaši vēsturiski procesi, kuru iekšienē tā ieņem savu – ekonomisko, juridiski politisko un arī zinātnisko vietu.

1. Var teikt, ka vispārējā veidā disciplīna ir cilvēku masu kārtības nodrošināšanas tehnika. Tiesa, tur nav nekā ārkārtēja, pat ne raksturīga – katrai varas sistēmai izvirzās viena un tā pati problēma. Taču disciplīnas īpatnība ir tā, ka attiecībā pret lieliem cilvēku daudzumiem tā tiecas noteikt varas taktiku, kas atbilstu trim kritērijiem – padarīt varas realizēšanu pēc iespējas lētāku (ekonomiski – ar maziem materiāliem izdevumiem; politiski – ar savu atturību, rezervēto izpausmi, relatīvo neredzamību, mazo pretestību, ko tā izraisa); panākt, lai šīs sociālās varas rezultāti tiktu novesti līdz to maksimālajai intensitātei un izplatītos, cik vien tālu iespējams, bez neveiksmēm un pārrāvumiem; un beidzot – savienot šo varas “ekonomisko” pieaugumu ar lielāku ražīgumu aparātos, kuros tā realizējas (lai tie būtu pedagoģiskie, militārie, industriālie vai medicīniskie aparāti), proti, reizē likt palielināties visas sistēmas elementu padevībai un derīgumam. Šis trīskāršais disciplīnas mērķis atbilst labi zināmai vēsturiskai konjunktūrai. No vienas puses, tas ir XVIII gadsimta lielais demogrāfiskais sprādziens: kustīgas populācijas pieaugums (viens no pirmajiem disciplīnas mērķiem ir fiksēt; tas ir līdzeklis pret klejošanu); kvantitatīvās pārmaiņas grupās, kuras kontrolē vai ar kurām manipulē (no XVII gadsimta sākuma līdz Francijas revolūcijas priekšvakaram skolu populācija ir palielinājusies tāpat kā, bez šaubām, hospitalizētā populācija; XVIII gadsimta beigās miera laikā armijā bija vairāk nekā 200 000

¹¹¹ J.B. Treilhard, *Motifs du code d'instruction criminelle*, 1808, p. 14.

vīru). Otrs konjunktūras aspekts ir ražošanas aparāta pieaugums. Tas arvien vairāk un vairāk izplešas un kļūst sarežģītāks un arvien dārgāks, un ir runa par tā rentabilitātes palielināšanu. Disciplināro paņēmieni attīstība atbilst šiem diviem procesiem vai drīzāk, bez šaubām, nepieciešamībai noregulēt to korelāciju. Šo lomu nevarēja nodrošināt nedz feodālās varas novecojušās formas, nedz administratīvās monarhijas struktūras, nedz vietējie kontroles mehānismi ar to nestabilajiem salaidumiem. Liels šķērslis bija tas, ka šim tiklam bija nevienmērīga izplatība, to funkcionēšanu pavadīja bieži konflikti, un – galvenais – šai varai bija “izputinošs” raksturs. Izputinošs vairākās nozīmēs: tas reāli dārgi izmaksāja valsts kasei; maksas pakalpojumi vai īres pakalpojumi netiešā, taču ļoti smagā veidā gūlās uz iedzīvotājiem; pretestība, ar ko tas sastapās, ievilka to nepārtrauktas pastiprināšanās ciklā; tas rikojās galvenokārt ar iepriekšēju atvilkumu (iepriekšējs naudas vai ražojumu atskaitījums ar monarhisko, senjora, ekleziastisko fiskālo sistēmu; iepriekšējs cilvēku vai laika atskaitījums ar klaušām vai vervēšanu, klaidoņu ieslodzīšana vai izraidīšana). Disciplīnas attīstība iezīmē elementāru varas tehniku parādīšanos, kas saistīta ar gluži citu ekonomiju – varas mehānismi nāk nevis “atvilkumā”, bet no iekšienes integrējas aparātu produktīvai efektivitātei, šīs efektivitātes pieaugumam un tās saražotā izmantošanai. Seno “iepriekšēja atskaitījuma un varmācības” principu, kas pārvaldīja varas ekonomiju, disciplīna aizstāja ar “maiguma–ražošanas–peļņas” principu. Tā ir jāpieņem kā tehnika, kas saskaņā ar šo principu ļauj regulēt cilvēku daudzumu un ražošanas aparātu vairošanos (un ar to ir jāsaprot ne tikai “ražošana” vārda tiešajā nozīmē, bet zināšanu un spēju ražošana skolā, veselības ražošana slimnīcās un destruktīvā spēka ražošana armijā).

Šīs noregulēšanas gaitā disciplīnai jāatrisina vesela virkne problēmu, kas vecajai varas ekonomijai nebija pa spēkam. Tā var likt kristies masu parādību “nederīgumam” – samazināt to, kas ar savu lielo cilvēku skaitu dara to mazāk vadāmu nekā noteiktu vienību; samazināt to, kas pretojas katra šī elementa pielietojumam; samazināt visu to, kas riskē anulēt skaita priekšrocības; tāpēc disciplīna fiksē, tā padara nekustīgu vai regulē kustības, tā atrisina neskaidrības, kompakto aglomerāciju nenoteiktās cirkulācijas, aprēķinātus sadalījumus. Tai jāapvalda arī visi spēki, kas veidojas, sākot no pašas organizēta daudzuma dibināšanas; tai jāneitralizē pretvaras rezultāti, kas rodas un veido pretestību varai, kas grib pār to dominēt, – nemieri, sacelšanās, spontānas organizācijas, koalīcijas – viss, kas var izcelt horizontālas savienības. Ar to izskaidrojams fakts, ka

disciplīna izmanto nodalīšanas un vertikāles paņēmienus, ko tā, cik vien iespējams absolūtus, ievada starp dažādiem tā paša sadalīšanas plāna elementiem un veido ciešus hierarhiskus tīklus. Proti, disciplīna pretstata iekšējam un pretējam daudzuma spēkam nepārtrauktas un individualizējošas piramīdas paņēmieni. Tai tāpat jāliek palielināt katra daudzuma elementa sevišķo derīgumu, taču ar līdzekļiem, kas būtu visātrākie un vislētākie, tas ir, lietojot pašu daudzumu kā šīs palielināšanas instrumentu: tālab, lai no ķermeņiem izdabūtu laika un spēku maksimumu, tiek lietotas kopuma metodes, kas ir laika sadalījums, kolektīvās dresēšanas, pārbaudes, reizē vispārēja un detalizēta uzraudzība. Vēl vairāk, disciplīnai jāpalielina daudzumiem raksturīgie derīguma efekti un katrs jāp dara vēl derīgāks nekā vienkārša tā elementu summa – tas ir, lai liktu palielināties izmantojamiem daudzuma efektiem, kā disciplīna nosaka sadalīšanas taktikas, ķermeņu savstarpēju noregulēšanu, žestus un ritmus, spēju diferencēšanu un savstarpēju koordināciju attiecībā pret aparātiem vai uzdevumiem. Galu galā disciplīnai ir jāliek varas attiecībām darboties nevis virs, bet pašā daudzuma audumā visdiskrētākajā veidā, kāds vien iespējams, kas ir labāk organizēts nekā citas daudzuma funkcijas, arī vismazāk izputinoši: tam atbilst anonīmi un atbilstoši pārvaldāmajam daudzumam paplašināti varas instrumenti, tādi kā hierarhiskā uzraudzība, nepārtraukta reģistrēšana, pastāvīgi spriedumi un klasifikācija. Tātad aizstāt varu, kas izrāda tās realizētāja spožumu, un varu, kas apslēpti uzlūko tos, pret kuriem to pielieto; drīzāk veidot zināšanas par tiem nekā izvērst greznas suverenitātes zīmes. Proti, disciplīna ir vairāku mazu tehnisku izgudrojumu kopums, kas ļāvis palielināties daudzumu derīgajam lielumam, liekot samazināties varas ēnas pusēm, kam tie jāpārvalda, lai tos darītu patiešām derīgus. Daudzums, lai tas būtu darbnīca vai nācija, armija vai skola, sasniedz disciplīnas sliekšni, tiklīdz savstarpējās attiecības tur kļūst labvēlīgas.

Rietumu ekonomisko uzplaukumu ievadija paņēmieni, kas sekmēja kapitāla uzkrāšanos, un varbūt var teikt, ka cilvēku akumulācijas vadīšanas metodes veicināja politisku atrasisīšanos no tradicionālajām, rituālajām, dārgajām un varmācīgajām varas formām, kas drīz novecoja un tika nomainītas ar smalku un aprēķinātu pakļaušanas tehnoloģiju. Faktiski abi šie procesi – cilvēku uzkrāšana un kapitāla uzkrāšana – nevar tikt atdalīti; nebūtu iespējams atrisināt cilvēku uzkrāšanas problēmu, nepalielinot ražošanas aparātu, kas reizē būtu spējīgs tos uzturēt un izmantot; un otrādi – tehnikas, kas dara noderīgu uzkrājušos cilvēku daudzumu,

paātrina kapitāla uzkrāšanās kustību. Ne tik vispārējā līmenī ražošanas aparāta tehnoloģiskās mutācijas, darba dalīšana un disciplināru paņēmieni izstrādāšana uzturēja ļoti ciešu attiecību kopumu.¹¹² Katrs no tiem darīja iespējamu un nepieciešamu otru; katrs no tiem bija noderējis par modeli otram. Disciplinārā piramīda bija izveidojusi mazu varas šūniņu, kuras iekšienē nodalīšanās, uzdevumu koordinēšana un kontrole tika uzspiestas un darītas efektīvas; un analītiska laika, žestu un ķermeņa spēku saīsināšana izveidoja operatīvu shēmu, ko varēja viegli pārcelt no pakļaujama- jām grupām pie ražošanas mehānismiem; masveidīga militāro metožu projicēšana uz industriālo organizāciju bija darba dalīšanas modeļēšanas piemērs, sākot ar varas shēmām. Taču, gluži otrādi, ražošanas procesa teh- niskā analīze, tās "automātiskā" sadalīšanās ir projicējušās uz darba spēku, kura uzdevums bija to nodrošināt – šo disciplināro mehānismu veidoša- nos, kur ir savienojušies un ar to paplašinājušies individuālie spēki, ko tie pievieno, un šis projicēšanas rezultāts. Var teikt, ka disciplina ir unitārs tehnisks paņēmiens, kā ķermeņa spēku ar vismazāko līdzekļu patēriņu samazināt kā "politisku" spēku un maksimalizēt kā derīgu spēku. Ka- pitālisma ekonomikas attīstība radīja specifisku disciplinārās varas mo- dalitāti, kuras galvenās formulas, spēku un ķermeņu pakļaušanas paņē- mieni, proti, "politiskā anatomija" var tikt likti lietā caur aparātu vai ļoti dažādu institūciju politiskajiem režīmiem.

2. Varas panoptiskā modalitāte – savā elementārajā, tehniskajā, pietī- cīgi fiziskajā līmenī nav nedz tūlītējā atkarībā, nedz tiešā lielu sabiedrības juridiski politisko struktūru turpinājumā; tomēr tā nav pilnīgi neatka- rīga. Vēsturiski process, kura gaitā buržuāzija XVIII gadsimtā bija kļuvusi par politiski valdošo šķiru, slēpās juridiski precīzā, kodētā, formālas vien- līdžības ietvarā, organizējot parlamentāra un reprezentatīva tipa režī- mu. Taču disciplināro sistēmu attīstība un vispārināšana izveidoja kādu citu, tumšu šī procesa dimensiju. Galvenā juridiskā forma, kas pamatvilcienos garantēja vienlīdzīgu tiesību sistēmu, bija saistīta ar sīko, ikdienišķo un fizisko mehānismu un visām šīm mikrovaras sistēmām, galvenokārt nevienlīdzīgām un asimetriskām, ko veido disciplina. Un, ja formālā veidā reprezentatīvais režīms pieļauj, ka visu griba tieši vai netieši, ar vai bez pārmaiņām, veido fundamentālo suverenitātes instanci, tad disciplina ir tā, kas dod spēku un ķermeņu pakļaušanas garantiju.

¹¹² Sk.: *K. Marx, Le Capital, livre I, 4e section, chap. XIII.* Un ļoti interesantā analīze grāmātā: *F. Guerry et D. Deleule, Le Corps productif, 1973.*

Reālā un ķermeniskā disciplīna ir izveidojusi formālo un juridisko brīvību pazemes slāni. Līgums varēja būt iedomāts kā ideāls tiesību politiskās varas pamats; panoptisms radīja universāli izplatītu piespiešanas tehnisko paņēmieni. Tas turpina dziļumā izstrādāt sabiedrības juridiskās struktūras, lai ar iedarbīgiem varas mehānismiem pretotos formālajiem ietvariem, ko tie bija sev devuši. "Apgaismības" laikmets, kas atklāja brīvības, izdomāja arī disciplīnu.

Ārēji disciplīna nav nekas vairāk kā infratiesības. Tā, šķiet, iekļauj galvenajās ar likumu noteiktajās formās atsevišķās eksistences līdz pat viszemākajam līmenim. Tā uztur to pašu tiesību tipu, mainot tā mērogu un līdz ar to padarot daudz detalizētāku un, bez šaubām, daudz iecietīgāku. Disciplīna drīzāk jāuzskata savā ziņā par prettiesībām. Tai ir precīzs uzdevums ieviest nepārvaramas asimetrijas un izslēgt mijiedarbību. Vispirms tāpēc, ka disciplīna uztur starp indivīdiem "privātu" saiti, kas ir piespiešanas analogija un pilnīgi atšķiras no līguma saistībām, disciplīnas pieņemšana var tikt parakstīta līguma ceļā; veids, ar kādu tā ir uzspiesta, mehānismi, kas tai liek darboties, neatgriezeniska vienu subordinācija otriem, "vairāk varas", kas vienmēr ir fiksēta vienā pusē, dažādu "partneru" pozīcijas nevienlīdzība attiecībā pret kopējo reglamentu pretstata disciplināro saiti un līgumisko saiti un ļauj sistemātiski sagrozīt to, sākot no brīža, kur tās saturs ir disciplīnas mehānisms. Piemēram, ir zināms, cik reālu paņēmieni pārveido darba līguma juridisko fikciju – darbnīcas disciplīna ir ne mazāk svarīga. Vēl vairāk – kamēr juridiskās sistēmas kvalificē tiesību subjektus atbilstoši universālām normām, disciplīna tos raksturo, klasificē un specializē; tā ieliek mērogā, sadala ap normu, hierārhisko vienus indivīdus attiecībā pret citiem un vajadzības gadījumā diskvalificē un atzīst par spēkā neesošu. Katrā ziņā telpā un laikā, kad disciplīna īsteno savu kontroli un liek darboties savas varas asimetrijām, tā atceļ tiesības, kas nekad nav totālas un arī nekad nav anulētas. Lai cik noteikta un institucionāla, pēc būtības disciplīna savā mehānismā ir "kontrlikums". Un ja mūsdienu sabiedrības juridiskais raksturs, šķiet, nosakām varas realizēšanas robežas, tās visur izplatītais panoptisms tur liek darboties pretēji tiesībām vienlaikus milzīgai un sīksikai mašīnērijai, kas uztur, pastiprina, vairo varu asimetriju un atņem jēgu robežām, kas tām novilkta. Visniecīgākā disciplīna un ikdienas panoptismi ļoti labi var atrasties virs lielo aparātu un lielo politisko cīņu izpaušmju līmeņa. Mūsdienu sabiedrības ģeoloģijā tā kopā ar šķiru kundzību, kas to caurauž, ir bijusi politiskais pretspēks juridiskajām

normām, uz kuru pamata vara tikusi no jauna sadalīta. Ar to, bez šaubām, izskaidrojama lielā nozīme, kas jau ilgu laiku tikusi piešķirta mazajiem disciplīnas paņēmieniem, šimniecīgajām viltībām, ko tā izdomājusi, kā arī zināšanām, kas tai piešķir atzīstamu izskatu; ar to izskaidrojamas arī bailes atbrīvoties no tās, nerodot tai aizstājēju; ar to izskaidrojams apgalvojums, ka tā ir pašā sabiedrības un tās līdzsvara pamatā, tāpat tā ir vesela mehānismu virkne, kuras uzdevums ir galīgi un visur izsist no līdzsvara varas attiecības; ar to izskaidrojams fakts, ka tai spītīgi neļauj izskatīties pēc pieticīgas, taču kādas konkrētas morāles formas un tā joprojām ir psihopolitisku tehniku kūlis.

Lai atkal varētu runāt par legālo sodu problēmu, cietums ar visu labojošo tehnoloģiju, kas to pavada, ir jāierindo tieši tajā punktā, kur notiek varas iekodētās sodīšanas pavērsiens uz disciplināro uzraudzības varu; punktā, kur šos universālos sodus sāk selektīvi pielietot zināmiem un vienmēr tiem pašiem indivīdiem; punktā, kur tiesību subjekta pārkvalificēšana ar sodu notiek ar noziedznieka derīgo dresēšanu; punktā, kur tiesības maina virzienu un noris ārpus sevis un kur kontrtiesības kļūst par juridisko formu efektīvu un institucionālu saturu. Tātad tas, kas vispārina sodīšanas varu, nav universāla likuma apziņa katrā no tiesību subjektiem, bet noteikts izplatījums, bezgala grods panoptisko procesu pavediens.

3. Atsevišķi ņemot, lielākajai daļai šo paņēmienu ir sena vēsture. Taču XVIII gadsimtā jaunums dzima brīdī, kad tie veidojoties un vispārinoties sasniedza limeni, kad saskaņā ar cirkulāru procesu regulāri pastiprinās zināšanu formēšanās un varas palielināšanās. Tad disciplīna pārvar "tehnoloģisko" sliekšni. Tā nevis vienkārši sakārtoja vispirms slimnīcu, tad skolu, vēlāk arī darbnīcu; tieši ar disciplīnu tās ir kļuvušas par tādiem aparātiem, kur katrs objektivācijas mehānisms var kalpot kā pakļaušanas instruments, un katra varas palielināšanās var vairoties zināšanas; sākot ar šo tehnoloģiskajām sistēmām raksturīgo saiti, ko disciplinārajā elementā sev varēja izveidot bērnu kliniskā medicīna, psihiatrija, psiholoģija un darba psihopedagoģija un racionalizācija. Tātad dubults paņēmiens: epistemoloģiskais tiek debloķēts, sākot ar varas attiecību precīzu sakārtošanu, un palielinās varas efekti, pateicoties jaunu zināšanu veidošanai un savienošanai.

Disciplināro metožu paplašināšanās iekļaujas plašā vēsturiskā procesā: tās attīstījās apmēram vienā laikā ar daudzām citām tehnoloģijām – agronomiskām, industriālām, ekonomiskām. Taču ir jāatzīst: līdzās raktuvju

industrijām, dzimstošajai ķīmijai, grāmatvedības metodēm, līdzās domnu krāsnīm vai tvaika mašīnai panoptismu daudz vis neslavēja. Tajā tikai saskatīja dīvainu mazu utopiju, ļaunuma sapni – gandrīz vai tā, it kā Bentems būtu Furjē policejiskā sabiedrībā, kur Falanstērai būtu Panoptika forma. Un tomēr tā bija abstrakta ļoti reālas tehnoloģijas formula, individu tehnoloģija. Un tam, ka to pārāk neslavēja, bija daudz iemeslu; visuzskatāmākais bija tas, ka par to tika reti runāts, ja nu vienīgi zinātnes statusā akadēmiskajās aprindās; taču visreālākais, bez šaubām, ir tas, ka vara, ko tā īsteno un kam ļauj darboties, ir tieša un fiziska vara, ko cilvēki realizē cits pret citu. Grūti noteikt, kas īsti kalpo šādam nepopulāram mērķim. Taču būtu netaisni disciplināros paņēmienus konfrontēt ar tādiem izgudrojumiem kā tvaika mašīna vai Amiči mikroskops. To ir daudz mazāk; un tomēr vienā ziņā to ir daudz vairāk. Ja tiem vajadzētu atrast vēsturisko ekvivalentu vai vismaz salīdzinājumu, tad visdrīzāk runa varētu būt par “inkvizīcijas” tehniku.

XVIII gadsimts, bez šaubām, izgudroja disciplīnas un eksāmena tehnikas, gandrīz tāpat kā viduslaiki izgudroja tiesu izziņu. Taču pa gluži citiem ceļiem. Izmeklēšanas procedūra, vecā fiskālā un administratīvā tehnika bija attīstījusies galvenokārt ar baznīcas reorganizāciju un karaļvalstu skaita palielināšanos XII un XIII gadsimtā. Vēlāk tā ar krietnu vērīenu iekļuva baznīcas tiesu jurisprudencē un laicīgajās tiesās. Tādējādi izmeklēšana kā valdonīga konstatētas vai atestētas patiesības meklēšana tika pretstatīta vecajām zvēresta procedūrām, ordālijai, juridiskai divkaujai, Dieva tiesai vai individu savstarpējam darījumam. Izmeklēšana bija neatkarīga vara, kas piesavinājās tiesības iedibināt patiesību ar zināmu skaitu noteiktu tehniku. Kopš izmeklēšana savienojusies ar Rietumu justīciju (un līdz pat mūsdienām), nav jāizmirst nedz tās politiskā izcelsme, nedz saistība ar valstu rašanos un monarhistisko suverenitāti, nedz arī tās vēlākā novirzīšanās un loma jaunu zināšanu krāšanā. Patiešām izmeklēšana bija rudimentāra, taču, bez šaubām, fundamentāla empīrisko zinātņu veidošanas daļa; tā bija šo eksperimentālo zināšanu juridiski politiskā matrice, par kuru labi zināms, ka tā viduslaiku beigās ļoti ātri tika debloķēta. Varbūt ir taisnība, ka matemātika Grieķijā radās no mēra tehnikām; bet dabas zinātnes viduslaiku beigās katrā ziņā radās daļēji no izmeklēšanas prakses. Lielās empīriskās zināšanas, kas atklāja pasaules lietas un pārrakstīja tās bezgalīgā diskursa priekšrakstā, kas konstatē, apraksta un nodibina “faktus” (un tas notiek brīdī, kad Rietumu pasaule sāka tās pašas pasaules ekonomisko un politisko iekarošanu), bez

šaubām, ir savs operatīvais modelis inkvizīcijā – šis milzīgais izgudrojums, ko mūsu nesena maigums ir novietojis mūsu atmiņas ēnā. Tāpat kā politiski juridiskā administratīvā un kriminālā, reliģiskā un laicīgā izmeklēšana bija dabas zinātnēm, disciplinārā analīze bija cilvēka zinātnēm. Šo mūsu "humānisma" jau gandrīz gadsimtu apjūsmoto zinātņu tehniskā matrice ir disciplīnas un tās pētījumu prasīgajā un nejaukajā sīkumainībā. Psihologijai, psihiatrijai, pedagogijai, kriminoloģijai un tik daudz citām dīvainām zinībām tas varbūt ir tas pats, kas briesmīgā izmeklēšanas vara bija mierīgajām dzīvnieku, augu vai zemes zināšanām. Cita vara, citas zināšanas. Uz klasiskā laikmeta sliekšņa Bēkons, likuma un valsts cilvēks, mēģināja radīt izmeklēšanas metodoloģiju empiriskajām zinātnēm. Kurš Lielais Uzraugs radīs eksāmena metodoloģiju humanitārajām zinātnēm? Vismaz precīzi to izveidot nebūtu iespējams. Jo ir tā, ka izmeklēšana, kļūdamā par empīrisko zinātņu tehniku, ir atraisījusies no inkvizīcijas procedūras, kurā tā vēsturiski sakņojās, bet pārbaude ir palikusi vistuvāk disciplinārajai vara, kas to izveidojusi. Tā vēl joprojām ir raksturīga disciplīnas sastāvdaļa. Bez šaubām, tā, šķiet, ir pārcietusi teorētisku attīrīšanos, integrējoties tādās zinātnēs kā psihiatrija un psiholoģija. Un patiešām to redzam ārēji izlabojojot disciplīnas mehānismus: testu, sarunu, izjautāšanas un konsultāciju formā skolas psiholoģijai ir uzdots mazināt skolas bardzību, tāpat kā medicīniskai vai psihiatriskai sarunai ir uzdots labot darba disciplīnas sekas. Taču te nedrīkst kļūdoties; šīs tehnikas tikai nosūta individuus no vienas disciplināras instances pie citas un koncentrētā un formalizētā formā reproducē katrai disciplīnai raksturīgu varas-zināšanu shēmu.¹¹³ Lielā izmeklēšana, kas pavēra ceļu dabas zinātnēm, atraisījās no sava politiski juridiskā modeļa, turpretim eksāmens vienmēr ticis atzīts disciplinārajā tehnoloģijā.

Viduslaikos izmeklēšanas procedūra uzspieda sevi vecajai apsūdzības justīcijai, taču tas nāca no augšas; disciplinārā tehnika viltīgi un it kā no apakšas iekaroja krimināltiesības, kas savos pamatos vēl ir inkvizītoriska. Visas galvenās novirzes, kas raksturo mūsdienu sodu sistēmu – noziedznieka problematizācija aiz viņa nozieguma, rūpes par sodu, lai sods būtu labošana, terapija, normalizācija vai tiesāšanas akta sadalīšana starp dažādām instancēm, kas ir tiesīgas mērit, novērtēt, diagnosticēt, izdziedināt un pārveidot individuus – tas viss atklāj disciplināra eksāmena iekļūšanu juridiskajā inkvizīcijā.

¹¹³ Sk. par šo tematu: *Michel Tort, Q. I, 1974.*

Kopš tā laika tas piespiež kriminālsodam atzīt sevi par tā pielietošanas punktu, "derīgo" objektu, tas vairs nebūs vainīgā ķermenis, kas saslēdies pret karaļa ķermeni; tas vairs nebūs tiesību subjekts ideālā līgumā, bet gan disciplinārs indivīds. Kriminālās justīcijas galējais punkts Vecajā režīmā bija nebeidzamā karaļa slepkavas ķermeņa sadalīšana: visspēcīgākā varas izrāde uz vislielākā noziedznieka ķermeņa, kura totāla destrukcija liek atklāties noziegumam visā kailumā. Mūsdienās ideāls sodu sistēmas mērķis būtu neskaidra disciplina: bezgalīga izjautāšana un izmeklēšana, kas neierobežoti turpinātos sīkumainā un aizvien analītiskākā novērošanā, spriedums, kas vienlaikus ievadītu nekad nebeidzamu lietu, aprēķināts soda maigums, kas tiktu savīts ar visdedzīgāko eksāmena ziņkāri, procedūra, kas reizē būtu pastāvīgs mērs novirzei attiecībā pret nesasniedzamu normu un asimptotisku kustību, kas tai liek pievienoties līdz bezgalībai. Miesas sods loģiski noslēdz inkvizīcijas pavēlētu procedūru. Likšana "novērot" dabiski turpina justīciju, ko iekarojušas disciplinārās metodes un eksāmena procedūras. Kas tur pārsteidzošs, ja kameru cietums ar tā regulārajām hronoloģijām, obligāto darbu, uzraudzības un aizrādījumu instancēm, ar tā normalitātes skolotājiem, kas saista un vairo tiesneša funkcijas, kļūtu par modernu soda instrumentu? Kas tur pārsteidzošs, ja cietums līdzinātos rūpnīcām, skolām, kazarmām un slimnīcām, kas visi līdzinās cietumam?

VI

CIENTUMS

Pirmā nodaļa

PILNĪGAS UN BARGAS INSTITŪCIJAS

Cietums nav tik nesens, kā to apgalvo, tā rašanos saistot ar jaunajiem Kodeksiem. Cietuma forma eksistējusi pirms tās sistemātiskas lietošanas krimināltiesībās. Cietums radies tiesu aparāta iekšienē, cauri visai sabiedrībai veidojoties procedūrām, kā indivīdus sadalīt, telpiski fiksēt un izvietot, klasificēt, izvilkt no tiem laika maksimumu un spēku maksimumu, dresēt viņu ķermeni, kodēt viņu pastāvīgo izturēšanos, turēt tos nepārtrauktā redzamībā, veidot ap tiem veselu novērošanas, reģistrēšanas un atzīmēšanas aparātu, lai par viņiem iegūtu zināšanas, kas akumulejas un centralizējas. Galvenā aparātu kopuma forma, kā darīt indivīdus padevīgus un derīgus, precīzi strādājot ar ķermeni, iezīmēja cietumu kā institūciju, pirms likums to formulēja kā raksturīgu sodu. XVIII un XIX gadsimta griežos notiek pāreja pie kriminālieslodzīšanas, tas tiesa; un tas bija kaut kas jauns. Taču faktiski bija runa par soda sistēmas atvēršanos jau citur izstrādātiem piespiešanas mehānismiem. Ieslodzīšanas “modeļi” – Gente, Glostera, Volnutstrita – drīzāk bija pirmie redzami šīs pārejas punkti, nevis kāds jauninājums vai sākums. Cietuma kā galvenās sodīšanas arsenāla daļas rašanās noteikti iezīmē svarīgu brīdi krimināltiesību vēsturē: tās tuvošanās “humānismam”. Taču šo disciplināro mehānismu vēsturē svarīgs ir arī brīdis, ko jaunā šķīru vara tieši tajā laikā attīstīja: tas bija brīdis, kad šie mehānismi kolonizēja tiesību institūtu. Laikmetu griežos jaunā likumdošana definēja sodīšanas varu kā galveno sabiedrības funkciju, kura vienādi realizējas uz visiem tās locekļiem un kurā katrs no tiem ir vienlīdzīgi pārstāvēts; taču, padarot ieslodzīšanu par iespaidīgu sodu, tā ievieš uzkundzēšanās procedūras, kas raksturīgas vienam atsevišķam varas tipam. Justīcija, kas saucas par “vienlīdzīgu”, juridiskais aparāts, kas pretendē būt “autonoms”, bet izmanto disciplinārās

pakļaušanas asimetrijas, – tāda ir cietuma kā “civilizētu sabiedrību soda” rašanās konjunkcija.¹

Var saprast, kāpēc cietums kā sods ļoti agri ieguva uzskatāmu raksturu. XIX gadsimta pirmajos gados to vēl uztvēra kā jaunumu, tomēr tas bija tik ļoti dziļi saistīts ar pašu sabiedrības funkcionēšanu, ka nodeva aizmirstībai visas citas sodīšanas metodes, ko bija izdomājuši XVIII gadsimta reformatori. Tam, šķiet, nebija alternatīvas, un to iedibināja pati vēstures attīstība: “Tā nav nejausība vai likumdevēja kaprīze, kas ieslodzīšanu padarīja par pamatu, uz kura tika būvēta gandrīz visa mūsdienu soda celtnē: tas saistīts ar ideju progresu un tīkumu vājināšanos.”² Un kad nu pagājis mazliet vairāk par gadsimtu, šis uzskatāmības raksturs ir pārveidojies, bet nav pazudis. Ir zināmas visas cietuma ēnas puses, ir zināms, ka tas ir bīstams, ja nav nederīgs. Un tomēr “nav redzams”, ar ko to varētu aizstāt. Tas ir nicināms risinājums, kuru nemācēs pārvaldīt.

Šī cietuma “uzskatāmība”, no kuras mēs tik grūti atraisāmieš, vispirms dibinās uz vienkāršu “brīvības atņemšanas” formu. Kā lai cietums nebūtu raksturīgs sods sabiedrībā, kur brīvība ir labums, kas pieder visiem vienādi un kam katrs ir pieķēries ar “universālām un pastāvīgām”³ jūtām? Tātad tās zaudējumam ir viena cena visiem; tas ir “vienlidzīgāks” sods nekā soda nauda. Zināmā mērā tā ir cietuma juridiskā skaidrība. Vēl vairāk, tas ļauj tieši aprēķināt sodu atbilstoši laika variācijām. Ir cietuma algas forma, kas industriālās sabiedrībās veido tā ekonomisko “uzskatāmību” un ļauj tam parādīties kā labošanai. Izdarot atvilkumu no notiesātā laika, cietums, šķiet, tieši izskaidro domu, ka pārkāpums skāris ne vien upuri, bet visu sabiedrību kopumā. Sodu sistēmas ekonomiski morālā uzskatāmība pārvērš sodu dienās, mēnešos un gados un iedibina pārkāpuma ilguma kvantitatīvās ekvivalences. Ar to skaidrojams tik bieži sastopamais ar sodu funkcionēšanu saistītais izteiciens, kas gan nesaskan ar stingro krimināltiesību teoriju, ka notiesātais cietumā “maksā savu parādu”. Cietums ir “dabisks”, tāpat kā mūsu sabiedrībā “dabiska” ir laika lietošana samaksas mērišanai.

Taču cietuma uzskatāmības pamatā ir arī tā pieļaujamā vai prasītā loma būt par sabiedrības pārveidošanas ierīci. Kā lai cietums nebūtu ticis nekavējoties pieņemts, ja tas, ieslogot, labojot un darot padevīgus, tikai

¹ P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1829, III, p. 169.

² Van Meenen, *Congrès pénitentiaire de Bruxelles*, in *Annales de la Charité*, 1847, p. 529-530.

³ A. Dupont, *Discours à la Constituante*, *Archives parlementaires*.

reproducē visus sabiedrībā sastopamos mehānismus, riskējot tos nedaudz akcentēt? Cietums ir mazliet stingrāka kazarma, nesaudzīgāka skola vai tumšāka darbnīca, bet nekas kvalitatīvi atšķirīgs. Šis dublējais pamats – juridiski ekonomiskais, no vienas puses, un tehniski disciplinārais, no otras – lika parādīties cietumam kā visu sodu visnekavējošākai un viscivilizētākai formai. Un šis divkāršais uzdevums⁴ tam tūlīt piešķīra stingrību. Patiešām viens ir skaidrs: cietums nebija vispirms brīvības atņemšana, kam vēlāk tiktu piešķirta tehniska labošanas funkcija; no paša sākuma tas bija “legāls ieslodzījums”, kam papildus uzlikta labošana, vai arī tas modificē individuus, kam brīvības atņemšana liek darboties legālā sistēmā. Tātad kopš XIX gadsimta sākuma ieslodzījuma sods ir vienlaikus noklājis brīvības atņemšanu un individu tehnisko transformāciju.

Atgādināsim dažus faktus. 1808. un 1810. gada Kodeksos un ar tiem saistītajos pasākumos ieslodzīšana nekad netika jaukta ar vienkāršu brīvības atņemšanu. Tā ir vai tai jābūt katrā ziņā diferencētam un nobeigtam mehānismam. Diferencētam tāpēc, ka tas nevar būt vienā un tai pašā formā, kad ir runa par apsūdzēto vai notiesāto, labojamo vai noziedznieku: ieslodzīšanas vietai, labošanas iestādei, cietumam pamatvilcienos jāatbilst šim atšķirībām un jānodrošina ne vien savā intensitātē graduēts, bet arī savos mērķos dažādots sods. Jo cietumam kopš darbības sākuma ir izvirzīts mērķis: “Uzliekot citu par citu bargākus sodus, likums nedrīkst atļaut, ka ar vieglu sodu notiesāts indivīds atrastos ieslodzījumā tajā pašā telpā, kurā atrodas ar daudz bargāku sodu notiesāts noziedznieks; ... likuma uzliktā soda galvenais mērķis ir nozieguma labošana, bet tas vēlas panākt arī vainīgā izlabošanu.”⁵ Un šī transformācija ir jāpanāk ar ieslodzīšanas iekšējiem rezultātiem. Cietums–sods, cietums–ierīce: “Kārtība, kam jāvalda cietumos, var stipri vien veicināt notiesāto pārveidošanu; audzināšanas trūkumi, sliktu paraugu lipīgums, dikdienība... ir radījuši noziegumus. Nu ko, mēģināsim noslēgt visus šos samaitāšanas avotus, lai cietumos tiktu praktizēti veselīgas morāles likumi; piespiesti darīt darbu, ko viņi galu galā iemilēs, kad plūks tā augļus, notiesātie iemantos paradumu, patiku un vajadzību strādāt; viņi attiecīgi rādīs cits citam darbīgas dzīves paraugu; tā drīz kļūs par pareizu dzīvi, drīz viņi sāks

⁴ Vēl pastāvīgi notiek rīvēšanās starp abām cietuma “dabām”. Pirms dažām dienām valsts vadītājs atgādināja “principu”, ka ieslodzījumam vajadzētu būt tikai “brīvības atņemšanai” – no cietuma realitātes atbrīvojušies tīra ieslodzījuma esence; un piebilda, ka cietums var tikt attaisnots tikai ar tā “labojošajiem” vai readaptējošiem rezultātiem.

⁵ Motifs du Code d’instruction criminelle, Rapport de G.A. Real, p. 244.

iepažīt pagātnes nožēlošanu, pirmo vēstnesi patikai pret pienākumu.”⁶ Labojošās tehnikas tūlīt veido daļu no ieslodzīšanas soda institucionālās armatūras.

Jāatgādina arī, ka cietumu reformēšanas un to funkcionēšanas kontrolēšanas kustība nav novēlojies fenomens. Šķiet, tā nav pat radusies no pienācīgi noteikta neveiksmes konstatējuma. Cietuma “reforma” ir gandrīz paša cietuma laikabiedre. Un ir kā tā programma. No paša sākuma cietums piedalījies veselā virknē piederīgu mehānismu, kam tas uzskatāmi jālabo, bet kas, šķiet, kļuvis par pašas cietuma funkcionēšanas sastāvdaļu, tik ļoti šie mehānismi saistīti ar cietuma eksistenci visā tā vēstures gaitā. Tūlīt radās arī cietuma daiļrunīgā tehnoloģija. Aptaujas: jau 1801. gadā Šaptala izmeklēšana (kad bija runa par tā apzināšanu, ko varētu izmantot cietuma aparāta ieviešanai Francijā), 1819. gadā Dekazes izmeklēšana, 1820. gadā publicētā Vilerma grāmata, atskaite par cietumiem, ko 1829. gadā nodibināja Martiņaks, Savienoto Valstu 1831. gada aptaujas, ko vadīja Bomons de Tokvils, 1835. gada Demeca un Bluē jautājumu saraksts, ko Montalivē pašā cietuma izolācijai veltīto diskusiju vidū adresēja cietumu direktoriem un galvenajām pārvaldēm. Lai kontrolētu cietumu darbību un aicinātu to uzlabot, radās biedrības: 1818. gadā tā ir ļoti oficiālā Cietumu uzlabošanas biedrība, mazliet vēlāk Cietumu biedrība un dažādas filantropiskas grupas. Tika veikti neskaitāmi pasākumi – lēmumi, instrukcijas vai likumi: no reformas, ko pirmā Restaurācija bija paredzējusi no 1814. gada septembra un kas nekad netika pielietota, līdz Tokvila 1844. gadā sagatavotajam likumam, kas uz laiku izbeidza ilgās debātes par cietumu efektivitātes palielināšanas līdzekļiem. Radās mehānisma–cietuma⁷ darbības nodrošināšanas varianti: programmas, kā apieties ar ieslodzītajiem; materiālās apgādes modeļi – paliekot

⁶ Ibid., Rapport de Treillard, p. 8-9. Iepriekšējos gados bieži sastop to pašu tēmu: “Ar likumu noteikta ieslodzījuma soda mērķis galvenokārt ir labor indivīdus, proti, darīt tos labākus, ar vairāk vai mazāk ilgām pārbaudēm sagatavot tos, lai viņi atkal varētu ieņemt savu vietu sabiedrībā un to vairs nepieviltu... Visdrošākie līdzekļi, kā darīt indivīdus labākus, ir darbs un apmācība.” Tas nozīmē ne tikai mācīt notesātos lasīt un rēķināt, bet arī radināt “pie kārtības, morāles, sevis un citu cienīšanas idejām” (Beņo, Lejassēnas prefekts, Frimēra lēmums, X gads). Atskaitēs, ko Šaptals saņēma no augstākajām padomēm, vairāk nekā ducis pieprasīja cietumus, kur ieslodzītajiem varētu likt strādāt.

⁷ Vissvarīgākie, protams, bija tie, ko piedāvāja Š.Likā, Markē Vaselo, Fošērs, Bonvils, nedaudz vēlāk Ferriss. Jāpiezīmē, ka lielākā daļa no viņiem nebija filantropi, kas no malas kritizē cietuma institūciju, bet gan tādā vai citādā veidā bija saistīti ar cietumu administrāciju. Profesionāļi.

tikai projektu līmenī, piemēram, Danžū, Bluē, Arū–Romēna modeļi, piedaloties instrukcijās (piemēram, 1841. gada 9. augusta cirkulārs par cietumu būvēšanu) vai kļūstot par reālām arhitektūras formām – piemēram, *Petite Roquette*, kur pirmoreiz Francijā tika organizēts cietums.

Tam vēl ir jāpievieno publikācijas, kas tā vai citādi tieši izriet no cietuma būtības un ko rakstījuši vai nu tādi filantropi kā Apers, nedaudz vēlāk “speciālisti” (*Annales de la Charité*)⁸, vai arī bijušie ieslodzītie – *Pauvre Jacques* Restaurācijas beigās vai *Gazette de Sainte-Pélagie* Jūlija monarhijas sākumā⁹.

Cietums nav jāuzskata par inertu institūciju, ko ar intervāliem būtu satricinājušas reformas kustības. “Cietuma teoriju” pastāvīgi lietoja vairāk nekā nejaušu kritiku – vienu no tā darbības nosacījumiem. Cietums vienmēr radījis ap sevi aktīvu lauku, kur briedinājis projektus, pārkārtojumus, eksperimentus, teorētiskas runas, liecinājumus un anketas. Cietuma institūciju apņēma daudzvārdība un dedzība. Vai cietums ir tumšs un pamests novads? Vai tikai tas, ka gandrīz turpat divus gadsimtus – tā vienmēr teikts – pierāda, ka tas tiešām tāds vienmēr bijis? Kļūdamas par legālas sodīšanas veidu, tas ap seno juridiski politisko sodīšanas tiesību jautājumu savilka visas tās problēmas, visus savīļņojumus, kas pavadīja indivīdu labojošās tehnoloģijas.

*

“Vajadzīgas pilnīgas un stingras institūcijas,” teica Baltārs.¹⁰ Cietumam jābūt visaptverošam disciplināram aparātam. Turklāt vairākās nozīmēs: tam jāuzņemas atbildība par indivīdu visos aspektos – par viņa fizisko

⁸ Vācijā Džūljuss vadīja *Jahrbücher für Strafs- und Besserungs Anstalten*.

⁹ Kaut gan šie laikraksti galvenokārt aizstāvēja cietumniekus, kas bija ieslodzīti parādu dēļ, un tie vairākkārt bija iezīmējuši savu distancēšanos no delinkventiem vārda tiešajā nozīmē, var atrast apstiprinājumu, ka *Pauvre Jacques* slejas nebūt nav veltītas vienīgi šai tēmai. Briesmīgais likums par ķermeņa piespiešanu, tā postošais pielietojums, nebūs vienīgais žurnālista cietumnieka uzbrukuma objekts...

“*Pauvre Jacques* tiks lasītāju uzmanībai kavēties piespiedu darbu un ieslodzījuma vietās, cietumos, patvērumu centros, tas neklusēs par spīdzināšanas vietām, kur vainīgais cilvēks ir ļauts mokām, kad likums to ir notiesājis tikai uz darbiem...” (*Pauvre Jacques*, 1re année, n° 7.) Tāpat *Gazette de Sainte-Pélagie* cinās par penitenciāro sistēmu, kuras mērķis būtu “sugas uzlabošana”, jo citas “vēl joprojām ir barbariskas sabiedrības izpausme” (21 mars 1833).

¹⁰ L. Baltard, *Architectonographie des prisons*, 1829.

dresēšanu, darba spējām, ikdienas uzvedību, morālo attieksmi un noskaņojumu; cietums ir "omnidisciplinārs" daudz vairāk nekā skola, darbnīca vai armija, kas vienmēr paredz zināmu specializāciju. Vēl vairāk – cietumam nav ārpuses un spraugu; tas nepazīst pārtraukumu, ja nu vienīgi, pilnīgi beidzot savu uzdevumu; tam uz indivīdu jāiedarbojas nepārtraukti, pastāvot nebeidzamai disciplīnai. Galu galā tas nozīmē gandrīz totālu varu pār ieslodzītajiem; tam ir savi iekšējie represiju un soda mehānismi – despotiska disciplīna. Tas noved līdz visspēcīgākajai intensitātei visas procedūras, ko sastop citos disciplīnas orgānos. Tam ir jābūt visvarenākajai mašīnērijai, kas uzspiestu samaitātajam indivīdam jaunu formu; tā darbības veids ir totālas audzināšanas piespiešana: "Valdības rīcībā cietumā ir personas brīvība un ieslodzītā laiks; tas ļauj panākt audzināšanas varenību, kas ne vienā dienā, bet gan dienu pēc dienas un pat gadu pēc gada var cilvēkam regulēt nomoda un miega, aktivitātes un atpūtas laiku, ēdienreīžu skaitu un ilgumu, pārtikas produktu kvalitāti un devu, darba raksturu un darba produktu, lūgšanas laiku, vārda lietošanu un, tā sakot, pat domu darbību. Šī audzināšana, kas vienkāršos un īsos gājienos no ēdnīcas līdz darbnīcai un no darbnīcas līdz kamerai regulē ķermeņa kustības un pat atpūtas brīžos nosaka laika sadalījumu, pakļauj sev visu cilvēku pilnībā, visas viņa fiziskās un morālās īpašības un laiku, kad viņš ir viņš pats."¹¹ Šī pilnīgā "reformēšana" nosaka eksistences pārkodēšanu, ļoti atšķirīgu no tīras juridiskas brīvības atņemšanas un arī ļoti atšķirīgu no vienkāršas izrāžu mehānikas, par kuru Ideoloģijas laikmetā sapņoja reformatori.

1. Pirmais princips – izolācija. Notiesātā izolācija attiecībā pret apkārtējo pasauli, pret visu, kas motivējis un atvieglojis pārkāpumu un lidzzināšanu. Ieslodzīto izolācija attiecībā pret citiem. Sodam jābūt ne tikai individuālam, bet arī individualizējošam. Un tas notiek divos veidos. Vispirms cietumam jābūt iecerētam tādā veidā, ka pašas no sevis izzūd liktenīgās sekas, ko tas izraisa, vienuviet pulcējot kopā ļoti atšķirīgus notiesātos, – apslāpēt sazvērestības un sacelšanos, kas var veidoties, aizkavēt iespējamo līdzdalību veidošanos vai šantāžas iespējas (dienā, kad ieslodzītie atkal ir brīvi) un likt šķēršļus daudzu citu "noslēpumainu asociāciju" amoralitātei. Īsi sakot, cietums no ļaundariem, ko tas pulcē, nedrīkst veidot homogēnu un solidāru populāciju: "Šajā brīdī mūsu vidū eksistē organizēta noziedznieku sabiedrība... Viņi veido savu mazo

¹¹ Ch. Lucas, De la réforme des prisons, 1838, II, p. 123-124.

nāciju lielās nācijas dzilēs. Gandrīz visi šie cilvēki ir iepazinušies vai atkal satikušies cietumos. Tagad ir runa par šīs sabiedrības locekļu izkļiedēšanu.”¹² Turklāt vientulībai ir jābūt pozitīvam reformas instrumentam. Ar pārdomām, kas tajā izraisās, un sirdsapziņas pārmetumiem, kas nevar neuznākt: “Iemests vientulībā, notiesātais pārdomā. Palicis viens ar savu noziegumu, viņš iemācās to nīst, un, ja viņa dvēsele vēl nav ļaunuma notrulināta, tad izolācijā tai uzbruks sirdsapziņas pārmetumi.”¹³ Arī ar faktu, ka vientulība nodrošina zināmu soda pašregulāciju un nozīmē tādu kā spontānu soda individualizāciju: jo vairāk notiesātais ir spējīgs pārdomāt, jo vairāk viņš jūtas vainīgs nozieguma izdarīšanā; arī sirdsapziņas pārmetumi būs asāki un vientulība sāpīga; turklāt, kad viņš bez vismazākās izlikšanās būs dziļi nožēlojis un labojies, vientulība viņu vairs nenomāks: “Tādējādi saskaņā ar šo apbrīnojamo disciplīnu katra gudrība un morāle nes sevi represijas principu un mēru, kam cilvēciskie maldi un iespējamā kļūdišanās nespētu sabojāt pārliecību par taisnīguma nemainību... Vai tas patiesībā nav kā dievišķīgas un providenciālas justīcijas zīmogs?”¹⁴ Beidzot, un varbūt galvenokārt, izolācija notiesātajiem garantē, ka uz viņiem ar maksimālu intensitāti var tikt realizēta vara, kas netiks pretstatīta nevienai citai ietekmei; vientulība ir pirmais totālas pakļautības nosacījums. “Lai apzinās,” teica Šarls Likā, domājot par direktora, skolotāja, garīdznieka vai “žēlsirdīgo personu” ietekmi uz izolēto ieslodzīto, “lai apzinās cilvēka vārda varenību, iejaucoties briesmīgās klusuma disciplīnas vidū, lai runātu uz sirdi, dvēseli, cilvēcisku personu.”¹⁵ Izolēšana nodrošina ieslodzītā un pret viņu praktizētās varas divvientulību.

Šeit sākas diskusija par divām amerikāņu ieslodzīšanas sistēmām. Runa ir par Obernas un Filadelfijas sistēmu. Faktiski šī diskusija, kam atvēlēta tik liela vieta¹⁶, attiecas tikai uz izolēšanu, ko visi pieņēmuši.

¹² *A. de Tocqueville, Rapport à la Chambre des Députés, citāts no: Baumont et Tocqueville, Le Système pénitentiaire aux États-Unis, 3e éd. 1845, p. 392-393.*

¹³ *E. de Baumont et A. de Tocqueville, Ibid. p. 109.*

¹⁴ *S. Aylies, Du système pénitentiaire, 1837, p. 132-133.*

¹⁵ *Ch. Lucas, De la réforme des prisons, t. I, 1836, p. 167.*

¹⁶ Diskusija, kas Francijā sākās ap 1830. gadu, turpinājās 1850. gadā; Š. Likā, Obernas piekritējs, bija iedvesmojis 1839. gada lēmumu par centrālcietumu režīmu (kopīgs darbs un absolūts klusums). Tam seko sacelšanās vilnis un varbūt vispārēji nemieri valstī 1842. un 1843. gadā, līdz 1844. gadā tika dota priekšroka Pensilvānijas absolūtas izolēšanas režīmam, ko slavināja Demecs, Bluē un Tokvils. Taču otrais penitenciārais kongress 1847. gadā bija pret šo metodi.

Obernas modelis paredz individuālu kameru nakts stundās, kopīgu darbu un maltītes, taču ar noteikumu, ka valda absolūts klusums, ieslodzītie drīkst runāt tikai ar sargiem, ar viņu atļauju un klusā balsī. Tam ir liela līdzība ar mūku modeli; atsaukšanās arī uz darbnīcas disciplīnu. Cietumam jābūt perfektas sabiedrības mikrokosmam, kur indivīdi ir izolēti viņu morālajā eksistencē un viņu sapulcēšanās notiek striktā hierarhiskā ierāmējumā bez sāniskām attiecībām, sakariem pastāvot tikai pa vertikāli. Obernas sistēmas priekšrocība, pēc tās piekritēju vārdiem, ir pašas sabiedrības modeļa atkārtošana. Piespiešana tur tiek nodrošināta ar materiāliem līdzekļiem, bet galvenokārt ar likumu, ko jāiemācās cienīt un ko garantē uzraudzība un sodīšana. Notiesātie nav jātur "aiz restēm kā nikni zvēri būri", bet jāpievieno pārējiem, "jāliek tiem kopīgi piedalīties derīgās nodarbēs, jāpiespiež uz labiem paradumiem, ar aktīvu uzraudzīšanu novēršot morālo inficēšanos, ar klusuma likumu uzturot garīgo koncentrēšanos"; šis likums ieslodzīto pieradina "uzskatīt likumu par svētu priekšrakstu, kura pārkāpšana izraisa taisnīgu un likumīgu ļaunumu."¹⁷ Tādējādi ar šo izolēšanu, sapulcināšanu bez sakariem un ar likuma darbību, ko garantē nepārtraukta kontrole, jāpārqualificē noziedznieks kā sociālais indivīds: tas viņu dresē "derīgai un padevīgai aktivitātei"¹⁸; tā tiek atjaunoti viņa "sabiedrības locekļa paradumi"¹⁹.

Ar absolūto izolāciju – kā Filadelfijā – noziedznieka pārqualificēšana netiek prasīta kopīga likuma īstenošanai, bet attiecībā uz indivīdu, viņa paša apziņu un to, kas var to iekšēji apskaidrot.²⁰ "Atrazdamies viens savā kamerā, ieslodzītais ir uzticēts pats sev; savu kaislibu un apkārtējās pasaules klusumā viņš nolaižas savā apziņā, viņš to izjautā un jūt sevī mostamies morālas jūtas, kas cilvēka sirdī nekad neiet pilnīgi bojā."²¹ Tātad uz ieslodzīto iedarbosies nevis ārējs respekts pret likumu vai tikai bailes no sodīšanas, bet gan viņa paša sirdsapziņas darbība. Tā ir drīzāk dziļa padevība nekā virspusēja dresēšana; "morāles", nevis attieksmes maiņa. Pensilvānijas cietumā vienīgās labošanas operācijas ir sirdsapziņa un mēmā arhitektūra, pret ko tā atdurās. *Cherry Hill* "mūri ir nozieguma

¹⁷ K. Mittermaier, in *Revue française et étrangère de législation*, 1836.

¹⁸ A.E. de Gasparin, *Rapport au ministre de l'Intérieur sur la réforme des prisons*.

¹⁹ E. de Beaumont et A. de Tocqueville, *Du système pénal aux Etats-Unis*, éd. de 1845, p. 112.

²⁰ Fokss sacījis: "Katru cilvēku apmirdz dievišķā gaisma, un es to redzēju mirdzam caur katru cilvēku." No kvēkeru pēcnācējiem un Volnutstrītas, sākot ar 1820. gadu, tika organizēti Pensilvānijas, Pitsburgas, pēc tam *Cherry Hill* cietumi.

²¹ *Journal des économistes*, II, 1842.

sodišana; kamera noliek ieslodzīto vienatnē ar sevi; viņš ir spiests sadzirdēt savu sirdsapziņu”. Ar to izskaidrojams fakts, ka darbs tur drīzāk ir mierinājums nekā pienākums; uzraugiem nav jābūt piespiedējiem, to nodrošina ar lietu materialitāti un tād tiek pieņemta viņu autoritāte: “Katra apmeklējuma laikā no šīs godīgās mutes skan daži labvēlīgi vārdi, ieslodzītā sirdī ar pateicību ienes cerību un mierinājumu; viņš mīl savu sargu; un viņš to mīl tāpēc, ka tas ir maīgs un līdzjūtīgs. Mūri ir šausmīgi, bet cilvēks ir labs.”²² Šajā slēgtajā kamerā, provizoriskās kapenēs, ķermeni viegli pārņem mīti par augšāmcelšanos. Pēc tumsas un klusuma atjaunojusies dzīve. Oberna bija pati sabiedrība, kas aizvesta atpakaļ pie saviem svarīgākajiem spēkiem. *Cherry Hill* – iznīcināta un no jauna sāka dzīve. Savās runās katolicisms ātri atgūst šo kvēkera tehniku. “Jūsu kamerā es saskatu tikai briesmīgas kapenes, kurās tārpu vietā ņudz sirdsapziņas pārmetumi un izmisums, lai jūs grauztu un darītu jūsu eksistenci par elles priekštelpu. Taču... kas neticīgam cietumniekam ir tikai kaps, atbaidoša kaulu kaudze, patiesi kristīgam ieslodzītajam kļūst par viņa paša laimīgas nemirstības šūpuli.”²³

Šajā abu modeļu pretstatā apvienojas virkne dažādu konfliktu – reliģisku (vai sarunai vajadzētu būt galvenajai labošanas daļai?), medicīnisku (vai pilnīga izolēšana dara traku?), ekonomisku (kur ir mazākās izmaksas?), arhitektonisku un administratīvu (kāda forma garantē labāko uzraudzību?). Ar to, bez šaubām, izskaidrojams polemikas garums. Taču diskusiju vidū, un darot tās iespējamās, ir šis pirmais cietuma darbības mērķis: piespiedu individualizācija ar visu sakaru pārtraukšanu, kas netiku varas kontrolēta vai hierarhijas rikota.

2. “Darbs pārmaiņus ar maltītēm pavada ieslodzīto līdz vakara lūgšanai; pēc tās spirts miegs dod viņam patīkamu atpūtu, ko nebūt nenāk traucēt pārmērīgas iztēles spoki. Tādējādi aizrit sešas nedēļas dienas. Tām seko diena, kas veltīta tikai lūgšanai, izglītībai un dziedinošām meditācijām. Tā cita citai seko nedēļas, mēneši, gadi; un cietumnieks, kurš, ieejot iestādē, bija nepastāvīgs, tikai savā nepareizībā iegrimis cilvēks, kas ar saviem dažādajiem netikumiem postīja savu eksistenci, tādējādi

²² *Abel Blouet*, *Projet de prisons cellulaires*, 1843.

²³ *Abbé Petigny*, *Allocution adressée aux prisonniers, à l'occasion de l'inauguration des bâtiments cellulaires de la prison de Versailles*. Sk., pēc dažiem gadiem “Grāfā Monte-Kristo”, ļoti skaidra kristietiska versija par augšāmcelšanos pēc ieslodzījuma; taču te ir runa nevis par padevības likumu iemācīšanu cietumā, bet par slepenām zināšanām, kas ļāvušas iemantot varu spriest tiesu pār maģistrātu netaisnīgumu.

jauno paradumu varā pamazām mainās tīri ārēji, bet ar laiku drīz vien iemanto citu dabu un tā pierod pie darba un priekiem, ka vajag tikai vēl mazliet prātīgas izglītošanas, lai viņa dvēsele atvērtos nožēlai un viņu ar drošu pārliecību varētu ļaut kārdinājumiem, ko viņam sagādās brīvības atgūšana.”²⁴ Darbs kopā ar izolēšanu izvēlēts par cietumnieka pārveidošanas aģentu. Un tā tas noteikts jau ar 1808. gada kodeksu: “Ja likuma uzliktā soda mērķis ir nozieguma labošana, tad tas arī vēlas, lai vainīgais labotos, un šo divkāršo mērķi varēs sasniegt, ja ļaundaris tiks izrauts no postošās dīkdienības, kas iemetusi viņu cietumā un gribēs tur viņu sameklēt un pieveikt, lai novestu līdz samaitātības pēdējai pakāpei.”²⁵ Ieslodzījuma režīmā darbs nav nedz pielikums, nedz labotājs: vai būtu runa par piespiedu darbiem, vai noslēgtību un ieslodzījumu, pats likumdevējs ir iecerējis, ka tai jābūt nepieciešamībai. Taču ne tai nepieciešamībai, par kuru runāja XVIII reformatori, kad viņi darbu gribēja padarīt vai nu par piemēru publikai, vai derīgu sabiedrības labošanai. Cietuma režīmā ir cita tipa darba un soda saistība.

Restaurācijas un Jūlija monarhijas laikā notika vairākas polemikas par soda darba funkciju. Vispirms risinājās diskusija par algu. Francijā ieslodzīto darbs bija apmaksāts. Radās problēma: ja atlīdzība kompensē darbu cietumā, tad tas reāli nav daļa no soda un tātad ieslodzītais var no tā atteikties. Vēl vairāk – peļņa ir kompensācija par strādnieka veiklību, nevis viņa labošanu: “Vissliktākie subjekti gandrīz visur ir visveiklākie strādnieki; viņi ir labāk atalgotie, tātad visneapvaldītākie un vismazāk spējīgi uz nožēlu.”²⁶ Diskusija, kas nekad nebija pilnīgi apdzisusi, ar jaunu sparū sākas atkal ap 1840.–1845. gadu – ekonomiskās krīzes un strādnieku nemieru laikā, kad sāka arī izkristalizēties strādnieka opozīcija pret likuma pārkāpēju.²⁷ Notiek streiki pret cietuma darbnīcām: kad kāds

²⁴ *N.H. Julius*, *Leçons sur les prisons*, 1831, I, p. 417–418, (tulkojums franču valodā).

²⁵ *G.A. Real*, *Motifs du Code d'instruction criminelle*. Pirms tam vairākas Iekšlietu ministrijas instrukcijas bija atgādinājušas nepieciešamību likt ieslodzītajiem strādāt: *5 Fructidor An VI*, *3 Messidor An VIII*, *8 Pluviôse et 28 Ventôse An IX*, *7 Brumaire An X*. Tūlīt pēc 1808. un 1810. gada Kodeksu pieņemšanas, parādās vēl jaunas instrukcijas: 1811. gada 20. oktobrī, 1810. gada 8. decembrī; vai arī vēl garā 1816. gada instrukcija: “Vissvarīgākais ir, cik iespējams, nodarbināt ieslodzītos. Viņos jārada vēlme strādāt, liekot just starpību starp strādājošo likteni, un to ieslodzīto likteni, kas grib palikt bezdarbīgi. Pirmie tiks labāk ēdināti un labāk guldināti nekā otrie.” Melēnas un Klervo cietumi ļoti agri tika izveidotas kā lielas darbnīcas.

²⁶ *J.J. Marquet Wasselot*, t. III, p. 171.

²⁷ Sk. zemāk: p. 334–335.

Šomonas cimdinieks panāk darbnīcas organizēšanu Klervo, strādnieki protestē un paziņo, ka viņu darbs tiek apkaunots, ieņem manufaktūru un piespiež saimnieku atteikties no sava projekta.²⁸ Strādnieku laikrakstos ir arī plaša preses kampaņa par tēmu, ka valdība aizstāv soda darbu, lai liktu pazemināt "brīvās" algas; ka šo cietuma darbnīcu atvēršana sagādā vēl jūtāmākas neērtības sievietēm, kurām tās atņem darbu un tādējādi grūž uz prostitūciju, tātad uz cietumu, kur tās pašas sievietes, kurām vairs nebija darba, kad viņas bija brīvas, sāka konkurēt ar tām, kurām vēl bija darbs²⁹; ka ieslodzītajiem rezervē visdrošākos darbus – "zagļi siltumā un patvērumā veic cepurnieku un galdniecības darbus", kamēr par bezdarbnieku reducētajam cepurniekam jāiet uz "cilvēcisko lopkautuvi ražot svina baltumu par 2 frankiem dienā"³⁰, ka filantropija uzņemas vislielākās rūpes par ieslodzīto darba nosacījumiem, bet pamet novārtā brīvā strādnieka darba nosacījumus – "mēs esam pārliecināti, ka tad, ja cietumnieki strādātu, piemēram, ar dzīvsudrabu, zinātne daudz ātrāk atrastu līdzekļus, kas pasargātu strādājošos no tā izgarojumu briesmām". "Ak, nabaga notiesātie!" teiktu tas, kas tikko piemin strādniekus apzeltītājus. "Ko jūs gribat, ir jābūt slepkavam vai zaglim, lai izraisītu līdzjūtību vai interesi." Galvenais – aizbildinoties ar to, ka cietums tiecas kļūt par darbnīcu, ātri vien izdarītu tā, lai tur aizsūtītu ubagus un bezdarbniekus, tādējādi atjaunojot vecās Francijas patversmes vai Anglijas darba namus.³¹ Vēl, īpaši pēc 1844. gada likuma nobalsošanas, petīcijām un vēstulēm – Parīzes Palāta noraidīja petīciju, kas "uzskatīja par necilvēcisku izteikto piedāvājumu izmantot slepkavas, noziedzniekus un zagļus darbos, kas bija vairāku tūkstošu strādnieku daļa"; "Palāta deva priekšroku nevis mums, bet Barabasam"³²; tipogrāfijas strādnieki rakstīja vēstulē ministram, kad uzzināja, ka Melēnas cietumā ir iekārtota spiestuve: "Jums bija jāizšķiras starp tiem, kas tieši ar likumu nosodīti, un pilsoņiem, kas pašaieliedzībā un krietnumā ziedo mūžu savu ģimeņu eksistencei, tāpat kā savas dzimtenes bagātībai."³³

²⁸ Sk.: J.P. Aguet, *Les Grèves sous la monarchie de Juillet*, 1954, p. 30-31.

²⁹ L'Atelier, 3e année, n° 4, décembre 1842.

³⁰ L'Atelier, 6e année, n° 2, novembre 1845.

³¹ Ibid.

³² L'Atelier, 4e année, n° 9, juin 1844, et 5e année, n° 7, avril 1845, sk. tā paša laika *La Démocratie pacifique*.

³³ L'Atelier, 5e année, n° 6, mars 1845.

Tomēr atbildes, ko uz visu šo kampaņu deva valdība un administrācija, bija ļoti nemainīgas. Soda darbs nevar tikt kritizēts aiz tā iemesla, ka tas provocē bezdarbu: tā mazās izplatības un zemā ražīguma dēļ tam nevar būt vispārējas ietekmes uz ekonomiku. Tas nav būtiski noderīgs ar aktivitāti, bet ar rezultātiem, kādi šim darbam ir cilvēciskajā mehānismā. Tas ir kārtības un vienmērības princips; ar prasībām, kas tam ir raksturīgas, tas nejutami pārceļ stingras varas formas, izslēdz nemierīgu un izpriecas, uzspiež hierarhiju un uzraudzību, kas tiks jo labāk pieņemtas un jo dziļāk iekļausies notiesāto uzvedībā, veidojot daļu no viņu loģikas: ar darbu "likums iekļūst cietumā, kur bez piepūles valda, neizmantojot nekādu represīvu vai varmācīgu līdzekli. Nodarbinot ieslodzīto, viņam ieaudzina kārtības un paklausības paradumus; no sliņķa, kāds viņš bija, viņu padara par čaklu un aktīvu cilvēku... Ar laiku viņš nama vienmērīgajā kustībā un roku darbos, kam viņu pielāgoja... atrod zināmas zāles pret savas iztēles novirzēm."³⁴ Soda darbam ir jābūt iecerētam tā, it kā tas pats būtu mašīnērija, kas vardarbīgo, nemierīgo, neapdomīgo ieslodzīto pārveido detaļā, kura ar perfektu precizitāti pilda savu lomu. Cietums nav darbnīca; tam pašam par sevi ir jābūt mehānismam, kurā ieslodzītie—strādnieki reizē ir zobrati un produkti; tas viņus "nodarbina" un tam "nepārtraukti ir viens vienīgs mērķis – aizpildīt ikvienu viņu laika brīdi. Kamēr ķermenis kustas, kamēr prāts nododas vienam noteiktam objektam, nepatīkamās domas attālinās un dvēselē atdzimst miers."³⁵ Galu galā, ja cietuma darbam ir ekonomisks efekts, tad saskaņā ar industriālas sabiedrības galvenajām normām tiek ražoti mehānizēti indivīdi: "Darbs ir mūsdienu tautu sargengēlis; tas tām ir morāles vietā, aizpilda ticības trūkumu un tiek uzskatīts par visa labā principu. Darbam vajadzēja būt cietumu reliģijai. Sabiedrībai—mehānismam bija vajadzīgi tīri mehāniski reformas līdzekļi."³⁶ Indivīdu—mehānismu un arī proletāriešu ražošana; patiešām – tiklīdz ir "rokas visam labajam", var dzīvot tikai "no sava darba produkta, praktizējot savu profesiju vai zogot citu darba produktu"; un tā, ja cietums nespētu ļaundarus uz darbu, tas savā paša institūcijā un ar fiskāliem līdzekļiem atkal novestu pie šī iepriekšējā atvilkuma vieniem no citu darba: "Dikdienības problēma ir tāda pati kā sabiedrībā; ieslodzītajiem ir jādzīvo no citu

³⁴ A. Bérenger, Rapport à l'Académie des sciences morales, juin 1836.

³⁵ E. Danjou, Des prisons, 1821, p. 180.

³⁶ L. Faucher, De la réforme des prisons, 1838, p. 64. Anglijā *tread-mill* un greznība nodrošināja ieslodzīto disciplināro mehānizāciju bez jebkāda produktīva efekta.

darba, ja tie nedzīvo no savējā.³⁷ Darbs, ar ko notiesātais sedz paša vajadzības, zagli pārkvalificē paklausīgā strādniekā. Un šeit iejaucas par soda darbu saņemtās atbildības noderīgums; tas ieslodzītajam uzspiež algas "morālo" formu kā viņa eksistences nosacījumu. Alga liek iegūt darba "mīlestību un paradumu"³⁸; tā šiem ļaundariem, kas nav pazinuši atšķirību starp mans un tavs, ļauj iepazīt īpašuma apziņu – "tas ir tas, kas nopelnīts ar sviedriem vaigā"³⁹; tiem, kas dzīvojuši nevēribā, tā māca arī apdomību, taupību un rūpes par nākotni;⁴⁰ galu galā, piedāvājot padarīt darba mēru, tā ļauj kvantitatīvi tulkot ieslodzītā centību un labošanās progresu.⁴¹ Soda darba alga neatlīdzina ražojumu; tā darbojas kā individuālu pārvērtību motors un rādītājs: juridiska fikcija, tāpēc ka tā nerezultē "brīva" darba spēka tiesību nodošanu, bet gan viltīgu paņēmieni, ko iedomājas kā efektīvu labošanas tehniku.

Soda darba labums? Nevis peļņa; pat ne nepieciešamas veiklības veidošanās; bet varas attiecību, nenozīmīgas ekonomiskas formas, individuālas pakļaušanās shēmas veidošanās un tās pakļaušanās ražošanas aparātam.

Cietuma darba perfekts attēls: sieviešu darbnīca Klervo; cilvēciskās mašīnērijas kļu savienojas ar reglamentēto klostera stingrību: "Katedrā, virs kuras atrodas krucifikss, ir apsēdusies māsa, viņai priekšā divās rindās izvietojušās cietumnieces, kas pilda uzdoto darbu, un, tā kā gandrīz ekskluzīvi dominē darbs ar adatu, pastāvīgi valda visstingrākais klusums... Šķiet, ka šajās telpās viss runā par grēku nožēlošanu un vainas izpirkšanu. It kā spontāni pārceļas uz šī senā mitekļa godājamo paradumu laikiem; atceras šos brīvprātīgos grēku nožēlotājus, kas tur ieslēdzās, lai teiktu ardievas pasaulei."⁴²

3. Bet cietums daudz nozīmīgākā veidā atšķiras no parastās brīvības atņemšanas. Tas tiecas kļūt par soda modulācijas instrumentu: aparāts, kas caur sprieduma izpildīšanu, par ko tas ir atbildīgs, būtu tiesīgs vismaz

³⁷ *Ch. Lucas*, De la réforme des prisons, II, 1838, p. 313-314.

³⁸ *Ibid.*, p. 243.

³⁹ *E. Danjou*, Des prisons, 1821, p. 210-211; sk. arī: l'Atelier, 6e année, n° 2, novembre 1845.

⁴⁰ *Ch. Lucas*, loc. cit. Trešdaļa dienas algas tika atlikta malā, ko ieslodzītais saņēma, ejot ārā no cietuma.

⁴¹ *E. Ducpétiaux*, Du système de l'emprisonnement cellulaire, 1857, p. 30-31.

⁴² No šī Fošēra teksta atcerieties: "Ieejiet austuvē; dzirdiet strādnieku sarunas un mašīnu svilpšanu. Vai pasaulē ir vēl kāds nomācošāks kontrasts par šo mehānisko kustību regularitāti un nemainību iepretim tam domu un tikumu haosam, ko rada tik daudzu vīriešu, sieviešu un bērnu saskare." (De la réforme des prisons, 1838, p. 20.)

daļēji pārņemt no tā principu. Protams, šīs “tiesības” cietuma institūcija nav ieguvusi XIX gadsimtā un pat vēl ne XX gadsimtā, vienīgi fragmentārā formā (ar nosacītu atbrīvošanu, pusbrīvību līdzekļiem, ar reformētu cietumu organizēšanu). Taču ir jāatzīmē, ka penitenciārija administrācijas atbildīgās personas ļoti agri kā nosacījumu paša cietuma labai funkcionēšanai un labošanas uzdevumu efektivitātes nodrošināšanai pieprasīja šīs tiesības, ko tam uzticējusi pati justīcija.

Tādējādi soda ilgums ļauj sodus precīzi kvalificēt, graduēt tos atbilstoši apstākļiem un piešķirt legālam sodam vairāk vai mazāk skaidru algas formu; taču tas riskē palikt bez labošanas vērtības, ja reizi par visām reizēm tas ir fiksēts sprieduma līmenī. Soda ilgums nav jāvērtē kā pārkāpuma “maiņas vērtība”; tam ir jāpielāgojas ieslodzītā “derīgajai” pārvērtībai viņa notiesājuma laikā. Nevis laiks—mērs, bet galējais laiks. Drīzāk operācijas, nevis algas forma. “Tāpat kā apdomīgs ārsts pārtrauc vai turpina ārstēšanu atkarībā no tā, vai slimnieks ir vai nav pilnīgi izvesēļojies, tāpat, pēc pirmās hipotēzes, vainas izpirkšanai vajadzētu beigties, notiesātajam pilnīgi labojoties, jo šajā gadījumā jebkura ieslodzīšana ir kļuvusi nederīga, un tikpat necilvēciska pret labojušos, cik apgrūtinoša valstij.”⁴³ Tātad istajam soda ilgumam jāvariējas ne tikai atkarībā no konkrētā akta un apstākļiem, bet arī atbilstoši pašam sodam, tā tiešajai norīsei. Atkal jāsaaka: ja sodam ir jābūt individualizētam, tad par pamatu var tikt ņemts nevis indivīds—likumpārkāpējs, akta juridiskais subjekts, pārkāpuma autors, bet gan soditais indivīds, kontrolētas transformācijas matērijas objekts, ieslodzītais indivīds, kurš ievietots cietuma aparātā, kas viņu modificē vai liek reaģēt uz to. “Runa ir tikai par ļaunā reformēšanu. Kad šī reforma ir veikta, noziedzniekam jāatgriežas sabiedrībā.”⁴⁴

Ieslodzījuma kvalitātei un saturam nevajadzētu būt noteiktam tikai ar likuma pārkāpuma raksturu. Nozieguma juridiskā bīstamība nebūt nav pilnīgi atkarīga no notiesātā labojamā vai nelabojamā rakstura. It īpaši atšķirība starp noziegumu un pārkāpumu, kam kodekss lika atbilst

⁴³ A. Bonneville, *Des libérations préparatoires*, 1846, p. 6.

Bonvils izstrādāja “brīvības sagatavošanas” paņēmienus, bet piedāvāja arī “brīvības atņemšanas papildinājumu” vai penitenciāro paildzinājumu, ja apstiprinātos, ka “soda noilgumam, kas apmēram fiksēts pēc iespējamās delinkventa nocietināšanās pakāpes, nav izdevies sasniegt rezultātu, ko no tā gaidīja.” Šim papildinājumam nevajadzētu pārsniegt astoto daļu no soda; gatavošana brīvībai varētu sākties pēc trīs ceturtdaļām soda (*Traité des diverses institutions complémentaires*, p. 251 et suiv.).

⁴⁴ Ch. Lucas, citāts no: *la Gazette des tribunaux*, 6 avril 1837.

atšķirībai starp cietumu un ieslodzījumu vai piespiedu darbiem, nav operējama ar labošanās termiņiem. Tas ir gandrīz galvenais viedoklis, kādu cietumu direktori formulējuši aptaujā, ko tieslietu ministrija veica 1836. gadā: "Labošanas iestādē esošie visumā ir visnetiklākie... Starp noziedzniekiem sastop daudz cilvēku, kuri ir nonākuši savu kaislību varā vai padevušies savas lielās ģimenes vajadzībām." "Noziedznieku uzvedība ir daudz labāka nekā labojamo uzvedība; pirmie ir daudz pakļāvīgāki, strādīgāki nekā pēdējie, kas vispār ir blēži, netikļi, sliņķi."⁴⁵ Ar to skaidrojama doma, ka soda bardzībai nav jābūt tiešā proporcijā ar notiesātā akta soda svarīgumu. Nedz arī noteiktai reizi par visām reizēm.

Labojošai operācijai, ieslodzījumam cietumā ir savas prasības un pašam savas peripētijas. To rezultātiem jānosaka tās etapi, pārejošie sarežģījumi, secīgie atvieglinājumi; tas, ko Šarls Likā sauca par "mainīgo morāles klasificēšanu". Progresīvā sistēma, ko Ženēvā lietoja kopš 1825. gada⁴⁶, tika bieži pieprasīta Francijā. Piemēram, trīs ceturtdaļu formā, pārbaudes forma lielākajai daļai ieslodzīto, ceturtdaļa soda un ceturtdaļa atlīdzības tiem, kuri ir uz labošanās ceļa.⁴⁷ Vai četru fāžu formā: spiediena periods (darba un visu iekšējo un ārējo sakaru atņemšana); darba periods (izolēšana, bet darbs, kas pēc piespiedu dikdienības fāzes tiktu uzņemts kā labdarība), moralizēšanas režīms (vairāk vai mazāk biežas "konferences" ar direktoriem un oficiāliem apmeklētājiem); kopīga darba periods.⁴⁸ Ja soda princips ir tiesas lēmums, tā vadībai, kvalitātei un bardzībai ir jābūt atkarīgai no autonoma mehānisma, kas kontrolē sodīšanas efektu pašā aparāta iekšienē, kas tos rada. Runa ir par sodīšanu un atlīdzību režīmu, kas nav vienkārši veids, kā likt cienīt cietuma reglamentu, bet gan līdzeklis, kā cietumam efektīvāk iedarboties uz ieslodzītajiem. Gadās, ka tiesu iestāde pati to atzīst: "Konsultējusies ar likuma projektu par cietumu, kasācijas tiesa teica: – Nav jābrīnās par domu piešķirt atlīdzības, kas varētu būt vai nu lielāks iekrājums, labāks uztura režīms, vai pat soda laika saīsinājums. Ja notiesāto prātā kaut kas spēj atmodināt labā un

⁴⁵ No *Gazette des tribunaux*. Sk. arī: *Marquet-Wasselot*, La Ville du refuge, 1832, p. 74-76. Š. Likā atzīmē, ka labojamie "galvenokārt tiek savervēti no pilsētu iedzīvotājiem", bet "ieslodzījuma morālais limenis ceļas lielākoties no lauku iedzīvotājiem". (De la réforme des prisons, I, 1836, p. 46-50.)

⁴⁶ *R. Fresnel*, Considérations sur les maisons de refuge, Paris, 1829, p. 29-31.

⁴⁷ *Ch. Lucas*, De la réforme des prisons, II 1838, p. 440.

⁴⁸ *L. Duras*, raksts publicēts laikrakstā *Le Progressif*, citāts no: *La Phalange*, 1er déc. 1838.

ļauņā jēdzienus, novest viņus līdz morālām pārdomām un mazliet pacelt viņus pašu acīs, tā ir iespēja panākt dažas kompensācijas.”⁴⁹

Un visām šīm procedūrām, kas labo sodu tā gaitā, ir jāpieļauj, ka juridiskajām instancēm var nebūt tūlītējas ietekmes. Īstenībā ir runa par līdzekļiem, kas kā likums spētu iejaukties tikai pēc sprieduma un attiektos ne uz ko citu kā vien pārkāpumiem. Nepieciešama autonomija attiecībā pret personālu, kas vada ieslodzījumu, kad ir runa par soda pielietošanas individualizēšanu un variēšanu: uzraugi, iestādes direktors, garīdznieks vai skolotājs šo labojošo funkciju spēj izpildīt labāk nekā soda varas turētāji. Tas ir viņu spriedums (saprasts kā konstatācija, diagnostika, raksturojums, precizējums, diferencējoša grupēšana), ne vairs verdikts vainas asimilēšanas formā, kam jākalpo par atbalstu šai iekšējai soda modulācijai – tā atvieglošanai vai pat pārtraukšanai. Kad 1846. gadā Bonvils iepazīstināja ar savu nosacītas brīvības projektu, viņš to definēja kā “administrācijas tiesības uz savu kā tiesu iestādes iepriekšējo viedokli pēc pietiekama vainas izpirkšanas laika un ar vairākiem nosacījumiem izlaist pirms laika brīvībā pilnīgi labojušos notiesāto, paredzot viņu atkal ievietot cietumā pēc vismazākās dibinātās sūdzības”⁵⁰. Viss šis “patvaļīgais”, kas vecajā soda režīmā tiesnešiem ļāva modulēt sodu un valdniekiem – tam eventuāli darīt galu, visu šo patvaļīgo, ko mūsdienu kodeksi ir atņēmuši juridiskajai varai, to redz pakāpeniski atjaunojamies no varas puses, kas vada un kontrolē sodīšanu. Sarga gudra suverenitāte: “Īsts maģistrāts aicināts valdīt suverēni namā...un, lai viņš nepārsniegtu savu misiju, viņam visaugstākā tikumība jāsavieno ar dziļu cilvēka pazišanu.”⁵¹

Un tā nonākam pie principa, ko skaidri formulējis Šarls Likā un ko ļoti nedaudzi juristi tagad bez šaubīšanās uzdrošinātos pieņemt, lai gan tas mūsdienu soda funkcionēšanā iezīmē galveno nosvēršanās līniju; sauksim to par Cietuma neatkarības deklarāciju: tā prasa, lai cietums būtu vara, kam piekrit ne vien sava administratīvā autonomija, bet arī sodīšanas suverenitātes daļa. Šis cietuma tiesību apliecinājums noteikti izvirza tādus principus kā: kriminālprocess ir patvaļīga vienība; tā ir jāsadala; kodeksu rakstītājiem ir bijusi taisnība, jau atšķirot lēģislatīvo līmeni (kas klasificē aktus un paredz tiem sodus) un sprieduma līmeni (kas satur sentences); šodien to uzdevums savukārt ir analizēt šo pēdējo līmeni; tur jāatšķir tas, kas ir tīri juridisks (mazāk novērtēt aktus nekā

⁴⁹ Ch. Lucas, op. cit., p. 441-442.

⁵⁰ A. Bonneville, Des libérations préparatoires, 1846, p. 5.

⁵¹ A. Bérenger, Rapport à l'Académie des sciences morales et politiques, juin 1836.

aģentus, analizēt “nodomus, kas cilvēku pastrādātos aktus saista ar tik atšķirīgām morālēm”, ja tas var izlabot likumdevēja novērtējumus); un dot savu autonomiju “penitenciārija spriedumam”, kas varbūt ir vis-svarīgākais: attiecībā pret to tiesas novērtējums ir tikai “iepriekšēja sprieduma veids”, jo aģenta morāle var tikt novērtēta “tikai pārbaudījumā. Tātad tiesnesim savukārt ir vajadzība pēc nepieciešamas un labojošas viņa vērtējumu kontroles; un šī kontrole ir tā, kas jānodrošina labošanas cietumam.”⁵²

Tātad var runāt par pārmērību vai cietumā ieslodzīšanas pārmērību virkni attiecībā pret legālo ieslodzījumu – “cietuma” ieslodzījumu attiecībā pret “juridisko”. Šī pārmērība tikusi konstatēta ļoti agri, kopš cietuma rašanās, vai nu reālu paņēmieni, vai projektu formā. Tas nav nācis pēc tam, kā otršķirīgs efekts. Lielā cietuma mašinerija ir saistīta ar pašu cietuma funkcionēšanu. Var labi redzēt šīs autonomijas zīmi “nederīgās” sargu varmācībās vai administrācijas despōtismā, kas ir slēgtas vietas privilēģijas. Tā sakne ir citur: tieši faktā, ka cietumam prasa būt “derīgam”, faktā, ka brīvības atņemšanai – šīs ideālas bagātības juridiskais iepriekšējais atvilkums – no sākuma vajadzēja izpildīt pozitīvu tehnisku lomu, veikt transformācijas ar indivīdiem. Un cietuma aparāts šīs operācijas veikšanai ir meklējis palīdzību pie trim lielām shēmām, izmantojot individuālas izolēšanas un hierarhijas politiski morālo shēmu, uz obligātu darbu piespiesta spēka ekonomisko modeli un izveseļošanās un normalizācijas tehniski medicīnisko modeli. Kamera, darbnīca, slimnīca. Intervāls, ar ko cietums pārkāpj ieslodzījumu, īstenībā ir aizpildīts ar disciplināra tipa tehnikām. Un šis disciplinārais papildinājums juridiskajam ir tas, kas nosaukts par “penitenciāriju”.

*

Šo pievienojumu pieņēma ne bez problēmām. Jājautā, kas vispirms bija princips: sodam nav jābūt nekam vairāk par brīvības atņemšanu; tāpat kā mūsu tagadējie vadītāji, Dekazess ar viņam piemītošo valodas spožumu teica: “Likumam jāseko vainīgajam cietumā, kur tas viņu novedis.”⁵³ Taču ļoti ātri – un tas ir raksturīgs fakts – šīs debātes kļuva par cīņu, lai piesavinātos šo penitenciārija “papildinājuma” kontroli; tiesneši

⁵² Ch. Lucas, De la réforme des prisons, II, 1838, p. 418-422.

⁵³ E. Decazes, Rapport au Roi sur les prisons, Le Moniteur, 11 avril 1819.

prasis tiesības novērot tiesības pār cietuma mehānismiem: "Ieslodzīto tikumu uzlabošana prasa daudzus kooperatorus; tā var realizēties tikai ar inspekciju vizītēm, uzraudzības komisijām, patronāžas biedrībām. Tātad tam ir vajadzīgi palīgi, un maģistrātiem tādi ir jāpiegādā."⁵⁴ Kopš šī laika penitenciārija kārtība bija kļuvusi pietiekami stipra, lai varētu censties nevis to iznīcināt, bet uzņemties par to atbildību. Tātad, lūk, cietuma vēlmes pārņemts tiesnesis. No tā pēc gadsimta dzims ārļaulības bērns, turklāt kropls – soda piemērošanas tiesnesis.

Taču, ja penitenciārijs savā "pārmērībā" attiecībā pret ieslodzījumu faktiski ir varējis likt sevi atzīt, vēl vairāk, – pat vajāt sodu sistēmu un ieslodzīt pašus tiesnešus, tad tāpēc, ka kriminālajā justīcijā spēja ieviest zināšanu attiecības, kas tagad ir kļuvušas par tās nebeidzamu labirintu.

Cietums, soda izpildīšanas vieta, vienlaikus ir sodīto individu novērošanas vieta. Divās nozīmēs. Protams, uzraudzība. Bet arī katra ieslodzītā, viņa uzvedības, iekšējo lēmumu un pakāpeniskās uzlabošanās zināšana; cietumiem jātiek uztvertiem kā vietai, kur veidojas kliniskas zināšanas par ieslodzītajiem; "penitenciārā sistēma nevar būt koncepcija *a priori*; tā ir sabiedriskā stāvokļa indukcija. Tur ir morālās kaites tāpat kā veselības traucējumi, kur kopšana ir atkarīga no ļaunuma perēkļa un virziena."⁵⁵ Tas ietver divus galvenos mehānismus. Cietumniekam jātiek turētā nepārtrauktā kontrolē; jāierēģistrē un jāiegrāmato visas piezīmes, ko var par viņu iegūt. Panoptika tēma – reizē uzraudzība un novērošana, pārliecība un zināšanas, individualizācija un totalizācija, izolētība un caurspīdīgums – cietumā ir atradusi savu privileģēto realizēšanas vietu. Ja ir taisnība, ka panoptiskās procedūras kā konkrētas varas realizēšanas formas vismaz izkļiedētā veidā ir ļoti plaši izplatītas, Bentema utopija pieņēma materiālu formu tikai penitenciārajās institūcijās. Ap 1830.–1840. gadu Panoptiks ir kļuvis par arhitektūrālo programmu lielākajai daļai cietumu. Tas bija vistiesākais veids, kā tulkot "akmeni disciplīnas gudrības"⁵⁶; darīt arhitektūru caurspīdīgu varas vadībai⁵⁷; atļaut, ka spēku

⁵⁴ Vivien, citāts no: *G. Ferrus*, *Des prisonniers*, 1850, p. VIII. 1847. gada rīkojums bija radījis uzraudzības komisijas.

⁵⁵ *Léon Faucher*, *De la réforme des prisons*, 1838, p. 6.

⁵⁶ *Ch. Lucas*, *De la réforme des prisons*, I 1836, p. 69.

⁵⁷ "Ja vēlas traktēt administratīvo jautājumu, abstrahējoties no konstrukcijas jautājuma, nonāk bīstamā stāvoklī iedibināt principus, no kuriem aplsēpjas realitāte; kamēr ar pietiekamām administratīvo vajadzību zināšanām arhitekts var labi pieņemt to vai citu ieslodzījuma sistēmu, ko teorija varbūt būtu ierindojusi utopiju skaitā" (*Abel Blouet*, *Projet de prison cellulaire*, 1843, p. I).

vai spēcīgas piespiešanas aizstāj ar maigas viengabalainas uzraudzības efektivitāti; norikot telpu nesenantai kodeksu humanizācijai un jaunajai penitenciārija teorijai: "Autoritātei, no vienas puses, un arhitektūrai, no otras, tātad ir jāzina, vai cietumiem ir jābūt kombinētiem sodu mīkstināšanas virzienā vai vainīgo labošanas sistēmā un saskaņā ar likumdošanu, kas, atgriežoties pie tautas netikumu pirmsākumiem, kļūst par atjaunojošo principu tikumiem, kas tam jāpraktizē."⁵⁸

Kopumā veidot cietumu–mehānismu⁵⁹ ar redzamības kameru, kur ieslodzītais tiks ievietots kā "grieķu filozofa stikla mājā"⁶⁰, un centrālo punktu, no kura pastāvīgs skatiens varētu kontrolēt gan cietumniekus, gan personālu. Ap šīm divām prasībām iespējamas vairākas variācijas: Bentema Panoptiks ar savu strikto formu – pusapli, krustenisku plānu vai zvaigznes formas izvietojumu.⁶¹ 1841. gadā visu šo diskusiju laikā iekšlietu ministrs atgādina fundamentālos principus: "Centrālā inspekcijas telpa ir sistēmas kodols. Bez centrālā inspekcijas punkta vairs netiek nodrošināta nepārtraukta un vispārēja uzraudzība, jo nav iespējams pilnīgi uzticēties uzraugam, kas ar savu aktivitāti, centību un gudrību tieši uzrauga kameras... Tātad arhitektam ir jāvelta visa uzmanība šim objektam; tas reizē ir disciplīnas un ekonomijas jautājums. Jo uzraudzība būs precīzāka un vieglāka, jo mazāk vajadzēs ēku stiprumā meklēt garantijas pret bēgšanas mēģinājumiem un ieslodzīto sakariem savā starpā. Tātad uzraudzība ir perfekta, ja direktors vai galvenais uzraugs no centrālās telpas, nemainot vietu, pats nebūdam redzams, redz ne vien visu kameru ieejas un pat lielākās daļas kameru iekšieni, kad caurredzamās durvis ir atvērtas, bet arī uzraugus, kam uzdots uzmanīt cietumniekus visos stāvos... Ar cirkulāru vai puscirkulāru cietumu modeli būtu iespējams no viena centra redzēt cietumniekus viņu kamerās un sargus uzraudzības galerijās."⁶²

Taču penitenciārs Panoptiks ir arī individualizējošas un pastāvīgas dokumentācijas sistēma. Tajā pašā gadā, kad cietumu būvei ieteica Bentema shēmas variantus, tika padarīta obligāta "morālā rēķina" sistēma: vienvēidīga modeļa individuāls biļetens visos cietumos, kurā direktors vai galvenais sargs, kapelāns vai skolotājs ir aicināti ierakstīt savus vērojumus par

⁵⁸ L. Baltard, *Architectonographie des prisons*, 1829, p. 4-5.

⁵⁹ "Angļi visos savos darbos nes mehāniskas ģeniju... un viņi bija vēlējušies, lai viņu celtnes darbotos kā mehānisms, kas pakļauts viena motora darbībai", *ibid.*, p. 18.

⁶⁰ N.P. Harou-Romain, *Projet de pénitencier*, 1840, p. 8.

⁶¹ Sk.: 18. – 26. attēlu.

⁶² Ducatel, *Instruction pour la construction des maisons d'arrêt*, p. 9.

katru ieslodzīto: "Savā ziņā tas ir cietuma administrācijas *vade mecum*, kas tai pašai liek novērtēt katru gadījumu, katru apstākli un tikt skaidrībā par turpmāko izturēšanos pret katru cietumnieku individuāli."⁶³ Tika iecerētas vai izmēģinātas arī daudzas citas, pilnīgākas reģistrēšanas sistēmas.⁶⁴ Katrā ziņā ir runa par to, kā cietumu izveidot par zināšanu veidošanās vietu, kam jākalpo par penitenciārās prakses regulējošo principu. Cietumam tiesnešu spriedums nav tikai jāzina un jālieto iedibinātu reglamentu darbībā: tam nepārtraukti ir iepriekš jāatskaita no ieslodzītā zināšanas, kas soda mēru ļaus pārveidot pārmācības operācijā un ar sodu, ko pārkāpums darījis nepieciešamu, panāks sabiedrībai derīgu ieslodzītā modifikāciju. Cietuma režīma autonomija un zināšanas, ko tā dara iespējamās, ļauj palielināt soda noderīgumu, ko kodekss ievietojis savā sodīšanas filozofijas principā: "Attiecīgi direktors nevar izlaist no acīm nevienu ieslodzīto, lai kurā kvartālā arī atrastos ieslodzītais, – vai tas tur ieiet, no tā iziet vai tur paliek, direktors tāpat centīsies attaisnot motīvus, kuru dēļ tas tiek turēts šajā klasē vai pāriet uz citu. Viņš ir īsts rēķinvedis. Katrs ieslodzītais viņam ir pārmācības interesēs individuālas audzināšanas sfērā novietots kapitāls."⁶⁵ Pārmācības prakse un gudra tehnoloģija padara rentablu sodu sistēmā ieguldīto kapitālu un smagņu cietumu celtniecību.

Korelatīvi delinkvents kļūst par individu, kas jāiepazīst. Šī prasība pēc zināšanām nav pirmajā vietā pašā juridiskajā aktā, kura mērķis ir labāk pamatot spriedumu un noteikt īsto vainas pakāpi. Kā notiesātais un soda mehānismu pielietošanas objekts likuma pārkāpējs ir kļuvis par iespējamu zināšanu objektu.

Bet tas nozīmē, ka pārmācības aparāts ar visu tehnoloģisko programmu, kas to pavada, piedzīvo dīvainu substitūciju: tas no justīcijas rokām saņem notiesāto, taču tam nav jāvēršas pret likuma pārkāpumu, pat ne tieši pārkāpēju, bet mazliet atšķirīgu objektu, ko noteikušas pārmaiņas, kas sākumā nav ņemtas vērā spriedumā, jo tās bija piederīgas labošanas tehnoloģijai. Šī cita persona, ar ko labošanas aparāts aizvieto notiesāto likuma pārkāpēju, ir *delinkvents*.

Delinkvents no likumpārkāpēja atšķiras ar faktu, ka viņa raksturošanai mazāk svarīgs ir viņa pastrādātais akts nekā dzīve. Ieslodzījuma ope-

⁶³ E. Ducpétiaux, *Du système de l'emprisonnement cellulaire*, 1847, p. 56-57.

⁶⁴ Sk., piemēram: G. de Gregory, *Projet de Code pénal universel*, 1832, p. 199 et suiv.; Grellet-Wammy, *Manuel des prisons*, 1839, II, p. 23-25.

⁶⁵ Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, II, 1838, p. 449-450.

rācijai, ja ar to grib panākt īstu pāraudzināšanu, ir jātotalizē vainīgā eksistence, jāpadara cietums par tādu kā mākslīgu piespiedu teātri, kur šī eksistence ir jāpārņem no viena gala līdz otram. Legālais sods attiecas uz aktu, sodīšanas tehnika – uz dzīvi; tātad tai zināšanu limeni jārestaurē vismazākais un vissliktākais; tai ar piespiešanas praksi jāmaina rezultāti vai jāaizpilda spraugas. Biogrāfijas zināšana un dzīves izlabošanas tehnika. Vainīgā novērošanai “jāatgriežas ne tikai pie viņa nozieguma apstākļiem, bet arī pie iemesliem; tie jāmeklē viņa dzīves vēsturē pēc trim pazīmēm – organizētības, sociālā stāvokļa un audzināšanas, – lai noskaidrotu un konstatētu pirmās bīstamās noslieces, otrās nepatīkamās predispozīcijas un trešās slikto pagātņi. Šī biogrāfiskā anketa ir svarīga juridiskās izmeklēšanas daļa, kas ļauj klasificēt soda sistēmas, pirms tās kļūst par nosacījumu ieslodzījuma sistēmas klasificēšanai. Tai jāpavada ieslodzītais no tiesas uz cietumu, kur direktora funkcija ir ne vien viņu uzņemt, bet arī papildināt, kontrolēt un labot šos elementus ieslodzījuma laikā”⁶⁶. Aiz likumpārkāpēja, kam faktu anketa var piešķirt atbildību par pārkāpumu, iezīmējas delinkventais raksturs, kura pakāpenisku veidošanos parāda biogrāfiskais pētījums. “Biogrāfijas” ievadīšana ir nozīmīgs punkts soda sistēmas vēsturē. Tāpēc, ka tas liek eksistēt “noziedzniekam” pirms nozieguma un vajadzības gadījumā ārpus viņa. Un, izejot no tā, psiholoģiska cēlonība, kas dublē juridiskās atbildības izvērzišanu, var darīt neskaidrus rezultātus. Tad nonāk “kriminoloģiskā” labirintā, no kura šobaltdien nav izdevies izkļūt: jebkurš iemesls, kā determinisms, var tikai samazināt atbildību; tas iezīmē pārkāpuma autoru ar jo briesmīgāku kriminalitāti un prasa jo striktāku ieslodzījuma sodu. Attiecīgi, ja noziedznieka biogrāfija soda praksē dublē apstākļu analīzi, kad ir runa par nozieguma novērtēšanu, var redzēt, kā sajaucas sodīšanas un psihiatrijas diskursi; un to savienojuma punktā veidojas šī “bīstamā” indivīda jēdziens, kas ļauj izveidot cēlonības tīklu pilnīgas biogrāfijas mērogā un izvīrīt sodīšanas–labošanas verdiktu⁶⁷.

⁶⁶ *Ch. Lucas*, De la réforme des prisons, II, 1838, p. 440-442.

⁶⁷ Būtu jāpēta, kā biogrāfijas pielietošana no noziedzīgā indivīda radīšanas ir izplatījusies soda mehānismos: biogrāfija vai autobiogrāfija pēc Aperta; biogrāfisko lietu sakārtošana pēc psihiatrijas modeļa; biogrāfijas izmantošana apsūdzēto aizstāvībā. Šajā pēdējā punktā varētu salīdzināt XVIII gadsimta beigu lielās attaisnojošās atmiņas par trim vīriešiem, kas bija notiesāti ar moku ratu, vai par Žannu Salmonu - un Luī Filipa laika kriminālās aizstāvības runas. Šeks d'Estanzs turēja aizstāvības runu Laronsjēram: “Ilgu laiku pirms nozieguma, ilgi pirms apsūdzības, jūs varējāt pārbaudīt apsūdzētā dzīvi, iekļūt viņa sirdī, izpētīt tās visapslēptākos stūrišus, atklāt visas viņa domas, visu viņa dvēseli...” (Discours et plaidoyers III. p. 166).

Delinkvents no likumpārkāpēja atšķiras arī ar to, ka viņš ir ne tikai sava akta autors (atbildīgs autors saskaņā ar zināmiem brīvas un apzinātas gribas kritērijiem), bet viņš ir saistīts ar veselu kūli sarežģītu pavedienu (instinkti, dziņas, tendences, raksturs). Penitenciārā tehnika attiecas nevis uz autora attieksmi, bet uz noziedznieka atbilstību savam noziegumam. Delinkvents, kriminalitātes globālā fenomena sevišķa parādība, sadalās kvazidabiskās šķirās; tur katrai ir savs noteikts raksturs un tā izriet no specifiskas izturēšanās, kā tas, ko Markē–Vaselo 1841. gadā sauca par Cietumu etnogrāfiju: “Notiesātie ir... cita tauta tajā pašā tautā: viņiem ir savi paradumi, instinkti un savrupi tikumi.”⁶⁸ Tas vēl ir ļoti tuvu “gleznainiem” ļaundaru pasaules aprakstiem – senai tradīcijai, kas aizsākās tālā pagātnē un atguva spēku XIX gadsimta pirmajā pusē, kad citu dzīves formu sāk saistīt ar citas šķiras un citas cilvēku sugas uztveri. Sociālo apakšsugu zooloģija, ļaundaru civilizāciju etnoloģija ar to rituāliem un valodu ieskicējas parodijas formā. Taču te parādās arī jaunas objektivitātes radīšanas darbs, kur noziedznieks ir atkarīgs reizē no dabiskas un deviantas tipoloģijas. Delinkvence, cilvēka sugas patoloģiska novirze, var tikt analizēta kā slimīgi sindromi vai kā lielas teratoloģiskas formas. Ferī klasifikācija, bez šaubām, ir viena no pirmajām vecās nozieguma “etnogrāfijas” pārmaiņām delinkventu sistemātiskajā tipoloģijā. Analīze, saprotams, ir smalka, bet tur skaidrā veidā redz darbojamies principu, ka delinkvences specifika ir mazāk atkarīga no likuma nekā no normas. Trīs notiesāto tipi: tādi, kas apveltīti “ar intelektuāliem resursiem, augstākiem par vidējo gudrību, kādu esam noteikuši”, bet kļuvuši perversi vai nu ar “to organizācijas tendencēm” un “iedzimtu predispozīciju”, vai ar “bīstamu loģiku”, “ne-taisnīgu morāli”, “sociālo pienākumu bīstamu novērtējumu”. Tiem vajadzētu dienas un nakts izolētību, vientuļu pastaigu, kad viņi jānovieto kontaktā ar citiem – “viegla metāliska auduma maska, tāda kā tās, ko izmanto akmeņkalšanā vai paukošanā”. Otro kategoriju veido notiesātie “netiklie, aprobežotie, trulie vai pasīvie, kas iesaistījušies ļaunajā aizvienaldzības pret kaunu tāpat kā pret labo, aiz glēvulības, slinkuma, tā sakot, nespēdami pretoties sliktām ierosmēm”; viņiem atbilstošais režīms ir mazāk represīvs nekā audzinošs un, ja iespējams, savstarpēji audzinošs: izolētība naktī, kopīgs darbs dienā, atļautas sarunas, ja vien tās notiek skaļā balsī, kopīga lasīšana, kam seko savstarpēji jautājumi, kurus apstiprina atzinība. Visbeidzot ir “neapdāvināti vai nespējīgi” notiesātie, kurus

⁶⁸ J.J. Marquet-Wasselot, L'Ethnographie des prisons, 1841, p. 9.

“nepilnīga organizācija dara nepiemērotus jebkurai nodarbei, kas prasa pārdomātu piepūli un turpinājumu gribā, kuri tādējādi nespēj izturēt darba konkurenci ar gudriem strādniekiem un nav nedz pietiekami izglītoti, lai zinātu sociālos pienākumus, nedz pietiekami gudri, lai to saprastu un apkarotu savus personiskos instinktus, un tāpēc ir novesti pie ļaunā paši ar savu nespēju. Šai gadījumā vientulība tikai iedrošinātu viņu inertumu; tātad tiem jādzīvo kopā, taču nedaudzskaitlīgās grupās, ko aizvien stimulē kolektīvas nodarbības un kas ir pakļautas stingrai kontrolei.”⁶⁹ Tādējādi pakāpeniski ieņem vietu delinkventu un viņu sugu “pozitīva” iepazīšana, kas ir stipri atšķirīga no pārkāpumu un to apstākļu juridiskās klasifikācijas; bet arī citāda nekā medicīniskā pazišana, kas ļauj novērtēt indivīda vājprātību un tātad izslēgt rīcības delinkvento raksturu. Ferī skaidri izklāsta principu: “Masveidā apskatīti noziedznieki nav nekas vairāk kā trakie; tā būtu netaisnība pret šiem pēdējiem, tos sajaucot ar tiši perversiem cilvēkiem.” Šajā jaunajā prasmē “zinātniski” klasificē aktu kā deliktu un galvenokārt indivīdu – kā delinkventu. Kriminoloģijai iespēja ir dota.

Krimināltiesību korelatīvs, bez šaubām, ir likumpārkāpējs, bet ieslodzījuma aparāta korelatīvs ir kāds cits; tas ir delinkvents, biogrāfiska vienība, “bīstamības” kodols, kāda anomālijas tipa pārstāvis. Un ja ir tā, ka brīvību atņemošam ieslodzījumam cietums pievienojis pārmācības “papildinājumu”, tad tas savukārt ieviesis lieku personu, kas ielāvījusies starp to, ko likums notiesā, un to, kas izpilda šo likumu. Tur, kur pazuda iezīmētais, sacirstais, sadedzinātais, iznīcinātais mocītā ķermenis, parādījās cietumnieka ķermenis, ko dublē “delinkventa” individualitāte, noziedznieka mazā dvēsele, ko pats soda aparāts ir radījis kā sodīšanas varas pielietošanas punktu un objektu tam, ko vēl šodien sauc par pārmācības zinātni. Saka, ka cietums ražo delinkventus; tā ir taisnība, ka tas gandrīz fatāli atkal noved tiesas priekšā tos, kas reiz bijuši tam uzticēti. Taču tas viņus ražo šajā citā nozīmē, ko tas ievadīja likuma un pārkāpuma, tiesneša un pārkāpēja, notiesātā un bendes spēlē, delinkvences nemiesiskā realitātē, kas tos savieno citu ar citiem un visus kopā, jau pusotra gadsimta garumā sagūsta tos vienās lamatās.

---

⁶⁹ G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850, p. 182 et suiv.; p. 278 et suiv.

*

Penitenciārā tehnika un delinkvents cilvēks kaut kādā ziņā ir divi brāļi. Nav jādodomā, ka zinātniskās racionalitātes delinkventa atklājums vecajos cietumos ir radījis penitenciāro tehniku izsmalcinātību. Ne tik nav jādodomā, ka iekšēja penitenciāro metožu izstrādāšana galu galā izvilka dienas gaismā "delikta" objektīvo eksistēšanu, ko juridiskā abstrakcija un sastīgums nevarēja pamanīt. Tās parādījās abas reizē, viena otru turpinot kā tehnoloģisks kopums, kas veido un iezīmē objektu, pret kuru tas lieto savus instrumentus. Un tā ir šī delinkvence, veidojusies juridiskā aparāta pazemē, šajā "zemo darbu" līmenī, no kuras justīcija novērš skatu aiz kauna, ko tā izjūt, sodot tos, ko notiesā, tagad tā sāk vajāt mierīgās tiesas un viņu augstību likumus; ir jāpazīst, jānovērtē, jāizmēro, jādiagnostice, jāapspriež, kad taisa spriedumus, tagad šī anomālija, novirze, šīs apslāpētās briesmas, šī slimība, eksistences forma ir jāņem vērā, kad pārraksta kodeksus. Delinkvence ir cietuma atriebība justīcijai. Diezgan briesmīga atmaksa, kas spēj atstāt tiesnesi bez balss. Tad atskan kriminologu balss.

Taču jāpatur prātā, ka cietums kā koncentrēts un skarbs visu disciplīnu attēls nav endogēns elements soda sistēmā, ko definēja XVIII un XIX gadsimta griežos. Soda sabiedrības un sodīšanas vispārējās semiotehnikas tēma kalpoja par vairāk vai mazāk skaidru pamatu "ideoloģiskajiem" bekariešu vai bentemiešu kodeksiem, jo neprasiya universālu cietuma lietošanu. Šis cietums nāk no citurienes – no disciplinārai varai raksturīgiem mehānismiem. Un tā, par spīti šai heterogeneitātei cietuma mehānismi un rezultāti ir izplatījušies visu mūsdienu kriminālās justīcijas laiku; delikts un delinkventi ir parazitējuši tajā visā pilnībā. Būs jāmeklē šī cietuma briesmīgās "efektivitātes" iemesli. Taču jau var atzīmēt vienu: kriminālā justīcija, ko XVIII gadsimtā noteica reformatori, novilka divas noziedznieka iespējamās obektivizācijas līnijas, taču divas atšķirīgas līnijas: vieni bija morāli un politiski briesmoņi, kas izkrituši ārpus sociālā pakta; otri bija ar sodīšanu pārkvalificēti juridiski subjekti. Un tā, "delinkvents" tiešām ļauj savienot abas līnijas un ar medicīnas, psiholoģijas vai kriminoloģijas garantiju veidot individu, kurā likumpārkāpējs un gudras tehnikas objekts gandrīz savienojas. Par to, ka cietuma potzars soda sistēmā nav izraisījis spēcīgu atgrūšanas reakciju, ir jāpateicas daudziem iemesliem. Viens no tiem, kas radījis delinkvenci, ir devis kriminālajai justīcijai vienotu, "zinātņu" apliecinātu objektu lauku, un tādējādi tā varēja funkcionēt uz vispārēja "patiesības" apvāršņa.

Cietums, šis vistumšākais novads justīcijas aparātā, ir vieta, kur sodīšanas vara, kas vairs neuzdriktas realizēties ar atklātu seju, klusi organizē objektivitātes lauku, kurā gaišā dienas laikā sods varēs funkcionēt kā terapeitisks līdzeklis un spriedums varēs iekļauties gudrās runās. Ir saprotams, kāpēc justīcija bija tik viegli pieņēmusi cietumu, kas tomēr nebūt nebija tās domu bērns. Justīcija gluži vienkārši atdeva parādu cietumam.

Otrā nodaļa

ILEGALITĀTE UN DELIKTS

Attiecībā pret likumu ieslodzījums var būt brīvības atņemšana. Ieslodzījums cietumā, kas to nodrošina, vienmēr ir saturējis tehnisku plānu. Miesas sodi ar to spožajiem rituāliem, ar to ciešanu ceremonijas mākslu, kas sajaukusies ar cietuma sodiem, kas slēpās masīvās arhitektūrās un ko glabāja administrāciju noslēpums, tā nav pāreja pie nediferencēta, abstrakta un nenoteikta soda; tā ir pāreja no mākslas sodit pie citas, ne mazāk gudras mākslas. Tehniska mutācija. No šīs pārejas viens simptoms un viens rezumējums: katordznieku ķēdes aizstāšana ar cietuma ratiem 1837. gadā.

Ķēde, tradīcija, kas cēlusies galeru laikā, vēl pastāvēja Jūlija monarhijā. Svarīgums, ko XIX gadsimta sākumā tā, šķiet, pieņēma kā izrāde, varbūt ir saistīts ar faktu, ka tā vienā manifestācijā savienoja divus soda veidus: ceļš uz ieslodzījumu noritēja kā miesas soda ceremoniāls.⁷⁰ Stāsti par “pēdējo ķēdi” – īstenībā to, kas izvagoja Franciju 1836. gadā – un skandāli ļauj atgūt šo ieslodzījuma zinātnes likumiem ļoti svešo darbību. Sākumā ešafota rituāls; tas ir dzelzs kaklasiksna un ķēžu iebūvēšana sienā Bisetras cietuma pagalmā: katordznieks ar pakausi atgāzts uz laktas kā uz bluķa; taču šoreiz bendes māksla ir cērtot nesadragāt galvu – ačgārna veiklība, kas māc nedot nāvi. “Lielajā Bisetras cietuma pagalmā izliek spīdzināšanas instrumentus: vairākas ķēžu rindas ar kakla dzelzīm.

⁷⁰ Fošers atzīmēja, ka ķēde bija tautas izrāde “galvenokārt kopš laika, kad gandrīz tika atcelti ešafoti”.

Artupanu (gvardu vadītāju), kas uz laiku kļuvuši par kalējiem, ricībā ir lakta un āmurs. Pie aizsargvaļņa režģiem ir piekārtas visas šīs galvas ar drūmu vai drošsirdīgu izteiksmi; speciālists tās cieši piestiprina. Augstāk visos cietuma stāvos var redzēt kājas un rokas, kas nokarājas cauri vieninieku kameras stieniem, attēlojot cilvēku miesas jūkli; tie ir ieslodzītie, kas nāk piedalīties savu iepriekšējā vakara biedru sakārtošanā... Lūk, viņi kā upurēšanās iemiesojums. Viņi ir apsēdušies zemē, uz labu laimi un pēc auguma sapāroti; šie dzelži, no kuriem katram jānes 8 mārciņas, savukārt nospiež viņu ceļus. Darba veicējs tos pārskata, noņemot galvas mērus un pielāgojot milzīgās kakla ķēdes ikšņa biezumā. Lai piestiprinātu kakla dzelzi, ir nepieciešama trīs benžu palīdzība; viens atbalsta laktu, otrs tur savienotus divus dzelzs kaklasiksnas galus un ar abām rokām pasargā pacienta galvu; trešais ar divkāršu sparū dauza un saplacina zem sava masīvā āmura bultu. Katrs sitiens sakrata galvu un ķermeni... Turklāt nedomā par briesmām, ka upuris varētu aizbēgt, ja āmurs novirzītos; šī sajūta ir mazsvarīga, vai drīzāk tā izzūd dziļu briesmu sajūtas priekšā, ko izjūt, aplūkojot Dieva radību tādā pagrimumā.⁷¹ Un vēl tā ir publiskas izrādes dimensija; pēc *Gazette des tribunaux*, 19. jūlijā vairāk nekā 100 000 personu redz ķēdi aizejam no Parīzes: "Došanās lejā no Kurtijas Karnevāla pēdējā dienā..." Kārtīgie un bagātie no tāienes nāk skatīties paejam garām lielo klejotāju cilti, kas ir saķēdēta, šī cita suga, "cita rase, kam ir privilēģija apdzīvot katorgas un cietumus"⁷². Skatītāji no tautas kā publisko miesas sodu laikos turpina ar notiesātajiem savas divdomīgās vārdu apmaiņas ar apvainojumiem, draudiem, uzmundrinājumiem, sitieniem, naida un līdzdalības zīmēm. Saceļas kaut kas negants un nebeidzami pārskrien pāri visai procesijai: niknums pret pārāk bargo vai pārāk iecietīgo justīciju; kļūdzeni pret nīstajiem noziedzniekiem; kustības par labu cietumniekiem, kurus pazīst un kurus sveicina; sadursmes ar policiju: "Visu ceļa gabalu no Fontenblo katordznieku grupas lika dzirdēt sašutuma pilnus saucienus pret Delakolonžu: Nost ar šo abatu, viņi teica, nost ar šo nejauko cilvēku; viņš būtu jātiesā. Bez municipālās gvardes enerģijas un stingrības būtu varējušas notikt nopietnas nekārtības. Vožirārā visnegantākās bija sievietes. Viņas kļiedza: Nost ar

⁷¹ *Revue de Paris*, 7 juin 1836. 1836. gadā šī izrādes daļa vairs nebija publiska; vienīgi daži privilēģēti skatītāji tur tika pielaisti. Stāsts par iekalšanu, ko atrod *Revue de Paris*, tieši atbilst - reizēm vārds vārdā - tam, kāds tas bija *Dernier jour d'un condamné*, 1829.

⁷² *Gazette des tribunaux*, 20 juillet 1836.

Jauno priesteri! Nost ar briesmoni Delakolonžu! Šallēm plīvojot, atskrēja Monrūžas un Vožirāras policijas komisāri un vairāki mēri un mēru vietnieki, lai liktu respektēt justīcijas lēmumu. Fransuā netālu no Isī, pamanījis Alāra kungu un brigādes gvardus, meta viņiem ar savu koka bļodu. Tad atcerējās, ka šī notiesātā ģimene un dažas viņa veco draugu ģimenes dzīvo Ivri. Kopš tā laika dienesta inspektori vienmēr izvietojās zināmā secībā uz ceļa un gāja tuvu līdzās katordznieku ratiem. Tie no Parīzes kordona visi bez izņēmuma svieda ar savu koka bļodu pa galvu gvardiem, dažiem arī trāpidami. Šajā brīdī pūlis izjuta dedzīgu trauksmi. Tie metās virsū vieni otriem.⁷³ Ķēdei garāmejojot, no Bisetras līdz Sevrai tika aplaupīts liels skaits māju.⁷⁴

Šajos notiesāto projām došanās svētkos ir tāds kā grēkāža rituāls, kuru sit, viņu padzenot, mazliet ākstu svētki, kur mainās ar lomām, daļa no vecajām ešafota ceremonijām, kur patiesībai jāatklājas dienas gaismā, kāda daļa arī no šīm tautas izrādēm, kur nāk atpazīt slavenas personas vai tradicionālus tipus: patiesības vai negodīguma spēle, apliecinājuma un kauna defilēšana, apvainojumi vainīgajiem, kurus atmasko, bet, no otras puses, liksmā atzišanās noziegumos. Cenšas atkal ieraudzīt to noziedznieku sejas, kas bijuši slaveni; skrejlapas atgādina par to noziegumiem, kurus redz ejam garām; avīzēs iepriekš bijuši rakstīti viņu uzvārdi un stāstīts par viņu dzīvi; reizēm minētas viņu īpašās pazīmes, aprakstīti viņu tērpi, lai programmas skatītājiem viņi ar savu identitāti nevarētu paslīdēt garām.⁷⁵ Nāk arī aplūkot noziedznieku tipus, pēc tērpa vai sejas mēģina noteikt notiesātā "profesiju", uzminēt, vai viņš ir slepkava vai zaglis: tā ir masku balle un leļļu izrāde, bet vairāk izglītotiem skatieniem te paveras arī tāda kā empīriskā nozieguma etnogrāfija. Skatuves izrādes Galla frenoloģijas garā atbilstoši videi, kurai pieder, liek lietā visas pieejamās nozieguma semioloģijas: "Fizionomijas ir tikpat dažādas kā kostimi: šeit majestātiska galva kā Muriljo sejas; tur netikla seja ar biežām uzacīm, kas vēsta par noteiktu noziedznieka enerģiju... Citur uz zēna auguma

⁷³ Ibid.

⁷⁴ La Phalange, 1er août 1836.

⁷⁵ *Gazette des tribunaux* regulāri publicē šos sarakstus un "kriminālās" piezīmes. Apraksta piemērs, lai labi atpazītu Delakolonžu: "Vecas vadmalas bikses, kas nosedz zābakus, tā paša auduma cepure, ko rotā nags, un pelēks kreklis... zils vadmalas mēteli" (1836. gada 6. jūnijs). Vēlāk tiek nolemts pārgērbt Delakolonžu, lai paglābtu viņu no pūļa niknuma. *Gazette des tribunaux* tūlīt apraksta pārgērbšanos: "Rūtainas bikses, zila audekla kreklis, salmu cepure." (20. jūlijā).

iezīmējas arāba galva. Lūk, sievišķīgi un maigi vaibsti, tie ir līdzdalībnieki; skatieties uz šim izvirtībā spīdošajām sejām, tie ir audzinātāji.”⁷⁶ Uz šo spēli atsaucas paši notiesātie, izrādot savu noziegumu un sniedzot savas ļaunās rīcības izrādi – tā ir viena no tetovēšanas funkcijām, sava varoņdarba vai likteņa viņjete: “Viņi nes tās zīmes – vai nu uz kreisās rokas uztetovētu giljotīnu, vai uz krūtīm uztetovētu dunci, kas iedurts asiņojošā sirdī.” Garāmejojot viņi ar mīmiku attēlo savu noziegumu, zobojas par tiesnešiem vai policiju, dižojas ar ļaunajiem darbiem, kas nav tikuši atklāti. Fransuā, vecais Lasenēra līdzdalībnieks, stāsta, ka viņš izdomājis metodi, kā nogalināt cilvēku, neliekot viņam kliegt un neizšļācot ne pilīti asiņu. Lielajam ceļojošajam nozieguma gadatirgum bija savi jokdari un savas maskas, kur uz ziņķāribu un lamām atbild ar komisku patiesības apliecināšanu. Ap Delakolonžu 1836. gada vasarā sacēlās vesela scēnu virkne – viņa noziegumam (viņš bija sacirtis gabalos savu miļāko, kas bija grūtniece) viņa garīdznieka tituls bija sagādājis lielu skandālu; tas ļāva viņam arī izbēgt no ešafota. Šķiet, ka viņu vajāja liels tautas naidis. Jau divričos, kad viņu 1836. gada jūnijā veda uz Parīzi, viņš tika visādi apvainots un nevarēja novaldīt asaras; tomēr viņš nebija gribējis, lai viņu vestu karīetē, uzskatot, ka pazemojums ir daļa no viņa soda. Ceļā no Parīzes, “pār šo cilvēku gāzās neiedomājams tikumīgā pūļa sašutums, morāls niknums un zemiskums; viņš tika nomētāts ar zemi un dubļiem; pār viņu bira akmeņu lietus ar publiska niknuma kliegzieniem... Tā bija neredzēta niknuma eksplozija; naidā līdz eksaltācijai iedegās galvenokārt sievietes, īstas fūrijas.”⁷⁷ Lai viņu aizsargātu, viņam lika nomainīt drēbes. Daži skatītāji pārskatījās un iedomājās atpazīstam Fransuā kādā jokdari, kas spēlēja nozieguma izrādi, tēlodams arī garīdznieka lomu, kas viņš nebija, un pie “viņa” nozieguma stāsta jaukdams klāt lūgšanas un svētīšanas žestus, kuri veltīti pūlim, kas viņu lamā un smejas. Dažus soļus tālāk īstais Delakolonžs, “juzdamies kā moceklis”, cieta divkārtu kaunu par apvainojumiem, kas nenāca pār viņu, bet bija viņam adresēti, un par apsmieklu, kas lika viņam cita noziedznieka izskatā atkal parādīties kā garīdzniekam, kas viņš bija un ko viņš būtu gribējis noslēpt. Viņa acu priekšā viņa kaislibu izspēlēja slepkavniecisks jokdaris, ar kuru viņš bija sakalts ķēdē.

⁷⁶ Revue de Paris, juin 1836. Sk.: *Claude Gueux*: “Aptaustiet visus šos galvaskausus, katram no šiem kritušajiem cilvēkiem ir savs dzīvnieka tips... Lūk, lūsis, lūk, kaķis, lūk, pērtiķis, lūk, maitu lija, lūk, hiēna.”

⁷⁷ La Phalange, 1er août 1836.

Visās pilsētās, kur ķēde gāja cauri, tā nesa sev līdzī svētkus; tās bija soda saturnālijas; sods kļuva par privilēģiju. Un ar ļoti savādu paradumu, kas šķiet izbēgam no parastiem miesas sodu rituāliem, tā gaidīja no noziedzniekiem mazāk obligātās nožēlas zīmes nekā traka prieka eksploziju, kas noliedza sodīšanu. Dzelzs kakla ķēžu ornamentam paši katordznieki pievienoja lenti, pītu salmu, ziedu vai dārgas veļas rotājumu. Ķēde ir aplis un dejas; tā ir arī sapārošana, piespiestas laulības aizliegtā mīlestībā. Kāzas, svētki un iesvētīšana ķēdēs: "Viņi skrēja pa priekšu dzelzīm ar puķu pušķi rokā, lentes vai salmu pušķīši rotāja viņu cepures un visizveicīgākie bija izslējuši savas stāvās bruņu cepures... Citi valkāja ažuņas zeķes koka tupelēs vai modernu vesti zem strādnieka virsvalka."⁷⁸ Un visu svētku laiku, kas sekoja dzelzs žvadzoņai, ķēde veidoja lielu farandolu, kas bez mitas griezās Bisetras pagalmā: "Lai sargās uzraugi, ja ķēde viņus atpazīna; tā viņus ietina un noslicināja savos riņķos, katordznieki palika kaujas lauka saimnieki līdz dienas norietam."⁷⁹ Lielā notiesāto kņada atbildēja justīcijas ceremoniālam ar izdomātiem krāšņumiem. Tas apgriezta otrādi greznumu, varas kārtību un tās zīmes, prieka formas. Taču nebija tālu no politiskas kņadas. Bija jābūt kurlam, lai nesadzirdētu šos jaunus akcentus. Katordznieki dziedāja maršus, kas ātri kļuva populāri un ko visur atkārtoja. Bez šaubām, tur bija raudu dziesmas atbalsis, ko noziedzniekiem aizdeva skrejlapas – nozieguma apliecināšana, melnā heroizācija, briesmīgu sodu piesaukšana un vispārējs naids, kas viņus apņēma: "Lai mums skan taures... Drosmi, bērni, bez nodrebēšanas izturēsīm šausmīgo likteni, kas lidinās virs mūsu galvām... Mūsu dzelži ir smagi, taču mēs to pārcietīsim." Neviens balss neatskan notiesāto aizstāvībai un nesaka: "Atbrīvosim viņus no ciešanām." Tomēr šajās kolektīvajās dziesmās ir citāda tonalitāte; tās vairs nesaskan ar morāles kodeksu, ko sludināja lielākā daļa veco gaudu dziesmu. Spīdzināšana nevis izraisa nožēlu, bet vairo lepnumu; justīcija, kas nesusi notiesāšanu,

⁷⁸ Revue de Paris, 7 juin 1836. Pēc *Gazette des tribunaux* kapteinis Torezs, kas komandēja 19. jūlija ķēdi, gribēja likt novākt šos rotājumus: "Tas ir nepiedienīgi, ka, dodoties katrogā izpirkt savu vainu, jūs ejat tik tālu savā bezkaunībā, ka rotājat savas cepures, itin kā tā būtu jūsu kāzu diena."

⁷⁹ Revue de Paris, 7 juin 1836. Tajā laikā ķēde tika saisināta, lai liktu šķēršļus šai farandolai, un kareivjiem tika uzdots uzturēt kārtību no brīža, kad devās ceļā. Katordznieku sabats ir aprakstīts Notiesātā pēdējā dienā. "Veltīgi tur bija sabiedrība, ko pārstāvēja cietuma uzraugi un izbiedēti ziņkārīgie, noziegums to mazliet nonievāja un no šī briesmīgā soda uztaisīja ģimenes svētkus."

tieks noraidīta, un nopeltais pūlis nāk skatīties to, ko tas domājas esam nožēla vai pazemojums: "Reizēm tik tālu no mūsu pavardiem mēs nodrebam. Mūsu aizvien bargās pieres liks nobālēt mūsu tiesnešiem... Jūsu nelaimes kārie skatieni cenšas atrast mūsu vidū novārgušu rasi, kas raud un pazemojas. Taču mūsu skatieni ir lepni." Tur arī rod apliecinājumu, ka katorgas dzīve ar savu brālības laiku paredz priekus, kādus brīvība nepazīst: "Ar laiku ieslēgsim dzelžos priekus. Aiz restēm dzims svētku dienas... Prieki ir nodevīgi. Tie izbēgs bendēm, tie sekos dziesmām." Un galvenais – pašreizējā kārtība neilgs mūžīgi; ne vien notiesātie tiks atbrīvoti un atgūs savas tiesības, bet viņu apsūdzētāji nāks viņu vietā. Starp noziedzniekiem un viņu tiesnešiem nāks lielā atmaksas tiesas diena: "Mums, katordzniekiem, cilvēku nicināšana. Mums arī viss zelts, kam viņi neuzticas. Kādu dienu šis zelts pārņāks mūsu rokās. Mēs to nopirksim par mūsu dzīvības cenu. Citi pārņems savā varā šīs ķēdes, ko šodien jūs liekat nest mums; viņi kļūs vergi. Salaužot šķēršļus, mums atmirdzēs brīvības zvaigzne... Ardievu, jo mēs nicinām gan jūsu dzelžus, gan jūsu likumus."⁸⁰ Skrejlapu iztēlotais godbijīgais teātris, kur notiesātais pierunāja pūli, lai tas nekad viņu neatdarina, šobrīd kļūst par draudīgu skatuvi, kur pūlis ir aicināts izvēlēties starp benžu barbarismu, tiesnešu neatsainību un notiesāto nelaimi, kas šodien ir uzveikti, bet kas reiz triumfēs.

Lielā ķēdes izrāde savienojas ar seno publisko miesas sodu tradīciju; tā savienojas arī ar daudzpusīgo nozieguma izrādi, ko sarīko laikraksti, preses pīles, akrobāti un bulvāru teātri⁸¹; taču tā arī sajaucas ar apvainojumiem un ciņām, kuru rūkoņu tā nes; tā viņiem rāda tādu kā simbolisku izeju: likuma uzveikta, nekārtības armija sola atgriezties; tos, ko kārtības vardarbība ir padzinusi, savukārt nesīs atpakaļ atbrīvojošs satricinājums. "Es biju izbiedēts, redzot tik daudz dzirksteļu atkal parādāties šajos pelnos."⁸² Uzbudinājums, kas vienmēr apņēmis miesas sodus,

⁸⁰ Tāda paša stila dziesmiņu citēja *Gazette des tribunaux* 1836. gada 10. aprīlī. To dziedāja ar Marseljēzas melodiju. Patriotiska kaujas dziesma tur atklāti kļuva par sociāla kara dziesmu: "Ko no mums grib šī muļķa tauta, vai tā nāk aizvainot nelaimē? Tā mierīgi skatās uz mums. Mūsu bēdes nebiedē to."

⁸¹ Ir rakstnieku šķīra, kas "ar pārsteidzošu veiklību apdāvinātus ļaundarus iecel nozieguma slavinājumā, kas liek viņiem spēlēt galveno lomu un viņu izlēcieniem, izjokošanai un slikti slēptajam izsmieklam ziedo varas aģentus. Katrs, kas redzējis izrādām *L'Auberge des Adrets* vai *Robert Macaire*, tautas vidū slavenās drāmas, bez grūtībām atzīs manu vērojumu patiesumu. Godīgie ļaudis un sabiedrības spēks ir mistificēti no viena gala līdz otram" (*H.A. Fregier, Les classes dangereuses*, 1840, II, p. 187-188).

⁸² Le dernier jour d'un condamné.

nonāk atskaņās ar noteiktiem draudiem. Ir saprotams, ka Jūlija monarhija ķēdi bija nolēmusi atcelt to pašu, bet daudz steidzamāku iemeslu dēļ, kas XVIII gadsimtā prasīja miesas sodu atcelšanu: “Nav mūsu paradumos tādā veidā vadīt cilvēkus; ir jāizvairās rīkot pilsētās, kuras šķērso konvojs, tik riebigu izrādi, kas pie tam nedod iedzīvotājiem nekādu mācību.”⁸³ Tātad ir nepieciešams atteikties no šiem publiskajiem rituāliem; noziedznieku pārvietošanai jāpacieš tā pati mutācija, ko pacieš paši sodi; un ar tie jānovieto zem administratīvā bikluma zīmes.

Un tā – tas, ko pieņēma 1837. gada jūnijā, lai aizstātu ķēdi, nebija vienkārši slēgti rati, par kuriem kādu brīdi runāja, bet gan mehānisms, kas bija ļoti rūpīgi izstrādāts. Šie rati bija iecerēti kā ripojošs cietums. Kustīgs panoptika ekvivalents. Centrālais gaitenis to sadala visā garumā: no vienas un otras puses sešas kameras, kur ieslodzītie sēž viens otram pretī. Viņu pēdas ievieto gredzenos, kas ir iekšienē apstrādāti ar vilnu un savienoti savā starpā ar 18 sprīžu ķēdēm; kājas ir ieliktas metāla ceļšegos. Notiesātais sēž “uz tādas kā cinka un ozola piltuves, kas izlīst uz publiskā ceļa”. Kamerai nav neviena loga uz ārpusi; tā ir pilnīgi apsista ar skārdu; “vajadzīgajai gaisa plūsmai” ļauj ieplūst vienīgi vēdlodziņš, kas arī ir no caurumaina skārda. No gaitēņa puses katras kameras durvis rotā lodziņš ar dubultu nodalījumu: viens pārtikai, otrs aizrestots uzraudzībai. “Lodziņu atvērums un ieslipais virziens ir kombinēti tādā veidā, ka sargu acis var nepārtraukti sekot cietumniekiem un viņi dzird pat visklusāk teiktos vārdus, bet cietumniekiem nav iespējams saskatīties vai sazināties savā starpā.” Tādā veidā, ka “tie paši rati bez mazākajām neērtībām reizē var saturēt katordznieku un vienkāršu apsūdzēto, vīriešus un sievietes, bērnus un pieaugušos. Lai kāds arī būtu brauciena ilgums, gan vieni, gan otri tiek nogādāti galapunktā, nevarēdami nedz ieraudzīt viens otru, nedz sarunāties.” Divi sargi, kuru buņojumā ir ozolkoka rundziņas “ar lielām, trulām dimanta naglām”, ar savu pastāvīgo uzraudzību ļauj darboties veselai sodu sistēmai, kas atbilst ratu iekšējiem noteikumiem: maizes un ūdens režīms, roku dzelži, atņemts spilvens, kas ļautu gulēt, abas rokas saķēdētas. “Aizliegta jebkuru citu kā vien tikumīgu grāmatu lasīšana.”

Ja tam būtu piemītis tikai tā maīgums un ātrums, šis mehānisms “būtu darijis godu tā autora jūtīgumam”; taču tā sūtība bija darbināt īstus penitenciāros ratus. Ar saviem ārējiem rezultātiem tiem ir gluži bentemiska pilnība: “Uz šī ātri garām braucošā ripojošā cietuma mēmajiem un

⁸³ Gazette des tribunaux, 19 juillet 1836.

tumšajiem sāniem nav neviena cita uzraksta kā vien vārdi: "Katordznieku pārvietošana", un tā ātrajā garāmbraukšanā ir kaut kas noslēpumains un drūms, ko Bentems prasa kriminālo arestu izpildīšanai un kas skatītāju prātā atstāj daudz dziedinošāku un ilgstošāku iespaidu nekā ciniskie un priecīgie ceļotāju skati."⁸⁴ Tam ir arī savi iekšējie rezultāti; jau dažās transportēšanas dienās (kuru laikā ieslodzītie ne uz mirkli nav atlaisti vaļā) tas darbojas kā labošanas aparāts. Cietumnieki no tiem iznāk daudzkārt prātīgāki: "Morālā ziņā šī pārvietošana, kas tomēr ilgst tikai septiņdesmit divas stundas, ir briesmīgs miesas sods, kura sekas, kā šķiet, uz cietumnieku darbojas ilgi." Par to liecina paši katordznieki: "Kameru ratos, kad neguļ, var tikai domāt. Visiem spēkiem domājot, man šķiet, ka manī rodas nožēla par to, ko esmu izdarījis. Sprototiet, galu galā es sāku baidīties, vai nelabošos."⁸⁵

Šie panoptiskie rati ir smalka lieta. Tomēr veids, kādā tie aizstāj ķēdi, un šis aizvietošanas iemesli ierobežo visu procesu, ar ko astoņdesmit gados ieslodzījuma sods ir pārņēmis stafeti no miesas sodiem: kā pārdomāta indivīda pārveidošanas tehnika. Kameru rati ir reformas aparāts. Miesas sodu ir aizstājis nevis masveida ieslodzījums, bet gan rūpīgi realizēts disciplinārs mehānisms. Vismaz pamatos.

*

Cietums savā realitātē un redzamajos rezultātos tūlīt tika pasludināts par kriminālās justīcijas lielu neveiksmi. Ļoti divainā veidā ieslodzīšanas vēsture neklausā hronoloģijai, kuras garumā varētu redzēt citu citam prātīgi sekojam ieslodzījuma soda ieviešanu, pēc tam tā neveiksmes reģistrēšanu, tad lēnu reformas projektu pieaugumu, kas beigsies ar vairāk vai mazāk sakarīgu penitenciārās tehnikas definīciju; tad šī projekta likšana lietā; beidzot tās panākumu vai neveiksmes konstatējumu. Īstenībā bija šo elementu optiska mērīšana vai katrā ziņā citāda izplatīšana. Un gluži kā labojošas tehnikas projekts pavadīja ieslodzīšanas soda

⁸⁴ Gazette des tribunaux, 15 juin 1837.

⁸⁵ Gazette des tribunaux, 23 juillet 1837. 9. augustā *Gazette* ziņo, ka netālu no Gingampas rati ir apgāzušies: taču cietumnieki nevis dumpojās, bet palīdzēja saviem sargiem novietot taisni viņu kopīgo transporta līdzekli". Tomēr 30. oktobri tā vēsta par bēgšanu Valansā.

no visām sabiedrības krīzēm, lai izmēģinātu savus spēkus, vai tādas izrādes priekšā var palikt vienaldzīgs?”⁹¹

Cietums nevar neradīt likumpārkāpējus. Viņus veido tas eksistences veids, kādam pakļauj ieslodzītos: viņus izolē kamerās vai viņiem uzspiež nevajadzīgu darbu, kam viņi neatradis pielietojumu, tas visādā ziņā nenozīmē “sapņot par cilvēku sabiedrībā; tas ir radīt pretdabisku, nederīgu un bīstamu eksistenci”; grib, lai cietums audzina ieslodzītos, bet vai ir prātīgi, ja audzināšanas sistēma, kam pakļauj cilvēku, darbojas pretēji dabas gribai?⁹² Cietums veido arī delinkventus, varmācīgi ietekmējot ieslodzītos; tas ir domāts, lai pielietotu likumus un iemācītu cieņu pret tiem; visa tā darbība norisinās varas pārmērības veidā. Administrācijas patvaļa: “Netaisnība, ko izjūt cietumnieks, ir viens no iemesliem, kas viņa raksturu visvairāk var darīt nevaldāmu. Kad viņš redz sevi izliktu ciešanām, ko likums nav pavēlējis, pat ne paredzējis, viņš nonāk ierastā naida stāvoklī pret visu, kas ir viņam apkārt; visos varas aģentos viņš redz tikai bendes; viņš vairs netic, ka ir vainīgs; viņš apsūdz pašu justīciju.”⁹³ Sargu samaitātība, bailes un nespēja: “1000 līdz 1500 ieslodzītos uzrauga 30 līdz 40 uzraugi, kādu drošību viņi var saglabāt, tikai rēķinoties ar denunciaciju, tas ir samaitātību, par kuras sēšanu rūpējas paši. Kas ir šie sargi? Atvaļināti kareivji, cilvēki bez izglītības, kuru darbībai nav gudrības, kuri ļaundarus sargā sava amata dēļ.”⁹⁴ Eksploatēšana ar soda darbu, kam šajos apstākļos nevar būt nekāda audzinoša rakstura: “Uzstājas pret vergu tirdzniecību. Vai ieslodzītie tāpat kā viņi nav uzņēmēju pārdoti un ražotāju nopirkti... Vai cietumnieki tā mūcās godprātību? Vai ar šiem nejdzīgajiem eksploatācijas piemēriem viņi netiek vēl vairāk demoralizēti?”⁹⁵

Cietums dara iespējamu, precīzāk – veicina likumpārkāpēju vides veidošanos; viņi cits ar citu ir solidāri, hierarhiskoti, gatavi uz visām nākamajām līdzdalībām: “Sabiedrība aizliedz vairāk nekā 20 personu grupēšanos... un tā pati organizē 200, 500, 1200 notiesāto grupēšanos cie-

⁹¹ E. de Beaumont et A. de Tocqueville, Note sur le système pénitentiaire, 1831, p. 22-23.

⁹² Ch. Lucas, De la réforme des prisons, I, 1836, p. 127 et 130.

⁹³ F. Bigot Préameneu, Rapport au conseil général de la société des prisons, 1819.

⁹⁴ La Fraternité, mars 1842.

⁹⁵ Vēstule, ko L'Atelier, octobre 1842, 3e année, n° 3, adresējis kāds par iestāšanos arodbiedrībā ieslodzīts strādnieks. Viņš varēja izteikt šo protestu laikā, kad tas pats laikraksts vadīja kampaņu pret soda darba konkurenci. Tajā pašā numurā kāda cita strādnieka vēstule par šo pašu tematu. Sk. tāpat La Fraternité, mars 1842, 1re année, n° 10.

tumos, kurus tiem ceļ *ad hoc* un kurus viņu lielākai ērtībai sadala darb-
nīcās, pagalmos, kopējās guļamistabās, ēdamzālēs... Un tā visā Francijas
teritorijā tos vairo tādā veidā, ka tur, kur ir cietums, ir grupēšanās... tik-
pat daudz antisabiedrisku klubu.”⁹⁶ Un šajos klubos tiek audzināts jaunais
delinkvents, kas tur atrodas savā pirmajā notiesājumā: “Pirmā vēlme, kas
viņam radīsies, būs vēlēšanās apgūt prasmi, kā izvairīties no likuma
bardzības; pirmā mācība tiks smelta šajā stingrajā zagļu loģikā, kas liek
tiem sabiedrību uzskatīt par ienaidnieku; pirmā morāle būs denunciā-
cija un spiegošana, kas celtas godā mūsu cietumos, pirmā aizraušanās, ko
viņā atrasis, izbiedēs jauno personu ar savām briesmonībām, kam vaja-
dzējis rasties karceros un ko spalva atsakās nosaukt... Kopš tā laika viņš ir
sarāvis attiecības ar visu, kas viņu saistīja pie sabiedrības.”⁹⁷ Fošērs runāja
par “nozieguma kazarmām”.

Apstākļi, kādi ieslodzītajiem tiek radīti pēc atbrīvošanas, tos fatāli
notiesā uz recidīvu: viņi ir policijas uzraudzībā; viņiem ir noteikta dzīves
vieta vai uzturēšanās aizliegumi; viņi “iet ārā no cietuma tikai ar pasi, kas
viņiem jārāda visur, kur vien viņi ietu, un kas parāda, kādu notiesāša-
nu viņi ir izcietuši”⁹⁸. Uzturēšanās aizliegums, neiespējamība atrast darbu
un klaidonība ir visbiežākie recidīva faktori. *Gazette des tribunaux* un arī
strādnieku avīzes regulāri raksta par tādiem gadījumiem kā to, ko
piedzīvojis par zādzību notiesāts strādnieks, kas bijis uzraudzībā Ruānā
un atkal saņemts par zādzību, un advokāti atteikušies viņu aizstāvēt; tad
viņš pats ņēmis vārdu un tiesas priekšā izstāstījis savu dzīves stāstu;
iznācis no cietuma un piespiests dzīvot noteiktā vietā, viņš nav varējis
atkal dabūt savu apzeltītāja amatu, viņa ieslodzītā statuss licis to visur
atraidīt; policija atteikusi viņam tiesības meklēt darbu citur; tā viņš
nonāca ķēdēs Ruānā, lēni mirstot tur no bada un šis mokošās uzraudzī-
bas posta. Viņš lūdza darbu mērijā; viņš bija nodarbināts nedēļu kapos
par 14 santīmiem dienā: “Taču, viņš saka, es esmu jauns, man ir laba
ēstgriba, es ēdu vairāk nekā divas mārciņas maizes par 5 santīmiem mār-
ciņā; kā es par 14 santīmiem varēju paēst, nomazgāties un dzīvot? Mani
māca izmisums, es gribēju atkal kļūt par godīgu cilvēku; uzraudzība mani
no jauna iegremdēja nelaimē. Man radās nepatika pret visu; tad es

⁹⁶ L. Moreau-Cristophe, *De la moralité et de la folie dans le régime pénitentiaire*, 1839, p. 7.

⁹⁷ L'Almanach populaire de la France, 1839, signé D., p. 49-56.

⁹⁸ F. de Barbé Marbois, *Rapport sur l'état des prisons du Calvados, de l'Eure, la Manche et la Seine-Inférieure*, 1823, p. 17.

iepazinos ar Lemetru, kas arī bija nonācis nabadzībā; vajadzēja dzīvot, un mēs atgriezāties pie sliktās domas zagt.”⁹⁹

Cietums netieši rada likumpārkāpējus, likdams krist nabadzībā ieslodzītā ģimenei: “Ar to pašu spriedumu, ar ko ģimenes galvu nosūta uz cietumu, ģimenes māti katru dienu pakļauj trūkumam un bērnus pamestībai, visa ģimene tiek lemta klaidonībai un ubagošanai. Šajā ziņā noziegums draud būt par sakni.”¹⁰⁰

Ir jāatzīmē, ka šī monotonā cietuma kritika pastāvīgi tika vērsta divos virzienos: pret faktu, ka cietums patiešām nebija labojošs, ka penitenciārā tehnika tur palika rudimentārā stāvoklī; pret faktu, ka, gribēdams būt labojošs, tas zaudē savu sodīšanas spēku,¹⁰¹ ka īstā penitenciārā tehnika ir bardzība¹⁰² un cietums ir divkārša ekonomiska kļūda: tieša ar tā organizācijas iekšējām izmaksām un netieša ar bezgalīgo likumpārkāpumu izmaksām.¹⁰³ Un tā, atbilde uz šīm kritikām bija vienmēr viena un tā pati: nemainīgo penitenciārās tehnikas principu atjaunināšana. Veselu pusgadsimtu cietums vienmēr bija dots kā pašas zāles; penitenciāro tehniku jaunā aktivizēšanās kļuva par vienīgo līdzekli to nepārtraukto neizdošanos labošanai; labojošā projekta realizēšana – par vienīgo metodi, kā pārvarēt neiespējamību likt tai pāriet pie rīcības.

⁹⁹ Gazette des tribunaux, 3 déc. 1829. Sk. par to pašu tematu: Gazette des tribunaux, 19 juillet 1839; La Ruche populaire, août 1840, La Fraternité, juillet-août 1847.

¹⁰⁰ Charles Lucas, De la réforme des prisons, II, 1838, p. 64.

¹⁰¹ Šī kampaņa bija ļoti spēcīga pirms un pēc centrālcietumu reglamentācijas 1839. gadā. Stingra reglamentācija (klusums, vīna un tabakas aizliegums, pārtikas devas samazināšana) kam sekoja sacelšanās. 1840. gada 3. oktobra *Le Moniteur*: “Bija skandalozī redzēt, kā ieslodzītie pilda savus kuņģus ar vīnu, gaļu, medijumiem, dažāda veida kārumiem un uzskata cietumu par ērtu viesnīcu, kur apgādājās ar visiem labumiem, ko brīvība tiem bieži liedza.”

¹⁰² 1826. gadā daudzas Ģenerālās padomes prasa, lai ar deportāciju aizstāj pastāvīgu un neefektīvu ieslodzījumu. 1842. gadā Augšalpu Ģenerālā padome prasa, lai cietumi kļūst “patiešām šķīstījoši”; tāpat arī Dromas, Ēras un Luāras, Njevras, Ronas, Sēnas un Uāzas Ģenerālās padomes.

¹⁰³ Pēc 1839. gadā veiktās centrālcietumu direktoru aptaujas. Ambrēnas direktors: “Labsajūtas pārmērība cietumos acīmredzami ļoti veicina briesmīgu recidīvu skaita pieaugumu. “Eisa: “Pašreizējais režīms nav pietiekami bargs, un, ja ir zināms fakts, ka daudziem ieslodzītajiem cietums ir pievilcīgs un ka viņi tur rod samaitājošas izpriecas, kas tiem ir viss.” Limoža: “Pašreizējais cietumu režīms, kas recidīvistiem faktiski ir kā īsts pansionāts, nekādā veidā nav represīvs.” (Cf. L. Moreau-Cristophe, *Polémiques pénitentiaires*, 1840, p. 86.) Salīdziniet ar deklarācijām, ko par cietuma liberalizācijas rezultātiem izteica penitenciārās administrācijas sindikātu atbildīgie darbinieki 1974. gada jūlijā.

Lai par to pārliecinātos, jāmin viens fakts: šajās pēdējās nedēļās notikušās ieslodzīto sacelšanās ir saistītas ar to, ka 1945. gadā ieviestajai reformai nekad nav bijis reāla rezultāta; tārad vajadzēja atgriezties pie tās pamatprincipiem. Bet principi, no kuriem joprojām gaida brīnišķīgus rezultātus, ir zināmi: drīz būs 150 gadi, kopš tie izteikti septiņās vispārīgās labu "penitenciāro apstākļu" maksimās.

1. Ieslodzījuma soda galvenajai funkcijai ir jābūt indivīda izturēšanās pārveidošanai: "Notiesātā labošana kā soda galvenais mērķis ir svēts princips, kura formālā parādīšanās zinātnes jomā un galvenokārt likumdošanas laukā ir gluži nesena" (Briseles penitenciārais kongress, 1847). Un Amora komisija 1945. gada maijā citīgi atkārtō: "Brīvības atņemšanas soda galvenais mērķis ir notiesāto labošana un sociālā pārgrupēšana." *Labošanas princips.*

2. Ieslodzītajiem jābūt izolētiem vai vismaz nodalītiem atbilstoši soda smagumam par viņu rīcību, bet galvenokārt – viņu vecumam, spējām, labošanas tehnikām, ko gatavojas izmantot atkarībā no viņu stāvokļa un pārveidošanās fāzēm. "Pārveidojošo līdzekļu izvēlē ir jāreķinās ar lielu ieslodzīto fizisku un morālu atšķirību, ar viņu perversijas pakāpi un nevienlīdzīgajām labošanas iespējām" (1850. gada februāris). 1945. gads: "Indivīdus ar sodu, kas mazāks par vienu gadu, penitenciārās iestādes izvietō atbilstoši dzimumam, personībai un delinkventa perversijas pakāpei." *Klasifikācijas princips.*

3. Sodi, kuru norisei jāspēj pārveidoties atkarībā no ieslodzītā individualitātes, sasniegtajiem rezultātiem, progresa vai atkārtotas krišanas. "Vainīgā pārveidošanai esot par soda galveno mērķi, vajadzētu vēlēties atbrīvot ikvienu notiesāto, tiklīdz viņa morālā reģenerācija ir pietiekami garantēta" (Š.Likā, 1836). 1945. gadā: "Progresīvs režīms tiek lietots... lai ļautu apieties ar cietumnieku atbilstoši viņa attieksmei un viņa labošanās pakāpei. Šis režīms ir no ieslodzījuma kamerā līdz pusbrīvībai... Nosacītas brīvības priekšrocība izpaužas visos pārejošos sodos." *Sodu modulācijas princips.*

4. Darbam ir jābūt vienai no galvenajām ieslodzīto transformācijas un progresīvas socializēšanās sastāvdaļām. Soda darbam "nav jātiek uzskatītam par papildinājumu vai, tā sakot, par soda pastiprinājumu, bet gan par soda mikstinājumu, kura atņemšana vairs nebūtu iespējama". Tam ir jāļauj iemācīties vai praktizēt amatu, lai dotu līdzekļus pašam ieslodzītajam un viņa ģimenei (Dikpetijo, 1857). 1945. gadā: "Ikviens pēc vispārējām

tiesību normām notiesātais ir piespiests uz darbu... Neviens nevar palikt nenodarbināts." *Darba kā pienākuma un tiesību princips.*

5. Ieslodzītā audzināšana no publiskās varas puses reizē ir nepieciešama piesardzība sabiedrības interesēs un pienākums pret ieslodzīto. "Vienīgi audzināšana var kalpot par penitenciāro instrumentu. Penitenciārā ieslodzījuma jautājums ir audzināšanas jautājums." (Š.Likā, 1838). 1945. gadā: "Ar cietumniekam uzspiesto apiešanos, ārpus jebkura samaitājoša mistrojuma... galvenokārt jāveicina viņa vispārēja un profesionāla izglītošana un viņa uzlabošana. *Penitenciāras audzināšanas princips.*

6. Cietuma režīmam vismaz daļēji jābūt kontrolētam un par to ir jābūt atbildīgam speciālam personālam, kam piemīt morālas un tehniskas spējas rūpēties par indivīdu labu veidošanos. Feriss 1850. gadā par cietuma ārstu teicis: "Viņa palīdzība ir derīga it visās ieslodzījuma formās... neviens nevarētu vēl vairāk kā ārsts iegūt ieslodzīto uzticību, labāk iepazīt viņu raksturu, efektīvāk iedarboties uz viņu jūtām, atvieglot viņu fiziskās sāpes un izmantojot šo ietekmīgo līdzekli, lai liktu viņiem uzklausīt bargus vārdus vai derīgus uzmundrinājumus." 1945. gadā: "Katrā penitenciārā iestādē darbojas sociālais un medicīniski psiholoģiskais dienests." *Ieslodzījuma tehniskās kontroles princips.*

7. Ieslodzījumam jāseko kontroles un palīdzības pasākumiem līdz bijušā ieslodzītā galīgai readaptācijai. Viņam iznākot no cietuma, viņu vajadzēs ne tikai uzraudzīt, "bet arī sniegt viņam atbalstu un palīdzību" (Bulē un Benko Parīzes Palāta). 1945. gadā: "Palīdzība tiek sniegta cietumniekiem soda laikā un pēc soda, lai atvieglotu viņu pārkvalificēšanos." *Papildu institūciju princips.*

Gadsimtu pēc gadsimta vārds vārdā atkārtojas tie paši fundamentālie priekšstati. Un katru reizi tos uzdod par beidzot atrastas un beidzot pieņemtas reformas formulējumu, kuras trūkst līdz pat šim brīdim. Tās pašas vai gandrīz tās pašas frāzes varētu būt aizgūtas no citiem "augļīgiem" reformas laika posmiem; tādiem kā XIX gadsimta beigas un "sociālās aizsardzības kustība" vai vēl pavisam neseno gadu ieslodzīto dumpjiem.

Tā tad cietums, tā "neveiksme" un labāk vai sliktāk realizētā reforma nav jāuztver kā trīs secīgi posmi. Drīzāk jādomā par vienlaicīgu sistēmu, kas vēsturiski pacēlusies pāri juridiskai brīvības atņemšanai; sistēma ar četriem elementiem, kas satur: cietuma disciplināro "papildinājumu" – pārvaras elementu; penitenciāras objektivitātes, tehnikas un "racionalitātes" radīšanu – saistītu zināšanu elementu; fakta atjaunināšanu, ja ne

noziedzības akcentēšanu, ko cietumam vajadzētu iznīcināt – apgrieztas efektivitātes elementu, un beidzot – “reformas” atkārtošānu, kas par spīti savam “ideālismam” ir izomorfs cietuma disciplinārajai funkcionēšanai – utopiskas sašķelšanas elementu. “Karcerālo sistēmu” veido šis sarežģītais kopums, nevis tikai cietuma institūcija ar saviem mūriem, personālu, reglamentiem un varmācību. Karcerālā sistēma savieno vienā kopumā runas un arhitektūru, piespiedu noteikumus un zinātniskus priekšlikumus, reālus sociālus rezultātus un neapstridamas utopijas, delinkventu labošanas programmas un noziedzības sastindzināšanas mehānismus. Vai šķietamā neveiksme nav daļa no cietuma funkcionēšanas? Vai tā nav jāiekļauj tajos varas rezultātos, ko disciplīna un ieslodzījuma tehnoloģija ieviesusi justīcijas aparātā un daudz vispārīgāk – sabiedrībā un ko var formulēt kā “karcerālo sistēmu”? Ja cietuma institūcija ir tik ilgi un tik nemainīgi noturējusies, ja soda ieslodzījuma princips nekad nav nopietni pētīts, tad, bez šaubām, tāpēc, ka šī karcerālā sistēma laidusi dziļas saknes un izpildījusi precīzas funkcijas. Par šo izturību liecina nesens fakts: paraugcietums, kas bija atvērts Flerimerožī, tikai 1969. gadā pārņēma savā izvietojumā panoptisko zvaigzni, kas 1836. gadā bija atmirdzējusi *Petite-Roquette*. Tas bija tas pats varas mehānisms, kas tur ieguva reālu apevidu un simbolisku formu. Bet kāda būs tā loma?

*

Pieņemsim, ka likums būtu domāts, lai noteiktu pārkāpumus, soda aparāta funkcija būtu samazināt to skaitu un cietums būtu šīs represijas instruments; tad ir jākonstatē neveiksme. Vai drīzāk – lai to formulētu vēsturiskos terminos, būtu jānovērtē ieslodzījuma soda ietekme uz vispārējo noziedzības līmeni – ir jābrīnās, ka par spīti jau pirms 150 gadiem pasludinātajai neveiksmei, cietums joprojām tiek atbalstīts. Vienīgā reāli iecerētā alternatīva bija deportācija, ko Anglija bija atmetusi no XIX gadsimta sākuma un ko Francija pārņēma Otrās impērijas laikā drīzāk kā bargu un reizē neskaidru ieslodzījuma formu.

Bet varbūt uz problēmu jāpalūkojas no otras puses un jājauc, kam kalpo cietuma neveiksme; kam ir derīgas šīs atšķirīgās parādības, ko kritika nepārtraukti dara zināmas: noziedzības uzturēšana, recidīva vispārināšana, gadījuma likumpārkāpēja padarīšana par pastāvīgu pārkāpēju un slēgtas noziedzības vides organizēšana. Varbūt ir jāmeklē, kas slēpjas

zem šķietamā soda institūcijas cinisma, kas pēc tam, kad ir licis notiešātajiem izciest sodu, turpina tos vajāt, darbojoties veselai virknei iezīmju (uzraudzība, kas kādreiz bija tiesiska un kas mūsdienās ir faktiska; policijas dosjē ir nomainījis kādreizējās katordznieka pases) un kas tādējādi vājā kā "delinkventu" to, kas ir attaisnots? Vai tur drīzāk nav jāsaskata konsekvence, nevis pretruna? Tad būtu jāpieļauj, ka cietums un, bez šaubām, vispārējā veidā sodi nav domāti, lai izskaustu pārkāpumus, bet drīzāk, lai tos atšķirtu, sadalītu un izmantotu; to mērķis nav tik daudz darīt paklausīgus tos, kas ir gatavi pārkāpt likumus, bet gan piemērot likumu pārkāpumus vispārējai pakļaušanās taktikai. Tātad krimināltiesību sistēma būtu veids, kā vadīt ilegalitātes, iezīmēt iecietības robežas, dažus atbrīvot, bet uz citiem izdarīt spiedienu, vienu daļu no tā izslēgt, citu darīt derīgu, tos neitralizēt, un no šiem gūt labumu. Īsi sakot, soda sistēma skaidri un gaiši "neapvalda" ilegalitātes; tā "diferencē" tās, nodrošinātu to vispārēju "ekonomiju". Un ja var runāt par šķiru justīciju, tad tikai tāpēc, ka pats likums vai tā pielietošanas veids kalpo kādas šķiras interesēm; tas nozīmē, ka visa ilegalitāšu diferenciālā vadīšana ar soda sistēmas starpniecību ir daļa no šiem uzkundzēšanās mehānismiem. Legālie sodi ir tāpēc, lai globālā stratēģijā aizvietotu ilegalitātes. Ar to, bez šaubām, var sākt saprast cietuma "neveiksmi".

Krimināltiesību sistēmas reformas galvenā shēma bija iesaistījusies XVIII gadsimta beigās cīņā pret ilegalitātēm: iecietības, savstarpēja atbalsta un interešu līdzsvars, kas Vecajā režīmā bija uzturējis citu citai līdzās dažādu sociālo slāņu ilegalitātes, tika pārtraukts. Tad radās utopiska doma par vispārēji un publiski sodošu sabiedrību, kur soda mehānismi vienmēr būtu darbībā, funkcionētu bez kavēšanās, bez starpniecības, bez šaubīšanās; šis divkārtī ideālais likums, kas būtu perfekts savos aprēķinos un iekļautos katrā pilsoņa iztēlē, jau no paša sākuma būtu bloķējis visus ilegalitātes paņēmienus. Un tā, lūk, XVIII un XIX gadsimta griežos pret jaunajiem kodeksiem vēršas jaunas tautas ilegalitātes briesmas. Vai varbūt vēl precīzāk – tautas ilegalitāte sāk attīstīties atbilstoši jaunajām dimensijām: tās nes sev līdzīgas kustības, kas no 1780. gada līdz 1848. gada revolūcijām krustojas ar sociāliem konfliktiem, cīņām pret politiskiem režīmiem, pretestību industrializācijas kustībai, ekonomiskās krīzes sekām. Shematiski var saskatīt trīs raksturīgus procesus. Vispirms attīstās tautas ilegalitāšu politiskā dimensija; un tas notiek divos veidos: līdz tam lokalizētie un zināmā mērā sevi ierobežotie paņēmieni (atteikšanās no nodokļa, vispārējas karaklausības, saistībām, cenas

noteikšanas; varmācīga slēpto preču konfiskācija; veikalu izlaupišana un vardarbīga preču izlikšana pārdošanai par "pareizu cenu"; sadursmes ar varas pārstāvjiem) Revolūcijas laikā varēja nonākt līdz atklātām politiskām cīņām, kuru mērķis bija nevis vienkārši likt piekāpties varai vai pielietot neiecietīgu rīcību, bet mainīt valdību un pašu varas struktūru. Turklāt dažas politiskas kustības klaji atbalstīja esošās ilegalitātes formas (rojālistu nemieri Francijas rietumos un dienvidos izmantoja zemnieku pretošanos jaunajiem likumiem par īpašumu, reliģiju, vispārējo kara-klausību); šī politiskā ilegalitātes dimensija kļuš reizē sarežģītāka un raksturīgāka strādnieku kustības un republikāņu partiju attiecībās XIX gadsimtā, kad strādnieku cīņa pārgāja politiskā revolūcijā (streiki, aizliegtas koalīcijas, neatļautas asociācijas). Katrā ziņā pie šo ilegālo paņēmieni apvēršņa – ko pastiprināja arvien vairāk ierobežojošā likumdošana – iezīmējās tīri politiskas cīņas; eventuāls varas apvērsums nebūt neskāra tos visus; un laba daļa no tiem varēja kapitalizēties vienprātīgām politiskām cīņām un dažreiz pat tieši pie tā novest.

No otras puses, ar likumu vai reglamentu noraidīšanu var viegli pazīt cīņas pret tiem, kas tos ievieš atbilstoši savām interesēm: vairs necinās pret nodokļu parādu atpircējiem, finansistiem, karaļa aģentiem, nolaidīgiem virsniekiem vai sliktiem ministriem, pret visiem netaisnības aģentiem, bet gan pret pašu likumu un justīciju, kas atbild par tā pielietošanu, pret nākamajiem īpašniekiem un kas liek novērtēt jaunus likumus, pret kalpotājiem, kas saprotas savā starpā, taču liek aizliegt koalīcijas; pret uzņēmējiem, kas palielina mašīnu skaitu, pazemina algas, pagarina darba stundas, padara arvien bargākus rūpniecību reglamentus. Pret jauno, buržuāzijas iekārtoto zemes īpašuma režīmu, izmantojot revolūciju – attīstījās zemniecības ilegalitāte, kas, bez šaubām, bija pazīnusi tās visvarmācīgākās formas no termidora līdz konsulātam, bet kas toreiz vēl nebija izzudusi; pret jauno legālās darba ekspluatācijas režīmu XIX gadsimta sākumā attīstījās strādnieku ilegalitātes: no vispēcīgākajām – kā mašīnu laušana, vai visilgstošākajām – kā asociāciju veidošana līdz visikdienišķākajām – kā absentisms, darba pamešana, klaidonība, blēdības ar jēlvēlām, ar darba kvantitāti un kvalitāti. Ilegalitāšu virkne iesaistās šajās cīņās, kur stājas pretī reizē likumam un šķirai, kas to uzspiedusi.

Beidzot, ja XVIII gadsimta gaitā¹⁰⁴ noziedzība tiešām arvien vairāk

¹⁰⁴ Sk. augstāk: p. 89 et suiv.

tiecās uz speciālām formām, aizvien vairāk sliecās uz veiklu zādzību un zināmā mērā kļuva par marginālu parādību, kas dzīvoja izolēti no iedzīvotājiem, kuri bija pret viņiem naidīgi – šī gadsimta pēdējos gados varēja piedalīties zināmu saišu atjaunošanā vai jaunu attiecību veidošanā, un nebūt ne tāpēc – kā to teica laikabiedri, – ka tautas nemieru vadītāji būtu noziedznieki, bet tāpēc, ka jaunās tiesību normas, reglamentācijas stingrība, valsts, īpašnieku vai kalpotāju prasības un stingrākas uzraudzības tehnikas vairoja pārkāpumu gadījumus un likuma otrā pusē lika sašūpoties daudziem indivīdiem, kuri citos apstākļos nebūtu pārgājuši pie specializētas noziedzības; pamatojoties uz jaunajiem likumiem par īpašumu, arī uz noraidīto vispārējo karaklausību, pēdējos revolūcijas gados attīstījās zemniecības ilegalitāte, vairojot varmācību, agresijas, zādzības, laupīšanas, līdz pat lielajām “politiskā banditisma” formām; tāpat uz likumdošanas vai ļoti nospiedošu reglamentu pamata (attiecībā uz kara klausības apliecību, īres maksām, darbalaikiem, kavējumiem) attīstījās strādnieku klaidonība, kas bieži savienojās ar spēcīgu noziedzību. Virkne ilegalizējošu paņēmieni, kam iepriekšējā gadsimta laikā bija tendence nodalīties un izolēties citam no cita, šķīta atkal savienojamies, lai veidotu jaunu draudu.

Notika trīskāršs tautas ilegalitātes vispārinājums divu laikmetu gaitā (un pat ārpus kvantitatīvas paplašināšanas, kas ir problemātiska un būtu jānovērtē): ir runa par tās iekļaušanu vispārējā politiskā apvārsnī; par skaidri saskatāmo sociālo cīņu izpaušmi; par sakariem starp dažādajām pārkāpumu formām un līmeņiem. Šiem procesiem, bez šaubām, nesekoja pilnīga attīstība; XIX gadsimta sākumā noteikti nav veidojusies liela, reizē politiska un sociāla ilegalitāte. Taču par spīti izklaidētibai ar savu ieskičēto formu bija pietiekami iezīmēti, lai iedzītu milzīgas bailes plebejiem, ko kopumā uzskata par noziedzīgiem un dumpīgiem, un kļuva par pamatu mītam par amorālu un ārpus likuma esošu barbaru šķiru, ko bieži minēja likumdevēju, filantropu vai strādnieku dzīves pētītāju diskursos no impērijas laikiem līdz Jūlija monarhijai. Šie procesi, uz kuriem pamatota vesela virkne apgalvojumu, ir sveši XVIII gadsimta krimināltiesību teorijai: noziegums nav virtualitāte, ko interese vai kaislības ir ieviesušas visu cilvēku sirdis, bet tas ir gan ārkārtējs fakts, kas skar zināmu sociālo šķiru; noziedznieki, kurus kādreiz sastapa visās sociālajās šķirās, tagad “gandrīz visi nāk no zemākajiem sociālajiem slāņiem”¹⁰⁵; “deviņas desmitdaļas nogalinātāju, slepkavu, zagļu un glēvuļu

¹⁰⁵ *Ch. Comte*, *Traité de législation*, 183, p. 49.

ir izrauti no tā, ko esam nosaukuši par sociālo pamatu¹⁰⁶; ne jau noziegums tos atsvešina no sabiedrības, drīzāk tas pats var pateikties faktam, ka viņi sabiedrībā ir kā svešinieki, jo viņi pieder pie šīs “samaitātās rases”, par kuru runāja Taržē, “pie šīs posta degradētās šķiras, kuras netikumi kā neuzvarams šķērslis stājas preti cēliem nodomiem, kas vēlas uzveikt šo postu”¹⁰⁷, šajos apstākļos būtu divkosīgi vai naivi domāt, ka likums ir radīts visiem visu vārdā, daudz prātīgāk ir atzīt, ka tas ir radīts dažiem un attiecas uz citiem; ka vispār tas piespiež visus pilsoņus, bet galvenokārt vēršas pie visdaudzskaitlīgākajām un vismazāk izglītotajām šķirām; ka atšķirībā no tā, kā tas notiek ar politiskiem vai civiliem likumiem, to pielietošana neskar visus vienādi¹⁰⁸, ka tiesās visa sabiedrība netiesā vienu no saviem locekļiem, bet viena sociālā kategorija, kam uzdots rūpēties par kārtību, ar to soda citu, kas ir lemta nekārtībai: “Apskatiet vietas, kur tiesā, iesloga cietumā, nogalina... Visur mūs pārsteidz viens fakts, visur jūs redzat divas ļoti atšķirīgas ļaužu šķiras, no kuriem vieni vienmēr satiekas uz apsūdzētāju vai tiesnešu krēsliem un citi uz apsūdzēto un apvainoto soliēm”, ko izskaidro ar faktu, ka šie pēdējie līdzekļu un audzināšanas trūkuma dēļ neprot “palikt legālas godprātības robežās”¹⁰⁹; likuma valoda, kas domājas esam universāla, tieši tāpēc ir neadekvāta; tai, ja vajadzīgs, ir jābūt efektīvam vienas šķiras diskursam ar otru, kura nedz domā, nedz runā kā tā: “Un tā, vai ar mūsu liekuļotajām, nevērīgajām un ar savu etiķeti pavisam mulsinošajām valodām ir viegli likt sevi saprast tiem, kas vienmēr ir dzirdējuši tikai tirgu, kabareju un gadatirgu neķitro, nabadzīgo un nepareizo, taču dzīvo, atklāto un tēlaino dialektu... Kādā valodā, ar kādu metodi būtu jāraksta likumi, lai efektīvi iedarbotos uz tiem ar neizglītotu prātu, kas mazāk spēj pretoties nozieguma kārdinājumiem?”¹¹⁰ Likums un justīcija steidzas pasludināt tiem nepieciešamo šķiru nevienlīdzību.

Ja stāvoklis ir tāds, cietums, šķietami “izgāžoties”, nepalaiž garām savu mērķi; gluži otrādi, tas to sasniedz tādā mērā, ka citu vidū izraisa īpašu ilegalitātes formu, ko tas ļauj nolikt atsevišķi, padarīt redzamu un organizēt vidi, kura ir relatīvi slēgta, taču kurā var iekļūt. Tas palīdz iedibināt

¹⁰⁶ H. Lauvergne, Les Forçats, 1841, p. 337.

¹⁰⁷ E. Buré, De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France, 1840, II, p. 391.

¹⁰⁸ P. Rossi, Traité de droit pénal, 1829, I, p. 32.

¹⁰⁹ Ch. Lucas, De la réforme des prisons, II, 1838, p. 82.

¹¹⁰ P. Rossi, loc. cit., p. 33.

ilegalitāti – zināmā līmenī spilgtu, izteiktu, nesamierināmu un slepeni noderīgu, – reizē nepiekāpīgu un padevīgu; tas zīmē, izolē un izceļ ilegalitātes formu, kas, šķiet, simboliski rezumē visas citas, bet ļauj palikt ēnā tām, ko vēlas pieciest vai kas jāpieciest. Šī forma ir pati noziedzība. Tajā nav jāredz visintensīvākā un viskaitīgākā ilegalitātes forma, tā, ko soda, aparātam jācenšas samazināt cietumu briesmu dēļ, ko tā reprezentē; tā drīzāk ir soda sistēmas rezultāts (un ieslodzījuma soda sistēmas rezultāts), kas ļauj diferencēt, piemērot un kontrolēt ilegalitātes. Bez šaubām, delikts ir viena no ilegalitātes formām, katrā ziņā tam ir savas saknes tajā; taču tā ir ilegalitāte, ko “karcerālā sistēma” ar visiem saviem atzarojumiem ir ieguldījusi, iezīmējusi, izolējusi, izzinājusi, organizējusi, ieslodzījusi noteiktā vidē un kam tā ir devusi instrumentālu lomu attiecībā pret citām ilegalitātēm. Īsi sakot, ja juridiskā opozīcija iet caur legalitāti un nelegālu praksi, stratēģiskā opozīcija iet caur ilegalitātēm un deliktu.

Ja esam konstatējuši, ka cietums cieš neveiksmi noziedzības mazināšanā, varbūt mums jāmaina hipotēze, ka cietumam ir stipri veicies, radot vajadzības gadījumā pielietojamu specifiska tipa deliktu – ilegalitāti, kam ir politiski un ekonomiski mazāk bīstama forma; radot pārkāpējus, šķietami marginalizētu, bet centrāli kontrolētu vidi; radot pārkāpēju kā patoloģizētu subjektu. Cietuma veiksmē: cīņās ap likumu un ilegalitātēm specifizēt “deliktu”. Bija redzams, kā karcerālā sistēma aizstāja pārkāpēju ar “delinkventu”, un juridiskajai praksei piesaistīja veselu iespējamo zināšanu apvāršni. Un tā, šis process, kas veido deliktu–objektu, savienojas ar politisko operāciju, kas nodala ilegalitāti un izolē no tās deliktu. Cietums ir abu šo mehānismu šarnīrs; tas ļauj tiem pastāvīgi vienam otru pastiprināt, lietišķi aplūkot deliktu aiz likuma pārkāpuma, pastiprināt deliktu ilegalitātes kustībā. Tā ir tāda veiksmē, ka pēc “neveiksmju” pusgadsimta cietums joprojām pastāv, radot tos pašus rezultātus, un to pieciest, atmetot vislielākos sirdsapziņas pārmetumus.

*

Ieslodzījuma sods rada – ar to, bez šaubām, izskaidrojams tā ilgaus mūžs – noslēgtu, nošķirtu un derīgu ilegalitāti. Delikta riņķojums nav cietuma blakus produkts, kam ar sodu neizdodas labot; tas ir tiešs soda sistēmas rezultāts, kas, lai vadītu ilegālos paņēmienus, dažus no tiem iegulda “sodišanas–reprodukcijas” mehānismā, kur ieslodzījums cietumā

veido vienu no svarīgākajām daļām. Taču kāpēc un kā cietums ir aicināts radīt deliktu, kas tam jālikvidē.

Delikta ieviešana, kas veido tādu kā slēgtu ilegalitāti, īstenībā sniedz zināmas priekšrocības. Vispirms ir iespējams to kontrolēt (iezīmējot individuus, ārdot grupu, organizējot savstarpēju denunciaciju) nepārskatāmajā iedzīvotāju ņudzoņā, kuri nodarbojas ar gadījuma ilegalitāti, kas vienmēr ir spējīga izplatīties, un arī nepastāvīgajās kļaidoņu bandās, kuras savos kļaiņojumos no vietas uz vietu rekrutē bezdarbniekus, ubagus, pilsoņus, kas izvairās no karaklausības un kas reizēm nonāk – to varēja redzēt XVIII gadsimta beigās – līdz draudīgu laupīšanas un dumpības spēku veidošanai, aizstājot ar relatīvi ierobežotu un slēgtu individu grupu, ko iespējams pastāvīgi uzraudzīt. Turklāt šo sevi noslēgušos deliktu var piesaistīt pie mazāk bīstamām ilegalitātes formām: noturēt sabiedrības robežās ar kontroļu spiedienu, ierobežot līdz nenoteiktiem eksistences nosacījumiem, bez saitēm ar iedzīvotājiem, kas to varētu atbalstīt (kā tas nupat notika ar kontrabandistiem vai dažām bandītiskām formām¹¹¹), delinkventi fatāli novirzās uz lokalizētu noziedzību, bez pievilksanas spēka, tas nav politiski bīstami un tam nav ekonomisku seku. Tādējādi šī koncentrētā, kontrolētā un atbruņotā ilegalitāte ir tieši noderīga. Tāda tā var būt attiecībā pret citām ilegalitātēm: izolēta līdzās tām, noslēgusies pati savās iekšējās organizācijās, nolemta spēcīgai kriminalitātei, kuras pirmie upuri bieži ir nabadzīgās šķiras, no visām pusēm policijas ielenkta, pakļauta ilgiem cietuma sodiem, pēc tam noteikti "specializētai" dzīvei; šī cita, bīstamā un bieži naidīgā pasaule, bloķē vai vismaz notur diezgan zemā līmenī izplatītas ilegālās izpausmes (sikas zādzības, sikas vardarbības, ikdienišķas nepaklausības vai novēršanās no likuma), tas kavē to izplūšanu plašās un redzamās formās, gandrīz vai kā parauga efekts, ko kādreiz prasīja no miesas sodiem, tagad to mazāk meklē sodu stingrībā, vairāk paša delikta redzamajā, zīmīgajā eksistencē: diferencējoties no citām tautas ilegalitātēm, delikts izdara uz tām spiedienu.

Taču delikts turklāt ir uzņēmīgs pret tiešu lietošanu. Prātā nāk kolonizācijas piemērs. Tomēr tas nav vispārliciecināmais; patiešām ja Restaurācijas laikā Deputātu palātas vai Galvenās padomes vairākkārt prasīja noziedznieku deportēšanu, tas galvenokārt bija tāpēc, lai atvieglotu finansiālo nastu, ko uzliek ieslodzījuma aparāta uzturēšana; un par spīti visiem projektiem, kas varēja tikt radīti Jūlija monarhijas laikā, lai delinkventi, nedisciplinētie kareivji, prostitūtas un atrastie bērni varētu

¹¹¹ Sk.: *E.J. Hobsbawm, Les Bandits, 1972* (tulkojums franču valodā).

piedalities Alžīrijas kolonizācijā, 1854. gada likums formāli izslēdza šo koloniju no koloniālo katorgu skaita; īstenībā deportācijai uz Gijanu vai, vēlāk, uz Jaunkaledoniju nebija reālas ekonomiskas nozīmes, kaut gan notiesātajiem uzliktais pienākums palikt kolonijā, kur viņi bija izcietuši soda gadus, kas ir vismaz līdzvērtīgi viņu ieslodzījuma laikam (dažos gadījumos viņiem tur bija jāpaliek pat visu mūžu).¹¹² Patiešām deliktu kā reizē nošķirtu un vadāmu vidi izmanto galvenokārt legalitātes robežās. Tas ir, XIX gadsimtā no tā sāka ieviest pakārtotas ilegalitātes veidu, un tā veidošana deliktā ar visu uzraudzību, ko tas uzliek, garantē padevību. Delikts kā vadīta ilegalitāte ir valdošo grupu ilegalitātes aģents. Šajā sakarā ir raksturīga prostitūcijas tīklu ieviešana XIX gadsimtā¹¹³: policijas un veselības pārbaudes prostitūtām, viņu regulāra iešana caur cietumu, slēgto namu organizēšana plašos apmēros, rūpīgā hierarhija prostitūcijas vidē, tās apņemšana ar delinkventu ziņotāju tīklu – tas viss ļāva centralizēt un ar starpnieku virkni gūt milzīgu peļņu no seksuālās baudas, ko ikdienas moralizēšana arvien uzstājīgāk nodzina puspagrīdē un līdz ar to padarīja dārgu; veidojās baudas cena, apspiesta seksualitāte radīja un deva peļņu. Noziedzīgā vide bija ieinteresēta puritānisma līdzdalībniece: nelikumīgs nodokļu aģents nelegālām nodarbībām.¹¹⁴ Ieroču un alkohola tirdzniecība aizlieguma zemēs vai nesenā pagātnē narkotiku tirdzniecība tādā pašā veidā parādītu šī “derīgā delikta” funkcionēšanu: legāla aizlieguma eksistence rada ap to nelegālu nodarbību lauku, ko izdodas pakļaut

¹¹² Par izsūtīšanas problēmu, sk.: *F. de Barbé Marbois* (Observations sur les votes de 41 conseils généraux) et la discussion entre Blossville et La Pilorgerie (par *Botany Bay*). Birē, pulkvedis Marengo un L. de Karnē, starp citu, bija izveidojuši projektus Alžīrijas kolonizācijai ar delinkventiem.

¹¹³ Viena no pirmajām epizodēm bija policijas uzraudzībā organizētie publiskie nami (1823), kas ievērojami pārsniedza 1791. gada 14. jūlija likuma priekšrakstus par uzraudzību prostitūcijas namos. Sk. par šo tematu Policijas prefektūras manuskriptu krājumi (20-26). Īpaši šis 1823. gada 14. jūnija Policijas prefekta cirkulārs: “Prostitūcijas namu ierīkošanai vajadzētu dabiski nepatikt nevienam cilvēkam, kam rūp sabiedrības morāle; es nebūt nebrīnos, ka Policijas komisāru kungi ar visu varu pretojas šo namu ierīkošanai viņu dažādajos kvartālos... Policija uzskatītu, ka ir uzņēmusies daudzas sabiedriskas rūpes, ja tai būtu izdevies ieslēgt prostitūciju publiskajos namos, pār kuriem viņu darbība var būt pastāvīga un vienmērīga, un kas nevarētu izbēgt no uzraudzības.”

¹¹⁴ Parāna-Dišatlē grāmata “Prostitūcija Parīzē”, 1836, var tikt lasīta kā liecinājums par šo atzarojumu, ko atbalsta policija un soda institūcijas, par prostitūcijas noziedzīgo vidi. Gadījums ar itāliešu mafijas transplantēšanu Savienotajās Valstīs kopumā ir izmantots aizliegtas peļņas gūšanā un politiskos nolūkos un ir lielisks tautas izcelsmes ilegalitātes kolonizācijas piemērs.

kontrolei un padarīt ienesīgu ar tādu elementu tiklu, kas paši ir nelegāli, taču darīti vadāmi ar to organizēšanu deliktā. Tas ir ilegalitātes vadišanas un ekspluatēšanas instruments.

Tas ir arī instruments ilegalitātei, ko ap sevi pulcina pati varas realizēšana. Delinkventu politiska izmantošana spiegu, denuncētāju un provokatoru formā tika apgūta jau krietni pirms XIX gadsimta.¹¹⁵ Taču pēc Revolūcijas šī prakse ieguva pavisam citas dimensijas: iefiltrēšanās politiskajās partijās un strādnieku asociācijās, melnstrādnieku vervēšana pret streikotājiem un dumpiniekiem, apakšpolicijas organizēšana – strādājot tiešā saistībā ar legālo policiju un vajadzības gadījumā būdama spējīga kļūt par tādu kā paralēlu armiju –, īsta ārpuslegāla varas funkcionēšana daļēji tika nodrošināta ar strādnieku masu, ko veidoja delinkventi: pagrīdes policija un varas rezerves armija. Šķiet, Francijā šie paņēmieni vislielāko uzplaukumu sasniedza ap 1848. gada Revolūciju un laiku, kad Luī Napoleons nāca pie varas.¹¹⁶ Var teikt, ka delikts, kas stiprināts ar centralizētu cietuma sodu sistēmu, ir ilegalitātes pavēršanās pret valdošās šķiras nelikumīgo peļņas un varas apriti.

Izolētas un slēgtas ilegalitātes organizēšana uz delikta pamata nebūtu iespējama bez policijas pārbaužu attīstības. Iedzīvotāju vispārēja uzraudzība, modrība, “mēma, noslēpumaina, nepamanīta... tā ir nepārtraukti atvērta valdības acs, kas nemanāmi uzrauga visus pilsoņus, nepakļaujot viņus nevienam jēlkādas piespiešanas mēram... tai nav nepieciešamības būt ierakstītai likumā”¹¹⁷. 1810. gada Kodeksā paredzēta sevišķa uzraudzība atbrīvotiem noziedzniekiem un visiem tiem, kam jau bijusi saskare ar justīciju par nopietniem gadījumiem; tajā tiek legāli pieļauts, ka tie no jauna var uzbrukt sabiedrības mieram. Par bīstamām uzskatīto grupu uzraudzība, ko veic spiegi vai denuncianti, no kuriem gandrīz visi ir bijušie delinkventi un šī iemesla dēļ ir policijas kontrolēti: delikts kā objekts starp citiem policijas uzraudzītajiem ir viens no to privilēģētajiem instrumentiem. Visas šīs uzraudzības pieļauj pa daļai oficiālu, pa daļai slepenu hierarhijas organizēšanu (Parīzes policijā tas bija galvenokārt

¹¹⁵ Par šo delinkventu lomu policijas un galvenais politiskajā uzraudzībā, sk. Lemēra uzrakstītās atmiņas. “Denuncianti” ir ļaudis, kas “gaida iecietību pret sevi”; “parasti tie ir nelāgi subjekti, kas kalpo, lai atklātu tos, kas tādi ir vēl vairāk. Turklāt, par mazumiņu, ar ko kāds reiz ir iekļauts Policijas reģistrā, kopš šī brīža viņš vairs netiek izlaists no redzesloka.”

¹¹⁶ *K. Marx*, *Le 18-Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte*, Ed. Sociales, 1969, p. 76-78.

¹¹⁷ *A. Bonneville*, *Des institutions complémentaires du système pénitencier*, 1847, p. 397-399.

“drošības dienests”, kur bez “redzamiem aģentiem” – inspektoriem un policijas virsniekiem – bija “slepenie aģenti” un ziņotāji, kurus darbināja bailes no soda vai atlidzības vilinājums)¹¹⁸. Tie arī ļauj iedibināt dokumentāru sistēmu, kuras centru veido noziedznieku iezīmēšana un identifikācija: ķermeņa saņemšanas pavēlēm un tiesas arestiem pievienots obligāts īpašu pazīmju apraksts, cietuma reģistru grāmatās ieviests īpašu pazīmju apraksts kopē tiesu un labošanas darbu tiesu reģistrus, ko reizi trīs mē-nešos nosūta uz Tieslietu ministriju un Galveno policijas resoru, nedaudz vēlāk Iekšlietu ministrijā iekārto “grāmatas” ar alfabētisku sarakstu, kas atkārtos tos reģistrus, ko lietoja ap 1833. gadu saskaņā ar “dabas zinātnieku, bibliotekāru, tirgotāju, darījumu cilvēku” individuālo lapiņu metodi vai biļetenu sistēmu, kas ļauj viegli ievadīt jaunas ziņas un vienā laikā ar meklētā indivīda uzvārdu arī visu informāciju, kas varētu noderēt.¹¹⁹ Delikts ar slepeniem aģentiem, ko tas sagādā, un ar vispārēju sadalījumu, ko tas pieļauj, veido pastāvīgas iedzīvotāju uzraudzības līdzekli. Tas ir aparāts, kas ļauj caur pašiem delinkventiem kontrolēt visu sociālo jomu. Delikts darbojas kā politiska observatorija. Statistiķi un sociologi to savukārt izmantoja krietni vēlāk par policistiem.

Taču šī uzraudzība varēja funkcionēt tikai pāri ar cietumu. Tāpēc ka tas atvieglo indivīdu kontroli pēc viņu atbrīvošanas, tāpēc ka tas ļauj vervēt ziņotājus un sekmē savstarpējas denunciacijas, tāpēc ka tas liek pārkāpējiem saskarties citam ar citu, tas steidzina drīzāk organizēt sevi noslēgušos noziedzīgu vidi, ko ir viegli kontrolēt; rezultāti, ko tas izraisa (bezdarbs, uzturēšanās aizliegums, piespiedu uzturēšanos noteiktās dzīves vietās, nepieciešamību reģistrēties policijā), vēlreiz integrējas, paverot plašas iespējas uzspiest bijušajiem ieslodzītajiem pienākumus, ko viņiem izvirza. Cietums un policija veido sapārotu mehānismu; par abiem tie visā ilegālītāšu laukā nodrošina diferenciaciju, izolētību un delikta izmantošanu. Ilegalitātes sistēma policija–cietums iezīmē vadāmu deliktu. Tas ar savu specifiku ir sistēmas rezultāts; bet reizē kļūst arī par tās zobratu un instrumentu. Tādējādi vajadzētu runāt par kopumu, kura trīs elementi (policija–cietums–delikts) balstās cits uz citu un riņķo pa noslēgtu apli. Policijas uzraudzība piegādā cietumam pārkāpējus, ko tas padara par delinkventiem – mērķi un palīgu policijas kontrolēm, kas regulāri atkal sūta dažus no tiem uz cietumu.

¹¹⁸ Sk. *H.A. Fregier*, *Les Classes dangereuses*, 1840 I, p. 142-148.

¹¹⁹ *A. Bonneville*, *De la récidive*, 1844, p. 92-93. Reģistrācijas kartītes parādīšanās un humanitāro zinātņu konstitūcija: vēl viens izgudrojums, ko vēsturnieki pārāk neslavina.

Nav tādas kriminālsodišanas, kas būtu domāta visu ilegālo paņēmieni apkaršanai, kā palīgu izmantojot policiju un kā soda instrumentu – cietumu; tās ziņā ir atstāt savas darbības pēdās “deliktu” neasimilējamo nogulsni. Šajā justīcijā ir jāredz ilegalitātes diferencētas kontroles instruments. Attiecībā pret to kriminālā justīcija spēlē legālas garantijas lomu un transmisijas principu. Tā ir relejs vispārējā ilegalitātes ekonomijā, kuras citas sastāvdaļas ir (nevis zem tās, bet līdzās tai) policija, cietums un delikts. Justīcijas saplūdums ar policiju, inerces spēks, ko karcerāla institūcija pretstata justīcijai, nav nekas jauns, nedz varas pakāpeniskas pārvietošanās vai sklerozes rezultāts; tā ir struktūras īpašība, kas iezīmē soda mehānismus mūsdienu sabiedrībās. Tiesneši velti runā; ar visu savu izrādes aparātu kriminālprocess ir radīts, lai atbilstu ikdienišķai prasībai pēc kontroles aparāta, kas pa pusei ir iegremdēts ēnā un mēģina saistīt policiju ar deliktu. Tiesneši tur ir kalpotāji, kam smagi jānopūlas.¹²⁰ Savu iespēju robežās tie palīdz delikta izveidošanā, tas ir vajadzīgs ilegalitātes diferencēšanai, kontrolei, dažu kolonizācijai un izmantošanai ar valdošās šķiras ilegalitāti.

Par šo procesu, kas attīstījās XIX gadsimta pirmajos trīsdesmit vai četrdesmit gados, liecina divas figūras. Vispirms Vidoks. Viņš bija¹²¹ veco ilegalitāšu cilvēks, laikmeta beigu Žils Blazs, un ātri slidēja preti visam sliktākajam: uz patvaļu, piedzīvojumiem un blēdībām, par kuru upuri viņš bieži kļuva, uz ķildām un divkaujām, vervēšanu un dezertēšanu, uz sakariem ar prostitūciju, spēlēm un bruņotu zādzību, vai drīzāk – lielā banditisma vidi. Taču tā gandrīz mitiskā nozīmība, kādu viņš guva savu laikabiedru acīs, neattiecas uz šo varbūt izskaistināto pagātņi; tā pat neattiecas uz faktu, ka pirmoreiz vēsturē atpirktais vai nopirktais bijušais katordznieks gandrīz būtu kļuvis par policijas priekšnieku, bet drīzāk uz faktu, ka delikts viņā acīmredzami ieguva savu divdomīgo objekta un instrumenta statusu policijas aparātā, kas strādāja pret viņu un ar viņu.

¹²⁰ Par likuma cilvēku pretošanos ieņemt vietu šajā funkcionēšanā ir ļoti agrīnas liecības kopš Restaurācijas (kas labi pierāda, ka tā nav parādība, nedz arī novēlota reakcija). Īpaši Napoleona policijas likvidēšana, vai drīzāk, jauna izmantošana ir radījusi problēmas. Taču sarežģījumi turpinājās. Sk. runu, ar ko Belēms 1825. gadā stājās amatā un centās atšķirties no saviem priekšgājējiem: “Mums ir atvērti legālie ceļi... Audzināts likumu skolā, izglītojies tik cienījamā tiesu skolā... mēs esam justīcijas palīgi” (cf. *Histoire de l'Administration de M. de Belleyne*); skat. arī ļoti interesanto Molēna pamfletu *De la liberté*.

¹²¹ Sk. arī viņa *Mémoires*, publicētas ar viņa vārdu, arī *Histoire de Vidocq racontée par lui-même*.

Vidoks iezīmē brīdi, kad delikts, atraisījies no citām ilegalitātēm, ir varas investēts un atgriezts. Tad norisinās tieša un institucionāla policijas un delikta savienošana. Satraucošs brīdis, kad noziedzība kļūst par vienu no varas zobratiem. Iepriekšējos laikmetus bija vajājusi viena figūra – ērmīga karaļa figūra, visas justīcijas avots un tomēr noziegumu aptraipīta; tagad to vidū, kuri aizstāv likumu un kuri to pārkāpj, parādās citas bailes, slēptu un neskaidru gaidu bailes. Beidzies Šekspīra laikmets, kur augstākā vara savienojās ar pretīgumu vienā personā; drīz sāksies ikdienišķā policijas varas un līdzdalības melodrāma, ko noziegums sāk spēlēt ar varu.

Iepretim Vidokam viņa laikabiedrs Lasenērs. Viņš uz visiem laikiem ir palicis nozieguma estētū paradīzē un tas ir pārsteidzoši: par spīti viņa labajai gribai un neofita centībai viņš ir izdarījis, un turklāt krietni neveikli, tikai dažus niecīgus noziegumus; viņu uzskatīja par tik lielu aunu, ka administrācijai viņu vajadzēja aizsargāt no Forsas cietuma ieslodzītajiem, kuri mēģināja viņu nogalināt,¹²² un tā bija Luī Filipa skaistā Parīzes sabiedrība, kas pirms nāves soda izpildīšanas sarīkoja viņam tādus svētkus, kuriem līdzās daudzas literārās izrādīšanās turpmāk bija tikai akadēmiska goda parādīšana. Viņa slava nekādi nav samērojama ar viņa noziegumu apmēriem un neizriet no to iecerēšanas mākslas; pārsteidz to neveiklie mēģinājumi. Taču viņa slavai ir stipri jāpateicas viņa dzīves un diskursu redzamajai spēlei ar ilegalitāti un deliktu. Krāpšana, dezertēšana, sika zādzība, cietums, kameras draudzību atjaunošana, savstarpēja šantāža, recidīvi līdz pēdējam neveiksmīgajam slepkavības mēģinājumam, Lasenērs ir “noziedzīgs” tips. Taču viņš vismaz virtuālā stāvoklī nesa sevī ilegalitātes apvārsni, kas vēl nesen bija draudīgs: šis labā koledža audzinātais izputējušais buržuā, kas prot runāt un rakstīt, kādā agrākā paaudzē būtu bijis revolucionārs, jakobīnis, karaļa slepkava;¹²³ Robespjēra laikabiedrs, viņa likumu noliegšana būtu varējusi nekavējoši gūt rezultātu vēsturiskā laukā. Dzimis 1800. gadā, gandrīz kā Žiljēns Sorels*, viņš nes sevī šīs iespējas pēdas; taču tās novirzījās uz zādzību, slepkavību un denunciaciju. Visas šīs virtualitātes ir kļuvušas par deliktu, kam trūkst vēriena: šajā nozīmē Lasenērs ir nomierinoša persona. Un ja tās atkal parādās, tad tikai viņa runās par nozieguma teoriju. Savā nāves stundā Lasenērs izrāda delikta triumfu pār ilegalitāti, vai drīzāk viņš ir ilegalitātes figūra, kura, no vienas puses, ir delikta pārņemta, bet, no otras puses, pārvietojusies uz

¹²² Apsūdzību formāli atbalstīja Kanlērs, sk.: *Canler, Mémoires* (réédités en 1968), p. 15.

¹²³ Par to, kas varētu būt Lasenērs pēc laikabiedru vārdiem, skatīt lietu, ko iekārtojais M. Lebaji savā izdevumā *Mémoires de Lacenaire*, 1968, p. 297-304.

nozieguma estētiku, tas ir, uz privileģēto šķiru mākslu. Tāda ir Lasenēra līdzība ar Vidoku, kas vienā laikā ļāva noslēgt deliktu sevī pašā, veidojot to kā slēgtu un kontrolējamu vidi un pārvietojot uz policijas tehnikām noziedzīgu praksi, kas kļūst par ilegalitāti, kura ar likumu atļauta. Ja Parīzes buržuāzija sarīkoja Lasenēram svētkus, viņa kamera bija atvērta slaveniem apmeklētājiem un viņš dzīves pēdējo dienu laikā tika apbērts ar pagodinājumiem, viņš, kuru Forsas cietuma plebeji jau pirms tiesnešiem būtu gribējuši nogalināt, viņš, kurš tiesā bija darījis visu, lai savu līdzzinātāju Fransuā aizvilktu uz ešafotu, tad tam bija viens iemesls: slavināja simbolisku ilegalitātes figūru, kas bija pakļāvis deliktam un pārveidojis diskursā – tas ir, divreiz darīts nekaitīgs; buržuāzija tur guva sev jaunu baudu, ko vēl nebūt nebija izmantojusi. Nav jāaizmirst, ka šī tik slavenā Lasenēra nāve bloķēja atbalsis, ko izraisīja Fieski atentāts, visnesenākā karaļa slepkavība, kas parāda sīkās noziedzības izvēršanos politiskā vardarbībā. Nav arī jāaizmirst, ka tā notika dažus mēnešus pirms tam, kad ceļā devās pēdējā ķēde, ko pavadīja skandalozas manifestācijas. Šie divi svētki ir sastapušies vēsturē; un, starp citu, Fransuā, Lasenēra līdzzinātājs, bija viena no redzamākajām 19. jūlija ķēdes personām.¹²⁴ Vieni pagarināja senos miesas sodu rituālus, riskējot ap noziedzniekiem no jauna aktivizēt tautas ilegalitātes. Tie tiks aizliegti, jo noziedzniekam varēja tikt atvēlēta vieta tikai attiecīgā delikta telpā. Otri ievadīja privileģēto ilegalitātes teorētisku spēli; vai drīzāk tie iezīmēja brīdi, kad politiskās un ekonomiskās ilegalitātes, ko faktiski praktizēja buržuāzija, dublējās ar teorētisku un estētisku izrādi: “Nozieguma metafizika”, kā teica par Lasenēru. Traktāts “Slepkavība, viens no mākslas veidiem” tika publicēts 1849. gadā.

*

Šī delikta radišana un ieviešana ar soda aparātu ir jāpieņem tāda, kāda tā ir: nevis reizi par visām reizēm gūtie rezultāti, bet taktikas, kas tā pārveidotas, ka nekad pilnīgi nesasniedz mērķi. Pārrāvums starp deliktu

¹²⁴ 1835-36. gadu loks: Fieski, kas atbrīvoja no vispārēja soda par tēva (vai mātes) slepkavību un karaļa slepkavību, bija viens no iemesliem, kāpēc Rivjērs, tēva (vai mātes) slepkava bija notiesāts uz nāvi par spīti atmiņām, kuru pārsteidzošo raksturu, bez šaubām, apslāpēja Lasenērs, viņa prāva un viņa spožie raksti, kas bija publicēti, pateicoties Drošības šefam (ne bez zināmas cenzūras), 1836. gada sākumā, dažus mēnešus pirms tam, kad viņa līdzzinātājs Fransuā Brestas ķēdē devās sniegt vienu no pēdējām lielākajām nozieguma gadatirgus izrādēm. Ilegalitātes un deliktu loks, un runu par noziegumu un nozieguma runu loks.

un citām ilegalitātēm, tā pagriešanās pret tiem, to kolonizācija ar valdošām ilegalitātēm – tik daudz rezultātu, kas skaidri parādās veidā, ar kādu darbojas sistēma policija–cietums; tomēr tie atkal un atkal sastopas ar pretestību; tie izraisa cīņas un provocē reakcijas. Uzcelt barjeru, kam vajadzēja nodalīt delinkventus no visiem tautas slāņiem, no kuriem tie ir cēlušies un ar kuriem tie joprojām saistīti, bija grūts uzdevums, galvenokārt, bez šaubām, pilsētu vidē.¹²⁵ To ilgu laiku izmantoja, turklāt ietiepīgi. Tika likti lietā vispārēji šo nabadzīgo šķiru “moralizācijas” paņēmieni, kuriem citkārt bija svarīga nozīme gan no ekonomiskā, gan politiskā viedokļa (tika iegūts tas, ko varēja dēvēt par “bāzes legalitāti” un kas bija nepieciešams brīdī, kad kodeksa sistēma aizstāja paradumus; elementāru īpašuma un krāšanas likumu iemācīšanās, dresēšana padevībai darbā, mitekļa un ģimenes stabilitātei utt.). Tika atrasti arī daudz īpašāki paņēmieni, lai tautas vidū uzturētu naidīgumu pret delinkventiem (izmantojot bijušos ieslodzītos kā ziņotājus, spieģus, streiklaužus vai rokaspuišus). Sistemātiski tika jaukti vispārēji likuma pārkāpumi un smagi likumdošanas pārkāpumi pret karaklausības grāmatiņām, streikiem, koalīcijām, asociācijām,¹²⁶ kurām strādnieki prasīja politiska statusa atzīšanu. Ļoti bieži apsūdzēja strādnieku darbības, kas esot parastu noziedznieku vadītas, ja ne manipulētas.¹²⁷ Bieži verdiktos pret strādniekiem tika parādīta lielāka bardzība nekā pret zagļiem.¹²⁸ Cietumos sajauc divas notiesāto kategorijas un piešķir preferenciālu apiešanos vispārējo tiesību pārkāpējiem, kamēr ieslodzītiem žurnālistiem vai politiķiem bija tiesības lielāko daļu laika būt izvietoti atsevišķi. Īsi sakot, juceklīga taktika, kuras mērķis bija nepārtraukta konflikta stāvokļa uzturēšana.

Tam pievienojās ilgstošs pasākums, lai uztverei uzspiestu viedokli, ka pastāv labi izveidots delinkventu režģis: tos stādīja priekšā kā gluži tuvus, visur klātesošus un visur draudīgus. Tā ir hronikas funkcija, kas iekaro daļu preses un kam sāk piederēt pašai savi laikraksti.¹²⁹ Kriminālā hronika

¹²⁵ XVIII gadsimta beigās Kolkiūns dod priekšstatu par grūto pienākumu tādai pilsētai kā Londona. *Traité de la police de Londres*, I, p. 32-34; p. 299-300, (tulkojums franču valodā, 1807).

¹²⁶ “Neviens cits šķira nav pakļauta šāda veida uzraudzībai; tā īstenojas gandrīz tādā pašā veidā, kā atbrīvotie notiesātie; tā šķiet ierindojam strādniekus kategorijā, ko tagad sauc par sabiedrības bīstamo šķiru” (*L’Atelier*, 5e année, n° 6, mars 1845, à propos du livret).

¹²⁷ Sk., piemēram: *J.B. Monfalcon*, *Histoire des insurrections de Lyon*, 1834, p. 142.

¹²⁸ Sk.: *L’Atelier*, octobre 1840, ou encore *La Fraternité*, juillet-août 1847.

¹²⁹ *ŀrpus Gazette des tribunaux un Courrier des tribunaux, le Journal des concierges.*

ar savu ikdienas daudzvārdību dara pieejamu juridisko un policijas kontroļu kopumu, kas sagrupē sabiedrību; tā regulāri vēsta par tādu kā iekšēju cīņu ar ienaidnieku, kam nav sejas; šajā karā tā veido ikdienas trauksmes vai uzvaras biļetenu. Kriminālromāns, kas sāk attīstīties publikācijās turpinājumos un lētā literatūrā, uzņemas acīmredzami pretēju lomu. Tā funkcija galvenokārt ir parādīt, ka delinkvents pieder pie pilnīgi citas pasaules, bez saistībām ar ikdienas un ģimenes eksistenci. Šī divainība vispirms bija padibeņu divainība (Parīzes noslēpumi, Rokambols), tad vājprātības divainība (galvenokārt gadsimta otrajā pusē), beidzot apzeltīta nozieguma divainība, “augsta lidojuma” delikts (Arsēns Lipēns). Apvienodamās ar detektīvliteratūru, hronika jau vairāk nekā gadsimta garumā ir radījusi milzīgu daudzumu “noziegumu stāstu”, kuros delikts parādās lielākoties reizē ļoti tuvs un pilnīgi svešs, vienmēr draudīgs ikdienas dzīvei, taču ar savu izcelsmi un saviem dzinūļiem ārkārtīgi tāls no vides, kur tas izvēršas – reizē gan ikdienišķs, gan eksotisks. Ar deliktam piešķirto svarīgumu un grezno diskursīvu, kas to pavada, ap to velk līniju, kas, to apjūsmojot, novieto to atsevišķi. Kāda ilegalitāte varētu sevi pazīt šajā tik bīstamajā deliktā, kas nācis no tik savādām debesīm?...

Šī daudzpusīgā taktika nepalika bez rezultāta: to pierāda populāru laikrakstu kampaņas pret soda darbu;¹³⁰ pret “cietumu komfortu”; par to, lai atstāj ieslodzītajiem vissmagākos un visbīstamākos darbus; pret pārlikto interesi, ko filantropija velta noziedzniekiem; pret literatūru, kas slavina noziegumu;¹³¹ to pierāda arī neuzticēšanās, ko visā strādnieku kustībā vispār izjuta pret bijušajiem parastajiem notiesātajiem. Mišela Pero raksta: “XX gadsimta rītausmā cietums, visaugstākais no mūriem, nicināšanas ielenkts, beidz noslēgties pār neieredzēto tautu.”¹³²

Tomēr šī taktika nebūt nav uzvarējusi vai vismaz nav panākusi delinkventu un tautas slāņu sakaru totālu pārtraukšanu. Būtu jāpēta nabadzīgo

---

¹³⁰ Sk.: L'Atelier, juin 1844. Peticija Parīzes deputātu palātai, lai ieslodzītie tiktu nodarbināti “kaitīgos un bīstamos darbos”; 1845. gada aprīlī laikraksts stāsta par Bretaņas pieredzi, kur diezgan liels skaits notiesāto militārpersonu ir miruši no drudža, veicot kanalizācijas darbus. Kāpēc 1845. gadā cietumnieki neapstrādā dzīvsudrabu vai svina baltumu?... Sk. tāpat Démocratie politique des années 1844-1845.

¹³¹ 1843. gada novembra L'Atelier uzbrukums *Les Mystères de Paris* tāpēc, ka tas ļoti daudz ziņo par delinkventiem, viņu izteiksmīgumu, viņu vārdu krājumu, un tāpēc, ka tur pārāk izceļ tieksmes uz noziegumu fatālo raksturu. *Ruche populaire* atrod tāda paša veida uzbrukumus teātrim.

¹³² Délinquance et système pénitentiaire au XIXe siècle (nepublicēts teksts).

šķiru attieksme pret pārkāpumu, proletariāta un pilsētas plebeju nostāja. Taču viens ir skaidrs: delikts un represija tiek uzskatīti par svarīgu likmi 1830. – 1840. gada strādnieku kustībā. Bez šaubām, bija naidīga attieksme pret delinkventiem, taču notika arī cīņa ap soda sistēmu. Tautas laikraksti bieži sniedz politisku noziedzības analīzi, kas no viena gala līdz otram nostājas pretī filantropu vienkāršajam aprakstam (nabadzība – vieglprātība – slinkums – žūpība – netikums – zādzība – noziegums). Delikta izcelsmes punktu viņi piedēvē nevis noziedzīgajam indivīdam (tas ir tikai gadījums vai pirmais upuris), bet gan sabiedrībai: “Cilvēks, kas dod jums nāvi, nav brīvs to nedarīt. Vainīgā ir sabiedrība, vai, izsakoties precīzāk, tā ir sliktā sociālā organizācija.”¹³³ Un tas ir vai nu tāpēc, ka tā nav spējīga apmierināt savas fundamentālās vajadzības, vai tāpēc, ka tā iznīcina vai izdzēš tajā iespējas, centienus un prasības, kas vēlāk atklāsies noziegumā: “Izglītība nav pareiza, spējas un spēki netiek pārbaudīti, prāts un sirds tiek nomākti ar piespiedu darbu pārāk agrā vecumā.”¹³⁴ Taču šī nepieciešamā vai represijas noziedzība ar savu spozžumu, pret to vērsto diskreditāciju maskē citu noziedzību, kas reizēm dod tai pamatu un vienmēr palielina to. Tas nabagajiem ir delikts no augšas, skandalozs piemērs, posta avots un sacelšanās iemesls. “Kādus paraugus šai laikā, kad posts jūsu bruģus pārklāj ar liķiem un jūsu cietumus piepilda ar zagļiem un slepkavām, rāda augstākās sabiedrības krāpnieki?... Vissamaitājošākos piemērus, visniecīšamāko cinismu, visnekaunīgāko bandītismu... Vai jūs nebaidāties, ka nabagais, kuru nosēdina uz noziedznieku sola par to, ka viņš cauri maiznīcas režģim izvilcis maizes gabalu, kādu dienu pietiekami nesadusmojas, lai akmeni pa akmenim nojauktu Biržu, šo mežonīgo zaņķi, kur nesodīti izlaupa valsts kasi, ģimeņu mantu?”¹³⁵ Bet šis bagātībai raksturīgais delikts ir atļauts ar likumiem un tiklīdz tam gadās krist zem to sitieniem, tas ir pārlicināts par tiesu iecietību un preses diskrētumu.¹³⁶ Ar to var izskaidrot domu, ka kriminālprocesi var pavērt izdevību politiskām debatēm un ka uzskatu

¹³³ L'Humanitaire, août 1841.

¹³⁴ La Fraternité, novembre 1845.

¹³⁵ La Ruche populaire, novembre 1842.

¹³⁶ Sk.: La Ruche populaire (1839. gada dec.) Vensāra atbilde kādam Balzaka rakstam *La Siècle*. Balzaks teica, ka apsūdzībai zādzībā jābūt uzturētai ar piesardzību un diskrētumu, ja ir runa par kādu bagātu, par kura vismazāko negodīgumu tūlīt tiek uzzināts: “Kungs, roku uz sirds, sakiet, vai katru dienu nenotiek pretējais, vai ar lielu bagātību un augstu rangu sabiedrībā neatrod tūkstoš risinājumu, tūkstoš veidu, lai apslāpētu nepatīkamu lietu.”

attīstību vai citas darbības vajag izmantot pret strādniekiem, lai parādītu, kā kriminālā justīcija vispār funkcionē: "Tiesu zāle vairs nav kā kādreiz tikai mūsu laikmeta posta un vāšu parādīšanas vieta, tā nav vairs simbols, kur cieši blakus redzami mūsu sociālās nesakārtotības skumjie upuri; tā ir arēna, kur atskan kaujinieku sauciens."¹³⁷ Tāpēc var saprast, ka politiskajiem cietumniekiem, kuri kā delinkventi uzkrājuši tiešu soda sistēmas pieredzi un spēj likt sevi sadzirdēt, ir pienākums būt par visu ieslodzīto pārstāvi: viņiem jāapgaismo "Francijas lāga buržuā, kas nekad nav pazinis sodus, kurus uzliek tikai ar svinīgiem galvenā prokurora apsūdzības rakstiem".¹³⁸

No jauna izvērtējot krimināltiesības un robežas, ko tā apvelk ap deliktu, raksturīga šķiet tā dēvētā "dažādu kroplību" taktika. Proti, funkcijas, kas saistītas ar noziegumiem vai prāvām, tiek atdotas tautas laikrakstiem, kas *Gazette des tribunaux* manierē "tiksmīnās ar asinīm", "barojas no cietuma" un ik dienas liek spēlēt "melodramu repertuāru"¹³⁹. Ar dažādu kroplību parādīšanu sistemātiski izceļ delikta faktus buržuāzijā, parādot, ka tā ir "fiziskai deģenerācijai" un "morālai pūšanai" pakļauta šķira; stāstus par noziegumiem, ko izdarījuši ļaudis no tautas, tas aizstāj ar stāstiem par postu, kādā viņus gremdē tie, kas viņus ekspluatē un, tieši sakot, liek viņiem ciest badu un nogalina viņus;¹⁴⁰ kriminālās prāvās pret strādniekiem tas parāda, kāda daļa atbildības ir jāuzliek ierēdņiem un visai sabiedrībai. Īsi sakot, tiek pieliktas visas pūles, lai šo monotono diskursu pagrieztu pret noziegumu, kas cenšas reizē to izolēt kā briesmonību un likt tam gulties pār visnabadzīgāko šķiru.

Šīs antisoda polemikas laikā furjeristi, bez šaubām, bija aizgājuši tālāk nekā visi citi. Viņi varbūt pirmie izstrādāja politisku teoriju, kas vienlaikus ir pozitīva nozieguma valorizācija. Ja tas, pēc viņu domām, ir "civilizācijas" rezultāts, tad tieši tāpēc tas ir arī ierocis pret to. Tas nes sevi spēku un nākotni. "Sociālā kārtība, ko pārvalda tās apspiedēja principa fatalitāte, turpina nogalināt ar bēdi un cietumiem tos, kuri ar savu robusto tiešumu atmet vai nievā tās priekšrakstus, tos, kuri ir pārāk spēcīgi, lai paliktu ieslodzīti šajos šaurajos autiņos, kurus sarauj un saplēš

¹³⁷ La Fraternité, novembre 1841.

¹³⁸ Almanach populaire de la France, 1839, p. 50.

¹³⁹ Pauvre Jacques, 1re année, n° 3.

¹⁴⁰ 1847. gada marta *Fraternité* ir runa par Drujāra lietu un aplinkus par zādzībām jūras flotes administrācijā Rošforā. 1847. gada jūnijā raksts par Bulmi procesu Kibjēra-Pelaprā lietā; 1847. gada jūlijā-augustā par Benjē-Lagranža-Žisjē kukuļņemšanas lietu.

cilvēki, kas nevēlas palikt bērni.”¹⁴¹ Tātad nav runa par kriminālu raksturu, bet gan par spēka spēlēm, kas atkarībā no šķiras, kurai attiecīgie indivīdi pieder,¹⁴² tos novedīs pie varas vai cietumā: nabagi un šodienas maģistrāti, bez šaubām, apdzīvos katorgas, bet katordznieki, ja viņi būs augstdzimuši, “sēdēs tiesās un tur spriedīs tiesu”.¹⁴³ Īstenībā nozieguma eksistence labi parāda “cilvēka dabas neierobežoto daudzveidību”, tajā ir jāsaskata nevis vājums un slimība, bet drīzāk enerģija, kas saslejas, “spožs cilvēka individualitātes protests”, kas viņam, bez šaubām, visu acīs piešķir savādu fascinēšanas spēju. “Ja nebūtu noziegumu, kas mūsos pamodina veselu gūzmu notrulinātu jūtu un pa pusei izdzisušu kaislību, mēs ilgāk paliktu slābanībā, tas ir, atonijā.”¹⁴⁴ Tātad var gadīties, ka noziegums rada politisku instrumentu, kas, iespējams, būs tikpat vērtīgs mūsu sabiedrības atbrīvošanai, kāds tas bija nēģeru emancipācijai; vai bez tā tas varētu notikt? “Inde, ugunsgrēks un dažreiz arī sacelšanās liecina par dziļu sociālā stāvokļa postu.”¹⁴⁵ Kas ir ieslodzītie? “Visnelaimīgākā un visapspiestākā cilvēces” daļa. Reizēm *La Phalange* pievienojas nozieguma laikmetīgai estētikai, bet krietni atšķirīgākā veidā.

Ar to izskaidrojams tas, ka hronikas mērķis ir nevis vienkārši parādīt, kā pretinieki viens otru apsūdz amoralitātē, bet gan izaicināt uz spēli spēkus, kas stājas viens otram pretī. *La Phalange* analizē krimināllietas kā kodētu “civilizācijas” apsūdzību, lielos noziegumus nebūt neuzskatot par briesmonību, bet gan par fatālu apspiestā atgriešanos pie sacelšanās;¹⁴⁶ sikas ilegalitātes nebūt nav nepieciešamas kā sabiedrības robežas, bet gan kā notiekošo kauju fons.

Blakus Vidokam un Lasenēram novietosim trešo personāžu. Viņš parādījās tikai īsu brīdi, viņa apliecinājums ilga tikai vienu dienu. Tam bija tikai pārejošu mazsvarīgu ilegalitāšu seja: trīspadsmit gadus vecs zēns

¹⁴¹ *La Phalange*, 10 janvier 1837.

¹⁴² “Oficiāli atzīta prostitūcija, tieša materiāla zādzība, zādzība ar ielaušanos, slepkavība, laupīšana zemākajām šķirām; kamēr veiklas bāreņa aplaupīšanas, netieša un rafinēta zādzība, cilvēcisko lopu izveicīga ekspluatācija, augstas taktikas nodevība, transcendentas viltības, galu galā visi netikumumi un visi patiešām eleganti ienesīgi noziegumi, un likums ir pārāk labi audzināts, lai tās skartu, paliek augstāko šķiru monopols” (1838. gada 1.dec.).

¹⁴³ *La Phalange*, 1er déc. 1838.

¹⁴⁴ *La Phalange*, 10 janvier 1837.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Sk., piemēram, tas, ko *La Phalange* teica par Delakolonžu vai Elirabidu 1836. gada 1. augustā un 1840. gada 2. oktobrī.

bez mājas un ģimenes, apvainots par klaidonību un notiesāts uz diviem gadiem labošanas iestādē, neapšaubāmi uz ilgu laiku tika ielikts delikta apriņķī. Viņš noteikti būtu pazudis bez pēdām, ja pret likuma diskursiem, kas padarīja viņu par delinkventu (vairāk disciplīnas vārdā nekā kodeksa terminos), viņš nebūtu pretojies ar ilegalitātes diskursu, stūrgalvīgi iebilzdams pret šo piespiešanu. Tas konsekvēnti divdomīgā veidā izcēla nedisciplīnu kā juceklīgu sabiedrības kārtību un nelokāmu tiesību apliecinājumu. Visas ilegalitātes, ko tiesa kodē kā pārkāpumus, apsūdzētais pārformulēja kā vitāla spēka apliecinājumu: mitekļa trūkumu klaidonībā, skolotāja trūkumu neatkarīgā dzīves veidā, darba trūkumu brīvībā, laika sadalījuma trūkumu dienu un nakšu gaitā. Šo ilegalitātes sastapšanos ar disciplīnas–soda–delikta sistēmu uztvēra laikabiedri vai drīzāk žurnālists, kurš atradās tur kā komiskais efekts krimināllikuma strīdos ar nenozīmīgiem nedisciplinētības faktiem. Un tas bija precīzi: pati lieta un spriedums, kas tai sekoja, ir legālo sodu problēmas centrā XIX gadsimtā. Ironija, ar kādu tiesnesis mēģina ietīt nedisciplīnu likuma majestātiskumā, un bezkaunība, ar kādu apsūdzētais atkal ieraksta nedisciplīnu pamattiesībās, ir īsta sodu sistēmas paraugskatuve.

Mums to, bez šaubām, sagādāja *Gazette des tribunaux* pārskats¹⁴⁷: “Prezidents: – Ir jāguļ mājās. – Bēass: – Vai man ir mājas? – Jūs dzīvojat pastāvīgā klaidonībā. – Es strādāju, lai nopelnītu sev iztiku. – Kāds ir jūsu stāvoklis? – Mans stāvoklis: vispirms man tādu ir vismaz trīsdesmit seši; es ne pie viena neesmu darbā. Jau labu laiku es strādāju gabaldarbu. Man ir dienas un nakts amati. Tā, piemēram, dienā es izdalu bezmaksas laipiņas visiem garāmgājējiem; es skrienu aiz diližansiem un piedāvājos nest atbraucēju saiņus; es rādu trikus Neiji avēnijā; naktī man ir izrādes; es atveru durtiņas, pārdodu kontramarkas, es esmu ļoti nodarbināts. – Jums būtu labāk tikt ievietotam labā mājā un tur apmācīties. – Ak vai, labas mājas, bet mācīties, – tas ir garlaicīgi. Un vēl buržuā, tās vienmēr rūc, un vēl nav brīvības. – Jūsu tēvs jūs negrib? – Vairs nav tēva. – Un jūsu māte? – Nav ne tik, nav nedz vecāku, nedz draugu, esmu brīvs un neatkarīgs. – Izdzirdis, ka tiek notiesāts uz diviem labošanas gadiem, Bēass “savēlkl diezgan riebīgu grimasi, tad, atguvis savu labo garastāvokli saka: “Divi gadi ir tikai divdesmit četri mēneši. Nu ko, dodamies ceļā.””

Šo ainu pārtvēra *La Phalange*. Un svarīgums, ko tai piešķīra, un ar to veiktā ļoti lēnā, ļoti rūpīgā demontāža parāda, ka arī tik ikdienišķā lietā

¹⁴⁷ Gazette des tribunaux, août 1840.

furjeristi saskatīja fundamentālu spēku spēli. No vienas puses, "civilizācijas" spēli, ko pārstāvēja tiesas priekšsēdētājs, "dzīva legalitāte, likuma gars un burts". Tai ir sava piespiešanas sistēma, kas šķietas esam Kodekss, bet īstenībā ir disciplīna. Ir jābūt vietai, lokalizācijai, piespiedu ievietošanai: "Jāguļ mājās, saka tiesas priekšsēdētājs, tāpēc ka patiešām katram ir jābūt mājoklim, greznam vai pieticīgam miteklim, tas viņam nav svarīgi; viņam nebūt nav uzdots par to rūpēties; viņam ir uzdots uz to piespiest katru individu." Turklāt ir jābūt stāvoklim, atzīstamai identitātei, reizi par visām reizēm noteiktai individualitātei: "Kāds ir jūsu stāvoklis? – Šis jautājums ir visvienkāršākā prasība pēc kārtības, kas iedibinās sabiedrībā; kļaidonība viņam riebjas un viņu mulsina; ir jābūt stabilam stāvoklim, nepārtrauktam un ilgstošam, domām par nākotni, ir jābūt nākamai iestādei, kas viņu nodrošinātu pret jebkuru uzbrukumu." Un ir jābūt skolotājam, jābūt saņemtam un ievietotam hierarhiņā; eksistē tikai tas, kas nostiprināts noteiktās pakļautības attiecībās: "Pie kā jūs strādājat? – Tas ir, ja jūs neesat saimnieks, jums ir jābūt kalpam, vienalga ar kādiem nosacījumiem, nav runa par jūsu indivīda apmierinātību; ir runa par kārtības uzturēšanu." Iepretim disciplīnai ar likuma seju ir ilegalitāte, kas liek sevi vērtēt kā tiesības; ar nedisciplīnu vairāk nekā ar pārkāpumu notiek pārrāvums. Runas nedisciplīna: gramatiskās nepareizības un repliku tonis "norāda uz spēcīgu šķelšanos starp apsūdzēto un sabiedrību, kas ar tiesas priekšsēdētāja starpniecību vērstas pie viņa ar pareiziem terminiem". Iedzimtas un tūlītējas brīvības nedisciplīna. "Viņš labi jūt, ka mācekļis, strādnieks ir vergs, un ka verdzība ir skumja... Šī brīvība, šī kustības nepieciešamība, kas viņu ir pārņēmusi, viņš labi jūt, ka viņš to nebaudīs vairāk parastā kārtībā... Viņam labāk patīk brīvība, kaut arī tā būtu tikai haoss, vai nav vienalga? Tā ir brīvība, tas ir, viņa individualitātes daudz spontānāka attīstība, mežonīga un tātad brutāla un aprobežota, taču dabiska un instinktīva attīstība." Nedisciplīna ģimenes attiecībās: nav svarīgi, vai šis pazudušais bērns būtu pamests, vai labprātīgi redz sevi atbrīvojušos, jo "viņš ne tik nav varējis paciest audzināšanas verdzību vecāku vai svešinieku mājās". Un cauri visām šīm nenozīmīgajām nedisciplīnām galu galā tiek noraidīta visa "civilizācija" un parādās "mežonība": "Ir darbs, dīkdienība, bezrūpība, izvirtība: ir viss, tikai ne kārtība, tikai ne nodarbinātības un izvirtības nošķiršana, tā ir mežona ikdienas dzīve."¹⁴⁸

¹⁴⁸ La Phalange, 15 août 1840.

Bez šaubām, *La Phalange* analīzes nevar salīdzināt ar reprezentatīvajām diskusijām, kas tautas laikrakstos šajā laikā parādījās par noziegumiem un sodu. Taču tās iekļaujas šīs polemikas kontekstā. *La Phalange* mācības nebija pilnīgi veltīgas. Tās atmodināja plašu atbalsi, kas atsaucās anarhistiem, kad viņi XIX gadsimta otrajā pusē, vērsot savu uzbrukumus pret soda aparātu, izvirzīja politisko delikta problēmu; viņi domāja, ka tajā atpazīnuši viskarojošāko likuma nolieguma formu; viņi mazāk centās heroizēt delinkventu sacelšanos kā atkal piesaistīt deliktu attiecībā pret buržuāzisko legalitāti un ilegalitāti, kas bija to kolonizējusi, tiklīdz viņi gribēja atjaunot vai nodibināt tautas ilegalitāšu politisko vienību.

Trešā nodaļa

KARCERIS

Man būtu jāfiksē datums, kad beidzas karcerālās sistēmas veidošanās. Es neizvēlēšos 1810. gadu un Kriminālkodeksu, pat ne 1844. gadu ar likumu, kas izvirzīja kamerā ieslodzīšanas principu, es varbūt neizvēlēšos arī 1838. gadu, kad tomēr tika publicētas Šarla Likā, Moro–Kristofa un Fošera grāmatas par cietumu reformu. Bet izvēlēšos 1840. gada 22. janvāri, oficiālo Metrē nepilngadīgo kolonijas atklāšanas datumu. Vai varbūt vēl labāk to dienu, kas gan nav ievērojamo notikumu kalendārā, kad Metrē bērns agonijas stundā teica: “Cik žēl, ka tik agri jāpamet kolonija.”¹⁴⁹ Tā bija pirmā kolonijā ieslodzītā svētā nāve. Daudzi svētlaimīgie viņam, bez šaubām, pievienojās, ja ticam apgalvojumiem, ka kolonijas bērni parasti dziedājuši slavas dziesmas jaunajai ķermeņa sodīšanas politikai: “Mums vairāk patiktu sitieni, taču kamera mums der labāk.”

Kāpēc Metrē? Tāpēc, ka tā ir disciplinārā forma visintensīvākajā stavoklī, modelis, kur koncentrējas visas izturēšanās piespiešanas tehnoloģijas. Tur ir “klosteris, cietums, koledža, pulks”. Stipri hierarhiskotas mazas

¹⁴⁹ E. *Ducpétiaux*, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers*, t. II, p. 383.

grupas, kurās sadala ieslodzītos, kas vienlaicīgi iekļaujas piecos modeļos: ģimene (katra grupa ir "ģimene", ko veido "brāļi" un divi "vecākie"); armija (katra ģimene, ko komandē komandieris, ir sadalīta divās sekcijās, kur katrai ir savs apakškomandieris; katram ieslodzītajam ir reģistra numurs un viņam jāmacās militārie pamata vingrinājumi; tīrības apskate notiek katru dienu, apģērba apskate katru nedēļu; klātesošo pārbaude trīs reizes dienā); darbnīcas ar vadītājiem un meistaruru palīgiem, kas nodrošina darbu un jaunāko apmācīšanu; skolas (stunda vai pusotra mācību stunda dienā; izglītību sniedz skolotājs un apakškomandieri); visbeidzot – juridiskais modelis; pieņemamajā istabā katru dienu notiek "taisnības izdalīšana": "Tiek sodīta vismazākā nepaklausība, un labākais veids, kā izvairīties no nopietniem pārkāpumiem, ir ļoti bargi sodīt vissīkākās kļūdas: lieks vārds ir iegrozīts Metrē"; galvenais sods, ko uzliek, ir ieslodzījums kamerā; jo "izolēšana ir labākais veids, kā iedarboties uz bērnu morāli; galvenokārt tā ir ticības balss, kas varbūt nekad nav runājusi uz viņu sirdi; tur tā atgūst visu savu emocionālo varenību"¹⁵⁰; jebkura parapeņāla institūcija, kas ir radīta, lai nebūtu cietums, savu kulmināciju sasniedz kamerā, kur uz sienām ar melniem burtiem ir rakstīts: "Dievs jūs redz."

Šāda dažādu modeļu savienošana ļauj arī tam, kas ir specifisks, piešķirt "dresēšanas" funkciju. Metrē vadītājiem un vadītāju palīgiem nav jābūt nedz pilnīgi tiesnešiem, nedz skolotājiem, nedz meistaruru palīgiem, nedz apakšvirsniekiem, nedz "vecākiem", bet mazliet no visa un katram ar savu specifisko iejaukšanās veidu. Tie kaut kādā ziņā ir izturēšanās tehniķi: uzvedības inženieri, individualitātes ortopēdi. Viņiem ir jārada reizē padevīgi un spējīgi ķermeņi: viņi kontrolē deviņas vai desmit stundas ikdienas darba (amatniecībā vai lauksaimniecībā); viņi vada defilēšanu, fiziskos vingrinājumus, grupu mācības, celšanās, gulētiešanas, soļošanu ar tauri un svilpi; viņi liek vingrot¹⁵¹; viņi pārbauda tīrību, vada mazgāšanos pirtīs. Dresēšana, ko pavada pastāvīga novērošana; nemitīgi tiek ievāktas ziņas par kolonijā ieslodzīto ikdienas uzvedību; tās organizē kā pastāvīgas novērtēšanas instrumentu: "Ienākot kolonijā, bērnam liek izturēt tādu kā izjautāšanu, lai iegūtu ziņas par viņa izcelsmi un ģimenes stāvokli, par kļūdu, kas viņu novedusi līdz tiesai, un par visiem pār-

¹⁵⁰ Ibid., p. 377.

¹⁵¹ "Viss, kas veicina nogurumu, veicina sliktu domu padzišanu; tāpēc jā rūpējas, lai spēles iervertu smagus fiziskus vingrinājumus. Vakarā viņi iemieg tajā pašā brīdī, kad apguļas." (Ibid., p. 375-376) sk.: 27. attēlu.

kāpumiem, kas veido viņa īso un bieži vien ļoti skumjo dzīvi. Šis ziņas tiek ierakstītas tabulā, kur par katru kolonijas bērnu pakāpeniski atzīmē visu attiecībā uz viņa uzturēšanos kolonijā un iekārtošanos pēc tam, kad ir no tās izgājis.”¹⁵² Ķermeņa modelēšana ļauj indivīdu iepazīt, tehniku apmācīšana nosaka izturēšanās veidus, un spēju iegūšanu pavada varas attiecību fiksēšana; tā tiek veidoti labi zemkopji, kas ir stipri un veikli; šajā pašā darbā, ja vien tas ir tehniski kontrolēts, rada padevīgu subjektus un iegūst par viņiem zināšanas, kurām var uzticēties. Šai disciplinārajai tehnikai, kas realizējas uz ķermeni, ir divkāršs rezultāts: “dvēsele”, kas tiek iepazīta, un pakļaušanās, kas jāuztur. Par šī dresēšanas darba rezultātiem liecina tas, ka 1848. gadā, kad “revolucionārais drudzis pārspēja jebkuru iztēli un parādījās Anžēras, Laflēšas un Alforas skolas un koledžas, Metrē kolonijas bērni vairoja mieru”¹⁵³.

Metrē ir īpaši priekšzīmīga ar šīs dresēšanas operācijas īpatnībām. Tā pastāv līdzās citām kontroles formām, uz kurām tā balstās: medicīna, vispārējā audzināšana, reliģiska ievirze. Taču tā nebūt nesajaucas ar tām. Un vēl mazāk ar administrāciju tās īstajā nozīmē. Ģimenes vadītājiem vai vadītāju palīgiem, vecākajiem vai meistara palīgiem – visiem kadriem bija jādzīvo vistuvāk kolonijā ieslodzītajiem; viņi valkāja “gandrīz tikpat pieticīgu” uzvalku kā viņņējis; viņi praktiski nekad tos neatstāja, uzraugot tos dienu un nakti; viņi veidoja starp tiem pastāvīgas novērošanas tīklu. Un šim mērķim kolonijā bija noorganizēta specializēta skola. Viņu programmas galvenais elements bija pakļaut nākamos kadrus tām pašām apmācībām un tām pašām piespiešanām, kā pašus ieslodzītos: viņi bija “kā skolnieki pakļauti tai disciplīnai, ko viņiem vēlāk kā skolotājiem vajadzēja uzspiest citiem”. Viņiem mācīja varas attiecību mākslu. Pirmā bija parastā vienkāršas disciplīnas skola: “penitenciārijs” tur ir nevis projekts, kas meklē savu garantiju “cilvēcībā” vai pamatus “zinātnē”, bet tehnika, ko iemācās, kas tiek nodota tālāk un paklausa vispārējām normām. Prakse, kas piespiež nedisciplinētos vai bīstamos uz normālu uzvedību, savukārt var tikt “normalizēta” ar tehnisku sagatavošanu un racionālām pārdomām. Disciplinārā tehnika kļūst par “disciplīnu”, arī tai ir sava skola.

Humanitāro zinātņu vēsturnieki ar šo laiku saista zinātniskās psiholoģijas dzimšanas aktu: lai novērtētu sajūtas, Vēberam būtu vajadzējis

¹⁵² E. Dupétioux, Des colonies agricoles, 1851, p. 61.

¹⁵³ G. Ferrus, Des prisonniers, 1850.

sākt darboties ar savu mazo kompasu tajos pašos gados. Tas, kas notiek Metrē (un mazliet agrāk vai mazliet vēlāk arī citās Eiropas valstīs), acīmredzami pieder pie gluži citas kategorijas. Tā ir parādīšanās vai drīzāk institucionāla specifiskācija un kā jauna kontroles tipa kristības – reizē zināšanas un vara – par indivīdiem, kas pretojas disciplinārai normalizācijai. Un tomēr, veidojoties un pastiprinoties psiholoģijai, šo disciplīnas, normalitātes un pakļaušanās profesionāļu parādīšanās, bez šaubām, ir pelnījusi diferencētu mēra sliekšni. Varēs teikt, ka manu atbilžu kvantitatīva novērtēšana vismaz varētu sev ļaut dzimstošas fizioloģijas prestižu un ka šajā sakarā tā ir pelnījusi palikt vēsturē. Taču normalitātes pārbaudes bija stingri ierāmētas ar medicīnu vai psihiatriju, kas tām garantēja “zinātniskuma” formu; tās bija balstītas uz juridiskā aparāta, kas tiešā vai netiešā veidā deva tām savu legālo garantiju. Tādējādi atrodoties abu šo ievērojamo aizbildņu patvērumā un, starp citu, kalpojot tām par saiti vai apmaiņas vietu, pārdomāta normu kontroles tehnika līdz pat mūsdienām ir nemitīgi attīstījusies. Šo paņēmieni institucionālie un specifiskie atbalsti ir nostiprinājušies kopš mazās Metrē skolas; to aparāti ir palielinājušies skaitliskā ziņā; ir vairojušās to saites ar slimnīcām, skolām, publiskām administrācijām un privātiem uzņēmumiem, to aģenti ir vairojušies skaitā un cēlušies varā, varā un tehniskajā kvalifikācijā; nedisciplīnas tehniķi ir bijuši priekšteči. Metrē un tās skolai ir paliekoša vieta normalizācijas varas normalizēšanā un varas–zināšanu iedibināšanā indivīdos.

*

Bet kāpēc izvēlēties šo brīdi kā sākuma punktu zināmajai soda mākslai, kas joprojām vēl ir gandrīz mūsējā? Tieši tāpēc, ka šī izvēle ir mazliet “netaisnīga”. Tāpēc, ka līdz ar to paņēmiena “beigas” tiek novietotas krimināltiesību ceļmalā. Tāpēc, ka Metrē ir cietums, taču klibs: tas bija cietums, jo tur ieslodzīja jaunos delinkventus, kurus notiesāja tiesas; un tomēr tas bija mazliet kas cits, jo tur ieslodzīja nepilngadīgos, kuri bija apsūdzēti, taču attaisnoti, ievērojot Kodeksa 66. pantu, kā XVIII gadsimtā ar tēvišķīgas labošanas ieganstu aizturētie pansionāri. Metrē sodīšanas modelis ir uz striktās soda robežas. Tā bija visslavenākā no daudzajām institūcijām, kas krietni ārpus krimināltiesībām bija izveidojušas to, ko varētu dēvēt par karcerālo arhipelāgu.

Galvenie principi, lielie kodeksi un likumdošanas to tomēr bija labi pateikuši: nav ieslodzījuma "ārpus likuma", nav turēšanas ieslodzījumā, kas nebūtu izlemta ar kvalificētu juridisku institūciju, vairs nav šo patvaļīgo, turklāt masveidīgo ieslodzīšanu. Un tā, pats ārpusšods ieslodzīšanas princips īstenībā nekad netika atmests.¹⁵⁴ Un ja lielā klasiskā ieslodzījuma aparāts bija daļēji nojaukts (turklāt tikai daļēji), tas ļoti agri tika reaktivizēts, no jauna iedarbināts un dažos punktos attīstīts. Taču vēl svarīgāk – ar cietuma starpniecību tas tika homogenezēts, no vienas puses, ar legāliem sodiem un, no otras puses, ar disciplināriem mehānismiem. Robežas starp ieslodzījumu, juridiskajiem sodiem un disciplīnas institūcijām jau klasiskajā laikmetā bija sajaukušās un tiecās izzust, lai izveidotu lielu karcerālu kontinuumu, kas izplata penitenciāras tehnikas līdz pat visnevainīgākajām disciplīnām, noveda disciplinārās normas līdz sodu sistēmas centram un lika apspiest visniecīgāko ilegalitāti, vismazāko nekārtību, deviāciju vai anomāliju, jebkuru delikta draudu. Smalkais, degradētais karcerālais tikls ar kompaktām institūcijām, taču fragmentāriem un izkļiedētiem paņēmieniem atkal uzņēmas atbildību par klasiskā laikmeta patvaļīgo, masīvo, slikti integrēto ieslodzīšanu.

Šeit nav runa par visa šī tikla atjaunošanu, kas veido vispirms tuvējo un pēc tam arvien tālāku un tālāku cietuma apkārtni. Pietiek ar dažām zīmēm, lai novērtētu plašumu, un dažiem datumiem, lai parādītu agrinumu.

Bija cietumu lauksaimniecības sekcijas (tās pirmais piemērs bija Gajona 1824. gadā, kam vēlāk sekoja Fontevro, Duēra, Bulāra); bija nabadzīgo, pamesto bērnu un kļaidoņu kolonijas (Petibūra 1840. gadā, Ostvalda 1842. gadā); bija patversmes, slimnīcas, žēlsirdības iestādes, domātas noziedzīgām meičām, kas "padodas, iedomājoties vien, ka jāatgriežas nekārtīgā dzīvē", "nabaga nevainīgajām, ko mātes amoralitāte pakļāvusi agrīnai perversitātei", vai nabadzīgām meičām, ko atrod pie slimnīcu un īres namu durvīm. Bija penitenciāras kolonijas, ko paredzēja 1850. gada likums: attaisnotiem vai notiesātiem nepilngadīgajiem tur vajadzēja tikt audzinātiem ar bargu disciplīnu un radinātiem pie lauksaimniecības darbiem, kā arī svarīgākajām rūpniecības nozarēm, kas ar to saistās", un vēlāk tur pievienosies nepilngadīgie izraidāmie un "netiklie un nepaklausīgie publiskās palīdzības aizbilstamie"¹⁵⁵. Un, arvien vairāk

¹⁵⁴ Būtu jāveic pētījumi par strīdiem, kas notika Revolūcijas laikā par ģimenes tiesām, vecāku sodu un par vecāku tiesībām ieslodzīt savus bērnus.

¹⁵⁵ Par visām šīm institūcijām, sk.: *H. Gaillac, Les Maisons de correction, 1971, p. 99-107.*

attālinoties no soda sistēmas vārda tiešajā nozīmē, karcerālie apļi paplašinās, un cietuma forma pamazām mikstinās, lai izzustu pavisam: institūcijas pamestiem vai trūcīgiem bērniem, bāreņu nami (kā Neihofa vai Menil-firmena), iestādes mācekļiem (kā Reimsas Betlēme vai Nansi Māja); vēl tālāk rūpnīcas–klosteri kā Lasovažēra, tad Tarara un Žižirjē (kur strādnieces, kas te ienākušas trīspadsmit gadu vecumā, ir dzīvas ieslēgtas uz gadiem un iziet ārā tikai uzraudzībā; viņas nesaņem algu, bet garantijas, kas mijas ar centības un labas uzvedības prēmijām, ko viņas saņem tikai aiziešanas brīdī). Un vēl ārpus tā bija virkne mehānismu, kas atkal neizmantoja “kompaktu” cietumu, bet gan dažus karcerālos mehānismus: patronāžas biedrības, tikumiskās audzināšanas organizācijas, birojus, kas nodrošina palīdzību un reizē arī uzraudzību, strādnieku pilsētas un dzīvokļus – kuru primitīvās un vissenākās formas vēl ļoti salasāmā veidā satur penitenciārās sistēmas pazīmes.¹⁵⁶ Un galu galā šis lielais karcerālais pavediens savieno visus disciplināros mehānismus, kas izkliedēti darbojas sabiedrībā.

Mēs redzējam, kā kriminālajā justīcijā cietums pārveidoja sodīšanas procedūru penitenciārā tehnikā; karcerālais arhipelāgs pārceļ šo soda institūcijas tehniku uz visu sabiedrību kopumā. Tam ir vairāki svarīgi rezultāti.

1. Šis plašais mehānisms iedibina lēnu, nepārtrauktu, nemanāmu gradāciju, kas ļauj it kā dabiski pāriet no nekārtības pie pārkāpuma un pretējā virzienā no likuma pārkāpšanas attiecībā pret vienu noteikumu, vienu vidējo, vienu prasību, vienu normu. Klasiskajā laikmetā bija vērojama zināma atsaukšanās uz kļūdu vispār¹⁵⁷, taču pārkāpuma kategorija, grēka kategorija un sliktas uzvedības kategorija palika nošķirtas tiktāl, cik tās bija atkarīgas no nošķirtiem kritērijiem un instancēm (dziļa nožēla, tiesa, ieslodzījums). Ieslodzīšana cietumā ar tā uzraudzības un sodīšanas

¹⁵⁶ Sk., piemēram, par strādnieku dzīvokļiem, kurus uzbūvēja Lillē XIX gadsimta vidū: “Dienas kārtībā ir tirība. Tā ir reglamenta dvēsele. Daži bargi noteikumi pret trokšņotājiem, dzērājiem un visu veidu nekārtībām. Smags pārkāpums izraisa izslēgšanu. Radināti pie regulāriem kārtības un taupības paradumiem, strādnieki vairs neatstāj darbnīcas pirmdienās... Labāka bērnu pieskatīšana vairs nav skandāla iemesls... Tiek piešķirtas balvas par dzīvokļu uzturēšanu, labu uzvedību, padevības izpausmēm un katru gadu liels skaits konkurentu sacensās par šīm prēmijām.” (*Houzé de l'Aulnay, Des logements ouvriers à Lille, 1863, p. 13-15.*)

¹⁵⁷ To skaidri formulējuši daži juristi – *Muyart de Vouglans, Réfutation des principes hasardés dans le traité des délits et des peines, 1767, p. 108. Les Lois criminelles de la France, 1780, p. 3; Rousseaud de la Combe, Traité des matières criminelles, 1741, p. 1-2.*

mehānismiem funkcionē gluži pretēji salīdzinājumā ar relatīvas nepārtrauktības principu. Pašu institūciju nepārtrauktība, kas sūta no vienas pie otras (no palīdzības nama uz bāreņu namu, labošanas namu, penitenciāriju, soda bataljonu, cietumu; no skolas uz patronāžas biedrību, šūšanas darbnīcu, patversmi, penitenciāru klosteri; no strādnieku pil-sētas uz slimnīcu, cietumu). Soda mehānismu un kritēriju nepārtrauk-tība ved no vienkāršas deviācijas uz pakāpeniski smagākiem noteiku-miem un nopietnākiem sodiem. Ieceltas, specializētas un kompetentas priekšniecības pakāpenība (zināšanu un varas secībā), kas bez patvaļas ar konstatāciju un novērtēšanu noteikumu robežās hierarhisko, diferencē, apstiprina un soda un pamazām no noviržu sodīšanas noved līdz nozie-gumu sodīšanai. "Karceris" ar savām daudzajām izklidētajām vai kom-paktajām formām, savām kontroles vai spaidu, diskrētas uzraudzības un uzstājīgas piespiešanas institūcijām nodrošina kvalitatīvus un kvantitatī-vus sodu sakarus; tas ievieš sēriju, un smalkie atzarojumi nodod tā rīcībā mazus un lielus sodus, sāpes un bargumu, sliktas atzīmes un sīku no-tiesāšanu. Tu beigsi savu dzīvi katorgā, var teikt vissīkākā disciplīna; un visbargākais cietums uz mūžu notiesātajam saka: es atzīmēšu visnie-cīgāko tavas uzvedības novirzi. Soda funkcijas vispārinājumam, ko XVIII gadsimts meklēja izrāžu un zīmju "ideoloģiskajā" tehnikā, tagad par atbalstu ir paplašināšana, dažādu karcerālu mehānismu materiāla, sarež-ģīta, izklidēta, taču saistīta armatūra. Tāpēc pirmajai nekārtībai un pē-dējam noziegumam ir zināma kopīga nozīme: tā vairs nav kļūda un ne tik tā vairs nav mēģinājums uzbrukt vispārējām interesēm, tā ir novirzīšanās un anomālija; tā vajā skolu, tiesu, patversmi vai cietumu. Tā no nozīmes puses vispārina funkciju, ko karceris vispārina no taktikas puses. Vald-nieka pretinieks, pēc tam sociālais ienaidnieks ir pārveidojies deviantā, kas nes sev līdzī daudzpusīgas nekārtības, nozieguma un vājpātības bries-mas. Saskaņā ar daudzpusīgām attiecībām karcerālais tīkls sapāro divas garas un daudzveidīgas soda un anomālijas virknes.

2. Karcerālais tīkls ar savu "kanālu" tīklu nodrošina lielo "delinkventu" vervēšanu. Tas organizē to, ko varētu saukt par "disciplinārām raktu-vēm", kur ar izslēgšanu un noraidījumu noris liels sagatavošanas darbs. Klasiskajā laikmetā sabiedrībā un tās plaīsās atvērās neskaidra, toleranta un bīstama joma, kas pastāvēja "ārpus likuma" vai vismaz izbēga no tiesas saņemšanas: nenoteikta telpa, kas bija kriminalitātes veidošanās vieta un patvēruma reģions; šeit nejausās nāksnās un iešanās sastapās nabadzība,

bezdarbs, vajāta nevainība, viltība, cīņa pret varenajiem, pienākumu un likumu noraidījums, organizēts noziegums; tā bija piedzīvojumu telpa, ko Žils Blazs, Šepards vai Mandrēns visos sikumos aplūkoja katrs savā manierē. XIX gadsimts ar disciplināru diferenciaciju un sazarotu darbību uzbūvēja stingrus kanālus, kas sistēmas centrā dresē padevību un ar tiem pašiem mehānismiem rada deliktu. Bija tāda kā nepārtraukta piespiedu disciplināra "veidošanās", kas mazliet atgādina pedagoģisku kursu un mazliet – profesionālu pakāpju hierarhiju. Tur iezīmējas karjeras, kas ir tikpat drošas un liktenīgas kā publiskas darbības karjeras: patronāžas un palīdzības biedrības, novietošana noteiktā dzīves vietā, penitenciāras kolonijas, disciplināri bataljoni, cietumi, slimnīcas, patversmes. XIX gadsimta sākumā šie kanāli jau bija ļoti labi iezīmēti: "Mūsu labdarības iestādes veido apbrīnojami koordinētu kopumu, lai necienīgais ne mirkli nepaliktu bez atbalsta no dzimšanas līdz kapam. Sekojiet viņam, nelaimīgajam: jūs redzēsiet viņu piedzimstam starp atrastiem bērniem; no turienes viņš pāriet mazbērnu novietnē, pēc tam patversmes telpās; sešu gadu vecumā viņš iziet no tās, lai iestātos pamatskolā un vēlāk pieaugušo skolās. Ja viņš nevar strādāt, tad viņu ieraksta rajona labdarības kancelejās, un, ja viņš saslimst, tad viņš var izvēlēties starp 12 slimnīcām... Beidzot, kad Parīzes nabags sasniedz savas karjeras beigas, septiņas patversmes gaida viņa vecumu un bieži tās ar savu veselīgo režīmu pagarina viņa nederīgo dzīvi krietni virs bagāto dzīves ilguma."¹⁵⁸

Karcerālais tikls neiemet neasimilējamo neskaidrā ellē, viņam nav āra. Viņš ņem atpakaļ no vienas puses to, ko šķietas izslēdzam no otras. Viņš vada visu, arī to, ko soda. Viņš negrib pazaudēt pat to, ko uzskatījis par diskvalificējamu. Šajā panoptiskajā sabiedrībā, kurā ieslodzījums ir visurklātesoša armatūra, delinkvents nav ārpus likuma; viņš pat no pašā sākuma ir likumā, pašā likuma centrā vai vismaz pašā to mehānismu vidū, kas liek nejūtami pāriet no disciplīnas pie likuma, no deviācijas pie pārkāpuma. Ja ir tā, ka cietums soda deliktu, tas galvenokārt rodas ieslodzījumā un ar ieslodzījumu, ko galu galā savukārt pavada cietums. Cietums ir tikai dabisks turpinājums, nekas vairāk kā šis soli pa solim noietās hierarhijas augstākā pakāpe. Delinkvents ir institūcijas produkts.

¹⁵⁸ Moreau de Jonnés, Citāts no grāmatas: *H. du Touquet, De la condition des classes pauvres* (1846).

Tātad nevajag brīnīties, ka notiesāto dzīves ievērojamā proporcijā iet cauri visiem šiem mehānismiem un iestādēm, par kurām grib ticēt, ka tās bija domātas, lai izvairītos no cietuma. Lai tur, ja vēlas, atrod neizārstējama delinkventa "rakstura" pazīmi: ar vispārīnātas karcerālas sistēmas spēka formām no labojama bērna tika radīts Mandas vientuļnieks. Un otrādi, marginalitātes lirisms var ļoti sajūsmināties par "ārpus likuma" veidolu, lielu sociālu klejotāju, kas padevīgs un iebiedēts klaiņo ap kārtības robežām. Nevis kaut kur malā vai nepārtrauktu izraidījumu rezultātā dzimst noziedzība, bet gan pateicoties arvien ciešākām ievietošanām arvien uzstājīgākā uzraudzībā, savienojumā ar disciplināru piespiešanu. Īsi sakot, karcerālais arhipelāgs nodrošina delikta veidošanos sabiedrības dzīlēs no vissmalkākajām ilegalitātem; tās pārņem sabiedrību, un ieviešas specifiska kriminalitāte.

3. Taču vissvarīgākais rezultāts, kas izriet no karcerālās sistēmas un tās paplašināšanās krietni ārpus legālajam ieslodzījumam, ir tas, ka tai izdevies padarīt dabisku un leģitīmu sodīšanas varu, vismaz pazemināt soda tolerances sliekšni. Tā tiecas izdzēst to, kas var būt pārmērīgs soda izpildīšanā. Un to panāk, liekot darboties vienam pret otru diviem reģistriem, kur tā parādās: viens – legāls, justīcijas, otrs – ārpuslegāls, disciplīnas. Patiešām karcerālās sistēmas nepārtrauktība no likuma vienas un otras puses un tās spriedumi dod tādu kā legālu garantiju to pielietotajiem disciplinārajiem mehānismiem, lēmumiem un sankcijām. No šī tikla viena gala līdz otram, kas ietver tik daudz relatīvi autonomu un neatkarīgu "reģionālu" institūciju, ar "formu-cietumu" tiek nodots tālāk lielās justīcijas modelis. Cietumu reglamentu var reproducēt likumu, sankcijas, var imitēt spriedumus un sodus, uzraudzība var atdarināt policijas modeli; un virs visām šīm dažādajām iestādēm – cietums, kas attiecībā pret visiem ir tīras formas, bez sajaukuma, bez mīkstināšanas un dod tiem valstiskas garantijas veidu. Karcerālais ar savu ilgo degradēšanos, kas sniedzas no katorgas vai krimināla ieslodzījuma līdz izkļiedētiem un viegliem rāmjiem, veido varas tipu, ko likums atzīst par likumīgu un justīcija izmanto kā savu iemīļotāko ieroci. Kā disciplīna un vara, kas tajā darbojas, varēs parādīties kā patvaļīga, ja tās tikai iedarbina pašas justīcijas mehānismus, spēj mīkstināt tās intensitāti? Tātad, ja tās vispārīnā tā rezultātus, ja nodod to tālāk līdz pēdējiem līmeņiem, tad varbūt tāpēc, lai izvairītos no tās stingrības? Karcerālā nepārtrauktība un cietuma formas izplatīšanās ļauj legalizēt

vai katrā ziņā leģitimizēt disciplināro varu, kas tādējādi tiek pasargāta no pārmērības vai ļaunprātīgas izmantošanas.

Karcerālā piramīda turpētīm liek varai uzlikt legālus sodus kontekstā, kurā tas parādās kā atbrīvots no jebkuras pārmērības un jebkuras vardarbības. Disciplīnas aparātu un "ievietošanas" gudri progresīvajā gradācijā cietums nebūt nepārstāv cita rakstura varas plosīšanos, bet tikai papildu intensitātes pakāpi mehānismā, kas nepārtraukti darbojas kopš pirmajām sankcijām. Starp pēdējām "izlabošanas" institūcijām, kur uzņem, lai nebūtu jāliek cietumā, un cietumu, uz kuriem aizsūta pēc zīmīga pārkāpuma, atšķirība ir (un tai ir jābūt) tikko jūtama. Stingras ekonomijas uzdevums ir darīt neparasto sodīšanas varu, cik vien iespējams atturīgu. Jau kādu laiku nekas tajā vairs neatgādina bijušo valdnieka varas pārmērību, kad tā ar savu spēku atriebās mocīto ķermeņiem. Cietums pret tiem, ko tam uztic, turpina citur sāktu darbu, un visa sabiedrība ar neskaitāmiem disciplīnas mehānismiem to turpina pret katru. Karcerāla kontinuumā dēļ iestāde, kas notiesā, ieslīd starp visām tām, kas kontrolē, pārveido, labo un uzlabo. Nekas no tās vairs patiesi nenodalītos, ja nebūjis neparasti "bīstamā" delinkventu rakstura, viņu noviržu smaguma un rituāla nepieciešamā svinīguma. Taču ar savu funkciju šī sodīšanas vara būtiski neatšķiras no dziedināšanas vai audzināšanas varas. Tā saņem no tās un no to otršķirīgā un niecīgā pienākuma garantiju no apakšas, bet tālab nav mazāk svarīga, jo tā ir tehnikas un racionalitātes garantija. Karcerāls "naturalizē" legālu sodīšanas varu, tāpat kā tas "legalizē" disciplinēšanas tehnisko varu. Tādējādi tos homogenizējot, izdzēšot to, kas tur varētu būt varmācīgs vienā vai patvaļīgs otrā, mīkstinot sacelšanās rezultātus, ko tie abi var izraisīt, tātad padarot nevajadzīgu to pastiprināšanos un nīknumu, liekot izplatīties no viena pie otra tām pašām aprēķinātām, mehāniskām un neuzkrītošām metodēm, karcerāls ļauj īstenot šo lielo varas "ekonomiju", kuras formulu bija meklējis XVIII gadsimts, kad parādījās cilvēku akumulācijas un derīgas vadišanas problēma.

Karcerālā vispārība, darbojoties visā sabiedrības dziļumā un nemitīgi jaucot labošanas mākslu un sodīšanas tiesības, pazemina to līmeni, kad tikt sodītam kļūst dabiski un pieņemami. Bieži tiek jautāts, kā pirms un pēc Revolūcijas ticis radīts jauns pamats tiesībām sodīt. Un tas, bez šaubām, ir jāmeklē no līguma teorijas puses. Taču tāpat un varbūt galvenokārt jāuzdod arī pretējs jautājums: ko darīja, lai cilvēki pieņemtu sodīšanas varu vai, gluži vienkārši, tiekot sodīti, paciestu to. Līguma teorija uz to var atbildēt tikai ar juridiska subjekta fikciju, dodot citiem

varu īstenot uz viņu tiesības, ko tas pats patur uz tiem. Ir ļoti iespējams, ka lielais karcerālais kontinuums, kas disciplīnas varai liek komunikēties ar likuma varu un bez pārrāvumiem izplesties no vismazākajām piespiešanām līdz lielajam ieslodzījuma sodam un nekavējoties izveidoja šo sodīšanas tiesību mānīgas piekāpšanās tehnisku, reālu un materiālu dublikātu.

4. Ar šo jauno varas ekonomiju, kas ir tās pamata instruments, izdevīgā gaismā lika parādīties jaunai "likuma" formai: legalitātes un rakstura, priekšraksta un uzbūves sajaukumam, normai. Ar to var izskaidrot virkni rezultātu: juridiskās varas iekšēja dislokācija vai vismaz tās funkcionēšanas dislokācija; jo vairāk grūtības tiesāt un tāds kā kauns notiesāt; nikna tiesnešu vēlmē vērtēt, novērtēt, diagnosticēt, pazīt normālo un nenormālo; un pieprasīts gods par izdziedināšanu vai readaptāciju. Tāpēc ir veltīgi dot kredītu tiesnešu labai vai sliktai sirdsapziņai, pat ne viņu neapzinībai. Viņu milzīgā "tieksme uz medicīnu", kas bez mitas parādās – no viņu aicinājuma ekspertiem psihietriem līdz viņu vēribai pret kriminoloģijas pļāpām – tulko nozīmīgāko faktu, ka viņu īstenotā vara ir bijusi "denaturalizēta", ka zināmā līmenī tas ir likumu vadīts, ka citā un daudz fundamentālākā līmenī tā darbojas kā normatīva vara; viņi īsteno varas ekonomiju, nevis viņu sirdsapziņas pārmetumi vai viņu humānā vara liek formulēt "terapeitiskus" spriedumus un lemt par "readaptējošu" ieslodzījumu. Taču, no otras puses, ja tiesneši arvien sliktāk pieņem, ka ir notiesājuši, lai notiesātu, tiesāšanas aktivitāte ir vairojusies tādā pašā mērā, kādā ir izplatījusies normalizējoša vara. Disciplīnas dispoztīvu visurklātesamības nests, gūdam atbalstu no visām karcerālām ierīcēm, tas ir kļuvis par vienu no mūsu sabiedrības nozīmīgākajām funkcijām. Normalitātes tiesneši tur ir visur klāt. Mēs atrodamies skolotāja–tiesneša, ārsta–tiesneša, audzinātāja–tiesneša, "sociālā darbinieka"–tiesneša sabiedrībā, visi liek valdīt visaptverošam normatīvam; un katrs tajā vietā, kur tas atrodas, pakļauj sev ķermeņi, kustības, izturēšanos, uzvedību, spējas un sasniegumus. Karcerālais tikls ar savām kompaktajām vai izkliedētajām formām, ar savām ievietošanas, sadales, uzraudzības un novērošanas sistēmām bijis liels normalizējošas varas atbalsts mūsdienu sabiedrībā.

5. Sabiedrības karcerālais tikls nodrošina reālu ķermeņa kaptāciju un reizē tā pastāvīgu novērošanu; ar savām raksturīgajām īpašībām tas jaunajai varas ekonomijai ir visatbilstošākais sodīšanas aparāts un zināšanu ieguves instruments, kas šai pašai ekonomijai ir nepieciešamas. Panoptiskā

funkcionēšana ļauj tam spēlēt šo dubulto lomu. Ar šiem fiksācijas, sadalīšanas, iereģistrēšanas paņēmieniem tas ilgu laiku bija viens no nosacījumiem – visvienkāršākais, visnenākais un arī vismateriālākais, bet varbūt visvairāk nepieciešamais, lai attīstītos šī milzīgā eksāmena aktivitāte, kas ir noteikusi cilvēka izturēšanos. Pēc “inkvizīcijas” laika justīcijas mēs esam iegājuši “eksaminējošas” justīcijas laikā; ja eksāmena paņemiens vēl vispārīgākā veidā ir varējis tik plaši noklāt visu sabiedrību un daļēji veidot zinātnes par cilvēku, viens no tā lielākajiem instrumentiem bijis dažādu ieslodzījuma mehānismu daudzums un cieša krustošanās. Nav runa par to, ka no cietuma būtu radušās humanitārās zinātnes. Taču ja tās ir varējušas veidoties un radīt epistēmējā visus zināmos satricinājuma rezultātus, tad tās ir nesušas specifiskas un jaunas varas modalitātes: zināma ķermeņa politika, zināms veids, kā darīt padevēģu un noderīgu cilvēku akumulāciju. Tā prasīja noteiktu zināšanu attiecību iesaistīšanos varas attiecībās; tā aicināja tehniku krustot pakļaušanos un objektivāciju; tā saturēja jaunus individualizācijas paņēmienus. Karcerālais tīkls veido vienu no šīs varas–zināšanu armatūrām, kas darija vēsturiski iespējamās humanitārās zinātnes. Iepazīstams (cilvēka dvēsele, individualitāte, apziņa un uzvedība šeit nav svarīga) ir šīs analītiskās investīcijas, šīs kundzības un novērošanas rezultāts un objekts.

6. Tas, bez šaubām, izskaidro cietuma ārkārtīgo stingrību, tomēr šis smalkais izgudrojums no laika gala tiek nozākāts. Ja tas bijis tikai noraidījuma vai apspiešanas instruments valsts aparāta kalpībā, tad būtu daudz vienkāršāk modificēt tā pārāk spilgtās formas vai atrast tam daudz atzīstamāku aizstājēju. Taču, būdams tā iegrimis varas dispozitīvu un stratēģiju vidū, tas varētu pretstatīt lielu inerces spēku tam, kas gribētu to pārveidot. Viens fakts ir raksturīgs: līdzko ir runa par ieslodzījuma režīma pārveidošanu, pretestība nāk ne tikai no tiesu institūcijas; nevis cietuma sods pretojas, bet gan cietums ar visiem tā slēdzieniem, saitēm un ārpusjuridiskiem rezultātiem; tas ir cietums, relejs vispārējā disciplīnu un uzraudzību tīklā; cietums, tāds, kāds tas funkcionē panoptiskā režīmā. Tas nenozīmē, ka tas nevar tikt pārveidots vai ka tas noteikti nepieciešams tādām sabiedrības tipam kā mūsējais. Gluži otrādi, var iedomāties divus paņēmienus, kas savā nepārtrauktībā liek tiem darboties, ir spējīgi ievērojami sašaurināt tā lietošanu un pārveidot iekšējo funkcionēšanu. Un, bez šaubām, tie jau ir plaši uzsākti. Viens ir tas, kas mazina noderīgumu (vai liek pieaugt traucējumiem), delikts, kas iekārtots kā specifiska, slēgta un kontrolēta ilegalitāte; tādējādi izveidojas liela nacionāla vai

starptautiska mēroga ilegalitāte, kas ir saistīta ar politiskiem un ekonomiskiem aparātiem (finansiālas ilegalitātes, ziņu dienesti, ieroču un narkotiku tirdzniecība, nekustamā īpašuma spekulācijas); ir skaidrs, ka delikta darbaspēks, nedaudz lauciniecisks un uzkrītošs, izrādās neefektīvs; vai vēl sašaurinātākā mērogā, no brīža, kad peļņa pār seksuālu baudu realizējas daudz labāk ar kontrceptīvu līdzekļu pārdošanu vai caur publikācijām, filmām un izrādēm, arhaiskā prostitūcijas hierarhija zaudē lielu daļu no savas bijušās noderības. Cits paņēmieni ir disciplināro tiklu pieaugums, to apmaiņa ar soda aparātu vairošanos, arvien nozīmīgākas varas piešķiršanu, arvien lielāku juridisko funkciju nodošanu tiem; un tā, medicīnai, psiholoģijai, audzināšanai, palīdzībai, "sociālajam darbam" pakāpeniski saņemot lielāku kontroles un sodīšanas varas daļu, soda aparāts savukārt varēs medikalizēties, psiholoģizēties, pedagoģizēties; un mirkli mazāk derīgs kļūst šis šarnīrs, ko veidoja cietums, kad ar nobīdi starp tā penitenciāro diskursu, tā delikta konsolidēšanas efektu tas spilgti izteica soda varu un disciplināro varu. Visu šo normalizēšanas mehānismu vidū, kas savelkas ciešāk, cietuma specifiskums un tā savienošanas loma zaudē savu jēgu.

Ja var runāt par vispārēju politisku problēmu saistībā ar cietumu, tad nevar zināt, vai tas būs labojošs vai ne; ja tiesnešiem, psihietriem vai sociologiem tur būs vairāk varas nekā administratoriem un uzraugiem, tad vajadzības gadījumā nebūs pat alternatīvas cietumam vai kaut kas cits nekā cietums. Šobrīd problēmas drīzāk rada tas, ka normalizēšanas dispozitīvu skaits stipri pieaug, tie veicina varas ietekmes izplatīšanos ar jaunu objektivitāšu ieviešanu.

1836. gadā kāds *La Phalange* korespondents rakstīja: "Morālisti, filozofi, likumdevēji, civilizācijas slavinātāji, lūk, kāds izskatās jūsu sakārtotais Parīzes plāns, lūk, uzlabotais plāns, kur viss līdzīgais ir apvienots. Centrā un pirmajā pilsētas lokā: visu slimību slimnīcas, visu postu patversmes, trako nami, cietumi, vīriešu, sievietes un bērnu katorgas. Ap pirmo loku kazarmas un tiesas, policijas iestāde, katordznieku uzrauga mīteklis, ešafota vieta, bendes un viņa palīgu mājoklis. Četros stūros – Deputātu palāta, Pēru palāta, Karaļa Institūts un Pils. Ārpusē – tas, kas baro centrālo loku, tirdzniecība ar savām blēdībām, bankroti;

industrija un tās niknās cīņas; prese un tās sofismi; spēļu nami; prostītūcija; tauta, kas mirst badā vai grimst netiklībā, būdama vienmēr gatava atsaukties Revolūcijas Ģēnija balsij; bezsirdīgie bagātie... un galu galā nežēlīgs visu karš pret visiem.”¹⁵⁹

Es apstājos pie šī teksta bez nosaukuma. Tagad esam ļoti tālu no miesas sodu zemes, kas nosēta ar moku ratiem, moku rikiem, karātavām un kauna stabiem; tālu arī no sapņa, ko pirms nepilniem piecdesmit gadiem loloja reformatori: sodu pilsēta, kur tūkstoš mazu teātru būtu bez mitas devuši daudzkrāsainu justīcijas izrādi un kur uz dekoratīviem ešafotiem rūpīgi iestudēti sodi būtu izveidojuši nepārtrauktus Kodeksa gadatirgus svētkus. Karcerāla pilsēta ar savu iedomāto “ģeopolitiku” ir pakļauta gluži citiem principiem. *La Phalange* teksts atgādina dažus vis-svarīgākos; lai pilsētu noturētu uz vietas, atrodas nevis “varas centrs”, nevis spēku kodols, bet gan daudzpusīgs dažādu elementu tīkls – mūri, telpa, institūcija, noteikumi, diskursi; karcerālas pilsētas modelis nav vairs karaļa ķermenis ar varām, kas no tā radās, vēl mazāk – gribu savstarpēja līguma savienošanās, no kuras dzima reizē individuāls un kolektīvs ķermenis, bet gan stratēģisks dažāda rakstura un dažādu līmeņu elementu sadalījums. Cietums nav nedz likumu, nedz kodeksu, nedz juridiskā aparāta auglis; tas nav pakļauts tiesai kā padevīgs vai neveikls instruments spriedumiem, ko tas nes, un rezultātiem, ko tas vēlētos panākt; tiesa attiecībā pret to ir ārējs un pakļauts iestādījums. Tas nav viens savā centrālajā pozīcijā, bet saistīts ar veselu virkni citu “karcerālu” mehānismu, kas šķietami ir stipri atšķirīgi – jo ir domāti, lai atvieglotu, izdziedinātu, sniegtu palīdzību, bet kas visi tāpat kā tas tiecas īstenot normalizēšanas varu. Tas, pret ko tiek pielietoti šie dispozitīvi, nav vispārēji pret “centrālo” likumu, bet gan pārākumi ap ražošanas aparātu – “tirdzniecību” un “industriju” – pret daudzām ilegalitātēm ar dažādu raksturu un atšķirīgu izcelsmi, ar specifisku lomu peļņā un dažādu likteni, ko tām lem j soda mehānismi. Un galu galā visus šos mehānismus vada nevis aparāta vai vienas institūcijas vienota funkcionēšana, bet gan cīņas nepieciešamība un stratēģiski noteikumi. Tārad represiju, noraidīšanas un marginalizācijas institūcijas jēdzieni neļauj adekvāti aprakstīt pašā karcerālās pilsētas centrā aplēpto maigumu, maz atzīstamu ļaunumu, sīku blēdību, aprēķinātu paņēmienu, tehniku un “zinātņu” veidošanos un līdz ar to disciplināra indivīda radišanas

¹⁵⁹ La Phalange, 10 août 1836.

iespēju. Šajā centrālajā un centralizētajā humānismā ķermenis un spēki kā sarežģītu varas attiecību rezultāts un instruments tiek pakļauti ar daudziem "ieslodzījuma" dispozitīviem un ir kļuvuši par objektu diskursiem, kas paši ir šīs stratēģijas elementi. Tur var sadzirdēt kaujas dunu.¹⁶⁰

MISELA PUKO NĒVIMĀJAS PUBLICITĀTĀRĀBĪ

Maladie mentale et personnalité. Paris: P.U.F., 1950.

Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique. Paris: P.U.F., 1964.

Maladie mentale et psychologie. Paris: P.U.F., 1962.

Naissance de la clinique: une archéologie de regard médical. Paris: P.U.F., 1963.

Raymond Roussel. Paris: Gallimard, 1963.

Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines. Paris: Gallimard, 1966.

L'Archéologie du savoir. Paris: Gallimard, 1969.

L'Ordre du discours. Paris: Gallimard, 1971.

Ceci n'est pas un objet: deux lettres au droit de l'objet. Paris: 1972.

Montpellier: Fata Morgana, 1973.

Surveiller et punir. Paris: Gallimard, 1975.

Histoire de la sexualité:

I. La volonté de savoir. Paris: Gallimard, 1976.

II. L'Usage des plaisirs. Paris: Gallimard, 1976.

III. Le Souci de soi. Paris: Gallimard, 1984.

¹⁶⁰ Šeit es pārtraucu rakstīt šo grāmatu, kam jākalpo par vēsturisku fonu dažādiem pētījumiem par normalizācijas varu un zināšanu veidošanu mūsdienu sabiedrībā.

IZA MIŠELA FUKO NOZĪMĪGĀKIE PUBLICĒTIE DARBI

Maladie mentale et personnalité. Paris P.U.F., 1954.

Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique. Paris: Plon, 1961.

Maladie mentale et psychologie. Paris: P.U.F., 1962

Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical. Paris: P.U.F.,
1963.

Raymond Roussel. Paris: Gallimard, 1963.

Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines. Paris:
Gallimard, 1966.

L'Archéologie du savoir. Paris: Gallimard, 1969.

L'Ordre du discours. Paris: Gallimard, 1971

Ceci n'est pas une pipe: deux lettres et quatre desseins de René Magritte.
Montpellier: Fata Morgana, 1973.

Surveiller et punir. Paris: Gallimard, 1975.

Histoire de la sexualité.

I. La volonté de savoir. Paris: Gallimard, 1976.

II. L'Usage des plaisirs. Paris: Gallimard, 1984.

III. Le Souci de soi. Paris: Gallimard, 1984.

MISE EN VENTE
PUBLIÉE PAR

- Maladies mentales et personnalité, Paris P.U.F., 1954.
Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique, Paris, Pion, 1961.
Maladies mentales et psychologie, Paris, P.U.F., 1962.
Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical, Paris, P.U.F., 1963.
Raymond Roussel, Paris, Gallimard, 1963.
Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines, Paris, Gallimard, 1966.
L'Archéologie du savoir, Paris, Gallimard, 1969.
L'Ordre du discours, Paris, Gallimard, 1971.
Ceci n'est pas une pipe: deux lettres et quatre dessins de René Magritte, Montpelier, Les Miroirs, 1973.
Surveiller et punir, Paris, Gallimard, 1977.
Histoire de la sexualité.
I. La volonté de savoir, Paris, Gallimard, 1976.
II. L'Usage des plaisirs, Paris, Gallimard, 1981.
III. Le Souci de soi, Paris, Gallimard, 1984.

IZAICINĀJUMS: FUKO UN VARA

... Papīru žūksni padusē pasitis, kalsnējs vīrietis iznāk no *Hôpital de la Salpêtrière* durvīm. Viņš ir vairākus gadus studējis tā darbību un tagad dodas aizstāvēt savu disertāciju...

Pēc ilgām filozofijas un psiholoģijas studijām Francijā 35 gadus vecais turīga ārsta dēls Mišels Fuko 1961. gadā aizstāvēja doktora disertāciju. Pētījums pamatojās uz *Hôpital de la Salpêtrière* vēstures analīzi, kas agrākajos laikos bija funkcionējis kā psihiatriskā slimnīca. Drīz pēc tam publicējot savus secinājumus grāmatā "*Folie et déraison: histoire de la folie à l'âge classique*", Fuko iemantoja plašu ievēribu ne vien Francijā, bet arī ārpus tās un spoži iezīmēja savas daudzpusīgās intelektuālās darbības sākumu.

Pārskatot Fuko devumu un tā neskaitāmos izvērtējumus, sastopama visai atšķirīga uztvere. Pats Fuko neuzskatīja sevi ne par filozofu, ne vēsturnieku, ne literatūrkritiķi, ne politiķi. Vienlaikus viņš sekmīgi darbojās visās šajās jomās, jo bija vispusīgi izglītots un viņam piemita tieksme nepamest bez ievēribas arī šķietamos sikumus. Varētu teikt, ka viņš bija intelektuāls hibrīds un, atsakoties no sava laika prasības pēc precizitātes un metodoloģiskajiem ietvariem, pārsteidzoši dziļi atainoja šo laiku.

Uzskata, ka Fuko attīstībā izšķirami trīs posmi: (1) līdz 60. gadu nogalei viņam intelektuāli nozīmīgi ir Hēgelis un Markss; (2) no 60. gadu nogales līdz 70. gadu vidum viņa uzskatus ietekmē Niče un Heidegers; (3) ar 70. gadu otru pusi priekšplānā izvirzās antikā ētika. Tomēr Fuko darbiem arvien vijas cauri vairāki problēmloki.

Savās daudzajās intervijās, kas dod sevišķi daudz ziņu par Fuko un viņa uzskatiem, viņš norādījis, ka mūsdienu domāšanas un rīcības veidu izskaidrošanai nav centies veidot noslēgtu politisku teoriju. Viņš uzskatīja, ka modernā pasaule ir iekritusi pašas radītā slazdā. Lai izkļūtu no tā, jāapjēdz pagātne un jāveido jauni domāšanas un darbības veidi, izvairoties no iepriekšējām kļūdām, kuras gan nekad nav tikušas skaidri definētas.

Var teikt, ka Fuko nodarbināja varas problemātika: varas ģenēze, varas objekti, varas īstenošanas mehānismi utt. Taču pateikt to nozīmē nepateikt neko. Fuko nodarbināja šo procesu un fenomenu mijiedarbība, kas novedusi pie mūsdienu sociālās kontroles mehānismiem, ko viņš uzskatīja par īpaši postošiem. Par varbūt svarīgāko elementu šo mehānismu ģenēzē viņš uzskatīja zināšanas saistībā ar Renesanses laikā dzimušo racionalitātes izpratni un tieksmi pēc tās. Tieši tā mūsdienu sabiedrībai ļāvusi formulēt "normalitātes" jēdzienu, atsakoties no citādības, no individa unikalitātes un patības, par ko tik aizrautīgi cīnījās pats Fuko. Un tas ir viens no spēcīgākajiem motīviem viņa darbā "Uzraudzīt un sodīt".

To, ka Markss ir bijis viens no viņa garīgajiem krusttēviem, Fuko nenoliecda. Tomēr viņa vēstures attīstības izpratne būtiski atšķiras no "tradicionālo" marksistu izpratnes. Būdams savā ziņā dialektiķis, Fuko saskatīja sabiedrībā citu pamatkonfliktu un pilnīgi noteikti atteicās no Marksam raksturīgā determinisma. Viņš uzskatīja, ka Eiropas sabiedriski politisko attīstību noteikusi cīņa starp atšķirīgo un marginālo, no vienas puses, un normālo un pieņemamo, no otras puses. Šai sadursmē ir dzimušas sabiedrībā valdošās attiecības, kas vēlāk transformējās ieslodzījuma institūcijās, kuras savukārt ir būvētas no zināšanām jeb varas-zināšanām. Tieši tā Fuko interpretē cietumu, psihiatrisko slimnīcu un patvēruma vietu rašanos, kas, viņaprāt, pieder pie mūsdienu sabiedrības ietekmīgākajām institūcijām.

Aplūkojot Fuko devumu kā centienus šķētināt individa attiecības ar varu, top redzams, ka savos pirmajos darbos viņš atklājas kā rūpīgs un erudīts arhīvu pētnieks, kas spēj piedāvāt šķietami pazīstamu tekstu negaidītas interpretācijas. Varbūt tieši ar to viņš visvairāk izpaužas kā "zināšanu arheologs", kas cenšas apkopot zināma laikposma svarīgākās liecības. Šajos darbos (*Maladie mentale et psychologie; Histoire de la folie; Les mots et les choses; La pensée du dehors*) viņš aplūko vairāku zinātņu nozaru attīstību, saistot tās ar "epistēmām" jeb noteiktam periodam raksturīgiem saskarsmes paņēmieniem un kanāliem.

Šī posma izpētes rezultāti kulminē 1969. gadā izdotajā grāmatā *L'Archéologie du savoir* (Zināšanu arheoloģija), kas pavēra dziļāku ieskatu Fuko novatoriskajā pētniecības metodoloģijā. Taču šai darbā viņš vienlaikus atsakās no epistēmas jēdziena, jo tas, pēc Fuko vārdiem, "ož pēc 60. gadu strukturālisma". Tā vietā nāk "diskursīvās formācijas".

Ļoti iespējams, ka tieši "Zināšanu arheoloģijas" rakstīšanas gaitā Fuko pārliecinājies, ka arheoloģiskā pieeja nespēj piedāvāt adekvātu skaidrojumu pārejai no vienas formācijas uz citu. Tālab viņš ieviesa savu ģenealoģisko pieeju, kas gan nenozīmēja atteikšanos no "arheoloģijas". Jaunā pieeja to drīzāk attīstīja

un padziļināja, saistot formāciju maiņu arī ar t.s. tradicionālajiem nediskursīvajiem paņēmieniem (ar to saprotot pārmaiņu sociālos, ekonomiskos un politiskos cēloņus), taču pilnīgi noteikti atsakoties no jebkādiem vienotiem teleoloģiskiem skaidrojumiem. Fuko uzsvēra, ka jaunais diskursīvais veidojums rodas no dažādiem, savstarpēji nesaistītiem cēloņiem, kas nebūt nav ietilpināmi kādā grandiozā vēstures attīstības shēmā. Turklāt savos ģeneoloģiskajos pētījumos Fuko arvien spēcīgāk uzsvēra saikni starp varu un zināšanām.

Līdz ar to "Zināšanu arheoloģija" ievadīja Fuko tiešo pievēršanos varas problemātikai 70. gados. Viņa proponētā "tagadnes vēstures" rakstīšana kļuva par dažādu disciplinēšanas sistēmu izveides vēsturi kopš 18. gadsimta, kas līdztekus viņa intervijām presē sniedz visai plašu ieskatu Fuko varas teorijā.

Fuko izvirza domu, ka monarhijas apstākļos karalis ir faktiskais valdnieks un arī suverēns. Turpretī demokrātijā pilsoņi nav ne faktiskie valdnieki, ne arī augstākais suverēns. Arī pilsoņu pārstāvji jeb politiķi tādi nav. Mūsdienu sabiedrībā vara ir izkļiedēta. Savā ziņā Fuko uzskatāms par plurālistu, jo viņš – pretēji elitistiem vai marksistiem - nesaskata sabiedrībā vienotu varas centru. Viņš nepārtraukti runā par bezgalīgām varas attiecībām un tiklojumiem, kā arī par cilvēku pakļautību šai visuresošajai varai, taču nenorāda, kam pieder šī vara.

Neidentificējot vienotu varas centru, Fuko principiāli atsakās no dažādām revolūcijas teorijām, kas paredz strauju un labi izplānotu varas pārņemšanu, izmantojot vienus vai citus sociālos sabiedrotos. Viņš runā par nepieciešamību pretoties varai ikvienā no neskaitāmajiem mazajiem varas attiecību izpaudumu gadījumiem. Būdamis kreisi noskaņots savos politiskajos uzskatos, Fuko tomēr nav revolucionārs; viņš nerunā par valdošo šķiru, par tautas iespējām pārņemt varu un par vadošo un virzošo avangarda partiju, jo tā beigu beigās izvirtīs, kļūstot par vēl vienu monarhu ar tieksmi pēc absolūtas varas.

Fuko politiskā teorija drīzāk orientē uz vietēju pretestību. Un tā varbūt ir nepieciešama mūsdienās. Viņš mēdza uzsvērt, ka viduslaiku sabiedrība varēja funkcionēt, lielā mērā balstoties uz tradīciju un spēkam ļaujot izpausties tikai galējās nepieciešamības un krīzes situācijās. Turpretī mūsdienu sabiedrībā piespiešana ir vairāk izplatīta un arī daudz rafinētāka. Mūsdienās runa nav tikai par atklātu piespiešanu, bet vispirms par disciplinēšanu ar noteikumiem, standartiem, sarakstiem u.tml. Turklāt šo disciplinēšanu neveic kāda viena instance. Tā norit dažādās sfērās, un var tikai brīnīties, kā sabiedrība, kuru neviens nav konstruējis, tik labi tai padodas un turpina funkcionēt.

Fuko disciplīnu interpretēja kā zināmu ļauzu kontroles mehānismu kopumu, kura pielietojums, no vienas puses, palielina cilvēka spējas (*sic!*) un,

no otras puses, nodrošina viņa kontrolējamību. Taču sekmīgai kontrolei ir nepieciešamas zināšanas par indivīda uzvedību. Tieši ar to lielā mērā izskaidrojams cilvēkzinātņu uzplaukums pēc Renesanses, kas pastiprināja varas un disciplīnas izplatību.

Te būtu vietā pieminēt Fuko iecienīto vārdu spēli ar disciplīnas jēdzienu un tā daudznozīmīgumu, kas veiksmīgi saskan ar viņa teoriju – disciplīna kā zināšanu nozare un disciplīna kā piespiešanas mehānisms. Fuko mēdza teikt, ka disciplīna dara disciplīnu iespējamu. Tas nozīmē, ka zināšanas ļauj pakļaut, bet pakļaušanas iestādes ļauj attīstīties zināšanām. Tas ļāva viņam formulēt domu par patiesības situatīvo raksturu – tā tiek radīta katrā sabiedrībā no jauna, ņemot vērā pastāvošās varas attiecības un tiklojumus.

Disciplinēšanas pamatu veido viena no traģiskākajām mūsdienu sabiedrības iezīmēm – indivīda “normalitāte”. Fuko norādīja, ka mūsdienās likuma spēku ir aizstājis fizisko, psihisko un morālo normu spēks. Tātad cilvēka likteni nosaka viņa rīcības atbilstība nevis likumam, bet gan anonīmi formulētām normām. Turklāt šie normalitātes kritēriji ir ārkārtīgi subjektīvi, un tie ir cilvēkzinātņu radīti. Šo jauno kritēriju mērķis ir radīt paklausīgus subjektus, nevis “brīvos aģentus”, kas rīkojas neatkarīgi un paši nosaka savus standartus.

Savos darbos Fuko parādīja, ka cilvēku pakļaušana disciplīnai notiek dažādās institūcijās – cietumos, slimnīcās, psihiatriskajās slimnīcās, skolās, armijā utt. Šī disciplinējošā sistēma pilnībā tikusi izveidota 19. gadsimta pirmajā pusē. Tās Ģenēzei viņš veltījis vairākus pētījumus, tostarp arī “Uzraudzīt un sodīt”, paralēli meklējot argumentus tēzei, ka minētās institūcijas sekmējušas attiecīgo cilvēkzinātņu attīstību.

Visai shematisks šī viedokļa izklāsts sastopams Fuko grāmatā “Vājprāts un neprātība: vājprāta vēsture klasiskajā laikmetā”. Šeit viņš parāda, kā mainījusies sabiedrības attieksme pret vājprātīgiem ļaudim visai īsā laika sprīdī: uzvedība, kas savā laikā uzskatīta par akceptējamu, aptuveni gadsimtu vēlāk tikusi pasludināta par nepieņemamu, pieprasot attiecīgu institūciju veidošanu. Lidz ar to tika radīts vēl viens varas resurss (“saprātīgums”) un vēl viena varas īstenošanas struktūra (psihiatriskā slimnīca). Nosaucot to par “dižo ierobežojumu”, Fuko uzsver, ka to radījis pēcrenesanses laika jēgas kulta, izgaismojot “nejēdzību” ar visām no tā izrietošajām negatīvajām niansēm, kas nebija raksturīgs pirmsrenesanses sabiedrībai.

Fuko varas teorijas kontekstā ir vērts pieminēt viņa pastarpināto diskusiju ar vācu kolēģi Jirģenu Hābermāsu 70. gados. Kaut gan Hābermāss uzskatīja Fuko par domātāju, kas visvairāk ietekmējis sava laikmeta garu, viņš asi kritizēja Fuko uzskatus, kas atspoguļojot izkropļotu varas skatījumu.

Hābermāsam nebija pieņemams totālais varas noliegums, kas ar 70. gadu pirmo pusi sāka vīties cauri Fuko publikācijām. Viņš uzsvēra, ka ir jāšķir leģitīma vara no neleģitīmas un arī leģitīms varas lietojums no neleģitīma. Viņiem bija kardināli atšķirīgi ieskatī arī attiecībā uz iespēju analizēt varu.

Fuko izturējās skeptiski pret šādu analīzes iespēju. Viņš mēdza uzsvērt, ka filozofiskais diskurss kritiku vēl ciešāk saauž ar varu, kas pati par sevi ir diskursīva, un kritika ir tikai viens no diskursīvajiem paņēmieniem varas īstenošanai. Ja tas tā ir, tad nav grūti piekrist Hābermāsam, ka šādā gadījumā vara likvidē kritikas efektivitāti un arī savu racionālo pamatu.

Nav arī skaidrs, vai var nedalīti piekrist Hābermāsam, kurš saredz iespēju ideāli nošķirt varu no kritikas, tādējādi padarot varu kontrolējamu ar kritikas palīdzību un uzturot spēkā vispārpieņemtās politiskās uzvedības normas. Ja tas ir iespējams, tad vara un kritika izrādās pilnīgi autonomas jomas. Taču Fuko šim viedoklim kategoriski nepiekrīt, norādot, ka nepastāv varasbrīvs diskurss, kas būtu piemērots kritiskai analīzei.

1968. gada viņņošanās Eiropā un it īpaši notikumi Francijā jūtami ietekmēja Fuko uzskatus un intelektuālo aktivitāti. No vienas puses, viņš atgriezās pie aktīvas politiskās darbības, ko pēc īsas, taču intensīvas līdzdalības Francijas Komunistiskajā partijā bija pārtraucis 50. gadu vidū. Tiesa, viņš mainīja darbības virzienu, cita starpā iesaistoties cietuma reformas kustībā.

Pārdomas par 1968. gada notikumiem palīdzēja Fuko atrast zināmu risinājumu savai varas teorijai. Līdzīgi daudziem citiem franču intelektuāļiem, kas piedzīvoja šos nemierus, Fuko domāšanā nostiprinājās dziļa skepse pret varas institucionalizētajām formām, kurās viņš saskatīja centienus ierobežot un kontrolēt individu.

Tāpēc nav jābrīnās par Fuko piedāvājumu pilnīgi likvidēt pašreizējo sistēmu un izveidot kādu jaunu sabiedrību. Tomēr viņš nespēja parādīt, kāda tad isti būs "jaunā kārtība". Precīzākais apraksts sastopams kādā 1971. gadā publicētā intervijā, kurā Fuko spriež: "Iespējams, ka nākotnes sabiedrības skicējumu piedāvā nesenā pieredze ar narkotikām, seksu, komūnām un citām apziņas un individualitātes formām."

Šai pašā intervijā Fuko turpināja piedāvāt apstiprinājumus savam anarhismam, uzsverot, ka viņa centieni uzlabot cietumnieku apstākļus sakņojas viņa vēlmē apšaubīt pastāvošo sociālo un morālo dalījumu nevainīgajos un vainīgajos. Tātad – likvidēt varas attiecības nozīmē atteikties no morālajām un zinātniskajām kategorijām.

Tomēr tālākā virzība ir neskaidra un nieciepricinoša. Klasiskais anarhisms deklarēja, ka cilvēki savā dziļākajā būtībā ir labi – tikai sociālie apstākļi tos

padara ļaunus. Tātad, likvidējot pastāvošās normas, tiktu radītas visas iespējas izpausties cilvēka pozitīvajai ievirzei. Fuko savukārt nepiekrīta šādam optimismam un uzskatīja, ka pēc īsa *interregnum* posma tiks izveidotas jaunas kategorijas un normas, kas pārvērtīsies jaunās varas attiecībās.

70. gadu nogalē Fuko mēģina iezīmēt izeju no mūsdienu sabiedrības totālās pakļautības un aplūkot brīvības problēmu.

Brīvība ir rodama iekšējās saskaņas meklējumos, respektējot katra cilvēka fiziskās un psihiskās īpatnības. Šāds motīvs pilnīgi noteikti ieskanas Fuko apjomīgākajā darbā "Seksualitātes vēsture", kura tapšanā zināma nozīme bijusi arī viņa paša seksuālajai orientācijai un kurā viņš analizē antikajā pasaulē vērojamo attieksmes maiņu pret homoseksuālām attiecībām starp vīriešiem, iezīmējot grieķu pozitīvismu un pretstatot tam Romas impērijā valdošo noraidījumu.

Tomēr pastāv arī citi brīvības ceļi. Fuko uzsvēra, ka cilvēkus neveido tikai pasīva pakļaušanās varai. Vara arvien ir saistīta ar cīņu, kurā vieni mēģina noteikt darbības virzienu citiem, kas savukārt pretojas šādiem tīkojumiem. Turklāt pretošanās var notikt ne tikai globālā vai nacionālā līmenī, bet vispirms vietējā līmenī, sikumos, detaļās, šķietami maznozīmīgās lietās.

Varas sistēmas konsolidējas tad, kad pretestība ir pārvarēta un cilvēki ir padarīti paklausīgi. Tomēr Fuko nezaudē cerības: pretestības iespēja arvien saglabājas – varas sistēmas balstās uz centieniem likt cilvēkiem identificēt sevi ar iepriekš definētu cilvēka būtību, tāpēc pretestības svarīgākais elements ir atteikties no "tā, kas mēs esam". Pašatklāšanas vietā ir jānodarbojas ar pašaveidošanu, nodalot sevi no disciplinārās kārtības noteiktajiem stereotīpiem un radot pilnīgi jaunus domāšanas un darbības veidus. Fuko savos darbos tiecas filozofiju savienot ar vēsturi, izdara liela mēroga salīdzinājumus (jeb "arheoloģijas") un analizē vēsturiskos diskursus, atklājot mūsdienu Rietumu pasaules racionalitātes piesātināto diskursu. Tāpēc nav nekāds brīnums, ka viņš "tagadnes vēstures" izpratnes labad ir veicis "arheoloģiskos" izrakumus visai atšķirīgās jomās.

Konservatīvi noskaņoti pētnieki norāda, ka Fuko centieniem savienot filozofiju ar vēsturi pietrūcis metodoloģiskās stingrības, kas nepieciešama ikvienai akadēmiskai disciplīnai. No otras puses, nav šaubu, ka 20. gadsimtā viņš bija viens no ietekmīgākajiem ideju vēstures pētniekiem, kura ietekmē uzplaukuši pagātnes diskursu "arheoloģiskie izrakumi". Tomēr viņa vērienīgie pārskati bieži vien tikuši kritizēti par shematisku pieeju vēsturei, par nepamatoti selektīvu vēstures avotu izvēli un par secinājumu vāju atbilstību vēstures faktiem.

Ⓜ Taču no šādiem pārmetumiem varēja izvairīties, atsakoties no domas, ka iespējams uzrakstīt objektīvu vēsturi, un asi kritizējot akadēmisko vēsturi, nosaucot to par “vēsturnieku vēsturi”. Tieši tāda bijusi Fuko nostāja masu saziņas līdzekļos publicētajās intervijās.

Daži pētnieki apsūdz Fuko relativismā un pārmet, ka nav iespējams pārbaudīt viņa uzskatu sistēmu, jo tā neparedz ārpus sistēmas esošu atskaites punktu. Fuko izvēlējās visai elegantu, taču mazliet nodeldētu atbildi. Viņš savu pašreizējās sabiedrības kritiku raksturoja kā nākotnes vēsturi, apgalvodams, ka viņa teorijas pamatojums sociālajā realitātē vēl nav iestājies.

Ⓜ Citi skeptiķi norāda, ka Fuko nepiedāvā nekādas norādes uz tādu jaunu domāšanas sistēmu izveidi, kas ļautu pārvarēt pašreizējās diskursīvās formācijas trūkumus, tādējādi radot iespaidu, ka viņa teorija ir oportunistiski nihilistiska. Atbilde ir anarhistiski patmilīga – Fuko nedomājot, ka viņam jāgludina ceļš citiem (kas varētu vājināt pretestību varai). Viņa misija esot veicināt radošo brīvības darbu, nevis sniegt receptes veiksmīgai pretestībai. Taču – ko nozīmē “veiksmīga pretestība” pašā Fuko teorijas kontekstā? Vai tā pēc būtības neparedz nebeidzamus retoriskus uzbrukumus racionālajam diskursam, izpaliekot pozitīvajai programmai?

Fuko darbi ir kalpojuši par intelektuālo stimulu dažādiem strāvojumiem. Viņa pārliecība, ka cilvēkzinātnes konstruē, nevis izzina individu, un uzskati par identitātes diskursīvo raksturu un iespējām to mainīt ir jūtami ietekmējuši komunikāciju zinātnes.

Fuko idejas bieži vien tiek saistītas ar feminismu. Zināmas līdzības ir saskatāmas. Kā Fuko, tā feminisma piekritēji uzskata, ka ķermenis ir īstais varas avots. Abi norāda, ka vara ir lielā mērā decentralizēta, pat lokalizēta. Abi uzsver komunikācijas lomu hegemonijas uzturēšanā. Abi kritizē Rietumu humānismu, kas izceļ maskulinās elites pieredzi un patiesības vispārinājumus. Tomēr lielākais trūkums no feministu viedokļa ir Fuko nespēja skaidri uzrādīt pretinieku, t.i., nespēja skaidri definēt, kam pieder vara un pret ko būtu jācīnās.

Tāpat viņa darbos atziņas smēlušies pēckoloniālo kustību cīnītāji, kas izceļ imperiālistu centienus uztipt jaunajām valstīm savus diskursus un veidot sev nepieciešamās identitātes un tādējādi pakļaut šīs valstis caur varas-zināšanām.

Par spīti daudzajām neskaidribām un iztrūkumiem Fuko intelektuālais mantojums ir pelnījis nopietnu vērību. Galu galā viņš nav kāds daiļrunīgs politiķis, kas pāris teikumos spēj pasniegt laimīgu, glancētu pasauli. Viņa darbi uzrāda pamatīgu pētniecisko aktivitāti, kas ne katram būtu pa spēkam.

Un varbūt tieši tāpēc viņš pavēra jaunu skatu uz daudzām iesūnojošām koncepcijām.

Jā, Fuko kritiski anarhistiskais pasaules redzējums robežojās ar nihilismu. Taču par svarīgāko viņš uzskatīja brīdinājumu: "Es nesaku, ka viss ir slikts. Es saku, ka viss ir bīstams." Un to Fuko prata spoži parādīt.

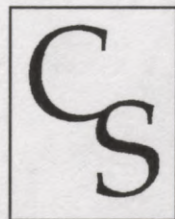
... Pa *Hôpital de la Salpêtrière* vārtiem klusi izslid spožs katafalks. "Miris filozofs Mišels Fuko," *Le Monde* raksta pirmajā lappusē 1984. gada 27. jūnijā.

Jānis Ikstens

PIEZĪMES

9. lpp. Damiens Robērs Fransuā (1714–1757) – kareivis, vēlāk kalps, kurš ar nazi nodūra Lui XV un tika saraustīts gabalos Grēva laukumā.
13. lpp. IV gads – ceturtais gads pēc franču revolūcijas.
15. lpp. Delinkvents – *delinquentis* (*delinquentis*), – tāds, kas izdara pārkāpumus; likuma pārkāpējs.
16. lpp. Ekonomija – *économie* (franču val.) – vadība, struktūra, organizēšana, taupība. M.Fuko šo vārdu lieto kārtības, struktūras, organizēšanas nozīmē.
17. lpp. Giljotēns Žozefs Ignācijs (1738–1814) – franču ārsts, deputāts. Pēc viņa priekšlikuma Nacionālā sapulce pieņēma lēmumu par speciālas ierīces izmantošanu nāves soda izpildei. Šo ierīci vēlāk nosauca viņa vārdā – par giljotinu.
18. lpp. Fieski Džuzepe (1790–1836) – tiesāts par zādzībām un blēdišanos Korsikā. Kādu laiku viņš bija policijas slepenāģents Parīzē. 1835. gadā izdārja atentātu pret Lui Filipu. Karalis un viņa ģimenes locekļi necieta, taču tika nogalināti 19 cilvēki. Dž. Fieski un viņa līdzinātājiem piesprieda nāves sodu.
19. lpp. *Habeas corpus* (latīņu val.) – pirmie vārdi likumā par personas neaizskaramību, ko 1679. gadā pieņēma Anglijas parlaments.
30. lpp. Petijs Viljams (1623–1687) – angļu ārsts un ekonomists, “Politiskās anatomijas” autors.
39. lpp. *Evidentia rei* (latīņu val.) – lietu uzskatāmība.
41. lpp. *Omnia citra mortem* (latīņu val.) – jebkurš šajā pasaulē ir mirstīgs.
47. lpp. *Merum imperium* (latīņu val.) – skaidra, nepārprotama pavēle, rikožums.
50. lpp. *Mortis exactor* (latīņu val.) – nāves soda izpildītājs.
52. lpp. *Crimen majestatis* (latīņu val.) – Romas tautas (vēlāk – ķeizara) cieņas aizskaršana.
52. lpp. Ravajaks Fransuā (1578–1610) – kalps, vēlāk skolotājs. 1610. gada 14. maijā nogalināja Anri IV. F. Ravajakam piesprieda publisku miesas sodu un pēc tam viņu saraustīja gabalos.
65. lpp. “Otrantas pils” (1764) – angļu rakstnieka Horācija Volpoula (1717–1797) romāns.
66. lpp. Gaborio Emīls (1832–1873) – populārs franču detektīvromānu autors.
70. lpp. *Noli me tangere* (latīņu val.) – neaiztīc mani.
75. lpp. *Fons justitiae* (latīņu val.) – tiesību avots.
84. lpp. Sāpes – peine (franču val.) – sods, arī sāpes, ciešanas.
94. lpp. Floreāls X – republikāņu kalendāra astotais mēnesis.
95. lpp. Ideologi – XVIII gs. franču filozofu grupa kas, pētot vispārējo ideju formulējumu un saistību starp tām, lielu nozīmi piešķīra valodas analīzei, gramatikai un loģikai.

110. lpp. *Ad continendos homines, non ad puniendos* (latīņu val.) – cilvēka ieslodzīšanai, nevis sodīšanai.
136. lpp. Tabula – *tableau* (franču val.) – tabula, glezna.
143. lpp. Šūnaina – *cellulaire* (franču val.) – šūna, ari kamara.
148. lpp. Risbruks Jans (1293–1381) – Brabantas teologs un mistiķis. Viņa reliģiozā filozofija ir garīgās kustības *Devotio moderna* pamatā. Par īpaši svarīgu viņš uzskatīja individuālu meditāciju.
158. lpp. *Hôtel-Dieu* – slimnīca, netālu no Parīzes Dievmātes katedrāles, celta no 1165. līdz 1260. gadam. 1772. gadā pēc ugunsgrēka atkal uzbūvēta tajā pašā vietā, nopostīta Otrās impērijas laikā. Jaunu slimnīcu uzcēla 1878. gadā.
159. lpp. *Arc-et-Senans* – franču arhitekta Kloda Nikolā Ledū (1736–1806) ideālas pilsētas plāns, kur arhitektūras formās attēlota katras ēkas specifika. Ledū projekts, viens no monumentālākajiem projektiem XVIII gs., paredzēja ap fabriku uzcelt veselu rūpniecisku pilsētu. Šo projektu bija iedvesmojusi XVIII gadsimta beigu "laimes ideoloģija".
172. lpp. *Disciplina militaris restitua* (latīņu val.) – disciplīna veido karavīrus.
172. lpp. *Prolusio ad victorias* (latīņu val.) – uzvaru prelūdija.
197. lpp. Ērglis – Napoleona varas simbols, saule – Lui XIV varas simbols.
259. lpp. Žiljēns Sorels – franču rakstnieka Stendāla (1783–1842) romāna "Sarkanais un melnais" (1830) varonis.

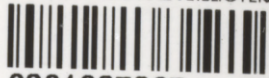
Mišela Fuko grāmata "Uzraudzīt un sodīt" ir divdesmit septītā grāmata Sorosa fonda – Latvija dibinātajā tulkojumu sērijā "Cilvēks un sabiedrība". Centrālās Eiropas universitātes izstrādātās tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Izdevējdarbības attīstības centra un Sorosa fonda – Latvija atbalstu īsteno Latvijas izdevniecības – "AGB", "Elpa", "Jumava", "Madris", "Pētergailis", "Omnia mea", "Sprīdītis", "Zvaigzne ABC" u.c. Šā kopdarba mērķis ir ik gadu laist klajā vismaz piecu nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu zinātņu klasiķu interpretācijā.

Sērijā izdotajiem Ludviga Vitgenšteina, Entonija D. Smita, Martina Heidegera, Česlava Miloša, Kliforda Ģirca, Erika Eriksona, Herberta Gudjona, Alana Dž. P. Teilora, Entonija Gidensa, Hansa Georga Gadamera, Džozefa Rotčailda, Ričarda Rortija, Žana Bodrijāra, Hannas Ārentes, Ernesta Gelnera, Jesajas Berlina un Džozefa Raza darbu tulkojumiem 2001. gadā piepulcējas ne tikai Mišela Fuko "Seksualitātes vēstures" 2. un 3. daļa un "Uzraudzīt un sodīt", bet arī Edmunda Huserla "Fenomenoloģija" un Žana Piažē "Bērna intelektuālā attīstība" – darbi, kas attēlo mūsdienu pasauli tās saskaldītajā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā... un šādam laikmetam atbilstīgā – nebūt ne vieglā valodā.

Latvijā atzītāko nozares speciālistu – filosofu, politologu, vēsturnieku un sociologu izvēlēto darbu tulkojumi turpina ceļu pie lasītāja, kura interese par sērijas grāmatām gadu gaitā augusi.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301037867

Grāmatu sērija «Cilvēks un sabiedrība»

2001-4
L152

ISBN 9984-9250-4-8